

T.C
KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME BİLİM DALI

**SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRA TÜRK CUMHURİYETLERİ VE
TÜRKİYE İLİŞKİLERİ**

AYŞE ECE KANLI

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN: YRD. DOÇ.DR. UĞUR ÖZGÖKER

İstanbul, 2009

GENERAL KNOWLEDGE

Name And Surname: Ayşe Ece Kanlı

Programme: International Relations and Globalizations

Supervisor: Ass. Prof. Uğur Özgöker

Degree Awarded: Master

Key Words: Turksih Republics, Turkey,USSR

ABSTRACT

After the collapse of the USSR in the Turkic Republics' geography there was a politic gap occurred and rich natural resources in this geography became a attraction centre. Having the energy and energy transportation network is one of the most priorities in our world. If we consider the Turkey historically and geographically how close to this area, Turkey should not stay away from these issues and activate the policies. Beyond these issues there are many problems in this area. Although these issues which affect the Turkic Republics directly or indirectly seem to current, they have historic backgrounds. Many responsibilities given to Turkey in order to strengthen the economical, cultural and political relations with the Turkic Republics. These responsibilities must be taken as an opportunity for Turkey. Because Turkey is the country who has predominant features in this geography. This paper will examine the Republic of Turkey and Turkic Republics economical and political relations from history to now. The position of Turkic Republics in the foreign policy of Turkey and its economical and political policies to follow will be main concept of this paper.

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ayşe Ece Kanlı

Ana Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler Ve Küreselleşme

Danışman: Yrd. Doç.Dr. Uğur Özgöker

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Türkiye, SSCB

ÖZET

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin buldukları coğrafyada jeo-politik bir boşluk alanı oluşmuş ve bu bölgedeki zengin doğal kaynakları bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Enerjiye ve enerji iletişim hatlarına sahip olmak günümüz dünyasının en öncelikli konularından biridir. Bölgeye tarihsel ve coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde Türkiye bu konulardan uzak kalmamalı ve politikalarını aktifleştirmelidir. Bunun yanı sıra bölgede birçok sorun bulunmaktadır. Genellikle Türk Cumhuriyetlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bu sorunlar güncel gibi görünmelerine rağmen tarihsel temellere sahip krizlerdir. Bölge ile tarihsel ve coğrafi yakınlığı olan Türkiye'ye de Türk Cumhuriyetleri ile olan ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerini geliştirmede büyük sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklar Türkiye açısından bir fırsat penceresi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Türkiye, bölgede tek başına üstün özelliklere sahip bir devlettir. Bu çalışma Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri'nin tarihten günümüze kadar olan ekonomik ve siyasi ilişkilerini incelemektedir. Türk dış politikasında Türk Cumhuriyetleri'nin yeri ve izleyeceği siyasi ve ekonomik politikalar çalışmanın ana fikrini oluşturmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	VI
HARİTA LİSTESİ.....	VII
GRAFİK LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX

1.GİRİŞ.....	X
--------------	---

2.TARİHSEL PERSPEKTİF: 1917 EKİM DEVRİMİ VE SSCB'NİN KURULMASI İLE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN DURUMU VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

2.1. 1917 Ekim Devrimi.....	1
2.2. Türk Devletlerinin SSCB İçindeki Statüsü.....	12
2.2.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	12
2.2.2. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	16
2.2.3.Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	19
2.2.4. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	22
2.2.5. Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	25
2.3. Türk Soyundan Uzaklaştırma Özgün Kimlik Kazandırma Politikaları.....	27
2.4.SSCB döneminde Üretim Biçiminin Üye Ülkeleri Moskova'ya Bağlaması.....	36
2.5. SSCB'nin Dağılması (Soğuk Savaş Dönemi ve Reformlar)44	
2.6. Türkiye ile İlişkiler.....	65

3.TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI

3.1. Türk Cumhuriyetleri'nin Siyasi Yapıları ve Bugün ki Durumları.....	67
3.1.1.Azerbaycan.....	76
3.1.2.Türkmenistan.....	80
3.1.3.Özbekistan.....	85
3.1.4.Kırgızistan.....	90
3.1.5.Kazakistan.....	93
3.2.Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Siyasal Sorunlar.....	99
3.2.1. Siyasal Sorunlar.....	99
3.2.1.1. Yukarı Dağlık Karabağ Sorunu.....	99
3.2.1.2. Belli Başlı Diğer Sorunlar.....	108
3.2.2. Ekonomik Sorunlar.....	113
3.2.2.1.Türk Cumhuriyetlerinde Az gelişmişlik sorunu.....	113
3.2.2.2.Piyasa Ekonomisine geçiş ve Reform Stratejileri.....	116
3.3. Türk Cumhuriyetleri'nde Doğal Kaynaklar Ve Enerji İletişim Hatları.....	123
3.3.1.Petrol, Doğalgaz ve Enerji İletişim Hatları.....	124
3.3.2. Altın ve Uranyum.....	141
3.3.3. Pamuk ve Diğer Doğal Kaynaklar.....	148
3.4.Türk Cumhuriyetleri'nin Üye Olduğu Bölgesel Bütünleşme Hareketleri.....	152
3.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu.....	152
3.4.2.Ekonomik İşbirliği Örgütü.....	157
3.4.3.Şanghay İşbirliği Örgütü.....	161
3.4.4.İslam Konferansı Örgütü.....	164

4. TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

4.1.Ekonomik İlişkiler.....	166
4.2.Siyasi İlişkilerin Gelişimi Ve Mevcut Durum.....	177
4.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler.....	192
4.4.İlişkilerin geliştirilmesine Yönelik Tedbirler.....	197
4.4.1. Ekonomik tedbirler.....	197
4.4.2. Siyasi Tedbirler.....	205
SONUÇ.....	210
KAYNAKÇA.....	215

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo.1: Reform Döneminde Beklenen Sorunlar(1987 oranları).....	60
Tablo.2: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Sahip Oldukları Doğal Kaynaklar.....	123
Tablo.3: Hazar Bölgesi Doğal Gaz; Üretim-İhraç Tahminleri.....	139
Tablo.4: Hazar Bölgesi Doğal Ham Petrol Üretim Tahminleri.....	139
Tablo.5: Altın Rezervlerine Sahip Olan Ülkelerin Yıllık Altın Üretimleri.....	142
Tablo.6: Dünya Uranyum Rezerv ve Üretimi İçinde Türk Cumhuriyetlerinin Payı...	147
Tablo.7: ECO Üyesi Ülkelerin Ekonomik Verileri.....	160
Tablo.8: OATC Ekonomilerinin Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı (%).....	168
Tablo.9: Ekonomik Birleşme Safları.....	204

Harita Listesi

	Sayfa No.
Harita.1: SSCB İçindeki Sosyalist Cumhuriyetler.....	11
Harita.2: Yukarı Dağlık Karabağ Haritası.....	99
Harita.3: Hazar'ın statü sorununda paylaşım seçenekleri1.....	33
Harita.4: Bağımsız Devletler Topluluğu Haritası1.....	52
Harita.5: ECO Ülkeleri Haritası.....	157
Harita.6: Şanghay İşbirliği Örgütü Haritası.....	161
Harita.7: İslam Konferansı Örgütü Ülkeleri Haritası.....	164

Grafik Listesi

Sayfa No.

Grafik.1: Bakü Tiflis Ceyhan Pay Dağıtım Şeması.....	136
Grafik.2: Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticarete Ülkelerin Paylar.....	169
Grafik.3: Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Ülke Gurupları Sıralaması.....	176

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti-Balistik Füzeler
ICBM	Kıtalararası Uzun Menzilli Füze
AT	Avrupa Topluluğu
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik İşbirliği Toplantısı
AT	Avrupa Topluluğu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
COMECON	Karşılıklı İktisadi Yardım Konseyi
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
İÜKÖ	İslam Ülkeleri Konferansı Örgütü
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAC	Orta Asya Cumhuriyetleri
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	Rusya Federasyonu
SEATO	Güneydoğu Asya Savunma Antlaşması
ŞİT	Şanghay İşbirliği Teşkilatı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDKÜT	Türk Dili Konuşan Ülkeler Topluluğu
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
UNCTA	BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	BM Kalkınma Programı
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, dünya genelinde bazı coğrafyalarda büyük siyasal ve ekonomik değişimler yaşanmıştır: Doğu Avrupa'da devrimler, Balkanlar'da, Kafkaslarda ve Orta Doğu'da çatışmalar, Orta Asya'da ise bağımsızlığına kavuşan yeni cumhuriyetler uluslar arası sistemin odak noktasını teşkil etmişlerdir. Bu bölgelerden dört tanesi Türkiye'nin coğrafi ve siyasi ilgi alanı içindedir. Böylelikle Türkiye'nin jeopolitik konumu çok özel kılınmaktadır. Bu çalışmada da bu bölgelerde bağımsızlığını kazanmış Türk Cumhuriyetleri ele alınıp, Türkiye açısından nasıl bir fırsat kapısı olacağı değerlendirilecektir.

Bu esaslar çerçevesinde çalışmanın birinci bölüm, Ekim Devrimi'nden başlayarak günümüze kadar geçen sürenin önemli tarihsel olaylarını ele almaktadır. SSCB'nin dağılması ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlayan süreç anlatılmıştır. Sovyetler Birliğinin Türk Cumhuriyeti üzerinde uyguladıkları ekonomik ve siyasi politikalar incelenmiş, SSCB'yi sona erdiren bazı tarihsel olaylar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ve siyasi verileri incelenmiş, bölgenin enerji potansiyeli üzerinde durulmuş ve Türk Cumhuriyetleri'nin bazı güncel sorunları saptanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise batı ve doğu'nun yollarının kesiştiği coğrafyada bir tampon ülke olan Türkiye'nin pozisyonu değerlendirilmiştir. Türk Dış politikasına ilişkin ipuçları verilmiş ve Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile olan siyasi ve ekonomik politikaları, tarihsel bir süreçle günümüze kadar incelenmiştir.

Son bölüm olan sonuç kısmında, Türkiye'nin menfaatleri için bölgesel güç merkezleri ve Türk cumhuriyetlerine yönelik alınması gereken tedbirlere ilişkin öneriler sunulmuştur.

2.TARİHSEL PERSPEKTİF: 1917 EKİM DEVRİMİ VE SSCB’NİN KURULMASI İLE ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİNİN DURUMU VE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

2.1. 1917 Ekim Devrimi

Amerikalı yazar John Reed Lenin’i yazdığı kitabında Bolşeviklerin Gücünden bahsederken dünyanın on günde nasıl bir şok yaşadığını yazmıştır¹. Gerçektende Ekim devrimi dünyayı sarsmış ve gelecekte yaşananları etkilemiştir. Birinci dünya savaşına kadar küçük sayılan Marksist kökenli bir grup, daha sonra proleter diktatörlüğün kurulmasına yol açacak olan şiddetli bir devrim kavramına hizmet etmek için aktif şekilde çabalamaktaydı. Hangi görünüm altında olursa olsun sosyalizmin yücelmesinden son derece rahatsız olanlar 1871’de ki Paris Komününün kanlı anlarıyla ürperiyorlardı. Hatta ‘Komünist’ kelimesi pek çokları için ‘demokrat’ın antitezi haline gelmişti. Böylece 1917 Ekim’inde Çarlığın çöküşü Batı’da farklı duygular uyandırdı. Kimileri ‘demokrasi’nin nihayet oturuşabileceği iyi niyetler umarken, kimileri de olası bir ‘komünist dikta’ fikrinden endişe duymaktaydı². Rusya’da Bolşevik İhtilali’yle başlayan sosyalist inşa sürecinin başında Lenin³ bulunduğu için ve bu inşa sürecine yön veren kurumsal çerçeve büyük ölçüde Lenin’in eseri olduğu için, Sovyet tecrübesine ilişkin olarak genellikle Lenin’in adı öne çıkmıştır (zaten Stalin kendisi bilinçli şekilde ikinci planda kalmayı tercih ederek ideolojik cephede Lenin’in adını öne sürmüştür.) ve Sovyet ideolojisi ve düzeni bir bütün olarak ‘Leninist’ diye tanımlanmıştır.

¹ Roger Pethybridge, ‘‘Witnesses To The Russian Revolution’’, The Citadel Press,1967,s.213

² Zbigniew Brzezinski, ‘‘Büyük Çöküş’’, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .13

³ Vladimir İlyiç Lenin, Ekim Devrimi’nin lideri ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinin ilk başkanıdır. Lenin aynı zamanda Marksist teorik ve felsefi yazıların yazarı olarak bilimsel sosyalizmin de kurucularındandır Lenin’in en büyük amacı proleter bir Dünya devrimi oluşturup sınıf ayrımlarının olmadığı bir topluluk yaratmaktı.

Halbuki, Sovyetlere çehresini kazandıran asıl önemli ve ideolojik gelişmeler, Lenin'in 1924'teki ölümünden sonra gerçekleşmiştir ve bu gelişmelerde Stalin'in ⁴ doğrudan şekillendirici rolü vardır. Bu yüzden Sovyet deneyini, "Stalinist" deney olarak tanımlamak doğru olacaktır⁵

Rusya'da 1891-92 yıllarında ki kuraklık tesiriyle büyük kıtlıklar yaşanmış, bu kıtlıklar sonucunda açlıktan ölenler olmuş ve halk Çar idaresine düşman kesilmiştir. Lenin'de bu felaketlerin (köylünün yok olması ve köy ekonomisinin kaybolması), devrimin başarısını çabuklaştıracağını söylemiştir. Rusya'nın Japonya ile savaşması ve bu savaşta yenik düşmesi halkın sefaletini artırmıştır. 1905-1907 yıllarında Rusya'da ayaklanmalar olmuş, 22 Ocak 1905'te "Kanlı Pazar" hadisesi yaşanmıştır. Fakir işçiler Çar'a yürümüş ve dayanma güçlerinin kalmadığını bildirmişlerdir. Çar, bunları dinlemediği gibi işçilerin üzerine de ateş açmıştır. Rusya'daki iktidar değişikliği, Orta Asya Türk kavimlerinin bağımsız devlet kurma isteklerini gerçekleştirmelerine geçici olarak imkan vermiş, ancak, yayılmacı⁶ Rus politikası, daha sonra buralardaki bağımsızlık oluşumlarını bastırarak, bütün toplulukları kendisine bağlamıştır⁷.

1890'larda Rusya'da uzun zamandan beri var olan ideolojik aşırılık, Marksizm'de uygun bir anlatım ve boşalım bulmuştur. Modern endüstrileşmenin başlaması ve 1861 yılında serflik kurumunun hukuken ortadan kaldırılması, ortaya bir işçi sınıfı çıkardığı gibi, köylülerin siyasal uyuşukluğunu da biraz olsun azaltmıştır. Böylece, radikal düşüncelere sahip aydın azınlıklar, kurtarılacak ve harekete geçirilecek bir kitle bulmuşlardır. Bu arada Rusya'da kentsel kesimde sorunlar büyümüştür. Fransız Devrimi ilkeleriyle bir türlü "barışmamış" olan despot Çarlık rejimi, kentsel ve kırsal bölgelerden hem liberal hem de sosyalist nitelikte tehdit altında kalmıştı. Önce Japonya'ya ağır yenilgi ve bunun yol açtığı huzursuzluklar, sonra I.Dünya Savaşı, Rus toplumundaki çatışmayı su yüzüne çıkardı ve

⁴ İosif Cugaşvili, 1922'den, 1953 yılındaki ölümüne kadar 31 sene boyunca SSCB'nin liderliğini ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin liderliği anlamına gelen Genel Sekreterliğini yapmıştır. Lakabı olan 'Stalin' Rusçada çelik anlamına gelen kelimedden taraflarınca mücadeleci ve sağlam olduğu düşünülen kişiliğinden dolayı türetilmiştir.

⁵ Liaisan Şahin, "Batı, Rus ve Türk Tarihçiliğinde Stalin ve Stalinizm", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.15

⁶ Yayılmacılık: Emperyalizmle yakından ilişkili bir olgu olarak toprak kazanma amacına yönelik askeri saldırganlık siyaseti.

⁷ Muhammed Akdiş, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler. <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ortaasya.doc>

1905' teki ayaklanmaya ve 1917 devrimlerine yol açmıştır⁸. Bolşevizm, mücadelesinin ilk gürültülü aşamasını 1905 yılında geçirmiştir. Bunlar yaklaşan devrimin ayak sesleri olmuştur.

1905 İhtilali'nden sonra karışıklıklar hiç sona ermemiş ve farklı yoğunluklarla devam etmiştir Fakat 1905 yılına kadar mücadele otoraksi ve küçük bireylerin oluşturduğu gruplar arasında olmuştur. Ancak o tarihten sonra Rus kitleleri, ihtilal planlarını eyleme dönüştürmüşlerdir ve bu bir çığ gibi yayılmıştır. Çar'ın, Japonlara karşı savaşta yenilgiye uğraması, hükümetin otoritesini sarsmış ve halk isyan etmiştir. Lenin, 1905 olaylarının bu düzensiz özelliklerinin farkına varmıştır. Ancak 1905 yılından sonra, ihtilal yokuş aşağı inmeye başlamıştır. İhtilalci işçilerin kahramanlığı tek başına Çar'ı devirmeye yetmemiştir. Çünkü köylü ve askerlerin ayaklanmaları yalnız kalmıştır. Aralarında herhangi bir bağ oluşmamıştır. Bu durum, hükümetin orduya hâkim olmasını, taşrada ayaklanmayı bastırmasını sağlamıştır; artık işçilerin bütün çabası boşuna çıkmıştır⁹ fakat 1905 ayaklanmaları 1917'nin zeminini oluşturmuştur. Nitekim 1905'ten 1917'ye kadar Çarlık Rusya'sında sular hiç durulmamıştır.

I. Dünya Savaşı döneminde, İsviçre'de olan Bolşeviklerin lideri Lenin, savaşın ihtilale çevrilmesine çalışılması gerektiğini söylemiştir. Savaş patladığında Lenin, Galiçya'dan ayrılıp tarafsız İsviçre'ye geçmiştir. Lenin 1914 Kasım'ından 1917 yılının başına kadar İsviçre'de sosyal Demokrat adını taşıyan Rusça bir gazete çıkarmıştır. Lenin, savaşın Rus ihtilaline yol açacağına inanmıştır. Ve bunu her yazısında dile getirmiştir. Çünkü savaşla birlikte Çarlık Rusya'sında hoşnutsuzluklar çığırından çıkmaya başlamıştır. Müttefiklerin bütün yardımlarına karşın, büyük ülkelerin çok gerisinde bulunan Rus sanayi, cephede ihtiyaç duyulan mermi ve topların üretiminde gecikmiştir. Demiryolları gibi fabrikalar da mevcut malzemenin fayda sağlayamamışlardır. Yiyecek azlığı ve ulaştırma güçlükleri yüzünden, büyük şehirler açlık ve yakıt sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Öte yandan, köylü yığınları da savaştan bezmiş ve umutsuzluğa kapılmıştı. Köylerdeki halkta umutsuzluğa kapılmıştır. Köylerdeki umutsuzluk, silâhındaki milyonlarca köylüye, yani orduya da geçiyordu¹⁰

1917 yılında gelindiğinde Rusya'da maliye, tıpkı Fransız Devrimi öncesinde olduğu gibi, iflas etmiş durumdaydı. Vergi sistemi karışık, bozuk ve adaletsizdi. Savaşın finansmanı ancak erimekte olan altın rezervleri ve dış borçlarla sağlanmaktaydı. 1904–1905 Japon savaşı bu yollarla finanse edilmiş, 1905 devrimi de kanlı bir biçimde ve Fransa'dan alınan büyük

⁸ Oral Sander "Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e", İmge Kitapevi, Ankara, s.389

⁹ Hakan Yılmaz, "Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller", Timaş Yayınları, İstanbul, s.133

¹⁰ A.g.e, s.135–138

borçla bastırabilmişti. Bunlara ek olarak, Çarlık rejimi toprak sorununa da bir çözüm bulamamıştı. İkinci olarak, Rusya’da, devlet kurulduğundan bu yana demokratik gelenek ve örgütleri bulunmamaktadır. Rusya böylesine olaylarla çalkalanırken, Rus devrimcileri nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği konusunda bir araya gelememişlerdi. Menşevikler, Marksist toplumsal gelişme teorisinin bilinen yorumundan yola çıkarak, Rusya’nın henüz bir burjuva toplum olmadığını, bu nedenle de önce bu aşamanın yaşanacağı demokratik bir devrim aşamasının gerçekleşmesi gerektiğini, o yüzden de mevcut ayaklanmalarının, çarlığı devirip yerine bir burjuva demokratik cumhuriyet kurulması ile sonuçlanacağını, bu nedenle de ona uygun bir strateji ile hareket edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Lenin ise Rusya’da demokratik devrimin gerekli olduğunu inkâr etmemekle birlikte, bu devrimin öncü rolünü üstlenmesi gereken Rus burjuvasının kendinden beklenenleri gerçekleştirmekten çok uzak olduğunu düşünüyor ve bu devrimin “burjuvaziye rağmen” gerçekleştirilmesi gerektiğini savunuyordu¹¹. Rus sosyal demokrasinin iki ayrı eğilimi vardı, Lenin’e bağlı olanlar, çoğunluk anlamına gelen Bolşevik¹² adıyla anıldılar, Martov’u¹³ tutanlar ise azınlıkta kalanlar ya da Menşevikler¹⁴ diye tanımlandılar.

Temmuz’un başlarında Kerensky’nin taarruz birliği Alman’lara ve Avusturyalılara karşı bozguna uğratmıştı. 16–17 Temmuz’da ellerinde Bolşevik sloganları ve afişleri olan büyük bir kalabalık isyanı başlattı ve isyan devlete karşıydı. Sovyet liderleri, çoğunlukla Menşevikler ve sosyalist devrimciler bunu reddettiler. Sonraki birkaç gün içinde şehirde düzen yeniden sağlandı. Hükümet Lenin’in bir Alman casusu olduğuna dair ellerinde belge olduğunu iddia etmiştir. Bolşeviklere karşı bir çökertme harekâtı başlatılmıştı. Bazıları yakalandı. İçinde Lenin’in de bulunduğu diğerleri gizlendiler¹⁵.

1917 Mart’ında geçen olaylar sırasında iki devrimci dalga karşılaştı: Biri aşağıdan, barış ve ekmek isteyen köylülerden, askerlerden ve işçilerden; diğeri yukarıdan, zaferi ve toprak kazanını isteyen liberal burjuvaziden geliyordu¹⁶. Politik olarak 1917 ve 1921 arasındaki devrede Rusya Devleti’nin yavaş yavaş tek partili devlete dönüştüğü görülmüştü.

¹¹ Yaşar Onay, “Rus Stratejisinin Mimarları”, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.99

¹² “Çoğunluktan yana” anlamına gelen Rusça kelimedir.

¹³ Julius Martov Rus Menşeviklerinin Lideri.1873 yılında İstanbul’da doğmuştur.

¹⁴ Rusçada “azınlık”

¹⁵ Hakan Yılmaz, “Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller”, Timaş Yayınları, İstanbul, s.141-143

¹⁶ A.g.e, s.144

Bu gelişmeyle paralel olarak ama daha yavaş hareket ederek partinin elit üyelerince kontrol edilmeye başlandığına tanık olunmuştu¹⁷.

Çarlık Rusyası, girdiği savaşın yarattığı koşullar ve etkilerle birlikte nesnel olarak hızla bir devrimci durumun eşiğine doğru yaklaşmaya başlamıştı¹⁸. 1917 yılına gelindiğinde Rus halkı sesini hiçbir biçimde duyuramadığı için, Çarlık rejimine karşı şiddetli başkaldıran başka bir seçenek de kalmamıştır. Sovyet Devrimi'nde I. Dünya Savaşı'nın da payı varsa da, hareketin bastırılmamasını tümüyle savaşa bağlamak doğru değildir. Yukarıda belirtilen koşullar altında Rusya'da büyük bir patlama olacağı çok açık bir şekilde görülmektedir. Ancak, barış zamanında Çarlık ordusunun Çarın yanında yer alıp ayaklanmaları bastırması söz konusu olabilirdi¹⁹. Fakat bu da olmadı ve Çarlık Rusya'sının trajik sonu gerçekleşti.

1917 baharında Ruslar, savaştan önceki sınırlarının çok gerilerine sürülmüş bulunuyorlardı. Yiyecek ve öteki ikmal maddelerinde görülen büyük kıtlıklar, savaş malları üretimini köstekledi. Kösteklemesi Rus kentlerinde, özellikle başkent Petrograd'da derin hoşnutsuzluklar yaratmıştı²⁰. Mart 1917 de Petersburg sokaklarında halk gösterilere başlamış, ayaklanmalar şiddetlenerek 10 Mart'ta ihtilal halini almıştır²¹. Büyük köylü çoğunluğu Lenin'in partisinin, 1917-1918'de Bolşevikler sayesinde toprak beylerinin elinden aldıkları topraklara sahip çıkmalarına izin vereceğine inanmıştır. Lenin'in düşmanları ne derlerse desinler, köylüler onların, kendilerini şu ya da bu yolla toprakları eski sahiplerine vermeye zorlayacaklarından korkmuşlardı. Bu nedenle Lenin ile karşısındakiler arasında bir seçim yapmak zorunda kalındığında, köylü çoğunluğu çoğu zaman Bolşeviklerin yanında yer almıştır. Bolşeviklerin, sonunda (iç savaşı) kazanmalarının nedeni budur diyebiliriz. Ne var ki zafere ancak Rusya ekonomik çöküntünün kıyısına varıldığında ulaşılmıştır²². Ekimde Bolşevikler liderlerinden birisi olan Troçki²³ Petersburg Sovyet'inin yürütme komisyonu başkanlığına seçildi ve bunun üzerine Bolşevikler yeniden ayaklandılar ve şehrin her yerini işgal ettiler²⁴. Eski Rus takvimlerine göre 25 Ekim 1917'de (7 Kasım 1917) Lenin önderliğindeki Bolşevikler, başta Petersburg ve Moskova olmak üzere büyük şehirlerdeki

¹⁷ Yılmaz, s.149–150

¹⁸ "Ekim Devrimi", Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 2.Cilt, 1871-1920, s.555

¹⁹ Elnur Hasan Mikail, "Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası" İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.64

²⁰ William H. McNeill, "Dünya Tarihi", Çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitapevi, Ankara, s.695

²¹ Fahir Armaoğlu, "Siyasi Tarih 1789-1960", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, s.447

²² William H. McNeill, "Dünya Tarihi", Çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitapevi, Ankara, s.699

²³ Lev Davidoviç Troçki; Ekim Devriminde önemli bir siyasetçi Lenin'den sonra gelen ikinci adam olarak bilinir, Kızıl Ordunun kurucusudur ve devrimden sonraki ayaklanmaların bastırılmasında büyük rol oynamıştır.

²⁴ Coşkun Üçok, "Siyasal Tarih, 1789–1960" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, s.223

hükümet binalarını ve kritik noktaları işgal ettiler. Kerensky hükümetinin birçok üyesi tutuklandı²⁵. Kerensky'nin tasfiye edilmesinden sonra Lenin'in başkanlığında kurulan "Halk Komiserleri" hükümeti sadece Bolşeviklerden oluşmuştu. Anarşinin bütün ülkeye hâkim olması Lenin'in Ekim Devrimiyle yönetimi ele geçirmesini kolaylaştırdı. Sovyetlerin Pan-Rus Kongresi Lenin'in başkanlık ettiği halk konseyini seçti. Lenin sosyalist nizamın inşasına geçildiğini ilan etti. Ekim Devrimi diye tabir edilen gelişme buydu²⁶.

Gerek Menşevikler gerekse diğer sol ve sosyalist partiler, ihtilalı protesto ederek hükümete katılmayı reddetmişlerdi. Yeni kurulan Halk Komiserleri Durması'na hiçbir burjuva temsilcisi alınmadı²⁷. 3 Mart 1917, St. Petersburg'ta, Putilov maden sanayi işçilerin başlattığı grevin her tarafa ve Moskova'ya yayılması ve askerlerin de yer yer grevcileri desteklemesi üzerine Çar tahttan çekilmiştir. Demokrasi ilan edilmiştir. İsviçre sosyalistlerinden Robert Grimm ve Platten'in yardımlarıyla Alman Hükümeti ile anlaşan Lenin, Nisan 1917'de arkadaşları ile birlikte, Baltık Denizi'nin geçerek Petersburg'a gelmiştir. Ancak, Lenin'i tanıyanlar onbin kişi kadardır. Önceleri Menşeviklere iştirak eden Troçki sonradan emrindeki Sovyetlerle birlikte Lenin'i desteklemeye başlamıştır. Barış, emek ve toprak sloganları ile işçileri ve askerleri ayaklanmaya çağıran Lenin gittikçe güçleniyordu. Bu arada devlet ve Devrim adı kitabında şu fikirleri işliyordu: "ihtilale geçmek için ihtilalcı partinin, ihtilalın öncüleri ile köylüler arasında çoğunluğa sahip olması, iktidardakilere tam bir moral çöküntüsü yaratması, bütün kararsız gruplarda ve kitlelerde güvensizlik duygusu yayılması gereklidir. Bu fikirler Rusya Sovyetlerini etkilemiş, yapılan kongrede, delegelerin çoğunluğu Bolşevikler teşkil etmiştir. O gün erken saatlerde harekete geçen Sovyet militanları, birer birer bakanlıkları işgal etmişlerdir. Devlet gücü Sovyetlerin eline geçmiş, kısa zamanda Sovyet hükümeti kurulmuştur²⁸.

Lenin'in önderliğindeki Bolşevikler, hemen hemen tek kurşun bile atmadan, Kasım ayında iktidarı ellerine geçirdiler. Devrimcilerin üzerine gönderilen ordu, kayıtsız şartsız barışı savunan Bolşeviklere karşı silah kullanmamıştır. İktidara geçtikten sonra Bolşevik hükümeti için en önemli şey, iç barışın sağlanması olmuştur. Bu yöndeki yoğun çabaların sonucu olarak, 1918 Mart'ında Rusya ile ona karşı savaşan devletler arasında Brest-Litovsk Barışı imzalanmıştır. Rusya için çok pahalıya mal olan bu antlaşmayla Rusya; Polonya, Baltık

²⁵ Yaşar Onay, "Rus Stratejisinin Mimarları", İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 102

²⁶ Georges Langlois ve Diğerleri, "20. Yüzyıl Yıl Tarihi", Nehir Yayınları, Ankara, s.93

²⁷ Yaşar Onay, "Rus Stratejisinin Mimarları", İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 105

²⁸ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.43.

devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü yitirmiştir²⁹. Lenin, Bolşevikleri Rusya’da iktidara getiren ve böylece dünyanın ilk komünist hükümetini kuran eylem adamı olmuştur. Karl Marks’ın kuramlarından yola çıkarak, onları pratik olarak uygulamaya alanına sokmaya çalışan ilk liderdir. Bu gelişme, aynı zamanda modern tarihin de bir dönüm noktasıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken konu, Rusya’nın bu değişimleri uzun dönem aralıklarıyla yaşamış olmasıdır³⁰.

1917 Şubatında Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte önemli bir meselenin varlığı da ortaya çıkmıştı: ‘milliyetler meselesi’. Milli azınlıklar üzerinde Çarlık zamanında konulmuş olan sınırlamalar ve baskıları kaldıran ve milli azınlıklara üzerinde Çarlık zamanında konulmuş olan sınırlamalar ve baskıları kaldıran ve milli azınlıklara bazı işlerinde muhtariyet tanıyan kararname de yayınlandı.2 Kasım 1917’de yayınlanan ve ‘Rus Olmayan Milletlerin Manga Charta’sı da denen ‘Rus Haklarının Hakları Deklarasyonu’, Bolşevik politikasının ilk adımı olmuştur. Bildiride Bolşevik Hükümeti’nin milliyetler politikası şu esaslara dayandırılmıştır.

- 1.Rusya halklarının eşit egemenliği,
- 2.Rusya halklarının ayrılma ve bağımsız bir devlet kurma da dâhil olmak üzere self-determinasyon hakkı,
- 3.Tüm milli, dini ayrıcalık ve sınırlamaların kaldırılması,
- 4.Rusya topraklarında yaşayan milli azınlıkların ve etnik grupların özgürce gelişmesi³¹.

1917 Ekim Devrimi’nin temel güç kaynağı Sovyetlerde örgütlenmiş ve silahlanmış olan işçilerdi. Bolşevik Partisi, Şubat 1917’de Çarlığın yıkılmasıyla başlamış olan demokratik burjuva devrimini Sovyetlerin geçici hükümet karşısında oluşturduğu ikinci iktidar merkezine dayanarak sosyalist devrime doğru geliştirildi³².

Lenin’in 1 Mayıs 1919 konuşmasında ‘Bizim torunlarımız kapitalist sistem çağından kalan belgeleri ve diğer kalıntıları hayretler içinde inceleyecekler. Temel ihtiyaç

²⁹ Oral Sander ‘Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918’e’, İmge Kitapevi, Ankara, s.391

³⁰ Yaşar Onay, ‘Rus Stratejisinin Mimarları’, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.26

³¹ M. Seyfettin Erol, ‘Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri’, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.77-79

³² ‘Ekim Devrimi’, ‘Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 2.Cilt, 1871-1920, s.539

maddelerinin nasıl özel ticaret konusu olabildiğini, fabrikaların nasıl bireylere ait olabildiğini, kimi insanların başka insanları nasıl sömürebildiğini bazılarının nasıl hiç çalışmadan yaşayabildiğini kafalarında kafaların da canlandırmakta çok zorluk çekecekler... Yoldaşlar bugün görüyorsunuz ki temellerini attığımız sosyalist toplum yapısı bir hayal değil. Çocuklarımız bu yapıyı daha da büyük bir şevkle inşa edebilecekler “ denilmektedir³³.

1920’li yılların başında toplumun politikadan kopukluğunun bir süre içinde anlayışla karşılanmasına rağmen bu paranoyak tablo, toplumdaki soyutlanmış bir idare sisteminin- bir anlamda gizli bir ittifakın doğmasına yardımcı olmuştu. Yine de Lenin’in politik sistemi politik olduğu kadar psikolojik bir denge de kurmuştu. Yeni liderler toplumu önce yıkıp sonra politik sistemin gerektirdiği gibi yoğurarak yeniden yaratarak tarihin kendilerini haklı çıkarmasına bekleyebilirlerdi. Büyük ölçüde dinamik istikrara dayalı bir toplumda Leninist tipli bir başka politik sistem kurulamazdı. Böyle bir benzerlik ya politik sistemi dejenere edecek ya da aralarında bir çatışmaya yol açacaktı³⁴.1920 yılı bir dönüm noktası teşkil ediyordu. İç savaş Bolşeviklerin lehine dönmüş ve Bolşevikler, eski İmparatorluğun hemen her yerinde hâkimiyetlerini yerleştirmişti³⁵.1918 ve 1921 yılları arasında Rusya bir iç savaş dönemi geçirdi. Dış müdahalelerle birlikte ekonomik parçalanma, o yılları kâbus dolu bir dönem haline getirdi³⁶.Lenin halkın ihtiyaçlarını bir nebze için bile olsa karşılayabilmek amacıyla NEP adı verilen “Yeni Ekonomik Politika”yı uygulamaya soktu, bunun sosyalist ekonomik düzene geçişte önemli bir adım olacağına inanmıştı. Bu amaçla köylülere işledikleri toprakların sahipliği verildi. Küçük ölçüde ticaret ve özel teşebbüs yetkisi yeniden tanındı³⁷.

Kısacası, 1917 İhtilalinin başarıya ulaşmasından sonra Lenin, Rusya’da proleterya diktatörlüğünü güçlendirmeye yönelik bütün kararları almış, bütün eleştirileri kuvvet yoluyla susturmuş, ayaklanmaları kanla bastırmıştır. 1918- 1919, 1920 yılları büyük ekonomik kıtlıklar ve sıkıntılarla dolu olarak geçmiştir. Özellikle Komünist Partisi mensuplarının idaresine verilen fabrikalarda üretim hızla düşmüş, ticaret duraklamış, hayat felce uğramıştır. Askeri birliklerin nezaretinde zorunlu çalışma grupları teşkiline, “Çalışmayana yiyecek yok” ilkesinin, “Ücretsiz cumartesi çalışmaları” yükümlülüklerinin uygulanmasına rağmen, üretim düşmekte devam etmiştir. Lenin, “silahlı kuvvetlerin örgütlenme biçimini model

³³ Elnur Hasan Mikail, “Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası”İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.63

³⁴ Zbigniew Brzezinski, “Büyük Çöküş”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .18

³⁵ M. Seyfettin Erol, “Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri”, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.82

³⁶ Hakan Yılmaz, “Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller”, Timaş Yayınları, İstanbul, s.146

³⁷ Yaşar Onay, “Rus Stratejisinin Mimarları”, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 107

almış'' .Lenin'in kendisi de Bolşevik Partisi ile ordunun örgütlenmesi arasındaki benzerliği vurgulamıştır. Lenin militarizasyon yani askeri-hiyerarşik Sovyet devleti, merkezi planlama yoluyla, ekonomiyi ''militarize'' etmiştir³⁸.

Daha sonraları 30 Aralık 1922 tarihinde dünyaya SSCB'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Yüzden fazla milletin yaşadığı ülkenin kurulmuş bulunuyordu³⁹. Rusya'daki Ekim Devriminden sonra Orta Asya bölgesi tamamen Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. 1917'de Çarlık Rusya dağılınca Orta Asya'daki Türkler (Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler) ve Kafkas Türkleri (Azerbaycan) bağımsızlıklarını ilan ettiler. Cumhuriyetlerini kurdular ve bir kısmı ay yıldızlı bayraklarını açtılar. Fakat aralarında anlaşamayınca, Kızıl Ordu tarafından işgal edilip Sovyet-Rus sömürgesi haline getirdiler⁴⁰. Moğolistan bağımsızlığını korumakla birlikte Sovyetlerin uydusu haline getirilmiştir. Sovyet döneminde bölgede altyapı ve sanayileşme gelişirken, yerel kültürler bastırılmış, başarısız kolektivizm programları neticesinde binlerce insan hayatını kaybetmiş, etnik ve teritoryal gerilimler artmış ve çere problemlerine göz yumulmuştur. Orta Asya'nın ulus- devletleri, ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi, teritoryal sınırların etnik sınırlarla uyuşmadığı durumlarda büyük sıkıntılar yaşamaktadır⁴¹.

Ekim Devrimi Bolşevikleri, Sovyet devletini kurmak ve sağlamlaştırmak, toplumu sosyalist temeller üzerinde yeniden örgütlemek, düşman kapitalist kuşatmaya karşı ülke savunmasını düzenlemek ve öteki ülkeler proleterleriyle ilişkileri pekiştirmek gibi son derece karmaşık bir dizi tarihsel görevle karşı karşıya bırakmıştır. Üstelik bu problemlerin çözümünde başvurabilecekleri tarihsel emsaller olmadığı gibi, Bolşeviklerin başlıca esin kaynağı olan Marksist teori de, proletarya diktatörlüğünün sanayileşmiş bir ülkede kurulacağını öngördüğünden, ancak sınırlı bir donanım sağlayabilmiştir⁴².

Ekim devrimiyle birlikte tüm merkezi ve yerel iktidar artık Sovyetler Birliğindi⁴³. SSCB'yi kuran devrim hakkında bir yargıda bulunabiliriz ama henüz sonuyla ilgili bir yargıda bulunamayız çünkü bu durum da tarihsel yargılarımızı kesin biçimde etkileyecektir⁴⁴. SSCB'yi

³⁸ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, ''SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri'', İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.45.

³⁹ Yaşar Onay, ''Rus Stratejisinin Mimarları'', İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 115

⁴⁰ Reha Oğuz Türkan, ''Uyuyan Dev Türk Dünyası'', Pozitif Yayınları, İstanbul, s.59

⁴¹ Şatlık Amanov, ''ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.69

⁴² ''Ekim Devrimi'', Sosyalizm Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, 2.Cilt, 1871-1920, s.582

⁴³ Murat Sarıca, ''Siyasi Tarih'', Ar-Basım Yayıncılık, İstanbul, s.265

⁴⁴ Eric Hobsbawn, ''Tarih Üzerine''; Çev: Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 367

oluşturan cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ederlerken SSCB'nin de sonu arlık Rusya'sından farklı değildi. Halkın hoşnutsuzluğu ve kötüye giden ekonomi sonu gerçekleştirdi. Ancak SSCB içinde hoşnut olmayan sosyalist cumhuriyetlerden Türk Cumhuriyetleri diğer cumhuriyetlerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır çünkü Türk Cumhuriyetleri SSCB'nin sistemli bir şekilde oluşturduğu politikalarla hem özlerinden koparılmış hem de halk fakirlikle ve imkânsızlıklarla baş başa bırakılmıştır. Bu yüzden Türk Cumhuriyetleri ve Türk Cumhuriyetleri üzerinde uygulanan politikalar incelenmeye değerdir.

1.Harita

SSCB İçindeki Sosyalist Cumhuriyetler

Kaynak:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sovyet_Sosyalist_Cumhuriyetler_Birli%C4%9Fi

Açıklama: Aşağıda SSCB'yi oluşturan Sosyalist Devletler sıralamaya göre belirtilmiştir.1.Ermenistan SSC, 2.Azerbaycan SSC, 3.Beyaz Rusya SSC, 4.Estonya SSC, 5.Gürcistan SSC, 6.Kazakistan SSC, 7.Kırgızistan SSC, 8.Letonya SSC, 9.Moldova SSC, 10.Moldova SSC, 11.Rusya SFSC, 12.Tacikistan SSC, 13.Türkmenistan SSC, 14.Ukrayna SSC, 15.Özbekistan SSC.

2.2. Türk Devletlerinin SSCB İçindeki Statüsü

2.2.1. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

1917 Ekim Devriminden sonra, Azerbaycan temsilcileri Kafkasya Meclisi olan Seym'den ayrılarak 28 Mayıs 1918 yılında Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Milli Müsavat Partisi'nin önderliğinde, Osmanlı Ordusu'nun varlığı ile başkenti Gence olan bağımsız Azerbaycan devletini kurmuşlar ve Osmanlı ordularının Bakü'ye Bolşeviklerin elinden kurtarmasıyla da Bakü'yü kendilerine başkent yapmışlardır⁴⁵. Azerbaycan halkının demokratik biçimde seçmiş olduğu milletvekilleri bir araya gelerek 28 Mayıs 1918 günü altı maddelik bir "Ulusal And" ilan etmişlerdir. Azerbaycan cumhuriyeti kurulur kurulmaz, Osmanlı İmparatorluğu ve Anadolu'da ki Türkler ile yakın ilişkiler oluşturmuştur. Avrupa ülkeleri de Azerbaycan Cumhuriyeti'ni resmen tanımış ve bunun üzerine Bakü'de büyük törenler ve geçitler düzenlenmiştir. Ne var ki, Rus tehdidi durmamıştır⁴⁶. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız yaşamı 1 yıl 11 aydan sonra Kızıl Ordu işgaline uğramış ve SSCB'ye dâhil edilmiştir. 1936'ya kadar Kafkasya SFSR'nin bir üyesi olmuş 1936'dan itibaren ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır⁴⁷. Azerbaycan 1 yıl 11 aylık süre içerisinde hem devlet örgütlenmesi tamamlanmaya, hem yeni bir ordu oluşturulmasına, hem de ekonomik kalkınma çabalarının sonuç vermesine çalışılmıştır. Ne var ki, özellikle petrol yüzünden Rusya Azerbaycan'dan vazgeçmemiştir⁴⁸.

⁴⁵ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.100

⁴⁶ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.407

⁴⁷ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.235

⁴⁸ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.412

Bolşevizm Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmıştır. Demokratik rejimden totaliter rejime geçiş ve bunun esas parametrelerinin sosyal hayata tatbik edilmesi halkın gazabına ve nefretine sebep olmuştur. Ancak halk bağımsızlığını ve milli mirasını korumak için uzun süre mücadele etmiştir. Rejim bütün bu hareketleri engellemek için bir sistem olarak *repressiya* (cezalandırma) ve *deportatsiya* (Sürgün) dediğimiz bir mekanizmayı devreye sokmuştur.1 Ocak 1934'ten 1 Ocak 1939'a kadar olan dönemde Azerbaycan SSC Halk Dâhili İşler Komiserliği tarafından kurşuna dizilen insanların sayısı 27.458 kişi olduğu ileri sürülmektedir⁴⁹.

Sovyet yönetimi altına girdikten sonra Azerbaycan'da ki Türklerin Türk Dünyası ile ilişkileri kesilmeye çalışılmıştır. Kısa zamanda Azerbaycan bağımlı bir ülke durumuna gelmiştir, yabancı ülkelerde açtığı elçilikler ise kapatılmıştır. Azerbaycan'a başka yörelerden değişik insanlar yerleştirilerek Türklerin azınlıkta kalmasını sağlamışlardır. Bir Türk kenti olan Bakü'de Türklerin nüfusunun dörtte bire düşmesine neden oldular. Böylece bir kez daha Azerbaycan'da bağımsızlık eyleminin görülebilmesini engellemişlerdir⁵⁰.

Azerbaycan Türk cumhuriyeti toprakları Rus orduları tarafından işgal edildikten sonra Stalin'in emriyle Azerbaycan'ın bir parçası olan, bin yıldan fazla bir zamandan beri Azerbaycan Türkleri tarafından meskûn bulunan Dilan, Gökçe gölü havzası ve Güney Azerbaycan sınırına uzanan koridorun meydana getirdiği on bin kilometrelik alan Azerbaycan'dan koparılarak Ermenistan'a verildi. Zengezur bölgesinin Ermenistan'a verilmesinde Nerimanof başrolü oynamıştır. Gürcistan'daki Borçalı ve Ahıska Türkleri üzerinden Azerbaycan'ın Türkiye ile irtibatını kesmek için Ahıska Türklerinin tamamı, Borçalı Türklerinin de bir kısmı Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmüştür. Sovyet hâkimiyeti sırasında Azerbaycan Türkleri dini görevlerini yerine getiremedikleri gibi, eski gelenek ve göreneklerini de devam ettirememişlerdir. İnsanlar yerlerinden yurtlarından edilmiştir; senelerce devam ettirilen bu göç hareketinin maksadı Rus olmayan milletleri bir potada kaynaştırmak ve onların milliyet duygularını yok etmektir⁵¹.

⁴⁹ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, "Azerbaycan'da Stalin Dönemi", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.137-143

⁵⁰ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.414

⁵¹ Saadetin Gömeç, "Türk cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, İstanbul, s.52

Anayasaya göre en yüksek devlet organı Azerbaycan SSC, Yüksek Sovyeydi. Bu yüksek Sovyet'e her dört yılda bir seçim yapılır ve her onbin kişiye bir vekil seçilirdi. Bu Azerbaycan'ı yönetmekle görevli Yüksek Sovyet, onun prezidyumu ve Bakanlar Sovyet'i (kurulu) doğrudan doğruya SSCB'nin Yüksek Sovyet'i Prezidyumu ve Bakanlar Sovyet'inin yönetimi altındaydı. Başka bir ifade ile kontrol Moskova'nın elindeydi. Azerbaycan Komünist Partisi de, SBKP'nin "Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin bir şubesi durumundaydı. Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 1 Mayıs 1925'de bir kararname ile, Latin alfabesini kabul ettirme çabaları ile, Latin alfabesini Azeri Türk dilinin resmi yazısı olarak ilan etmiştir. Ardından diğer Türk cumhuriyetlerinde de, çeşitli Latin yazılarının kabul edildiği, ancak hepsinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Ne var ki 1928'de Türkiye'de Latin alfabesi kabul edilince, Ruslar'ın bu kez Latin alfabesini kaldırarak yerine Rus Kiril alfabesini koymaları, Sovyet Türkleri ile Türkiye arasındaki kültürel-ekonomik ilişkileri kesmek yolunu tercih ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır⁵².

1913'de Rusya'da mevcut 8 milyon ton petrolün 7 milyon tonu Azerbaycan'dan çıkıyordu. Çar bunun 4 milyon tonunu dışarıya satıyordu. 1941 yılında da 30 milyon ton olan petrolün 22 milyon tonu Azerbaycan'dan çıkıyordu. 1949 yılında ise Hazar'dan petrol çıkarılmaya başlandı. SSCB'de ilk Petro-kimya enstitüsü Azerbaycan'daydı ayrıca doğal gaz da üretilmekteydi⁵³. 1940'larda Azerbaycan'da çıkan petrolün miktarı 22 milyon tona ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'da, Kür Nehri kıyılarında yeni petrol kuyuları açılmıştır. Azerbaycan topraklarını devletleştirmiş olduğundan, bütün tarım arazisini devletin mülkü saymakta ve buna dayanarak da Azeri köylüsünü devletin toprağı üzerinde çalışmaya zorlamıştır. Hatta hükümet yetkilileri, Azeri köylüsünü dilediği bölgeye sürüp, yaşamakta olduğu toprağı ve eve Rusya'dan getirdiği Rus muhacirleri dahi yerleştirebilmektedir⁵⁴.

1924 yılında 92.850 hektar arazi pamuk tarlası haline getirilmiş ve bu pamuk tarlalarından 50 milyon ton pamuk elde edilmiştir. Pamuk ziraatı gittikçe önem kazanmış ve sahasını genişletmiştir⁵⁵. SSCB döneminde hazırlanmış merkezi planlamaya göre, Azerbaycan diğer Türk Cumhuriyetleri gibi bir tarım ülkesi olmaya mahkûm edilmişti. Bu yüzden

⁵² İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.238-241

⁵³ A.g.e, s.242

⁵⁴ Belkis Ulusoy "Stalin döneminde Azerbaycan'da Kolektifleştirme", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.154

⁵⁵ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.243

Azerbaycan pamuk, şaraplık üzüm, meyva ve sebze yetiştirmeye zorlanmıştı. Yukarıda belirttiğimiz üzere pamuk için pek çok arazi alanı mahvedildi, böylelikle Sovyetlerin ihtiyacı olan hammaddenin temini gerçekleştirilmeye çalışıldı⁵⁶.SSCB döneminde madenlerin ve petrolün çoğu

Azerbaycan'ın işleme sanayi olmadığı için ülke dışına çıkarılmış ve daha sonra işleşmiş mamül olarak kendilerine daha pahalıya satılmıştır⁵⁷.SSCB'nin Kolektifleştirme ve Türk Cumhuriyetlerinin ambar deposu ya da hammadde deposu olarak görmesi Azerbaycan'ı da olumsuz etkilemiş ve bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomik anlamda oldukça zor günler yaşamak zorunda kalmıştır.

⁵⁶ M. Seyfettin Erol, ‘‘Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri’’, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.107

⁵⁷ A.g.e, s.107

2.2.2. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

İXX' uncu yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren Ruslar önce Kazakistan'ın kuzey kısmını ve sonraları da diğer bölgelerini bir bir istila ettiler. Çarlık döneminden beri Kazakistan bir sürgün ve göç yeri haline getirilmiştir. 1919 ve 1920'de Kızıl ordu milli güçleri bozguna uğratarak Kazakistan'ı işgal etti. 1920'de Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSR), Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) içinde oluşturulmuş ve 1936'dan itibaren de SSCB'ne bağlı bir cumhuriyet haline getirilmiştir. Kazakistan SSC; Akmescit, Evliya-ata'nın bir kısmı, Mirazkul, Çikent, Alma-Ata, Jarkent, Taldu-Krugan, ile Cizak ve Kazak steplerinin bir kısmını kapsamaktaydı. Bölge, Amu-Derya ve Harezm yakınındaki Karakalpak Muhtar Bölgesi olarak kurulu Karakalpağı (burası özellikle Özbekistan'a verilmiştir.) kapsamaktaydı. Kazakistan, 1936'ya kadar bir Muhtar Bölge olarak idari taksimatta yerini almıştır⁵⁸.

Rus çarlığı döneminde dağılık yaşayan Kazaklar, Sovyetler birliği döneminde de ikinci sınıf bir yaşama mahkûm edilmişlerdir ve yoksullaştırılmışlardır. Sovyetler Birliği Rus asıllı insanları birinci sınıf vatandaş olarak kabul ettiği için Kazaklar ile beraber diğer Türk toplulukları geri kalmışlığa terk edilmişlerdir. Sovyetler Birliği döneminde Ruslar Kazakistan ile pek fazla ilgilenmemiş ve bu bölgelerin Birliğin "geri kalan ülkesi" olarak kalmasına dikkat etmişlerdir. İlk olarak Kazakistan'da ki tüm milliyetçi kadroları etkisiz hale getirmişlerdir⁵⁹.

Kazaklar üzerine araştırmalarıyla tanınan Martha Brill Olcott, Kazak topraklarının muazzam tarım potansiyeli ve Rusya ile uzun sınıra sahip olması Kazakların mutlak Sovyet kontrolüne geçmesini gerekli kıldığına işaret etmektedir. Böylece, Kazakistan Komünist Partisi Aralık 1925'teki 5. Kurultayı'nda, merkezin isteğine paralel olarak, Kazak köylerinin Sovyetleştirilmesini kararlaştırdı. Zaten Stalin bu politikanın uygulanmaya konması için Filip İsayeviç Goloşçekin'i Eylül 1925'te Kazakistan'da Komünist Parti Birinci Sekreteri olarak seçirmiş. Kazakistan Komünist Partisi 6 Kasım 1929'da Kazakların yerleşik düzene geçirilmesi konusunu görüşmek üzere toplanmıştır. Bu toplantının sonunda, 1929–1930

⁵⁸ Erol. s.85-110

⁵⁹ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.513

yıllarında göçebe kazak ailelerinin % 12'sinin yerleşik düzene geçirilip kolektifleştirilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁰.

Kazakistan'da 1925 ve 1929 yılları arasındaki Sovyetleştirme ve kolhozlaştırma politikaları fakirliği iyice artırmıştır.1915 yılında Kazakistan'da bir Türk ailesine 26 baş hayvan düşerken bu rakam 1929 'da 5 hayvana düşmüştür. Yine bu Sovyetleştirme politikaları güdülürken Türk'lerin yaklaşık 2 milyona yakını yurtlarından sökülürken yollarda öldüğü⁶¹ ileri sürülmektedir. 1932–1933 yılları arasında milyonlarca Kazak Türkü suni açlıkla yok edilmiştir. Binlerce göçebe aile zorla kolektif çiftliklerde toplandı. Hayvanlar otlak yokluğundan ölmüştür. Karşı koymaya kalkışanlar gerici baylar diye vasıflandırıldılar. Bütün bu olumsuz etkenler Kazakların hiçbir zaman iktisaden bellerini doğrultmalarına fırsat vermemişlerdir⁶². Türk dünyasında Stalin'in zulmünden en çok zarar gören Türk halkı ise Kazaklardır. Sadece Stalin'in kolektifleştirme siyaseti sebebiyle, 2 milyondan fazla Kazak ve 35 milyondan fazla hayvanı kırılmıştır. Bunlar çok büyük rakamlardır.1920–1933 yılları arasında suni bir şekilde yaratılan açlık felaketi sebebiyle, Kazakların %49'ı, yani 2.2300.000 kişi ve besi hayvanlarının % 90'ı yani 36.000.000 hayvan kırılmıştır⁶³. Sovyetlerin hayvancılık ekonomisinde büyük rol oynayan sığır ve koyun besiliciliğini geniş ölçüde mümkün kılan Kazakistan'dır. Sadece Kazakistan'ın Sovyetler dâhilindeki otlakların % 45'ine sahiptir. Kazakistan'da 500 kadar kolhoz ve 1500'den fazla sovhoz bulunmaktadır. Kazakistan sayesinde SSCB yün istihali ve balıkçıkta oldukça gelişmiştir⁶⁴. Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan çok sıkıntılı dönemler yaşamıştır. Sözelimi 1910 yılında 6 milyon olan Kazak nüfusu 1959 yılına gelindiğinde 3 milyona düşmüştür. Yine yetmiş yıllık Sovyetler Birliği döneminde Kazakistan'da sadece üç tane Kazak Komünist Partisi Genel Sekreteri olabilmıştır⁶⁵

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Kazakistan Komünist Partisi Genel Sekreterliğine bir kazak türkü getirilmişti ancak daha sonra bu yöneticiler, Krusçev'in "*Bakir*

⁶⁰ Abdulvahap Kara "Stalin Döneminde Kazakistan'da Kolektifleştirme ve Açlık", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s. 186-188

⁶¹ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.82

⁶² A.g.e,s.87

⁶³ Abdulvahap Kara "Stalin Döneminde Kazakistan'da Kolektifleştirme ve Açlık", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.185

⁶⁴ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.260-261

⁶⁵ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.138

Topraklar'⁶⁶ projesine karşı çıkmışlardır. Bu yüzden Kazakistan Komünist Partisi sekreteri Şahahmedov 1954 tarihinde görevinden uzaklaştırılmış yerine Leonid Brejnev atanmıştır. Bu proje ile 25 milyon hektar Sovyetler Birliğini beslemek üzere tarıma açılmıştır. Ancak bu proje Kruşçev'in devlet mekanizmasının tüm birimlerini bu işe ayırmasına rağmen başarılı olamamıştır⁶⁷.

1964 yılına gelindiğinde ise Çin topraklarında Kazak Türklerine bir zulüm başlatılmıştır. Hem Çinlilerin hem de Sovyetlerin Türkleri planlı bir şekilde yok etmeleri devam etmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yürürlükte olan uygulamalara göre, milli cumhuriyetlerin komünist partilerinin I. Sekreterleri o millete mensuplardan seçilirdi. Ancak Moskova'nın kontrolünü artırmak için ikinci sekreter umumiyetle Rus azınlıktan tayin edilirdi. Kazakistan'da ise bunun tam tersi yapılmak istenmiştir. Bunun sonucunda birçok ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu olayların en ilginç yanı ise ilk kez bu ayaklanmalar resmi haber ajansı TASS'da duyurulmuştur. Türkler için her türlü karalamalar yapılmış ve Kazak protestocuları Pan-türkist⁶⁸ olarak damgalanmıştır.1973 yıllarında ise Kazakistan'a yüksek eğitim dili de ana dil yerine Rusça olarak değiştirilmiştir⁶⁹. Böylelikle Kazakistan diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi özünden koparıp Sovyetleştirilmeye çalışılmıştır.

SSCB'nin içinde maden kaynaklarının % 60'ı Kazakistan'dadır. 1991 üretimi- 130 milyon ton kömür (eski SSCB toplamının % 25). SSCB'de üretilen altının % 7'si, gümüşün % 50'si. Ayrıca kurşun, bakır, çinko, kadmiyum, demir cevheri, berilyum, manganez, krom, nikel, kobalt, boksit ve sınaî elmas üretiliyordu. Rusya ile olan uzun sınırı düşünüldüğünde günümüzde de eskiden olduğu gibi Kazakistan'ın hadsiz, hesapsız doğal ve mineral kaynaklarının Ruslar tarafından kolaylıkla terk edileceği de pek beklenilmemelidir⁷⁰.

⁶⁶ Bakir Topraklar Projesi, Nikita Kruşçev'in inisiyatifi ile 1954'te başlanan, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ve Altay bölgesinde bulunan el değmemiş bozkırların tarıma açılması projesidir.

⁶⁷ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.84

⁶⁸ Pantürkizm veya Türkçülük, Rusya, Çin, İran, Irak, Moldova, Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Ukrayna, Afganistan ve Türkî Cumhuriyetlerin egemenliği altındaki Türk Halkları'nın bağımsızlık ve birliğini savunan siyasî görüş olarak değerlendirilir.

⁶⁹ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.84-85

⁷⁰ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.119

2.2.3. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Sovyet Devrimi ve sonrasında kurulan Sovyetler birliği zamanında da Türkistan'da daha önce kurulmuş olan Rus egemenliği devam etmiştir. Rusya'da rejim değişikliği Rus baskısı altında yaşamakta olan Türkler için herhangi bir değişiklik getirmemiştir. Sovyet rejimi ideolojik örgütlenmeyi Türk toplulukları arasında da gerçekleştirmiştir. Komünistler Türk ve Müslüman asıllı toplumlarda Moskova merkezli Sovyet Cumhuriyetleri kurmak için girişimlerde bulundular ve bütün Orta Asya Türk ülkelerini yeni oluşturdukları Sovyet Cumhuriyetleri aracılığı ile yeniden kendilerine bağladılar. Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan bütün halklar için geçerli kılınan komünist düzen, Özbekler ve diğer Orta Asya toplulukları içinde geçerli oldu. Sovyet devrimi sonrasında 1918'de Kızıl Ordu askerleri Özbekistan topraklarına girerek bu bölgedeki otonom durumlara son vermişlerdir. Bu aşamada Özbekistan Sovyet sosyalist cumhuriyeti kurulmuştur. Karakalpakistan ve Tacikistan bölgeleri de Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nin yeni yapısına bağlı bir duruma getirdiler. Orta Asya'nın en zengin toprakları Özbekistan'a ayrı bir önem vermiş, Sovyet ekonomisinin gelişiminde Özbekistan Orta Asya'da pilot bölge olarak seçilmiştir⁷¹. Özbekistan Mayıs 1925'te SSCB'nin kurucu cumhuriyetlerinden birisi olmuştur⁷².

Türk kültürünün tarihten gelen izleri silinmeye çalışılmıştır. Türkçülükten konuşmak Turancılık olarak görülmüş ve Sovyet rejiminin şiddetli baskılarına maruz kalmıştır. Orta Asya'nın kalbinde yer alan Özbekistan Mart 1924 tarihinde Taşkent'te tertip edilen kongrede Ruslar ortaya nifak tohumları saçmışlar ve Türk boyları arasındaki ayrılık fikirlerini işlemişlerdi. Türkistan'ın ileri gelenlerinden Sultan Hoca, kongre delegelerine hitap ederek, "Türkistan'ı ayrı ayrı cumhuriyetlere bölmek istiyorlar. Milliyet tasnifinde Türk boylarına Özbek ve Türkmen sıfatları yakıştırılarak Türkler parçalanmak isteniyor" dedi ise de, sözünü dinletememiştir. Neticede 1924 yılındaki düzenlemeler ile bugünkü cumhuriyetler imal edildi. Özbekistan'ın teşekkülü sırasında, yanı 1924'te Tacikistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de Özbekistan'a katılmıştır. 1929'da ise Tacikistan'a ittifak cumhuriyeti statüsü kazandırılarak, Özbekistan'dan ayrılmıştır⁷³.

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği Avrupa'da ki fabrikalarını Asya'ya kaydırınca Özbekistan'da ki fabrika sayısı iki misline çıkmıştır. Ruslar, bir anlamda

⁷¹ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.525-526

⁷² M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.136

⁷³ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.177

Özbekistan'ı sosyalist sistemin sanayileşme modelinde örnek ülke olarak seçmiş ve Özbekleri bu alanda desteklemişlerdir. Yer altı ve yerüstü zenginlikleri açısından son derece zengin olan Özbekistan'ı Ruslar bir anlamda İslam dünyasına karşı sosyalizmin başarılı modeli olarak göstermişlerdir⁷⁴. Sovyetler zamanında da baskı ve sindirme politikaları devam ettirmiştir. 1920-1930'lu yıllarda Özbekistan'a yoğun bir Rus göçü olmuştur. Moskova tarafından bölgede Sovyet rejimini sağlamlaştırmak, kültürel ve politik amaçlı kuruluşları kadrolarla donatmak, zengin madenleri işlemek ve kolhozlaştırmayı gerçekleştirmek için binlerce kişi gönderildi. Özbekler tarımın zorla Kolektifleştirilmesi planlarına karşı çıkmışlar, 1930'da mukavetmeleri en üst düzeye ulaşmıştır. 1936'da ise, Kara-Kalpak bölgesi Özbekistan'a katılmıştır⁷⁵.

II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da ki fabrikaların sökülerek, personeli ile birlikte Özbekistan'a yerleştirilmesi, Avrupalı nüfusun artışına sebep olmuştur. Ayrıca 1930- 1940 yıllarında Stalin'in uyguladığı bazı halklara baskı politikası sebebiyle Özbekistan'da farklı milletlerden insanların sayısı artırılmıştır. 1945'ten sonraki yıllarda Özbekistan bakanlar kurulunun başında bir Özbek bulunmasına rağmen, Yüksek Sovyet'in başında ve Parti I. Sekreterliğinde de yerli unsurlar yer almış, ancak Özbek başbakanın üç veya daha fazla Rus yardımcısı olmuştur⁷⁶. 1940'larda Özbekistan'da sanayi dallarında, elektrik enerjisi, ulaştırma ve haberleşme konularında bir bakanlık olmadığından, bunlar doğrudan Moskova tarafından denetlenmekteydi⁷⁷.

Stalin'in direktifleri ile Özbekistan Komünist Partisi'nin başına 1937'de Osman Yusupov getirilmiş ve Stalin'in kanlı rejimini Özbekistan'da tatbik etmeye çalışmıştı. II: Dünya Savaşı'ndan sonra başa geçen Abdulkadir Muhiddinov, bilhassa Kruşçev zamanında halka biraz nefes aldırılmıştır. Fakat Muhiddinov Ruslar tarafından görevden alınarak, 1959'da Komünist Partisinin başına Reşidov getirilmişti. Özbekler, Rus ve Bolşevik yönetimin baskısından kurtulmuş olmanın verdiği coşku ve heyecanla zaten hiçbir zaman kaybetmedikleri benlikleri daha da güçlendirmek için olanca hızlarıyla köklerine dönmeye yöneldiler⁷⁸.

Bağımsızlığa kavuşmadan önce Moskova'nın kendilerine tahsis ettiği yıllık bütçe 10 milyar ruble olan Özbekistan'ın, kendi kaynaklarını kendi ihtiyaçlarına kullanmaya

⁷⁴ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.528

⁷⁵ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.177

⁷⁶ A.g.e, s.178

⁷⁷ A.g.e.s,179

⁷⁸ A.g.e.s.182

başladıktan sonra bütçeleri 80 milyara çıkmıştır. Sovyet rejiminin ülkeyi nasıl sömürdüğüne dair bir örnek de, eski Özbek lideri Reşidov'un Semerkant'ta ki bir Türk İslam sanat şaheseri olan Registan külliyesinde, altın yıldızları dökülen cami Kubbesi için Sovyet makamlarından istediği bir miktar altın hikâyesidir. Sovyetler yılda 75 ton aldıkları Özbekistan'a bu iş için istenen 3 kilo altını vermemişlerdir⁷⁹.

⁷⁹ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.161

2.2.4.Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

I.Dünya Savaşı sonrasında Rus Çarlığının çökmesi üzerine ortaya çıkan Sovyetler Birliği zamanında Türkmenistan Rusya'nın bir sömürgesi konumunda olmuştur. Diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi Türkmenistan'ı da kendine bağlayan Rusya oluşturduğu ideolojik imparatorlukla bütün Türk halklarını ezdiği gibi benzeri uygulamayı Türkmenlere de yapmıştır.1920 yılında kurulan Türkmenistan Sovyet Sosyalist cumhuriyeti, 1925 yılında da Sovyetler Birliği'ni kurucu üyesi olmuştur. Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar bir sosyalist cumhuriyet olarak varlığını sürdürmüştür. Ruslar bütün Türkistan'ı ele geçirdikten sonra tam bir sömürge politikası izleyerek Orta Asya'yı beş ayrı birime bölmüşlerdir. Türkmenistan XX. Yüzyıl boyunca Moskova'nın merkezi yönetimi altındaki sosyalist dünyanın bir parçası olarak yaşamını sürdürmüştür⁸⁰. Rusya'nın bu işgaline karşı bütün Türkistan'da olduğu gibi Türkmenistan'da da ayaklanmalar olduysa da başarılı olunamamıştır⁸¹.Türkmenistan SSC; Buhara Cumhuriyeti'nden Kerki ve Carcov şehirleri, Harezmi cumhuriyeti'nden de Hocaeli'yi içine alarak, Türkmen bölgeleriyle (Taşovuz, Yılanlı, Parsu, Köneürgeç, Mangıt, Ambar-Mamak, Sadovar, Dargan-Ata) Hazar denizi'nden Merv Bölgesine kadar uzanıyordu⁸².

1924 yılında Türkmenler bir zamanlar kendilerine muhalefet eden Özbekler ile birlikte hareket edip bazı başarılar elde ettilerse de, Rusların üstün kuvvetleri karşısında dayanamamışlardır. 1924'te Türkistan adını resmen ortadan kaldırma ve yasaklama siyasetlerine uygun olarak bu ülkeyi Sovyet Cumhuriyetleri halinde parçalamışlardır. Sovyetler Birliği'nin eşit hukuklu üyeleri olarak dış dünyaya tanıtılmalarına rağmen, Sovyet-Rusya ordusundan ayrı sınırlı ölçülerde bile olsa milli orduları kurulmamıştır. 1924 yılında Türkmenlere de zorla Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin

⁸⁰ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.534

⁸¹ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.148

⁸² A.g.e,s.85

Kurdurulmasından dört ay sonra, Türkmenistan Komünist Partisi teşkil edilmiş ve yukarıda belirtildiği üzere Komünist Partisi'nin isteği doğrultusunda 13 Mayıs 1925'te Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğun ilan edilmiştir⁸³.

Sovyet Türk Cumhuriyetleri içinde, kendi siyasi sınırları içinde % 93,3'le Türkmenlerin en çok pay aldığı Türkmenistan, 14 şehre (Oblast) ayrılmıştır. Ancak ülke içinde Türkmenlerin çoğunluğu almasına rağmen Aşkabat'ta (başkent), Ruslar çoğunluktu. Genelde şehirlerde Ruslar çoğunlukta iken, Türkmenler kırsal kesimde yaşamayı tercih etmektedirler⁸⁴.

Bütün Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi zorla kolektifleştirme hareketleri sırasında (1930-1931) Türkmenistan'da da başkaldırmalar olmuş, çiftliklere ve tren istasyonlarına baskınlar düzenlenmiştir. 1948 ve 1950'lerdeki baskı devri de Türkmenlerin azimle direnmeleri neticesinde başarısız olmuştur⁸⁵.

19. asırdaki Türkçülük hareketleri Türkmenlerin de hayatlarında tesirli olmuştu. 20. yüzyılda ise birçok şair ve edip yetişmesine rağmen, Stalin döneminde bunların birçoğu yok edildi. Sovyet sistemi içerisine giren devlet memurları da, komünist hükümetlerin Türkistan'daki sömürgecilik politikasının iç yüzü öğrenmişlerdi. 1958 yılının sonlarında Türkmenistan Komünist partisinin üst düzey yöneticisi durumundaki iki kişi Rusya'nın Türk topraklarını nasıl sömürdüğünü açıklamak isteyince, bu yüzden görevlerinden alınmışlardır⁸⁶.

Kısacası, Rus işgaline karşı Türkmenistan'da da ciddi muhalefet söz konusuydu. 1926'da başlayan Türkistan Milli Ayaklanması, Bolşevik İhtilalı'ndan sonra da devam etmiş, bihare Enver Paşa'nın önderliğinde yürütülen bu istiklal hareketi, birlikten ve dış yardımdan yoksun olduğu için başarılı olamamıştır. 1917 İhtilalı başladığı zaman, Özbekle ile Yamut Türkmenleri arasında geçimsizlik başladı. Türkmenlerin lideri arasında geçimsizlik başladı. Türkmenlerin lideri Cüneyd Han Hive üzerine yürüyerek şehri kuşattıysa da, Rusların bölgeye bir birlik göndermesiyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bir süre sonra Cüneyd Han Hive'ye hâkim olmuş, ancak bu durum Ruslar'ın Hive'nin içişlerine karışmasına bir zemin hazırlamış oldu. Hive'deki Rus askerleri Cüneyd Han'dan kaçanlardan bir Hive İhtilal Taburu teşkil ederek Hive'de bir Sovyet hükümeti kurulmasını istediler. Bu taburun yardım istemesi üzerine da ordularını Hive'ye göndererek 1920'de burayı işgal ettiler. 1924'te Türkmenler ile

⁸³ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.209

⁸⁴ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.296

⁸⁵ Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.212

⁸⁶ A.g.e s.210

Özbekler birlikte hareket edip bazı başarılar elde ettilerse de 1924’de Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulmasına mani olamadılar. 1927 yılında Sovyet kuvvetleri karşısında son çatışmalarını da kaybeden Cüneyd Han, Türkmenistan’ı terk etmek zorunda kalmıştır. SSCB federal bir Anayasa çıkararak Orta Asya’yı beş cumhuriyete bölmüştür⁸⁷.

⁸⁷ Abdullah Demir, ‘‘Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler’’, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.180

2.2.5 Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

1917 yılında Kırgızistan'da milliyetçi Kırgız komiteleri Şuray-ı İslamiye, Pişpek'te Olaş-orda teşkilatını kurmuşlardır. Kırgızların bağımsızlık mücadelesi Kızılordu'nun bölgeye hâkim olması ile son bulmuştur. Kırgızistan 192'te Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil olmuş, 1926'da Kara Kırgız Muhtar Oblastı adını almış, 1925'te ise bu ad Kırgız adı ile değiştirilmiş ve 1 Şubat 1926'da Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti diye adlandırılarak SSCB'ye dâhil edilmiştir. % Aralık 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanarak SSCB'nin 15 ittifak cumhuriyetinden biri olmuştur⁸⁸.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızlar da diğer Türk ülkeleri gibi bir uydu ya da sömürge konumunda varlıklarını sürdürebildiler. Rus Çarlığının çökmesinden sonra bağımsız yaşamak için, diğer Türkistan toplulukları ile beraber ayaklanan Kırgızlar daha sonraları Kızıl Ordu'nun devreye girmesiyle beraber yeniden Rus egemenliğine sürüklendiler. Ruslar yeniden ele geçirdikleri bu toprakları kendi çıkarlarına göre yapılandırdılar. Bir büyük Türkistan istemediklerinden Türkistan alanını beşe böldüler ve buradan beş ayrı cumhuriyet çıkartarak kendilerini Sovyetler Birliği çatısı altında bağladılar. Bu cumhuriyetler Sovyetler Birliği çatısı altında birliğin çöküşüne kadar beraberce yer aldılar⁸⁹. Kırgızistan SSC; Karakol bölgesi, Bişkek, Evliya Ata'nın bir bölümü, Namongan ve Andijan'ın önemli bir kısmı, Fergana ve Hokan'ın bazı bölgeleri, Oş ve Pamir'in kuzeyini içine almıştır⁹⁰.

Sovyetler Birliği döneminde ülkedeki yaşamı kolektifleştirme konusunda Rusların etkisi ile önemli adımlar atılmıştır. Devlet çiftlikleri olarak Kolhozlar kurulmuş, toprakları verimli olan Kırgızistan bir tarım ülkesi olarak öne çıkmıştır. Rusların egemenliğinde birçok kent yeniden kurulmuş ve Kırgızların önemli bir kesimi yerlerinden yurtlarından edilerek başka yerlerde yaşamaya zorunlu kılınmışlardır. Rusların baskılarına dayanamayan Kırgızlar zaman zaman isyan etmişler ama dışarıdan yardım alamayınca bu isyanlar sonuçsuz kalmıştır. Sovyetler Birliği zamanında, Ruslar Kırgız kimliğini ve kültürünü ortadan kaldırmak istemişler ama Kırgız milliyetçiliği buna izin vermemiştir. Kırgızlar direnmeleri neticesinde

⁸⁸A.g.e.s.148

⁸⁹Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.542

⁹⁰M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.85-121

ayakta kalmışlar ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra da bağımsız cumhuriyet olarak yaşama hakkını elde etmişlerdir⁹¹.

1927-1928'den itibaren Stalin devrinden kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programlarına halk büyük bir tepki göstermiştir. Kolektivitize siyaseti, Bolşeviklere beklenmedik bir insan gücü kaynağı daha kazandırmıştır. Ancak Rus baskısına dayanamayan Kırgız Türkleri birçok ayaklanma başlatmıştır. 1926'da ki Narın isyanı bunlardan biridir.1960'ların başında ise sistemli bir şekilde; Kırgızistan'da geçmişe karşı beslenen sevginin su yüzüne çıkması üzerine gazete ve dergilerde büyük bir karalama hareketi başlamıştır, eski Kırgız büyüklerinin ve edebiyatçılarının bir kez daha burjuva milliyetçileri olduğu tekrar edilmiş, hatta 1960 Şubatındaki Kırgızistan Komünist Partisi'nin II. Kongresinde Birinci Sekreter İ.R. Rezzakov, burjuva milliyetçiliğinin belirtilerine karşı ne gibi tedbirlerin alınacağını bile beyan etmiştir⁹²

Kırgızistan'da önemli bir sanayi kolu gelişmemiştir daha çok hayvancılık gelişmiştir. SSCB döneminde Kırgızistan'da çok olmasa da buğday, pamuk, şeker pancarı, mısır, tütün, sebze-meyve yetiştirilmiştir. Gıda sanayi ve Konservelikte (SSCB'de 4. Sırada) gelişmiştir⁹³.

⁹¹ Anıl Çeçen, "Türk Devletleri" Fark Yayınları, Ankara, s.543

⁹² Sadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Akçağ Yayınları, Ankara, s.139

⁹³ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.294

2.3. Türk Soyundan Uzaklaştırma Özgün Kimlik Kazandırma Politikaları

Güçlü devletler, hâkimiyetleri altına alıkları milletleri kendilerine benzetmek, kendi kültürlerini benimsetmek için, özellikle de genç neslin kendilerine benzemesi, kendileri gibi düşüp hâkim devlete hizmet etmesi için uğraşmışlardır. Tarihte bunun en belirgin örneği SSCB içindeki Türk Cumhuriyetlerinin tarihlerinden koparılarak kimliklerinin eritilip yeni bir kimliğe büründürülmeleriyle gerçekleştirilmiştir. Sovyet sisteminin amacı; yöneticilere ve rejime sadık, Sovyet ortak değerlerini benimsemiş bir Sovyet adamı (Homo Sovieticus) oluşturmaktır. Bu sistemin esasını teşkil eden kurum olan okul; gençleri, Sovyet ideolojisini, siyasi şuuru ve dünya görüşünü kabul ettirir.⁹⁴ Bu modelin yaygınlaştırılması ve toplumun homojenleştirilmesinin ana eksenini her yerde zorunlu eğitim olmuştur⁹⁵.

Rusya'daki etnik yaklaşımlara bakıldığında iki sözcüğün önem kazandığı görülmektedir. Sblizhenie ve Slijanie. Birincisi "daha yakına gelmek, etnik şuurun biraz olsun kaybettirilerek birbirine yaklaşılması", ikincisi ise, "bu yaklaşımın daha geliştirilerek, yeni bir Sovyet insanının yaratılması, çeşitli Sovyet haklarının tek bir halk haline dönüştürülmesi anlamını vermektedir. İkinci sözcük, uygulamada gerçekleşmesi pek mümkün olmayacak bir kavramdı⁹⁶. Ancak tarihte hiçbir ülke kuruluşunun ilk on yılı içinde, Sovyetler Birliği kadar etnik bir temele dayanarak yeniden düzenlemeye gitmemiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllara gelindiğinde Sovyet hükümetinin ; "milli dillerin geliştirilmesi, eğitim bunlarla yapılması, etnik enstitülerin kurulması ve etnik kültürün siyasi yönü hariç- geliştirilmesi" için bütçeden büyük fonlar ayırdığı görülmüştür. Türk uluslararası iletişimi azaltmak amacıyla dil ve alfabe reformları yapılmıştır. Orta Asya ve Kafkasya etnik cumhuriyetlere bölünmüştür. Ünlü Rus yazar Solijenitsin⁹⁷ "sınırların belirlenmesinin hiçbir önemi olmadığı kabul ediliyordu: bir küçük adım daha atılırdı ve bütün uluslar tek bir ulus halinde eritilirlerdi. Hiçbir zaman var olmamış "Sovyet yurtseverliği" gibi bir tutarsızlığı komünistlerden ödünç alıp, "büyük Sovyet gücü" ile övünüyorlar⁹⁸ diyerek aslında Sovyet yönetimi için sınırların yeniden çizilmesinin ne kadar kolay olduğunu vurgusunu yapmıştır. Kuşkusuz bu yaklaşım

⁹⁴ Okan Yeşilot, "Stalin Döneminde Azerbaycan'da Eğitim Politikaları", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.267-269

⁹⁵ Oliver Roy, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul, s.116

⁹⁶ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.187

⁹⁷ Aleksandr İsayeviç Solijenitsin, ünlü Rus yazar, Rusya'nın demokratikleşmesini eleştiren yazıları ile tanınır, genelde romanlarında savaş ve hapisane anılarını anlatır.

⁹⁸ Solijenitsin, "Rusya Nasıl Kurtulur?", Remzi Kitabevi, İstanbul, s.15

‘böl ve yönet’ ilkesinin uygulamaya geçirilmiş örneklerini oluşturmaktadır⁹⁹. Aslında Rus politikası ana hatlarının Rus-Slav kültürü tarafından belirlenmiş direktiflere mutlak itaat olarak ortaya çıktığı görülür. Yeni bir Sovyet İnsanının yaratılması milletleri zorla birlik içinde tutmaya çalışmanın dışında söz konusu ütopya, bu davranış¹⁰⁰ biçimiydi.

Çarlardan başlayıp Stalin’den geçerek Gorbaçov’a kadar gelen süreçte sürekli olarak kendini dayatan bir zorunluluk vardı: Rusya bir imparatorluktu, bir ideolojik devletti, ama bir ulus devlet değildi. Her türlü ulus-devlet tanımı, en azından Slav olmayanları her halükarda Türkleri dışarıda bırakmaktaydı¹⁰¹.SSCB Türkleri sadece kullanmak istiyorlardı bu Çarlık Rusya’sından beri böyleydi. Rusya’nın Orta Asya’daki sür’atli ilerlemesinin esas nedenleri nelerdi? Şüphesiz birçok sebep mevcuttur; fakat bunlardan bir tanesi çok belirgindir oda zengin doğal kaynakları göz önünde bulundurulduğu zaman Asya ve özellikle Orta Asya, Rus ekonomisinin, diğerleri ile rekabet edebileceği yegâne bölge oluşudur¹⁰². SSCB’nin ideolojisi de tam bir Rus emperyalizminin Asya kıtasının geniş topraklarına egemen olmasını sağlamıştır¹⁰³.1924’te, evvelce var olan tüm idari varlıklar feshedilip, ‘bir etni-bir toprak’ ilkesiyle Orta Asya haritası yeniden çizildi. Aslında Moskova’nın Orta Asya’da yok etmek istediği şey Türkistan fikriydi. Bu yüzden Türk dilliler arasındaki dil farklılıkları öne çıkartılarak belirli milliyetler geliştirildi. Ama bu bölünmenin ardında başka bir stratejik düşünce daha vardı; Sınır ötesi hesaplar. Milliyetler, ikili bir köprübaşı olarak algılandı. Düşünülen, başka ülkelerde SSCB’nin köprübaşı olabilecek etnik grupları kayırırken, SSCB topraklarında başka bir güce köprübaşı görevi yapabilecek olanları ‘Kırmak’tı. Olası rakipler, Kafkaslarda Türkiye, Tacikistan da da İran ve Afganistan’dı. Bu durumda da Sovyetler, Fars ve Türk kimlikleri karşısında Azeri, Türkmen, Özbek, Kırgız kimliklerini kullandılar. Başka yerde Azeri, Türk veya Özbek devletleri olmadığına göre, bu ulusal kimliklerin gelişmesi Moskova’nın yararına olacaktır¹⁰⁴.

Bu önemli bir gelişmedir Türk boylarını ayrı milletler haline getirme çabalarıdır. Ancak boy kültürlerini geliştirme, Türklerin ortak değerlerini yok etme üzerine kurulu bu politika kısmen başarılı olmuştur. Bölgenin ismi olan Türkistan’ın terk edilerek Orta Asya

⁹⁹ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, ‘SSCB’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri’, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990–22, İstanbul, s.189

¹⁰⁰ Yaşar Onay, ‘Rus Stratejisinin Mimarları’, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.23–129

¹⁰¹ Oliver Roy, ‘Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi’, Metis Yayınları, İstanbul, s.89

¹⁰² Mehmet Saray ‘Rusların Orta Asya’yı Ele Geçirmeleri’,Asya-Afrika Araştırmaları Grubu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1,s.6

¹⁰³ Anıl Çeçen ‘Ulusal Strateji İhtiyacı’, Derleyen: Ümit Özdağ ve diğerleri, Asam Yayınları, İstanbul, s.117

¹⁰⁴ Oliver Roy, ‘Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi’, Metis Yayınları, İstanbul, s.99–107

denilmesi ve küçük devletçikler oluşturulması da bu politikanın neticesidir. Gerek Türk halkları arasında gerekse Batı literatüründe Türkistan kelimesinin kullanılmasının, onun yerine “Orta Asya”nın empoze edilmesinin hiç sıradan bir kelime değişikliği olmadığı üzerinde duran Bay Mirza Hayit şöyle söylemiştir: “Türkistan 1925 yılından beri Sovyet terminolojisinde ‘Orta Asya ve Kazakistan’ olarak geçmektedir. Türkistan’ı halkların karışabileceğini ispatlamak için bir deney sahası olarak göstermek isteyen Rusya, bu ülkenin ismini reddederek Türkistanlılar arasında ki aynı millete mensup olma şuurunu yok etmek istemekte, Türkistan’ı Rus sömürgeciliğinin temel unsuru yapma gayretleri içinde ‘Türkistan’ isminin kullanılmasına hiçbir şekilde tahammül edememektedir. Hayret verici ve yanlış bir şekilde bazı Batılı araştırmacılarında 1950’den bu yana, bir Sovyet tabiri olan Orta Asya’yı kullanmakta, böylelikle Batı kamuoyunda ve İslam âleminde ‘Türkistan’ kelimesinin unutulmasını sağlayarak Sovyet görüşüne hizmet etmektedirler. Türkistan Orta Asya’yı meydana getirmemekte; Orta Asya Toprakları içinde bulunmaktadır...’’¹⁰⁵ Ancak şöyle bir gerçek vardır ki oda maalesef tüm isyanlara rağmen Türkistan yerine Orta Asya isminin yerleşmiş olmasıdır.

Ayrıca Sovyet terminolojisinde, sadece Büyük Rusların “millet” ve Sovyet nüfusunun hemen hemen yüzde ellisini oluşturan Rus olmayanlar için ise “halklar” terimleri kullanılmıştır ve bu terimlerin Batı dünyası tarafından da istemeyerek de olsa kullanılması, Batı’nın Rusya’daki problemi görmemezlikten gelmesine işaret etmektedir¹⁰⁶. Teorik olarak, diliyle tanımlanan her halk, gelişmişlik düzeyiyle orantılı bir idari statü kazanan bir “milliyet” (natsionalnost) oluşturur. Kapitalist bir üretim biçimi ve bir piyasaya sahip oldukları için ulus (natsya) aşamasına gelmiş olan halklar “Sovyet sosyalist cumhuriyeti” statüsüne hak kazanırlar. Daha az gelişmiş halklar, aşağıya doğru bir sıralamayla “özerk cumhuriyet”, “Özerk bölge” (oblast) ve “ulusal toprak” (okrug) statüsünü alırlar. Bu düzeylerden her birine ayrı bir idari statü karşılık gelir. Sovyet cumhuriyetleri, bir devletin her türlü dış görüntüsüne sahiptir: bir devler reisi (Sovyet başkanı), bir dışişleri bakanlığı (1944’ten sonra), bir bayrak, bir ulusal parti, bir ulusal dil, bir bilimler akademisi, bir milli marş, vb. Özerk cumhuriyetlerin bir Sovyet’i (ama Sovyetlerin başkanı devlet başkanı değildir.), teknik konularla uğraşan bir bakanlar kurulu vardır ama dışişleri bakanı yoktur; ilk ve orta eğitimde kullanılan bir ulusal dilleri vardır ama o dilde bir üniversiteleri yoktur; bilim

¹⁰⁵ Alâeddin Yalçınkaya “Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasi Sınırları”, Derleyen: Ümit Özdağ ve diğerleri, Asam Yayınları, İstanbul, s.167

¹⁰⁶ Zbigniew Brzezinski, “Büyük Çöküş”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .75

akademileri bağı oldukları Sovyet cumhuriyetinin kendi akademisinin bir bölümüdür; aynı şekilde yerel komünist parti de “Ulusal” partinin bir koludur¹⁰⁷.

Uygulanan diğ er bir politika, Türk kabilelerinin dillerini, tarihlerini ve kültürlerini unutturmak olmuştur. Bu dönemdeki Rus politikasının ana unsurlarını şu şekilde özetleyebiliriz: İlk olarak, din tahrip edilmiştir. İkinci olarak, sanayileşme ve kentleşme hızlandırılmıştır ancak Türk cumhuriyetleri sadece depo olarak kullanılmıştır. Üçüncü olarak, Türkistan’dan Rusya’nın de ğ iş ik bölgelerine ve Rusya’dan Türkistan’a göç devam ettirmiştir ve Türkleri azınlık haline getirmiştir bunun etkileri halen Kazakistan’da sürmektedir. Dördüncüsü, etnik ihtilaflar körüklenecek. Beşincisi, Rusça yaygınlaştırılacak. Altıncısı, Rus ve Türk bürokratların dayanışması sağlanması olmuştur¹⁰⁸. Bir diğ er politikada, Moskova yönetimi, askeri hizmeti genel olarak etnik azınlıkları sosyalleştirmek, Rusçayı öğretmek, ulusal aidiyet hislerini bertaraf etmek, askerleri siyasal eğitimden geçirmek ve Yeni Sovyet Prototipini oluşturmak için kullanmıştır¹⁰⁹.

Çoğu zaman Türk Cumhuriyetleri kültürel oldu ğ u kadar dinsel özgürlükte istemekte ısrarlı davranmışlardır. Türk Cumhuriyetlerinde Sovyetler Birliğinin zorla asimile ettirmeye çalışmalarını protesto eden sokak gösterileri bile düzenlemişlerdir¹¹⁰. Bunlardan bazıları 1986 sonlarında Kazakistan’ın başkenti Alma-Ata’daki günlerce süren gösteriler kadar şiddetli geçmiştir. Bütün bu miting ve gösterilerin ortak amacı Moskova’nın Büyük Rusları tarafından sıkılan iplerin gevşetilmesi hatta belki de kopmasına sağlamaktır¹¹¹. Sovyet rejimi dini, kimlik faktörü olmaktan çıkardı ve millet-dil faktörünü neo-emperyal politikasının temel taşı yaptı. Bölgesel dağılıma sıkı sıkıya bağı milliyetçilik temelinde yeni politik kurumlar teşkil edildi. Bu anlamda oluşturulan cumhuriyetler, bir bölgedeki baskın ve en fazla etnik grup ile milliyetçilik eksenini etrafında oluşturuldu. Bazı cumhuriyetlerde, milliyetçilik diğ erlerinden daha yapaydı ama süreç kendi süratini kendi kazandı. Örneğin, aslında gösterildi ğ i gibi bir Özbek milleti olmamıştı. Moğol Boylarının soyundan gelen etnik bir topluluk Ortaçağlarda bugün Özbekistan denen yere gelmiş ve oranın vadilerindeki yerlilerle karışmışlardı. Sovyet rejimi altında da en çok kullanılan bölgesel dil resmi dil olarak seçilmiş ve Özbek milleti fikri

¹⁰⁷ Oliver Roy, “Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Ediliş i”, Metis Yayınları, İstanbul, s.105

¹⁰⁸ Abdullah Demir, “Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılı ğ ı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler”, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.68

¹⁰⁹ Şatlık Amanov, “ABD’nin Orta Asya Politikaları”, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.183

¹¹⁰ Zbigniew Brzezinski, “Büyük Çöküş”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, . 76

¹¹¹ A.g.e, .77

yerleştirilmiş, bunu da Özbek milleti olarak kendini kabul etme ve tanıma süreci takip etmiştir¹¹².

Gerek Çarlık gerekse Sovyetler döneminde bu ‘‘milliyetler’’ politikasının araçları etnografya ve dilbilim olmuştur. Sovyet etnografyası, dil biliminde olduğu gibi, 19. yüzyıl imparatorluk etnografyasının doğrudan varisidir. Petrograd Üniversitesi, Leninist uygulamalara hiçbir zorlukla karşılaşmadan uyum sağlayan öğretim kadrosu ve dogmaları sayesinde 1917 Devrimi’ni fazla zarar görmeden atlattır¹¹³. Stalin 1930’lu yılların başından itibaren de bu amaca ulaşmak amacıyla oldukça katı uygulamalar başlattı. Önceliler Rus yazısının alfabesi olan ‘‘Kiril’’ bütün Rusya’da zorunlu tutuldu¹¹⁴.1937–1940 yılları arasında Komünistler Latin Alfabesini yasakladılar. Kiril –Rus alfabesine geçildi. Ve Türkiye’yle alfabe beraberliği kalktı. Ruslar bununla yetinmediler. Türk toplumlarının her birine ayrı Kiril alfabeleri kabul ettirdiler. Ortada, birinin harfi öbürüne uymayan 18 farklı Kiril Alfabesi kullanılır oldu. Artık Sovyetlerdeki Türk toplulukları da birbirlerinin kitaplarını, yayınlarını okuyamaz oldular. Böylelikle köprüler yalnız Türkiye’yle değil, oradaki Türkler arasında da kopmuş oldu¹¹⁵. Ekim İhtilalinden sonra, tek bir millet meydana getirmek için Rus olmayan milletlerin kendi alfabeleri değiştirilmiş ve dillerinin içinde Rusça kelimeler sokulmuştu. Örneğin anayasa anlamında ‘‘konstitusiy’a’’, cumhuriyet anlamında ‘‘respublika’’, devletbaşkanı anlamında ‘‘prezident’’ kelimeleri, bu faaliyetlerin sonucunda bu halkların literatürüne yerleştirildiler. Kamu görevlerine girebilmek için Rusça şartı arandı. Daha sonra bu şart, üniversite eğitiminde de fiilen istenmeye başlandı¹¹⁶. Türkistan da Kiril alfabesi kabulü iki önemli sonuç yarattı: birincisi, Rusya’dan ödünç alınan kelimelerle yapay olarak doğan bu yeni diller zenginleşerek, Türkistanlıların birbirlerinin dillerini anlamaz hale gelmelerine yol açtı. İkinci olarak da, yeni neslin hem Türkçe Çağatay alfabesiyle yazılmış çok sayıdaki edebi mirastan mahrum olmalarına hem de Sovyetler Birliği dışındaki diğer Müslüman ülkelerde yazılan eser ve metinleri anlamamalarına, hatta inkâr etmelerine ve eski kültürü bilenleri de modası geçmiş fikirlerle dolu kabul etmelerine sebep olmuştur¹¹⁷

Orta Asya’nın Sovyetleştirilmesi, öncelikle, Rusların egemenliğindeki kurumların denetimi altında ve Rus İmparatorluğu’ndan miras kalan toprak düzenlemesi çerçevesinde

¹¹² M. Seyfettin Erol, ‘‘Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri’’, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.67

¹¹³ Oliver Roy, ‘‘Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi’’, Metis Yayınları, İstanbul, s.95

¹¹⁴ Yaşar Onay, ‘‘Rus Stratejisinin Mimarları’’, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 130

¹¹⁵ Reha Oğuz Türkan, ‘‘Uyuyan Dev Türk Dünyası’’, Pozitif Yayınları, İstanbul, s.52

¹¹⁶ M. Seyfettin Erol, ‘‘Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri’’, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.86

¹¹⁷ ‘‘Sovyetlerin Türkistan’da uyguladıkları Sömürge Politikaları’’, bengim/public_html/components/libraries/cmslid/db/mysql.php, 27 Aralık 2008

(Bozkırlar genel valiliği, Türkistan Genel Valiliği, sonradan genel valiliğe çevrilen Transhazar vilayeti, Buhara ve Hive Emirlikleri) gerçekleşmiştir. Basmacı isyanının 1924'e kadar sürmesi, Bolşevikleri acil fakat belli bir ihtiyatla hareket etmeye zorlamıştır¹¹⁸. 1924'teki ulusal bölünme bugün bağımsız olan Orta Asya ülkelerinin gerçek doğumdur. Kuşkusuz İspanyol Güney Amerika'sı veya Fransız Afrika'sındaki gibi evvelce var olmayan devletlerin doğumuna neden olan sömürge tarzı idari bölünme örnekleri vardır dünya üzerinde. Ama bir sömürgeci gücün yalnızca ülkeleri değil, dilleri ve ulusal tarihleri, hatta folklor ve edebiyatı şekillendirdiği tek örnek budur. Sovyet isteminde büyüleyici olan şey, bu bütünlük kaygısıdır. Toprakların bölünmesinde son bir ilke daha vardır: Öyle bir düzenleme yapılır ki, yeni cumhuriyetlerden hiçbiri kendi başına ayakta duramaz ve dolayısıyla da bağımsız olamaz. Zayıflık unsurları, sınırlarla, azınlıklarla ve iç topraklarla sürekli oynanmasından kaynaklanır¹¹⁹.

Kolektif sistemin tüm sıkıntılarını çekmiş olmakla birlikte çocuk yetiştirme konusundaki azimleri ve hayatın zorluklarını karşılamaya hazır olduklarını ispat eden ve geleceğe dönük güven duyguları içinde yaşayan Kafkasya ve Orta Asya halkları bulunuyordu. Eğer, Stalin'in hedeflediği "Homo Sovyeticus" yani "Yeni Sovyet Adamı" yaratılmış olsaydı, bir halkın diğer halklara oranla az veya çok nüfus geliştirmesinin fazla önemi olmayabilirdi. Ancak, önceliğin her zaman Ruslarda olduğu bir yapıda bu gelişme ayrılıkçı eğilimlerin artmasına yol açtı. Glasnost ile Stanilizm konusu gündeme geldiğinde, Sovyet milli bütünlüğünün gerçekte ne kadar suni olduğu ortaya çıktı¹²⁰. Stalin yaptığı toplu katliamlar Sovyet sisteminin kurulmasına önemli rol oynamıştır. Toplu katliamlar yapılırken, sistem doğmuş, şekillenerek kurumlaşmış, bürokrasisi sabitleşmiş, kendine has bir statü anlayışı kazanmıştı. Bu arada Stalin'in tüm elit kesim ve yeni Sovyet şehir nüfusunun büyük bir kısmını önemli işlerin başarıldığı konusunda inandırılabilmesi şaşırtıcı bir olaydır. Bunu sağlayabilmek için Stalin kendisini ve politikasını, yeniden şekil verdiği Sovyet toplumu ile özdeşleştirmiş ve sosyalizmin temeli olarak ilan edilen masif endüstrileşme ve şehirleşme çalışmalarına hız vermişti¹²¹. Stalin döneminde Rus olmayan pek çok komünist lider bu "anayasal" hakkı suiistimal etmeyi amaçladıkları gerekçesi ile kurşuna dizilmişti. Aslında bu resmi yapının bedeli, temelini Rus diline ve tarihine dayandıran bir "kardeş milletler" anlayışı ile desteklenen ve Moskova'dan Büyük Ruslar tarafından kontrol edilen merkezi

¹¹⁸ Oliver Roy, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul, s.98

¹¹⁹ A.g.e, s.109

¹²⁰ Yaşar Onay, "Rus Stratejisinin Mimarları", İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 175

¹²¹ Zbigniew Brzezinski, "Büyük Çöküş", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .23

güçtür. Yine de Stalinist dönem boyunca devam eden farklı milli cumhuriyetlerini sözde politik yapısı etnik ve arzuların birikmesine ve milli şuura nihayet erişince seslendirilmeye beklemesine yol açmıştır¹²². Orta Asya bölgesi ise Stalin tarafından coğrafi özelliklerine uygun olmayan şekilde bölünmüş, Güney Kafkasya'da 3 cumhuriyetten oluşan federasyon kaldırılarak her biri Moskova'ya muhatap duruma bırakılmıştır, böl-yönet ilkesi uygulanmıştır. Fakat bu politikalar milli ve dini şuuru öldürememiştir¹²³. Moskova bölgedeki gücünü tehdit edebilecek birleşmiş Türkistan fikrini yıkmak için de her birinin ayrı birer millet olduğu tezini işledi. Ancak bu politikaların sonunda oluşacağını düşündükleri Rus yönetimi altında, bir "Sovyet Milleti" oluşmadı. Moskova'nın yaptığı değişikliklerden birçoğu bugün hala Orta Asya'nın politikasını derinden etkilemektedir¹²⁴.

Stalin'in ölümünden sonra, Kruşçev döneminde, Stalin'in eritme politikası çerçevesinde sürgüne gönderilen bazı toplulukları aklanmış, öldürülen milli liderlere saygınlıkları iade edilmiş ve kısmen eski asimilasyon politikası terk edilmiştir. Örneğin, Azerbaycan 1956 yılında milli dilin resmileştirilmesi talebinde bulunabilmiştir. Ancak Kruşçev, Sovyet toplumu için iki-dillilik (bilingualism) ilkesini öngörmekteydi ve halka, eğitimde Rusça ile milli dil arasında tercih hakkı tanındı. Fakat pragmatik nedenlere Rusça, bir çok cumhuriyette ağırlık kazandı. Denebilir ki, Sovyetler Birliği'nde ilk esaslı değişiklik çalışmaları Kruşçev ile başlamıştır. Onunla birlikte; *1.Peaceful co-existence*¹²⁵, *2.Detante*¹²⁶ ilkeleri benimsenmiştir. Brejnev rejimi altında ise, Moskova'nın Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri dolaylı yönetim biçiminde olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki yerel kurumlar merkezi ekonomik planlamanın bir parçası olarak görevlerini yapmaya başlar başlamaz, Moskova gücün büyük bir bölümünü ellerine vermiştir. Brejnev'in görevinin bitiminden sonra, merkez ve çevre arasındaki ortak çalışma dengesi Sovyet emperyal egemenliğinin Orta Asya'daki devamını kesinlikle desteklemiş, buna karşılık Yuri Andropov'un yönetimi sırasında, bu rahat uygulama saldırıya dönüşmüştür. Bozulmaya karşı Moskova'dan başlayan savaş ile Andropov, Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan dengeyi bozmuş, hemen ardından da durumu istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Andropov tek dil, ideoloji ve ekonomik bağ ile milletlerin kaynaşması politikasını savunmuştur.

¹²² Brzezinski,, s.220

¹²³ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.405

¹²⁴ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.62

¹²⁵ Barış içinde bir arada yaşama.

¹²⁶ Yumuşama, farklı ekonomik ve toplumsal sistemlere sahip ülkeler ya da ülke grupları arasında, son aşamada barış içinde bir arada yaşamayı öngören, yeterli sayıda şarta bağlanmış uzun süreli ve kapsamlı bir işbirliğine varacak, gerginliğin aşamalı ve bilinçli bir biçimde azaltılmasını öngören politikadır.

Andropov'dan sonra göreve gelen Çernenko, Brejnev'in devamı olan bir kişiliğe sahip idi ve sistemin devamından yana olmuştur¹²⁷.

Bütün bunlarla birlikte Sovyet hükümeti hayatın bütün alanlarında olduğu gibi sanat ve edebiyatta diktatörlükle proleter hegemonyasını yaratmaya çalışmıştır. Maalesef bu etnik eritmeler sırasında en çok aydınlar katledildi. Öncelikle *repressiyaya* (cezalandırma) maruz kalanlarda hem şekil hem de içerik olarak milli vafını taşıyanlar oldu. Olaylar siyasi *repressiyaya* (cezalandırma) sadece aydınların değil, halkında maruz kaldığını gösterdi¹²⁸. Öyle ki bir dönem Dede Korkut'u dile getirmek bile sürgün sebebi sayılmaya başlanmıştı.

Kısacası eski Sovyetler Birliği'nin iki temel gayesi kültürel ve ideolojik dönüşümle bölgedeki hâkimiyeti sağlamaktı. Bunda tasarlanan, öncelikle Türkistan Halkı'nın milli benliğini yok etmek, daha sonra da bu boşluktan istifade ederek Sovyet-Rus kültürünü bölgeye yaymak idi. Çünkü SSCB'ye göre bu bölge tek parça halinde Sovyetlere karşı bir mücadele alanı haline gelir ve Sovyetlerin kalkınmasına hiçbir şekilde yardım etmezdi. Bu politika, 1924 yılında Stalin'in "Toprakların Sınırlarının Çizilmesi" ve "Sovyet Milletler" politikası ile dil ve diyalekt farklılıklarına dayalı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler ve Otonom Cumhuriyetler adı altında bölgenin çok sayıda ve suni şekilde sınırlara ayrılmasıyla başladı. Sovyet Rusya'da aşağı yukarı çeyrek asır boyunca yaşatma ve öldürme yetkisinin gözünü kan bürümüş bir avuç suikastçının eline kalmıştı, kültürlerini ve dinlerini devam ettirmek isteyen Türkler katledilmişti. SSCB için, binlerce kişinin ölüm fermanlarını imzalamak basit bir bürokrasi olayıydı¹²⁹. Tabii, bu kimine göre, Ruslaştırma değil de, Sovyetleştirme ya da sanayileştirme, modernize etme politikasıydı¹³⁰. Ama gerçeğin bu olmadığı SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıktı açılan arşivlerde kültürlerini devam ettirmek isteyen Türklerin uğradıkları kıyım SSCB'nin birleşik bir Türkistan'dan nasıl çekindiklerinin en açık göstergesiydi. Neredeyse katliama dönüşen bu kıyımlar bir ulusun nasıl parçalandığının ve o bölgede böl yönet politikalarının nasıl işlendiğinin en çarpıcı örneğidir. Özetle Sovyetler Birliği Türk Cumhuriyetleri'nin buldukları coğrafyada sistematik bir şekilde bugünkü bağımsız beş Türk Cumhuriyetlerini oluşturmuşlardır; etnik bir eritme gerçekleştirerek tek olan bir "milleti", "halklara" bölmüşlerdir.

¹²⁷ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.88-89

¹²⁸ Nesrin Sarıahmetoğlu Karagür, "Azerbaycan'da Stalin Dönemi", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.143-144

¹²⁹ Zbigniew Brzezinski, "Büyük Çöküş", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .20

¹³⁰ Venerehan Torebekova, "1991'den bu yana Kırgız Ulusal Kimlik Oluşturma Siyaseti ve Sovyet Kültür mirası" http://www.kulturad.org/images/ven_torobekova.htm

2.4. SSCB döneminde Üretim Biçiminin Üye Ülkeleri Moskova'ya Bağlaması

Marxist ekonomik uygulamanın, İlk müşahhas örneği 1917 Sovyet ihtilalinden sonra Sovyetler Birliği'nde yaşanmıştır. Sovyet merkezi Hükümeti , “Halk Komiserleri Sovyeti” adıyla, içişleri, tarım, çalışma, askeri ve deniz, ticaret, sanayi, eğitim, maliye, dışişleri, adalet, erzak, posta-telgraf, uluslar ve demiryolları olmak üzere 13 komiserlikten meydana gelmiş, toprak dağıtımını ve işçilerin kontrolleriyle ilgili olarak kararname yayınlamıştır. Toprak Kararnamesi'ne göre, büyük toprak sahiplerinin mülkiyet hakları, hiçbir şey ödemedi kaldırılmış ve manastır ve kilise toprakları envanterleriyle birlikte yerel toprak komitelerinin emrine verilmiş, bu hareketle topraksız köylülere verilmek üzere 150 milyon desyatın (bir desyatın yaklaşık olarak bir hektardır.) toprak elde edilmiş, ayrıca kiracılık kaldırılmıştır¹³¹.

1917 Bolşevik Devrimi'nin akabinde, SSCB sosyalist iktisadi organizasyon modelini açıkça uygulamaya koyan ilk toplum olmuştur. Bu model, 1930'larda Stalin'in gerçekleştirdiği sözde “ikinci devrime” kadar olarak geliştirilmemiş; bu dönemde piyasa organizasyonunun önemli yönleri 1920'lerde Lenin'in yürürlüğe koyduğu Ekonomik Siyaset altında devam etmiştir. Daha sonra doğu Avrupa'ya ihraç edilen ve ikinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Ortodoks komünizmini¹³² hâkim kılan bu model, ekonomik Stalinizm olarak adlandırılabilir. Bu sistem, bütün ekonomik kaynakları parti-devlet aygıtının kontrolü altına alan devletin *kolektifleştirilmesine*¹³³ dayanır. SSCB'de “yönetici planlama” sistemi ekonomik siyasanın bütün denetimini, planlama kurum ve komite ağı vasıtasıyla (5 yıllık Planlar biçiminde) hedeflerin hazırlanmasını kontrol eden Komünist Parti'nin en üst organlarının eline verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan'ın (1938-1932) ilk evresinde başlatılan kolektivizasyon, her durumda dayanışma gruplarının kolhozlar çevresinde sistemli bir biçimde toprağa bağlanmasını beraberinde getirmiştir¹³⁴. Anahtar organ tüm ekonomi için

¹³¹ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, “SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990–22, İstanbul, s.44.

¹³² Komünizm: Mülkiyetin ortak sahipliği ilkesi; komünizm genellikle Markist prensiplere dayalı hareketleri ve rejimleri işaret eder

¹³³ **Kolektivizm:** İnsanların kolektif davranış kapasitesine inanç ki kolektif davranış kişinin kendisi için çaba göstermesine dayanmaz; kolektivizm sosyal entitelerin anlamlı olduğunu ima eder;

Tarımda Kolektifleştirme; Tarımın kolektifleştirilmesi, sosyalizmin inşası için zorunlu bir ön koşuldur. Tarımın kolektifleştirilmesinin özü, köylü iktisatlarının üretim kooperatiflerinde yavaş yavaş ve gönüllü olarak birleşmelerinden oluşur. Kolektifleştirme, küçük, bireysel, geri özel iktisattan modern makinesel teknikle donanmış sosyalist büyük işletmeye geçiş demektir. Kolektifleştirme, emekçi köylülüğü sömürü ve yoksulluktan kurtarır ve ona refah ve kültür içinde yaşamının yolunu açar. Kolektifleştirme, köylülerin ve tüm emekçilerin hayati çıkarlarına denk düşer.

¹³⁴ Oliver Roy, “Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi”, Metis Yayınları, İstanbul, s.130

üretim hedefleri koyan ve süreç içinde her teşebbüse kaynak dağıtan, ticareti kontrol eden ve fiyatları, ücret seviyelerini, vergileri ve devlet yardımlarını belirleyen *Gosplan*¹³⁵ (devlet Planlama Komitesi) idi. Bu planların yürürlüğe konması, ekonominin belirli sektörlerini denetleyen ve bankalar, fabrikalar, mağazalar ve devlet ve kolektif çiftlikler gibi Sovyet teşebbüslerin çalışmalarını yöneten güçlü ekonomi bakanlıklarının sorumluluğu altına girmiştir¹³⁶. 1928 yılında, hızla kolektifleştirilmeye çalışılan tarımın modernleştirilmesini, teknik ihtiyaçları karşılayabilmek için, “Makine- Traktör İstasyonları MTS” kurulmuştur. Bunlar kolhozların ihtiyaç duyacakları makine ve traktörleri sağlamışlardır¹³⁷. Stalin döneminde 22 Ağustos 1927 tarihli bir kararla bir işçinin, ayda herhangi üç gün özürsüz olarak işine gitmemek yüzünden işinden çıkarabileceği bildirilmiştir. 5 yıl sonra kararlar daha da şiddetlenerek işten çıkarabilmek için bir gün işe gelmemek yeterli görülmeye başlamıştır. 20 Aralık 1930’da ise 20 dakikadan geç gelmek işten çıkarılmak için yeterli bir sebep haline gelmiştir. Bu SSCB içinde Sovyet rejiminin nasıl bir diktatörlüğe dönüştüğünün en güzel örneklerindedir. Çiftliklerin kolektifleştirilmesi “kulak” tabir edilen büyük çiftlik sahiplerinin mukavetemi yüzünden zaman almış, ancak 1934 yılına gelindiğinde, bütün çiftliklerin dörtte üçü kolektifleştirilmişti. Kolektifleştirme ile 1932 sonbaharında büyük bir kıtlık meydana gelmiş; çıkan hoşnutsuzluklardan dolayı kitleler halinde sürgünler baş göstermiştir¹³⁸.

Form olarak, Sovyet Devlet Sistemi üst üste dizilmiş taşlardan oluşmuş piramide benzemekteydi. Tabanda köy Sovyetleri vardı, onlar Kasaba Sovyetlerine temsilci gönderiyordu. Kasaba Sovyetleri Şehir Sovyetlerine temsilci gönderiyordu. Bu böylece devam ediyordu; ta ki tüm Rus Sovyet Kongreleri’ne ulaşınca kadar. Komünistler büyük kent işçilerine köylülerden daha fazla ilgi göstermişleridir, çünkü onlara köylülerden daha çok güvenmişlerdir. Eğer bu sistem görüldüğü gibi işleyebilseydi, SSCB demokratik bir ülke olabilirdi. Ancak Komünistler, Sovyet Sistemi’ni yukardan aşağı yönettikleri için, sistemi kendi emirleri için demokratik olmayan bir görünümde kullanmışlardır¹³⁹.

Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetler, aralarındaki iş bölümü nedeniyle bir genel ekonomik sistemin, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bir kolektif üretim sisteminin parçaları

¹³⁵ Sovyet planlama sürecinin merkezi koordinatörü olan kuruluş, devlet planlama komitesi

¹³⁶ Andrew Heywood, “Siyaset”, Liberte Yayınları, Ankara, s.271–272

¹³⁷ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, “SSCB’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990–22, İstanbul, s.56.

¹³⁸ A.g.e,s.66

¹³⁹ Hakan Yılmaz, “Tarih Boyunca Darbeler ve İhtilaller”, Timaş Yayınları, İstanbul, s.146.

olmuştur. Sovyetler Birliği içindeki iş bölümünün esasları, merkezi planlara göre belirlenmiştir. Bütün ekonomik bölgeler (cumhuriyetler) bir bütün olarak Sovyetler Birliği'nin menfaatlerini temsil etmişlerdir. Sovyet ekonomisinin örgütlenmesinde "İşbölümüne Bölgesel Yaklaşım" çok aktif bir rol oynamaktaydı. Bu yaklaşıma göre bu cumhuriyet, yani her ekonomik bölge, belirli bir alanda uzmanlaşmalıydı. Sovyetler Birliği'nin bu sistemi içinde, tarımsal potansiyeli ve zengin ham madde kaynakları nedeniyle Türk Cumhuriyetleri için belirlenen uzmanlaşma alanı, tarım ve madencilik olmuştur. Eğitilmiş bir işgücünü varlığına rağmen, Türk Cumhuriyetleri'nde imalat ve maden işleme sanayilerinin gelişimini engellemiş, bu ülkeler de esas olarak Sovyetler Birliği'nin tarım ambarı ve ham madde deposu olma konumunun ötesine geçememiştir¹⁴⁰. Ayrıca Tarımda kolektifleştirme ile birlikte tüm Türk Cumhuriyetleri SSCB içerisinde fakirliğe ve geri kalmışlığa mahkûm edilmişlerdir.

SSCB içinde kolektifleşmenin en ağır biçimi Stalin döneminde gerçekleşmişti. Stalin döneminde devletin yetkileri ve bu yetkilerin kapsadığı şiddet oranı zirveye ulaşmıştı. Her şey diktatöre ve onun yönettiği devlete bağlıydı. Şiirlere konu olan, adına şarkılar bestelenen, heykelleri yapılan Stalin her yerdeydi ve her şeyi yönetiyordu. Fakat tarih boyunca pek az emsali görülen bir tiran olarak Stalin, yönetimini hem oldukça bürokratize hem de kurumlaşmış devlet gücünü kullanarak sürdürüyordu. Toplum, Stalin'in amaçlarına uygun şekilde idare edilirken, devlet mekanizması da statü, yetki ve üstünlük kazanmaya devam ediyordu¹⁴¹.

Ancak Stalin'in yönetimi altında Rusya gerçekten büyük bir sanayi gücüne kavuşmuştur. Nüfus kırsal kesimden şehirlere yönelmiştir. Tam anlamıyla merkezden yönetilen sosyalist bir sistem kurulmuştur. Ve Sovyet ekonomisi oldukça hızlı bir şekilde gelişmiştir. Resmi istatistiklere göre, dört katına ulaşan milli gelir ilk beş yıllık plan süresince her yıl hemen hemen yüzde 15 artmıştır. Bu şehir nüfusunun on üç yıl içinde iki misli artmasına ve büyük bir nüfus yoğunluğu değişikliğine yol açmasını gerektirmişti. 1928 ve 1940 yılları arasında üretilen elektrik 5 milyar kilovat/saatten 48.3 milyar kilovat/saate; çelik 4.3 milyon tondan 18.3 milyon ton; makine aksamı 2.000'den 58.400'e; motorlu taşıtlar ise 8.000'den 145.000'e yükselmiştir. Endüstri, Sovyet ekonomisinin yüzde 84,7'sini

¹⁴⁰ Anar Somunoğlu, "Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri", Asam Yayınları, Ankara, s.65

¹⁴¹ Zbigniew Brzezinski, "Büyük Çöküş", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .20

oluşturuyordu. Resmi raporlarda abartılmış olsa bile bu rakamlar yine de inkâr edilemeyecek gelişmeleri ispatlamaktaydı¹⁴².

Sovyet sisteminin sanayi toplumuna ayak uydurmaya çalışması iktisadi hayatı olumsuz olarak etkilemiştir. Sanayi toplumuna geçildikten sonra, yeni yatırım yapmaktan, ekonomiyi genişletmekten daha çok verimliliğin ön plana geldiği dönemde sosyalizm tıkanmıştır. Sovyetler Birliği'nde Lenin döneminde iç savaşlar olmuş, Stalin döneminde büyük bir iktisadi kalkınma sağlanmıştır. Savaş sanayine dayalı kışla disiplini içindeki totaliter sistemde, emek gücü militarize olmuştur. Stalin döneminde Sovyetler birliği üretim açısından ikinci büyük sanayi devleti haline gelmiştir. Ancak kalite ve teknoloji yönünden oldukça geride kalmıştır. 1955 'te Vulkalin, Komünist partiye sunduğu raporda, yılda 13, 5 milyar ruble değerinde ağır sanayide defolu mal üretildiği açıklanmıştır. Bu rakam Kruşçef döneminde 25 milyar dolar ruble'ye, 1989 yılında da 150 milyar rubleye çıkmıştır. Merkezi planlamanın bir noktadan itibaren imkânsızlığı sebebiyle ekonomide dengesizlikler meydana gelmiştir¹⁴³.

Stalin, çıkış yolunun küçük, dağınık köylü çiftliklerinin, toprağın ortaklaşa işlenmesi esasına dayalı, geniş birleşik çiftliklere dönüştürülmesinde, modern ve daha ileri teknik usullerle toprağın kolektif olarak işlenmesinde olduğunu belirtmiştir. Nitekim tarımda kolektifleştirmeyi çok yönlü geliştirme üzerine bir karar almıştır¹⁴⁴. Onun ideolojik mirası, "Tek ülkede sosyalizm" doktrinine sıkıca bağlıydı. Bu doktrin, kapitalist kuşatılmaya direnme ve bir sınıf olarak kulak'ları (Zengin Köylüleri) tasfiye etme ihtiyacı anlamında sanayileşme ve kolektifleştirmeyi meşrulaştırıyordu. Böylece Stalin, Marksist-benzeri bir sınıf savaşı fikriyle, Rus milliyetçiliğinin çekiciliğini birleştirdi¹⁴⁵. Sovyetler Birliği'nin ekonomik sistem anlayışına göre tüm toprakları devlet mülkü kabul edilmiş ve sadece kolhozlar¹⁴⁶ ve sovhozlar¹⁴⁷ tarafından işletilmek üzere paylaştırılmıştır. Kolektif birlikler (kolhozlar) haftada bir kez devlet bankasından kendilerine ayrılan parayı borç olarak alır ve faaliyetlerini

¹⁴² Zbigniew Brzezinski, "Büyük Çöküş", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, .25

¹⁴³ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.84

¹⁴⁴ Belkıs Ulusoy "Stalin döneminde Azerbaycan'da Kolektifleştirme", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.153

¹⁴⁵ Andrew Heywood, "Siyaset", Liberte Yayınları, Ankara, s.77

¹⁴⁶ SSCB'nde tarım sektöründe örgütlenen "kolektif tarımla" uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. Rusçada kolektif ekonomi ya da kooperatif anlamına gelmektedir.

¹⁴⁷ SSCB'de devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri. Sovhozlar kooperatif mülkiyetini gerçekleştiren kolhozların yanında devlet çiftlikleri olarak kurulmuştur.5 yıllık planlara bağlı olarak işletilirdi. Ortalama bir sovhoz 16,3000 hektardır, bunun 5.300 hektarı ekilir. Bir sovhozda yaklaşık 62.000 hayvan, 57 traktör, 18 makinesi ve 25 kamyondan oluşur.

gerçekleştirirler. Yılsonunda ise kazançlar üyelere hizmetleri oranında dağıtırdı. Sovhozlar ise devletin kendine özgü üretim alanlarında faaliyet yapan kuruluşlar olup, buralarda çalışanlara devlet her ay devlet maaş ödemektedir. 1983'te Sovyet Türk Cumhuriyetlerinde 4223 kolhoz ve 5829 sovhoz bulunmaktadır. Özel mülkiyetin yok edilmesi ve ticari dükkânların devletin eline geçmesi ve buralarda sadece devlet mallarının satılması halkı büyük miktarda fakirleştirmiştir¹⁴⁸. Nihai olarak komünist partinin en yüksek organları tarafından kontrol edilen bir "emredici planlama" sistemi tarafından örgütlenen "kumanda ekonomileri" tesis edildi. Devlet kolektifleştirmesinin haklılaştırılması, özel mülkiyete karşı ortak mülkiyete ilişkin temel sosyalist tercihe dayandırılmıştır¹⁴⁹.

SSCB'deki kolektifleştirilmiş devlet kalıcı olmuş ve gittikçe de daha güçlü ve bürokratik hale gelmiştir. Stalin yönetimi altında sosyalizm belirgin bir biçimde devletçilikle özdeş hale getirilmiştir ve sosyalizmde ilerleme, devlet aygıtının iktidar ve sorumluluklarının genişlemesinde yansımaları bulmuştur. Kruşçev 1962'de proletarya diktatörlüğünün sona erdiğini ilan ettiğinde, devlet resmi olarak "bütün Sovyet haklarının" çıkarlarıyla özdeşleştirilmiş oluyordu¹⁵⁰.

Sistemin iki temel unsuru vardır: 1. Kolektivizasyon ve idari bölümlenme sonucunda toprağa bağlılığın genelleşmesi; 2. tek parti sisteminin otomatik sonucu olarak, Orta Asya cumhuriyetlerinde, doğdukları yere göre parti içinde aparatçıkların hizipleşmeleri. Kolektivizasyonun Türk Cumhuriyetleri'ndeki ilk etkisi her türlü göçebelğe ve yarı-göçebelğe son vermek, kırsal göç olanaklarını sınırlandırırken, kırsal cemaatleri de torağa sabitlemek olmuştur¹⁵¹. Bunun yanı sıra ,II. Dünya Savaşı sonrasında ağır sanayinin büyük bir kısmı, Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu coğrafyaya aktarılmıştır. Ama örneğin; Kazakistan, Sovyet Rusya'nın önemli hammadde deposu olmasına rağmen, buradaki endüstride Sovyetler Birliği'nin payının % 3 olması şaşırtıcıdır. Sovyetlerce pamuğa "ak altın" olarak tanımlanıp, üretime çok fazla önem verilmiş olmasına rağmen, tekstil endüstrisindeki Sovyetlerin payı % 5'dir. Sovyetlerce pamuk üretiminde karlılığı arttırmak için işçi ücretlerini düşük tutucu bir ücret politikası izlenmesi ve bu sektörde çalışanlar için Sovyet Ceza Kanunu'na özel maddeler konulması yanında, pamukçulukla meşgul çiftçilere de Moskova'ya pamuk vermedikleri takdirde, Moskova'nın da onlara buğday vermemesi gibi yöntemlere de

¹⁴⁸ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.226

¹⁴⁹ Andrew Heywood, "Siyaset", Liberte Yayınları, Ankara, s.141

¹⁵⁰ A.g.e142

¹⁵¹ Oliver Roy, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul, s.130

başvurmuşlardır. Türk cumhuriyetleri, genel olarak Sovyetler Birliği'ne, ürettiği ipeğin % 60'dan fazlasını vermiş olduğu halde, bu bölgenin ipek tekstil ürünleri sanayindeki payı % 7'di. Görülmektedir ki, Çarlık Rusya'sı dönemlerindeki bu konudaki düşünce yapısı, 1917 sonrasında aynen devam ettirilmiştir, Türk ülkeleri eskisi gibi hammadde üreticisi ve deposu olarak görülmüştür. Sovyetler' in bu ülkelerde izlediği sanayileşme stratejileri, Türklerin sosyal hayatlarını olumlu yönde etkileyici, değiştirici bir şekilde geliştirilmemiş ve uygulanmamıştır¹⁵².

Ekim Devrimiyle oluşan Sovyet iktidarı, işçi sınıfının komünizmi hedefleyen egemenliği idi. İşçi sınıfının siyasi haklarının mutlak olduğu Sovyet iktidarı, sosyalizm doğrultusunda adımlar atmış, uygulamalara girişmişti. Sovyet iktidarının kendisini içinde bulunduğu ağır koşullar, işçi sınıfının azınlık konumu, üretici güçlerin geri düzeyi, savaşın neden olduğu yıkım, köylülüğün direnişi, kapitalist kuşatma, vb, önüne varlığını tehlikeye düşürecek derecede büyük zorluklar, engeller çıkartıyordu¹⁵³. Lenin'e Göre: "Devlet özel bir iktidar örgütüdür: belirli bir sınıfın sırtını yere getirmeye yönelik bir zor örgütü. Peki, proletaryanın yenmek zorunda olduğu sınıf hangisidir? Elbette yalnızca sömürücüler sınıfı, yani burjuvazi. Emekçilerin yalnızca sömürücülerin direncini bastırmak için devlete gereksinimleri vardır"¹⁵⁴ diyerek emekçiye ne kadar önem verdiğini belli etmiştir ancak onun ölümünden sonra Stalin tarafından oluşturulan ekonomik sistem onun sözleriyle çelişir durumda emekçiye bulunduğu güç durumdan daha vahim bir duruma sokmuştur. Aslında tüm bu veriler ışığında Komünizmin faşizmden farksız olduğunu söyleyebiliriz (bknz. Şekil.1.) Bir diktatörlük rejimi oluşturmada nasıl faşizm araçsa pekâlâ komünizmde araç olabilir bunun sanırım en güzel örneği de SSCB'dir. Komünizm çoğu zaman bir sosyal model olarak kullanılır, sınıf ayrımını reddeder¹⁵⁵ oysa SSCB içinde bir sınıf ayrımı sürekli var olmuş uygulanan politikalarla Türk Cumhuriyetleri bilinçli Slav ırkının çok gerisinde bırakılmıştır. Sonuç olarak, Stalin'in kolektifleştirme uygulamasında, Türk Cumhuriyetleri tarihinin en ağır felaketine uğramıştır. Moskova'nın sosyalist ideolojilerini istemeyen Türk Cumhuriyetleri'nde Stalin kolektifleştirme yoluyla yerleşik hayata geçirmiş ve böylece

¹⁵² İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.227

¹⁵³ Süha Ilgaz "Zorla Kolektifleştirme, hızlı

Sanayileşme" <http://kurtulussosyalistdergi.awardspace.com/KSD/09/03.htm>

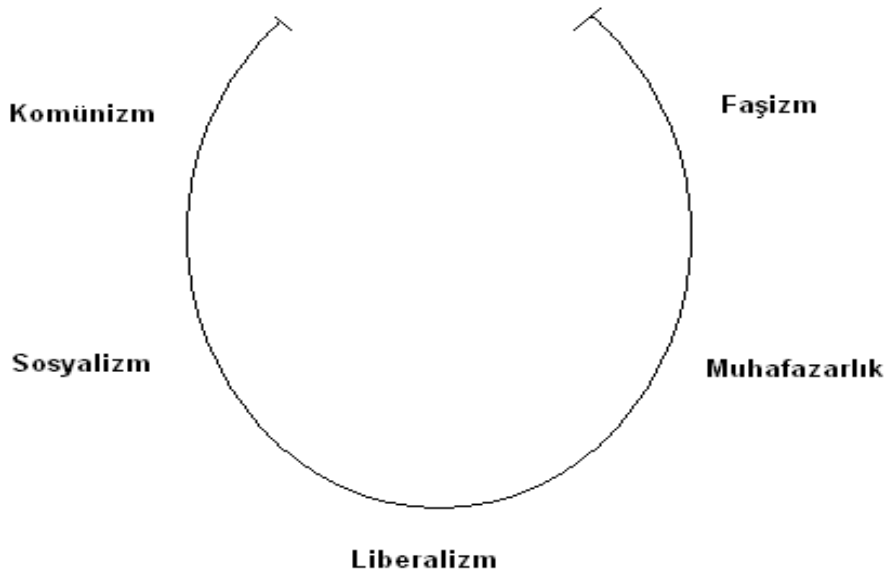
¹⁵⁴ V.İ.Lenin "Devlet ve İhtilal; Markist Devlet Öğretisi ve Proletaryanın Devrimdeki Görevleri", Çev:

Süleyman Arslan, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, s.37

¹⁵⁵ Andrew Heywood, "Key Concepts in Politics", Palgrave Macmillan Press, Hampshire-England, s.48

Moskova'nın üstünlüğüne boyun eğdirmek uğruna yarıya yakını kırarak bir şekilde asimilasyon politikası uygulamıştır¹⁵⁶.

ŞEKİL.1

Kaynakça: Andrew Heywood, "Key Concepts in Politics", Palgrave Macmillan Press, Hampshire-England, s.28

Sovyetler Birliği için üretim ve dağıtım şekillerini belirliyordu. Üretim ve dağıtım planları yapılırken de bölgelerin özel şartları göz önüne alınmıyor; değişik bölgelerin demografik ya da ekolojik özelliklerine ve insanların ihtiyaçları gibi konulara pek önem verilmiyordu. Bu uygulama, Sovyetler Birliği'nde kaynakların büyük ölçüde israfına ve hedeflerinin aksine, cumhuriyetler arası gelişmişlik düzeylerinde farklılaşmalara yol açmıştır. Ve bu sistemli gibi görünen ve aksine işleyen sistemden en çok etkilenen cumhuriyetler Türk

¹⁵⁶ Abdülvahap Kara "Kazakistan'daki Açlık Felaketi", http://www.turkgundem.net/icerik/index.php?option=com_content&task=view&id=4878&Itemid=35

Cumhuriyetleri olmuştur. Türk Cumhuriyetleri zengin doğal kaynaklarına rağmen bir hammadde deposu olarak kullanılmış tarım ve hayvancılık için SSCB tarafından bilinçli olarak kullanılmışlardır. Ekonomik sistemin bu çarpıklığının bağımsız Türk Cumhuriyetleri üzerinde hala olumsuz etkisi bulunmaktadır.

2.5. SSCB'nin Dağılması (Soğuk Savaş Dönemi, Milliyetler Sorunu ve Reformlar)

Savaşlar hakkında yazmak, genellikle çok zor değildir. Stratejilerini, tarihlerini, olaylarının kronolojilerini yazarak savaşlar hakkında yazılar yazabiliriz. Ancak Soğuk Savaş biraz daha farklı gözüktür, bildiğimizden daha farklıdır ve farklı olarak da devam etmiştir en kesin yargı 2.Dünya Savaşından sonra Sovyetler birliği ve Amerika arasında inşa edilmiş olmasıdır¹⁵⁷.Farklılığın birinci nedeni savaş'ın kahramanı iki devlet arasında savaş süresince sürtüşmeler hiçbir zaman sıcak çatışmaya dönüşmemiştir, ikincisi ve en önemlisi ise tarihçilerin çoğunun Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi konusunda ayrılıklara düşmesidir. Genelde Tarihçiler hala ayrıntılı şekilde soğuk savaşın nasıl başladığı konusunu tartışır şu an ki bilgiler iki önemli sonucu oluşturmak için yeterlidir. Bunlardan biri milliyetçi devletlerin dünyaya hâkim olmak istemesi, diğeri ise birinin diğeri gözdağı vermek istemesidir.¹⁵⁸ Bu özellikleri ile Soğuk Savaş'ın siyaset çatışmaları ve hegemonya yarışı 5.b.c.e de ki Yunanlılar ve Persler arasındaki periyodik zamanın tekerrürü gibidir¹⁵⁹.Soğuk Savaş tarihi tekrar düşünüldüğünde tarihçilerin bitti dediği ama Soğuk Savaş tarihinin asla bitmediği düşünülür. Bunun yanında Soğuk Savaş'ın olumlu sonuçları da vardır; Christian Maurel şöyle demektedir: “savaşların tarihi göz önüne alınırsa sömürgecilik başarısızlığa uğramıştır. Fakat sömürgeciliğin tüm zamanların en büyük başarısı olduğunu farkına varmak için algılamaların tarihini yazmak yeterlidir. Sömürgeciliğin en değerli, en çarpıcı yanı, bağımsızlığı kazanmak komedisidir... Beyazlar sahnenin gerisine geçmişlerdir, ama gösterinin yapımcısı yine onlarıdır.”¹⁶⁰Sömürgecilikten kurtulma Amerikan politikası, proteler veya Sovyet dayanışmasının başlattığını ve daha sonra, Sovyet bloğunun sömürgelerin ve kurtuluş hareketlerinin yanında yer alması nedeniyle “soğuk savaş”ın da sonlandırdığını söyleyebiliriz. Soğuk Savaş'la birlikte artık sömürgeler yoktur(?)Soğuk Savaş'ın bugün ortadan kalktığını söylememize rağmen, etkilerini hala sürdürmektedir. Daha iyi anlaşılacaksa, Soğuk Savaş'ın 50 yıllık Sovyet-Amerikan güvensizliği ve karşılıklı korku üzerinde olduğu bilinmelidir.¹⁶¹ Başlangıcı 1947'lere kadar uzanan bu gerilimli süreç,25 Aralık 1991'e kadar

¹⁵⁷ John Lewis Gaddus, “Rethinking Cold War History, We Now Know”, Oxford Press, Newyork, 1997; s.284

¹⁵⁸Robert L.Wendzel, Frrederick H.Hartman, “America’s Foreign Policy In A Chancing World “1994, ;s.204

¹⁵⁹ Lewis,s.284

¹⁶⁰ Cordellier serge, “Üçüncü Dünyanın Sonu Mu?”;İletişim Yayınları, 2006,İstanbul, s.79

¹⁶¹ Oral Sander, “Siyasi Tarih”,Der Yayınları, Ankara,2002,s.225

sürmüş ve nerdeyse bir kuşağın hayata bakış açısını değiştirmiştir¹⁶². Soğuk Savaş kapitalizm ve sosyalizm arasında yani Sovyetler ve Birleşik devletlerarasında savaş (2.Dünya Savaşı) ertesini yıllarda yaşanmıştır¹⁶³.

II. Dünya Savaşı'nın bitimini ne tarih kitaplarından öğrenebiliriz nede o kitaplarda yazılanlara benzemektedir. Çok daha dramatik bir sonudur bu¹⁶⁴ Ama Soğuk Savaş'ın başlamasında ki asıl problem Amerika'nın her türlü problemi için soğuk Savaş başlatmak olarak algılamasının var olmasıydı bu bir çeşit yargılamaydı.¹⁶⁵

İki karşıt kutubun rekabeti olarak ortaya çıkan Soğuk Savaş, silahlanma yarışına, Avrupa'nın nüfuz bölgelerine ayrılmasına ve dünyanın diğer bölgelerinde ABD ile SSCB arasında yoğun bir rekabete dayanıyordu. Dünyayı iki büyük savaşa sürükleyen Batı'nın kendi içindeki rekabet ve hegemonya mücadelesi, "Kötülükler İmparatorluğu" karşısında gerilemiş, yerini ABD önderliğinde ortak bir cepheye bırakmıştı. Dünya kuzeyden güneye inen kırmızı bir sınır çizgisiyle ikiye bölünmüştü.¹⁶⁶

Aynı ideolojik ilkeler hem Rusları hem de Amerikalıları savaş sonrasında dünyanın her yerindeki olaylara ilgi duymaya itmiştir. Çeşitli bölgeleri egemenliği altına alma zorunluluğu hissetme emperyalist rejimleri otoriter yapar, aynı zamanda da saldırgan.¹⁶⁷ İşte bu düşünce soğuk savaşı özetleyebilecek bir düşüncedir çünkü hâkimiyet kavgası ve süper güç olma isteği soğuk savaş boyunca hem ABD'yi hem de SSCB'yi çoğu zaman saldırgan yapmıştır.

ABD'nin benimsediği siyaset, komünizm yok edilmesi değil, "çevrelenmesi" Siyasetiydi. Her iki Süper Güç de öbürünü (ve öbürüyle birlikte başka herkesi) yok etmeye öyle yeterli hale gelmiştir ki¹⁶⁸ bu savaş zamanla yok etme siyasetine dönüşmüştü. Bu yok etme politikasına en çok tepki Amerikan Halkı'ndan geldi, Haziran 1982 'de yarım milyon protestocu Central parkta (New York) soğuk savaşın zarar verici silahlanma yarışına son

¹⁶² Ali Çimen "Tarihi Değiştiren Olaylar", Timaş Yayınları, İstanbul,2008,s.165

¹⁶³ Robert D. English "Russia And The İdea Of The West, Gorbachev, Intellectuals, And The End Of The Cold War,Colombia Universty Press,Newyork,2000,s.34

¹⁶⁴ John Lewis Gaddis, "The Cold War: A New History",Penguin Press,1997,s.14

¹⁶⁵ Clive Ponting, "World History a New Perspective",Published by Pimlico, London,2007; s.841

¹⁶⁶ İlker Aktükün "Soğuk Savaştan Küresel Tiranlığa, Kartal'ın Kanat Sesleri ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya",Derleyen: Toktamış Ateş, Ümit Yayıncılık, Ocak 2004,Ankara, s.252

¹⁶⁷Murat Sarıca, "Siyasi Tarih"; Ar.-Basım Yayıncılık, İstanbul,1983, s,178

¹⁶⁸ Paul Kennedy-Büyük Güçler Yükseliş ve Çöküşleri(1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar.),Çeviren: Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1994, Ankara, s.465

vermelerini istemilerdir¹⁶⁹.Ancak soğuk savaş boyunca Birleşik Devletler başkanları yerel halkın tepkisini bastırılmışlardır¹⁷⁰.Sovyetlerde komünizm ideolojisini yayılma amacıyla kullanmak istemiler ancak zafere ulaşan devrimlerden, Marx'ın kehanetindeki gibi uluslar arası kardeşliği doğmamıştır. Yeni komünist yönetimler, Sovyetlerle işbirliği yapmak yolunda fazla istek göstermediler. Özellikle Çinlilerin tutumu böyle olmuştur. Hatta bununla birlikte, komünist kampta su yüzüne çıkan ilk çatlak, Stalin'in 1948'de Yugoslavya üzerinde denetim kurmaya kalkmasının, denetim yerine Yugoslavlarla açık tartışmaya yol açmasıyla görülmüştür.¹⁷¹

ABD dış politikası, bütün ulusların Amerikalılar gibi olmayı özledikleri dünya görüşüne dayanıyordu. Amerika'nın dış politikasının kökü buydu. Bu politika tarihsel ve kültürel farklılıkları reddeder, başka ülkeler ABD gibi hareket etmedikleri takdirde onların yönetiminde bir bozukluk olduğu inancını yerleştirir... Amerikalılar herhangi bir ülke halkının gerçekten Komünist olmayı istediklerine inanmayı olanaksız bulmuşlardır¹⁷²

ABD dünya üzerindeki egemenliğini sağlamak için ideolojisini iyi kullanmıştır. Elindeki silahlardan birincisi Sovyetler Birliği'nin komünist olmasıydı¹⁷³ ABD soğuk Savaş boyunca bunun propagandasını öyle iyi yaptı ki komünizmi herkesin korktuğu bir ucubeye çevirmiştir. ABD ile Rusya "kıta devletleridir. kıta devletlerinin dış politikalarının en belirgin özelliği, kıtaya egemen olacak stratejik bir bölgede kurulduktan sonra, kıtanın tümünü eline geçirene ya da kıtayı paylaşan sınırdaş devletleri "nötralize" edip böylece görece bir güvenliğe kavuşana dek genişlemeleridir¹⁷⁴. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerikalı liderler Sovyetlerin Batı Avrupa için bir tehlike olup olmadıkları üzerinde pek durmuyorlardı. Başlıca amaçları Doğu Avrupa'nın Sovyet etki alanına girmemesiydi. Ancak atom bombalarının etkisi ile bölgedeki Sovyet denetimini sağlamlaştırmasına sebep olmuştur¹⁷⁵ Bu gelişmeyle ABD artık Sovyetlerin yayılmasından endişe duymaya başlamıştır.

¹⁶⁹ Robert D. English "Russia And The İdea Of The West, Gorbaçev, Intellectuals, And The End Of The Cold War,Colombia Universty Press,Newyork,2000,s.48

¹⁷⁰ Ralph A.Austen "Modern Imperialism Western Over Sees Expansion And Its After Math 1776-1965";D.C Health Company, Chicago,1969,s.138

¹⁷¹ William H. McNeill, "Dünya Tarihi", İmge Kitapevi, Ankara,2006, s.725

¹⁷² Hugh Higgins "Soğuk Savaş, Nedir Nasıl Başladı Niçin Devam Ediyor?", Koza Yayınları, İstanbul,1975,s.66

¹⁷³ Mahir Kaynak " Yeni Dünya Düzeni",Profil yayınları, İstanbul,2006,s.53

¹⁷⁴ Oral Sander, "Siyasi Tarih",Der yayınları, Ankara,2002,s.225

¹⁷⁵ Hugh Higgins "Soğuk Savaş, Nedir Nasıl Başladı Niçin Devam Ediyor?", Koza Yayınları, İstanbul,1975,s.66

Bazı araştırmacılara göre,12 Mart 1947 soğuk savaşın resmi başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu tarihte, Amerikan Başkanı Harry Truman Washington Kongresi'nde kendi ismiyle anılacak olan Truman doktrinini açıklamıştır. Bu doktrine göre ABD komünizm tehlikesi altında olup, zgr kalmak isteyen ülkelere her türlü iktisadi ve askeri yardımı yapmayı vaat etmiştir. İlk olarak, 400 milyon dolar Türkiye ve Yunanistan'a teklif edilmiřtir¹⁷⁶.

Birleşik Devletler kendisine savunma duvarı örmeye ve yanına yandaş çekmeye başlamıştı. Böylelikle askeri gücü artıracaktı, 1947'de Truman doktrinin Sovyetlere yakın ülkeler olan Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmesi de bu yüzdendi diyebiliriz zaten birkaç yıl sonrada NATO ittifakı oluşturuldu -rastlantı denilebilecek gibi bir şekilde - bu tutum İngiliz geleneksel tutumundan etkilenmek ve onun bir tekrarı gibiydi¹⁷⁷. Truman Doktrini komünizmi yenmek için iyi bir silah gibi gözüküyordu ancak komünizm problemi bu kadarla bitecek değildi. Avrupa da ayrıca farklı hareketlere vardı bunu da faşızmin antitezi diyebiliriz¹⁷⁸. Aslında Truman Doktrininin asıl amacı komünizm tehlikesindeki milletlere yardım edip onları ABD tarafına çekmek diyebiliriz. Truman halka Amerika'nın ilgilendiği ülkelere 400 milyonluk yardımı sormuş ve kabul grmştir.¹⁷⁹Geliřmiř lkeler bile II. Dünya Savaşı sonrasında ticaretin ve gelişmenin önemli bir adım olarak yenedünya düzeninde çok önemli olduğunu anlamışlardı.¹⁸⁰ Doktrin'e zorlayan neden Yunanistan bunalımı olduğu halde Truman bunu daha geniş bir alana yaymak istiyordu. Anılarında şöyle demektedir:"Bu konuşmamada açık olmak istiyorum. Bu, Komünist zorbalığının yayılmasına karşı Amerika'nın cevabı olacaktı. Açık, iki anlama çekilmeyen, bir konuşma olacaktı"¹⁸¹.

Daha sonra 5 Haziran 1947'de, Dışışleri Bakanı George Marshall kendi ismini taşıyacak olan Avrupa'nın tekrar inşa edilme planını açıklamıştır. Marshall Planı Sovyetler Birliği dâhil olmak üzere bütün Avrupa ülkelerine bağış adı altında milyarlarca dolar sunmuştur. Avrupa'nın 16 ülkesi tarafından derhal kabul edilen yardım, Kremlin tarafından reddedilmiştir. Kremlin kendine bağımlı uydu devletlerin de yardımdan yararlanılmasını

¹⁷⁶ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; 20.Yüzyıl Tarihi, ev: mer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.277

¹⁷⁷ Clive Ponting, "World History A New Perspective", Published by pimlico, London,2007; s.841

¹⁷⁸ John Swift, "Historical Atlas of The Cold War", Palgrave Manillon Press, Hampshire,2003

¹⁷⁹ David C. Engerman ve David C. Engermann, "Modernization Development And The Global Cold War",Universty Of Massachuets Press, Amhest and Boston,2003,s.75

¹⁸⁰ Ralph A.Austen "Modern İmperialism Western Over Sees Expansion And Its After Math 1776-1965";D.C Health Company,Chicogo,1969,s.140

¹⁸¹ Hugh Higgins "Soğuk Savaş, Nedir Nasıl başladı Niçin Devam Ediyor?", Koza Yayınları, İstanbul,1975,s.74

yasaklamıştır.¹⁸² ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın bir söylevinde ortaya attığı ve Avrupa'nın ekonomik kalkınmasıyla ilgili olan bu plan, soğuk savaşın çıkış noktası sayılabilecek Truman Doktrini'nden ayrı bir anlam taşımaktaydı.¹⁸³ Çünkü ABD Batı Avrupa'nın politik ve ekonomik çöküşüne yardımcı olmaya ikna olmuştur çünkü ABD'nin Avrupa'ya ihtiyacı vardı, Marshall akabinde Temmuz beşte Hovard üniversitesinde birleşik devletlerin Avrupa'nın savaştan bozulan ekonomisini canlandırmakla ilgili planını açıklamıştır. Bu plan tüm devletleri kapsıyordu komünizm etkisi altında olan devletleri bile kapsamıştı¹⁸⁴. Truman Doktrini'nin tek taraflı karakterinin aksine, Marshall Planı demokratik Avrupa ülkeleriyle karşılıklı anlaşmaları zorunlu kılmaktaydı; zaten amaç ta şöyle veya böyle, bir şekilde Avrupa'yı Amerika'ya bağlamaktaydı. Böylece Marshall yardımıyla, hiç değilse ekonomik bir çerçeve içinde, bu bağlantı kurulmuş oluyordu¹⁸⁵. Amerika'nın soğuk Savaş politikasının Batı Avrupa'da çok başarılı olduğu görüldü. Çeşitli Batı Avrupa hükümetleri 1948'de "Avrupa'yı yeniden kalkındırma planı" hazırlamışlardı.¹⁸⁶

Soğuk Savaşın 1945'ten sonraki özellikleri incelenmeye değer, Çünkü bu dönemde iki blok arasındaki "çatlak" derinleşmiştir. ABD için Sovyet yayılcılığı aslında müthiş bir kozdu, çünkü Sovyet tehdidi altında ki devletlere direnme güçlerini takviye için askeri destek verilecek ve onlara yönelik bir Sovyet saldırısı hemen hemen bir *Casus Belli*¹⁸⁷ olarak görülecekti.¹⁸⁸

Sovyet yayılcılığı ilk darbesini Çin'in bunun tam tersine, Tito'nun Yugoslavya'sının ayrılmasıyla(1948) birlikte Sovyet bloğunda ilk çatlaklar görülürken, 1948'de soğuk savaş doğu ve batı Berlin'e sıkışmış ve şehri ayırmıştı.¹⁸⁹ Daha sonraları SSCB, nükleer silah tekeline sahip, militan ve tehdit edici anti-komünizm deklarasyonlarını artıran bir ABD ile karşı karşıya kalmıştır. Her şey olabilirdi. Üçüncü taraflara karşı-1951'de Kore'de ve 1954'te Vietnam 'da da Fransızları kurtarmak için ABD; 1969'ta Çin'e karşı SSCB-nükleer eylemi ciddi biçimde düşünüp düşünmedikleri tam olarak bilinmez, ancak hiç

¹⁸² Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.277

¹⁸³ Oral Sander, "Siyasi Tarih",Der Yayınları, Ankara,2002,s.259

¹⁸⁴ David C. Engerman ve David C. Engermann, "Modernization Development And The Global Cold War",Universty Of Massachuets Press,Amhest and Boston,2003,s.23

¹⁸⁵ Cema Acar, "Soğuk Savaş Dönemi, Süper güçlerin Hâkimiyet Kavgası",Frapan yayıncılık, Ankara,1991,s.96

¹⁸⁶ William H. McNeill, "Dünya Tarihi", İmge Kitapevi, Ankara,2006, s.725

¹⁸⁷ Türkçeye savaş nedeni olarak çevrilebilecek Latince bir ifade olup, bir ülkenin savaşa girme nedenini belirtmek için kullanılır.

¹⁸⁸ Paul Kennedy-Büyük Güçler Yükseliş ve Çöküşleri(1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar.),çeviren Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1994, Ankara, s.441

¹⁸⁹ Robert D. English "Russia And The İdea Of The West, Gorbaçev, Intellectuals, And The End Of The Cold War,Colombia Universty Press,Newyork,2000,s.58

bir durumda bu silahlar kullanılmamıştır. Ancak her ikisi de kullanmadıkları halde zaman zaman kesinlik olmasa da nükleer tehdide başvurmuşlardır. Ortak algı güçlü bir şekilde nükleer savaşın muhtemel olabileceğiydi¹⁹⁰. İki askeri kampın birbirinin karşısında yer alan bayrakları altında seferber olmaya başladığı ana kadar tırmandırılan karşılıklı korkuyu kaybeden tarihsel arabulucuları bu maça katmak cezp ediciydi¹⁹¹.Sovyetler ile ABD önce Kore üzerinde anlaşamamışlardır. 1949'da, Çin'de iktidara birdenbire komünistlerin gelmesiyle Sovyet bloğu kalabalık nüfusa ve geniş topraklara kavuşmuştur. Soğuk savaş sırasında Sovyet blokunun ikinci bir cephe açarak bu şekilde hızla ilerleyişi uluslar arası arenada tansiyonu artırmıştır. ABD, Pekin rejimini tanımamıştır. Artık Çin'in BM'de ki koltuğunu 20 yıl boyunca birkaç adaya indirgenen Çin Cumhuriyeti işgal etmiştir.¹⁹²25 Haziran 1950'de Kuzey Kore güçlerinin Güney Kore sınırı olan 38. paraleli kuvvet zoruyla geçmesi üzerine Soğuk Savaş birden Sıcak Savaş'a dönüşecek ve dünya Soğuk Savaş Dönemi'nin en büyük bunalımlarından birine girmiştir.¹⁹³ Daha sonraları 1953'te Stalin'in ölümü ve Kore Savaşı'nın bitmesiyle daha önce gerilen ilişkilerde genel bir çözülme gözlendi. Nikita Kruşçev'in liderliğinde iktidara gelen yeni yönetici kesimi bu atmosferin mimarları arasında yer almışlardır.

1953'te Malenkov barış içinde birlikte var olma (Coexistence İn Peace) tabirini kullanarak ABD'ye zeytin dalı uzattı.¹⁹⁴ Soğuk Savaş'ın orta Doğu'ya sıçraması ve SSCB'nin burada nüfuz göstermeye başlamasıyla, 1957 yılları başlarında ise Eisenhower Doktrini açıklandı. Doktrinın amaçları, SSCB ile Suriye arasında ki askeri ve ideolojik yakınlaşmayı önlemek, Ortadoğu'da batı ve ABD'nin ekonomik ve güvenlik politikası çıkarlarını takip etmek, SSCB'nin bir Süper Güç olarak Ortadoğu'da yer almasından sonra bölgede askeri güç dengesini meydana getirmek olarak özetlenebilir¹⁹⁵.

¹⁹⁰ David C. Engerman ve David C. Engermann, "Modernization Development And The Global Cold War",Universty Of Massachuests Press, Amhest and Boston,2003,s.234

¹⁹¹ Eric Hobsbawm "Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırıliklar Çağı", Everest Yayınları,2007,s.314-316

¹⁹² Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; syf;281

¹⁹³ Cemal Acar,"Soğuk Savaş Dönemi, Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası", Frapan Yayıncılık, Ankara,1991,s.96

¹⁹⁴ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; syf;281-286

¹⁹⁵ Hasan Selçuk, "Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkileri",Tasam Yayınları,2005,İstanbul, s.48

1963'te SSCB ve ABD arasında nükleer silahların yeraltında denenmesini ve kullanımını yasaklayan Nükleer Denemeleri Yasaklama Antlaşması(Test Ban Treaty) ve kırmızı hat antlaşması önemli ilerlemeler anlamına gelmekteydi.1967'de dış uzay antlaşması ve 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması imzalanarak bu konuda önemli bir mesafe kaydedilmiştir.¹⁹⁶ Ancak 1979'da imzalanan SALT 2 Antlaşması imzalandığında SSCB son on beş yıl içinde ordusuna 20 bin tank eklemiş, on nükleer başlık taşıyabilen SS-18 füzesi ABD tarafından "dünyanın en vurucu silahı" ilan edilmiştir. SSCB, dünyanın herhangi bir ülkesindeki olayın tarafı olabilecek ülke konumuna yükselmiştir¹⁹⁷.1970'lerde Soğuk Savaş'ta yaşanan Yumuşama (silahsızlanma görüşmeleri, Helsinki süreci gibi gelişmeler) ilişkilerin önünü açmıştır. Yumuşamayla birlikte SSCB'nin genel anlamda kapitalist devletlerle olan ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşandı ve ticaret hacimlerinde artış görülmüştür¹⁹⁸. Komünist rejim ekonomik anlamda oldukça başarısızdı, Ruslar kendilerine Komünist dedikleri halde ülkelerinin sosyalist olduğunu söylemişlerdi; Marks'ın öngördüğü biçimine henüz erişememişlerdir.¹⁹⁹

Soğuk Savaş'ta ortak tehdit temelinde tanımlanan bir çıkar birliği söz konusuydu. Tehdidin değişmesiyle birlikte, çıkar birliği bu bağlamda sona ermiştir. ABD ve Avrupa arasındaki çıkarlar sadece güvenlik düzlemi içinde ele alınmamalıdır. Başta uluslararası ekonomik sistemin sürdürülmesi olmak üzere ABD-Avrupa ilişkilerini belirleyen birçok unsur hala gücünü korumaktadır²⁰⁰. Batı bloğunu oluşturan ülkeler 1949'un Nisan'ında hem askeri savunma amaçlı hem de siyasi ve ekonomik işbirliğine yönelik olan Kuzey Atlantik Paktı'nın (NATO) kurulmasıyla ilişkilerini bu ittifak çerçevesinde daha da güçlenmişlerdir.²⁰¹ Soğuk Savaş'ın muzaffer askeri ittifakı NATO²⁰², nun kurulması ve iki kutuplu dünyada ABD süper güç olduğunu ispatlamıştır.

Süper güç olmanın esas unsurlarından biri güç ve etkisini uzak alanlara taşıyabilme imkân ve kabiliyetidir. Bu yıllar arasında Sovyetler Birliği bu özelliğin gereğini yerine

¹⁹⁶ Tayyar Arı, "Uluslararası Güvenlik ve Dış politika" Alfa Yayınları, İstanbul,2004s.517-520

¹⁹⁷ Engin Erkiner "1989 Berlin Duvarı" İmge kitapevi, Ankara,2005,s.114

¹⁹⁸ Editör: Baskın Oran" Türk Dış Politikası, 1919-1980", İletişim Yayınları,2003,İstanbul, s.772

¹⁹⁹ Hugh Higgins "Soğuk Savaş, Nedir Nasıl Başladı Niçin Devam Ediyor?", Koza Yayınları, İstanbul,1975,s14

²⁰⁰ "ABD, Büyük Ortadoğu ve Türkiye" Serhat Erkmen, Stratejik Analiz Dergisi, stratejik Araştırma Raporu, Asam Yayınları, Ankara,2004,s.28

²⁰¹ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.279

²⁰² Musa Ceylan, "Yeni NATO ve Türkiye: soğuk savaş'tan sıcak barışa" ülke kitapları, İstanbul,1999,s.9

getirmiştir.²⁰³ Ancak siyasi ve ideolojik planda güçlenen Sovyetler bloğu ekonomik işbirliği konusunda koordinasyonu sağlayacak bir teşkilattan yoksundu. Bu boşluğu doldurabilmek için COMECON ve NATO'ya cevap olarak da 1955'te Varşova Paktı'nı kurdu.²⁰⁴ COMECON, SSCB ve Doğu Avrupa'yı içeren geniş bir alanı kapsıyordu ancak COMECON, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve daha sonra AB gibi bir gelişme gösteremedi, devletlerarasında kurulmuş gevşek bir ticaret örgütü olarak kalmıştır.²⁰⁵ NATO ile üye ülkeler Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki prensiplere uymayı, barış içinde yaşamayı, özgürlüğü, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü savunmayı; barış ve güvenliğin korunması yolunda kolektif bir savunma yapmak için güçlerini birleştirmeyi taahhüt etmekteydiler. Böylece NATO'yla Sovyet tehdidine bir set çekilecek olmasının yanı sıra, özellikle üzerinde pek durulmayan hayati bir fonksiyon daha yerine getirilecekti: Bu işlev, aralarındaki politik-askeri ve ekonomik ilişkilerin sık sık değiştiği, 300 yıldan fazla bir süreden beri sayısız çatışmaların odağı haline gelmiş, iki büyük dünya savaşına sebep olmuş ve dünyanın başına sayısız belalar açmış Avrupa'nın uslanmaz düşman kardeşleri Almanya, Fransa ve İngiltere'nin aynı çatı altında toplanmasıydı²⁰⁶.

1970'lerin ortasında Dünya, ikinci Soğuk Savaş denilen döneme girdi.1973'te başlayan yirmi yıllık bir süreyi niteleyen ve 1980'lerin başında en yüksek noktaya ulaşan uzun bir kriz dönemiyle çakıştı. Ne var ki, ekonomik iklimde görülen değişiklik, başlangıçta, süper güç oyununu oynayanların dikkatini çekmedi. Bunun tek istisnası petrol üreticileri karteli OPEC'in başarılı bir darbesiyle enerji fiyatlarının ani fırlayışı idi. Sovyet Reformcularının "durgunluk dönemi" olarak adlandırdıkları yirmi yıl boyunca ülkeyi yöneten, Kruşçev'in ardılı Leonid Brejnev'in iyimser olması için haklı nedenler vardı. En azından, 1973 petrol krizi sayesinde,1960'ların ortasından itibaren SSCB'de keşfedilen muazzam yeni petrol ve doğal gaz yataklarının uluslararası piyasa değeri dörde katlanmıştı.²⁰⁷ Sovyet ordusu Afganistan'da ciddi şekilde zorlanmıştı. Ülkenin geniş bir kesimi ABD'nin desteğine sahip olan mücahitlerin eline geçerken Afganistan Devrim Hükümeti ve Sovyet ordusunun otoritesi birkaç kent ve çevresiyle sınırlı kalmıştı²⁰⁸.Soğuk savaş sonrası yıllarda Sovyet ordusunun

²⁰³ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.161

²⁰⁴ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.280

²⁰⁵ Engin Erkiner "1989 Berlin Duvarı",İmge kitapevi, Ankara,2005,s.132

²⁰⁶ Cemal Acar,"Soğuk Savaş Dönemi, Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası",Frapan Yayıncılık, Ankara,1991,s.101

²⁰⁷ Eric Hobsbawm "Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı", Everest Yayınları,2007,s.327

²⁰⁸ Engin Erkiner "1989 Berlin Duvarı" İmge Kitapevi, Ankara,2005,s.112

yöneticilerinin aslında Afganistan'a girilmesine karşı çıktıklarını çünkü bunun ağır maliyetleri olacağını düşündükleri ortaya çıkacaktır. Süper güçler hatırı sayılır ölçüde soğuk savaş sisteminin içine çekilmekten dolayı karşılıklı olarak bu mücadelenin bedelini ödemişlerdir.²⁰⁹

20 yüzyılın -siyasi anlamda-insanlık tarihinin en kısa yüzyılı olduğunu öne sürerler. Birinci Dünya Savaşı'yla başlayan, uluslararası ilişkilerin Soğuk Savaş'ın donduruculuğunda bir dünya elitinin halklar üzerinde oynadığı zorlu ve acımasız bir satranç müsabakasına indirgenmesiyle süren ve ardından türlü acılar, bilenmiş kinler, biriken nefretler, bir türlü inmeyen intikam duyguları ve sorunlar yumağı bırakarak 1989 Doğu Avrupa Devrimleriyle sona eren ilginç bir yüzyıldır bu.²¹⁰ II. Dünya Savaşı, insanlığın, haklı olarak çok özel bir biçimde üçüncü dünya savaşı olarak görülebilecek şeye doğru sürüklendiği bir sırada güçbelâ sona ermiştir. Soğuk Savaş sırasında ise, bütün kuşaklar her an patlak vereceğine ve insanlığı tahrip edeceğine geniş çapta inanılan küresel nükleer savaşların gölgesi altında yetiştiler. Aslında her iki tarafında diğer tarafa saldırmak niyetinde olmadığına inananlar bile kötümserlikten tam olarak kurtulamadılar çünkü Murphy Yasası²¹¹ (işlerin kötüye gideceği varsa, er ya da geç kötüye gider) insanlığı ilgilendiren sorunlarda güçlü genellemelerden birisidir. Kısacası, Soğuk Savaş boyunca ABD gelecekte muhtemel bir Sovyet dünya üstünlüğü tehlikesinden endişelenirken, Moskova yerkürenin Kızıl Ordu'nun işgalinde olmayan bütün bölümlerinden fiili ABD hegemonyasından endişelendi²¹².

Soğuk Savaş'ın özelliklerinden olan fiziki tehdit ve düşman ideoloji artık yoktur. Yenidünya düzenine egemen olabilmek için gereksinim duyulan inançlar daha soyuttur. Gelecek hakkındaki görüşler ileri sürülebilir, fakat gelecek gösterilemez; bunun gibi, olanaklarla ümit arasındaki ilişki de özünde tahminidir. Amerika'nın geçmişinin Wilson'cu idealleri- İnsanlık için barış, istikrar, gelişme ve özgürlük-sonu olmayan bir yolculukta aranmak zorundadır. Bir İspanyol atasözünde dediği gibi:"Hey yolcu, yollar yapılmaz. Yollar, yürüyerek oluşturulur."²¹³ İşte şimdi ABD Politikası bu sözün etrafında şekillenmektedir. Şimdilerde dünyada yaşanan yeni savaşların temelinde ise, enerji kaynaklarına sahip olma, taşıma yollarını ve son yıllarda da giderek artan oranda, enerjinin ticaretini kontrol altında

²⁰⁹ Richard Crockatt, "The Fifty Years War - The United States And The Soviet Union In World Politics,1941-1991", London and Newyork Press, Newyork,1995s.13

²¹⁰ Frerenc Feher ve Agres Heller "Doğu Avrupa Devrimleri"Çev: Tarık Demirkan, Yapı kredi Yayınları,1995,İstanbul, s.1

²¹¹ Murphy yasaları; Amerikalı mühendis Edward A. Murphy, Jr. tarafından, başarısızlıklar ve hata kaynaklarının karmaşık sistemlerde incelenmesi üzerine ortaya konan özdeyişlerdir.

²¹² Eric Hobsbawm "Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı", Everest Yayınları,2007,s.334

²¹³ Henry Kissinger, "Diplomasi",Çeviren: İbrahim H. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1998,İstanbul s.794

tutma çabaları etkin olmaktadır. Bu duruma, yeni bir hâkimiyet teorisi bağlamında bakabiliriz. Bu yeni hâkimiyet teorisine ise "Enerji Hâkimiyet Teorisi" adını verebiliriz.²¹⁴ Sonuç olarak XX. yüzyılın sonu aynı zamanda iki merkezli dünyanın ve Soğuk Savaş'ın da sonudur; Kimse Soğuk Savaşın biteceğini tahmin etmezdi ama bitti, kısa da olsa bir reddedişle kabul edildi²¹⁵.Yeni başlayan Sıcak Barış artık yirminci yüzyılın değil, insanlık tarihinin sonu nereye varacağı bugünden kestirilemeyen yeni bir sayfasının hikâyesi olacaktır.²¹⁶

Milliyetler Sorunu da Soğuk Savaş gibi sonu yaklaştıran diğer bir etkendi; Ülkelerin tarihlerinde kritik dönemeçler vardır. Bu dönemeçlere varıldığında, ulusların tarih içindeki yolculuklarında kırılma noktaları ortaya çıkar. Dönemeç geride bırakıldığında, artık hiç bir şey eskisi gibi olmayacaktır²¹⁷ Sovyetler Birliği için de bu kritik dönemeç milliyetler sorunu olmuştur. Gorbaçov iktidara gelmeden çok önce milliyetler sorunu Batılı yorumcuların büyük çoğunluğu tarafından uzun dönemde Sovyetler Birliğinin varlığını sona erdirebilecek temel tehditlerden biri olarak görülmüştü.

SSCB'nin Milliyetler politikası üç unsura dayanır:

1. İXX. yy antropolojisi ve Marksist anlayışın mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir "halk" kavramlaştırmasından hareketle Stalin tarafından geliştirilen bir kurumsal bütün;

2.Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idari ve siyasal bir sınıflandırma;

3.İlk iki ilkeyle ilgisi olmayan, ama onların terminolojisi içinde biçimlenen siyasal ve stratejik bir mantıktan hareketle, insan topluluklarının ve toprakların gerçekten de bölünüp birbirinden ayrılması²¹⁸.

Sovyetler Birliği ekonomik ve siyasal olarak komünist sistemi benimsemiş ve uygulamıştır. Bu sistem içinde birlik politikalarının oluşturulmasında ve birliğin yapısının şekillenmesinde Marksist ideoloji önemli yer tutar "Sınıfsız Toplum"un oluşturulması, ana hedeflerden biriydi Bu hedef, birlik içindeki milliyetlerin ayrı ayrı varlıkların kabulünü geri plana itmektedir. Zira ulusal kimliklerin belirlenmesi "Sovyet" üst kimliğinin ve sınıfsız

²¹⁴ Bircan Dokuzlar "Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz Orta Asya'dan Avrupa'ya, IQ kültür-Sanat Yayıncılık,2006,İstanbul, s.190

²¹⁵ James E. Cronin "The Cold War Made Order, Chaos, And The Return Of History",Newyork And London Press,Newyork,1996, s.78.

²¹⁶Frerenc Feher ve Agres Heller "Doğu Avrupa Devrimleri"Çev: Tarık Demirkan, Yapı kredi yayınları, 1995,İstanbul, s.2

²¹⁷ Hakan Akpınar, "28 Şubat Post Modern Darbenin Öyküsü";s.12

²¹⁸ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi" Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.101

toplum hedefinin önünde engeldi.²¹⁹ Sovyetler, başından beri ulus devlet modelini dışlamıştır²²⁰. Yüzeysel olsa da Bolşevikler Orta Asya'da zafer kazanmak için çabalamışlardır. Bolşevikler Orta Asya'nın 1920'lerde self determinasyon ve özerklik istemelerinin önünü kesmek için bu bölgelerde kendi milliyetçi politikalarını uygulamışlardır.²²¹ Bu uygulama sadece Orta Asya'da değil tüm SSCB içinde ki milletler için geçerli olmuştur.1989 yılında kabul edilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programında "geçmişten miras olarak kalan milliyetler sorununun başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulduğu" iddia edilse de Sovyet rejiminin nüfusu homojenize etmeye yönelik gayretleri bu eşitsizliklerin yok edilmesini sağlayamamış ve sonuçta milliyetçilik hareketleri SSCB'nin dağılmasında etkili olan faktörlerin başında gelmiştir²²². SSCB dağılmayı engellemek için bir dizi politika üretmiştir ancak bu politikalarla "demokratikleşme" ve "kendi kaderini tayin hakkı" gibi unsurlar ön plana çıkarak, derinlerdeki etnik bölünmeler gün yüzüne çıkarmıştır ve ayrıca Sovyet halkları arasında milliyetçi hareketlerin yayılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.²²³ Gorbaçov başa geçtiği zaman "Milliyetler sorunun"-Sovyetler Birliği'nde ki 100'den fazla değişik etnik grubu ilgilendirir- ulusun karşı karşıya kaldığı en büyük sorun olduğunu açıklamıştır. Ülkenin toplumsal ve politik hayatı üzerinde sıkı denetim kurulmasının, tepkileri, özellikle Trans-Kafkasya ve Orta Asya'da, gün yüzüne çıkaracağı konusundaki iddiaları doğru çıkarmıştır. Ekonominin korkunç durumu açığa çıkınca uluslar, artık SSCB'den ayrılmamak için hiçbir neden görememişlerdir²²⁴. SSCB içinde ki hoşnutsuzlar artıkça iç içe yaşayan milletler bağımsızlık için çabalamaya başlamışlardır.1990'ın başların Gorbaçov'un kızıl ordu'yu Litvanya'ya gönderme kararı ve 20 Ocak 1990'da Ruslarca Bakü'de yapılan katliamlar²²⁵ sonun başlangıcı olmuştur. Ve sonunda Milliyetler sorununun sonu yakınlaştıran bir etken olduğu kanıtlanmıştır. Dağılma yıllarında; Sovyetler Birliği nüfusunda her altı Sovyet vatandaşından biri müslümandı²²⁶. Sovyetler Birliği'nin halen toprağında çeşitli milletleri barındıran bir devlet olarak bir zamanların Osmanlı İmparatorluğunu ve bugünün ABD'si

²¹⁹ Özgün Erler"Bağımsızlık sonrası Orta Asya devletlerinde milliyetçilik",Stratejik Öngörü Dergisi, Tasam Yayınları, s.135

²²⁰ Elnur Hasan Mikail "Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası",IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2007,s.134,

²²¹ Clive Ponting, "World History A New Perspective"Published By Pimlico, London,2007s.841

²²² Güngör Turan "Sovyet Sonrası Orta Asya", Tasam Yay., 2006,İstanbul, s.16

²²³ Özgün Erler"Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik",Stratejik Öngörü Dergisi, Tasam Yayınları, s.135

²²⁴ Elnur Hasan Mikail, "Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası",IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2007,s.70

²²⁵ Bu Trajik olay 13 Ocak 1990'da Azeri halkı Azeri komünist partisi genel sekreteri Abdurrahman Vezirov'un istifa etmesini ve SSCB'den ayrılmak için bir referandum yapılmasını istemeleri ile çıkar, olaylar hızla karışık bir hal alır, Gorbaçev bölgede tansiyonu düşürmek için bölgeye askeri güc yollar ancak 20 Ocak 1990'da çoğu sivil 160 Azeri vatandaş Rus askerilerince öldürülür.

²²⁶ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.173

arasında karşılaştırılma yapıldığı zaman ortak noktaların olmasına rağmen büyük ayrımlar söz konusudur²²⁷ çünkü SSCB ‘de ulusların yeniden oluşturulması politikasını ne Osmanlı’da ne de ABD’de görmemekteyiz. SSCB’nin uyguladığı bu politikayı devlet biçimi olan sosyalizmle değil ancak diktatörlükle açıklayabiliriz. Gorbaçov’un politikaları sonucunda Rusya, dış imparatorluğunu bıraktı. Çünkü iç imparatorluğu, Rus olmayan Cumhuriyetlerinde, etnik gerilimlerin arttırdığı bir baskı altındaydı. 1917’den beri şahit olunmamış bir şekilde Glastnost, Sovyet sistemini iç eleştiriye ve potansiyel politik çoğulculuğa açmıştı. Reformlarla birlikte, azınlık milliyetler arasında Moskova’ya karşı direnişler başlamıştı²²⁸ Bu durum SSCB’nin dağılmasına zemin hazırlamıştır.

Herhangi bir şeyin sonundan bahsetmek oldukça riskli bir iştir. Çünkü insan bilinci uzak geleceğin bilinmezliğine yaklaşabilmek için yeterli güce sahip olmayabilir. Bu nedenle komünizmin sonu oldukça şaşırtıcı olmuştur²²⁹ Ve şekillenen olayların çoğunda soğuk savaşın bitimi ve komünizmin çöküşünün izlerine rastlamak mümkündür bu durum şaşırtıcı olmamalıdır. Çatışmalar, sıcak barışlar, soğuk savaşlar uluslar arası yaşamın aslında hayat damarlarıdır. Uluslar arası yaşam aynen bir devletin sınırları içinde oluşan mübadeleler gibi birden fazla devletin var olduğu ve bir bölgede oluşan ürünleri fikirler veya çatışmalar biçiminde somutlaştırmaktadır. Uluslararası ilişkiler, özü itibari ile savaş ve barış alması bünyesinde barındırmaktadır²³⁰ Sadece Savaşların uluslar arası ilişkileri beslediğini söylemek tek başına yanlış bir ibare olur barış da en iyi savaş ortamıdır kısacası savaşlar biter barışları doğurur ancak her barış karnında aynı senaryo ile doğar ve bu senaryo insanlık için kötü bir film gibidir. Hakimiyet oyunlarının sahne olan coğrafyalarda her barış süreci yeni savaşları doğurmaya gebedir. Tarih, bugünün ve geleceğin ipuçlarını içinde barındırır. Bu ipuçları görebilmek için tarihe nereden baktığımız kadar tarihe yüklediğimiz anlam da önemlidir. Yüklenecek anlamın özünü, tarihsel süreci “makinenin evrimi” ile değil, insanı insan yapan değerlere yapılan katkı, yani “insanlığın toplumsal ve kültürel gelişimi” açısından irdelemek, yorumlamak ve sonuç çıkarmak oluşturur²³¹ Tüm bu açıklamalar doğrultusunda şu söylenebilir ki SSCB’nin dağılacağı soğuk savaş sonlarında verdiği ipuçlarıyla kendini açıkça etmekteydi.

²²⁷ A.g.e, s.186

²²⁸ M. Seyfettin Erol, “Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri”, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.92

²²⁹ Feher Ferenc, Heller Agnes, “Doğu Avrupa Devrimleri”,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.47

²³⁰ Esat Çam, “Siyaset Bilimine Giriş”,Der Yayınları,2001,İstanbul, s.270

²³¹Yavuz Yıldız Gökalp; ‘‘Oyun İçinde Oyun Büyük Ortadoğu’’s. 9

Soğuk Savaş'ın sona ermesi; Sovyet sisteminin de sona ermesini mi gerektirdi? Bu cevabının net olduğu bir sorudur; ancak SSCB çöktü ve Soğuk Savaş boyunca komünist ideolojiye karşı olan savaş kazanıldı. Ne var ki sosyalizmi zayıflatan, kapitalizmle ve onun süper gücüyle karşı karşıya gelmesi değildi. Bunun nedeni daha çok onun giderek açığa çıkan sakatlayıcı ekonomik kusurları ile sosyalist ekonominin, çok daha dinamik, ileri ve başat kapitalist dünya ekonomisi tarafından hızla işgal edilmesi idi. Soğuk Savaş Retoriği kapitalizmi ve sosyalizmi, "Hür Dünya"yı ve "Totaliterizm"i aşılmaz bir uçurumun iki yakası olarak gördükçe ve arada bir köprü kurulması için her türlü girişimi reddettikçe, nükleer savaşın karşılıklı intiharı gerçekleşmediği sürece daha zayıf rakibin hayatta kalması garanti altına alınmıştı. Çünkü demir perdenin ardında mevzilenen merkezi olarak planlanmış komuta ekonomisi etkisiz ve gerilemekte olsa bile yaşayabilirdi (zayıflığın ve gerilemenin işareti gittikçe belirgin hale gelmişti), ama kısa süre içinde çökmesi asla beklenmemiştir²³². Stalin'in trajik şekilde oluşturduğu sosyal demokrat teorisi faşizmle denkti ve ikinci dünya savaşından sonra onun oluşturduğu duvarlarda çatlaklar olmaya başladı ve Sovyet vatandaşların dışarıdaki dünya gözlerine ilişmiştir²³³. Komünist beklentiler konusunda yaşanan düş kırıklığı çok derindi.²³⁴

Bilindiği üzere, Gorbaçov'un tüm Sovyet bloğunda dramatik değişimlere yol açan ve dünyayı yeni bir yumuşama sürecine sokan reformlarının geçici sonuçlarına bakılarak, dünya kamuoyunda Soğuk Savaş Dönemi'nin kapandığına dair bir takım görüşler ortaya konmuş ve hala da konmaya devam etmektedir. Ancak şu gerçek hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, radikal değişimler asla tehlike yaratmaksızın gerçekleşmez. Tarihin hiç bir döneminde de tehlike doğurmayan radikal değişim görülmemiş; kozmopolit imparatorlukların dağılması ve ülkelerin yeniden yapılanmaları daima sonu silahlı çatışmaya uzanan kararsız ortamlar getirmiştir²³⁵. Ve zaman içinde ortaya çıkan Sovyet Halkında ki memnuniyetsizlik bir Süper Gücün tarih sahnesinden çekilmesiyle son bulmuştur. "Sosyalizmde kriz olabilir mi?" bu soru SSCB'nin dağılmasının sebeplerini özetler gibidir. Eski bir Sovyet bilim adamı şöyle demiştir "Kapitalizm yıllarca krizle yaşayabilmiştir, ancak biz yaşayamadık". Sosyalizmdeki bazı temel farklılıklar yıllarca savunucularını "Sosyalizmde ekonomik kriz olmaz"

²³² Eric Hobsbawm "Kısa 20. yüzyıl 1914-1991, Aşırılikler Çağı", Çev: Yavuz Alogan, Everest Yayınları, 2007, s.337

²³³ Robert D. English "Russia And The Idea Of The West, Gorbaçev, Intellectuals, And The End Of The Cold War, Columbia University Press, New York, 2000, s.48

²³⁴ William H. McNeill, "Dünya tarihi", İmge kitapevi, Ankara, 2006, s. 743

²³⁵ Cemal Acar "Soğuk Savaş Dönemi, Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası", Frapan Yayıncılık, Ankara, 1991, s.352

düşüncesine yöneltmiştir ama olmuştur²³⁶ ve bu kriz dağılmayı hızlandırmıştır. SSCB’de 1917 devriminden itibaren, merkezi planlara dayalı, devletçi politikalar uygulanmakta, ekonomik ve sosyal yapı dışarıya kapalı tutulmaktaydı. Ancak, 1986 yılında kapalı ekonomik uygulamaları nedeniyle halkın yaşam düzeyinin batılı birçok ülkeden geri kaldığı ve Dünyada ki teknolojik gelişmelere ayak uydurulamadığı gerçeği gerekçesiyle bir dizi reformlara yönelmiştir²³⁷.

Gorbaçov’un reform politikalarını devrim olarak nitelemesinden, komünist sistemde köklü değişiklikler yapacağı anlaşılıyordu. Başlangıçta düşündüğü reformlar şunlardı: Sovyet halkına daha fazla özgürlük ve daha fazla özgürlük ve daha fazla insan hakları vermek ve daha iyi bir hayat standardı temin etmek, silahlanma yarışını sona erdirmek, televizyon ve basın üzerindeki sansürü kaldırmak, konuşma özgürlüğü tanımak, siyasi mahkumları serbest bırakmak, ekonomik reformlar yapmak, diğer ülkelerle dostane münasebetler kurmak, alkolizmi ortadan kaldırmak, din hürriyeti vermek. Gorbaçov bu reformları yaparken ilk planda Stalin dönemini hedef almıştı. Çünkü Lenin dönemini eleştirmek zordu. Lenin dönemini eleştirmektense, Lenin’e dayanarak Stalin’i eleştirmek daha akıllıcaydı. Aslında reformların hedefinde Lenin ve Stalin döneminden kalan bütün bir miras vardı. Reformlar, ülkeyi bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için yapılmıştı. Fakat gelişmeler beklenenlerden çok farklı oldu. Milliyetçi fikirlerin gelişmesi ve diğer milletlerin Sovyetlerden ayrılmaya doğru gitmeler, reformcuların beklemedikleri şeylerdi. Ayrılma arzuları o kadar şiddetlendi ki Sovyetler Birliği’nin dağılmasına engel olmak için Kızıl Ordu’nun kullanılması yoluna dahi gidilmedi²³⁸.

1985 yılında SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Çernenko’nun ölmesiyle parti genel sekreterliğine seçilen Mikhail Gorbaçov²³⁹ genel Sekreteri olduğunda hiç kimse Sovyetler Birliğinin yedi yıldan daha az bir süre içerisinde dağılacığını ve on beş üyesinin bağımsız birer devlet olarak kabul edileceğini düşünmemiştir. Gorbaçov’dan önce ki Sovyet liderleride zaman zaman ekonomiyi düzenlemeye yönelik reform girişimlerinde bulunmuştur. Sovyet ihracatının temel maddelerini oluşturan petrol ve ham maddelerin üretim maliyetleri yükseldiğinde Sovyetler Birliği, doğu Avrupa’daki müttefiklerine ve sempati duyduğu

²³⁶ Engin Erkiner ‘‘1989 Berlin Duvarı’’,İmge kitapevi, Ankara,2005,s.123

²³⁷ Atilla Artam ,‘‘Tük Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri’’,Yıldız Yay., s.4

²³⁸ Abdullah Demir, ‘‘Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı Ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler’’, Ötügen Yayınları, İstanbul, s.84–86

²³⁹ A.g.e.,s.4

Üçüncü dünya Ülkelerine, Brejnev döneminde rekor düzeyde yaptığı yardımları sürdürmekte oldukça zorlanmıştır²⁴⁰.

Gorbaçov, zayıflamış Sovyet sisteminin güçlendirmek ve Sovyetler Birliğinin statüsünü bir dünya gücü olarak sürdürmek için reformlara başlamıştır. Ne var ki Gorbaçov'un politikaları genelde karışık ve beklenmeyen sonuçlar doğurarak Sovyetler Birliğinin çöküşünü hızlandırılmıştır. Ağustos 1991'deki sonuçsuz askeri darbe dağılma sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Çarlık Rusya'sının varisi olan Sovyetler Birliği, eninde sonunda bu sonu yaşamıştır ve dağılmıştır. Komünizme duyulan inancın Rusya'da bile tümünden yitirilmesi ile Afganistan'da sürmekte olan askeri operasyonlar, ABD ile sürüp giden silahlanma yarışının getirdiği yükler kadar dayanılmaz hale gelmiştir. Bunun sonucunda 1985'te iktidara gelen Mihail Gorbaçov,²⁴¹ 1986'da Perestroika²⁴² ve Glastnost²⁴³ politikalarını ilan etmiştir. Perestroika, Gorbachev'e göre devrim demektir. Zira "durgunlaşan, vakti sonra eren, ileriye doğru hızlı hareketi frenleyen her şeyi yıkıp yok etmeye" sebep olmaktaydı. Bu yok etme olmaksızın "üzerinde yeni yapının oluşturacağı sahanın oluşturulması hiçbir zaman, asla mümkün olmayacaktır"²⁴⁴. Glastnost politikası ise temelinde daha önce halktan gizlenen yönetim hatalarına ve siyasi yanlışlıklara dikkat çekme konusunda önemli rol oynayan medyanın liberalleşmesini içermekteydi. Gorbaçov reformların ağırlık noktasını ekonomiden politikaya çekerek glasnost politikasının ana hatlarını belirlemiş oluyordu. Buna göre Sovyetler Birliği, ana çatıyı muhafaza ederek demokratikleşecekti. Ancak beklenen demokratikleşme daha önceleri de olduğu gibi tepeden gelmeyecekti²⁴⁵.

Gorbaçov'a göre, sadece askeri harcamalardaki indirim bile Sovyet ekonomisini ve siyasi sistemini kurtarabilirdi.²⁴⁶ Sovyet sisteminin iyileştirilmesini öngören bu politikalar özetle, ekonomiye serbest piyasa mekanizmalarının sokulmasını, ülkenin dışa açılmasını, sosyal düzenlemelerle bunun desteklenmesini ve demokratik gelişimin hızlandırılmasını hedeflenmekteydi. Leonid Abalkin'in başkanlığını yürüttüğü SSCB Bakanlar Konseyi Ekonomik Reform Komisyonu tarafından yeni bir plan hazırlanmıştı. Abalkin Planı olarak bilinen bu reform programı ilk aşamada, 1990 yılında, mülkiyet ilişkileri, farklı işletme

²⁴⁰ Güngör Turan "Sovyet Sonrası Orta Asya", Tasam Yay, 2006, İstanbul, s.19

²⁴¹ McNeill, s.745.

²⁴² Yeniden Yapılanma Süreci

²⁴³ Açıklık ve demokrasiyle bağdaşırılık ilkesi.

²⁴⁴ Artam, s.5

²⁴⁵ Yaşar Onay, "Rus Stratejisinin Mimarları", İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 172

²⁴⁶ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; 20. Yüzyıl Tarihi, Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları, 2003; s.534

tiplerinin yasallaştırılması, yeni bir vergi sistemi ve yeni bir bankacılık sistemi reformlarını içeriyordu. Program, bütçe açıklarını azaltmaya, kişisel gelirlerdeki artışı sınırlandırmaya ve bankalara verilen kredilerin kısıtlamasına ilişkin önlemleri de içermiştir²⁴⁷. Ancak bu reformlar başarılı olamamıştır. Sovyetler Birliği son yılların da iki büyük başarısızlığa sahne olmuştur. Bunlardan biri yukarıda bahsettiğimiz Gorbaçov'in Perestroika ve Glasnost yoluyla SSCB'ne yeniden hayatıyet kazandırma hayalinin gerçekleştirilememesi, diğeri ise 1991 Ağustos'unda iktidar üst kademelerinde bulunan parti ileri gelenlerinin giriştiği darbenin süratle bozguna dönüşmesidir. Neticede Sovyetler Birliği çöktü ve Avrasya, dengelerin sarsıldığı belirsiz bir ortama sürüklendi²⁴⁸.Sovyetler birliğinin çökmesi ile Soğuk Savaşın bitmesi²⁴⁹ birbirini izleyen periyotlardı. Sovyetler birliği; soğuk savaş döneminde yaşanan rekabetten ve bunun getirdiği askeri harcamalardan, sosyal ve etnik sorunlardan, otoriter devlet mekanizmasının zamanla işleyemez bir konuma gelmesinden kaynaklanan bir dizi sorun sonucunda dağılma sürecine girmiştir. Neticede Sovyetler birliği beklenilmeyen ve hazırlıklı olunmayan bir şekilde dağılmıştır.²⁵⁰ Diğer endüstri toplumlarının karşılaştıkları iç güçlükler Sovyetler Birliği'nin 1973'ten sonra yaşadığı kargaşalar yanında hafif kalırdı. Sovyetlerin 1932'de beş yıllık planlar dizisini başlatmasından sonra kurulan güdümlü ekonominin gelişmesinde, fabrikaların yapımı ve işletilmesi yolunda harekete geçirilebilen çok büyük bir gizli işsizler köylü kitlesinden yararlanılmıştı. Sovyetler, endüstri alanında gösterdikleri çabanın büyük bir bölümünü ve kalite denetimini, Birleşik Devletlerin gerisinde kalmamak umuduyla silah üretimine yönlendirmişti. Bunun bir sonucu olarak (Rus yöneticilerinin gerçekleşeceğine büyük bir güven duyarak gelecek hakkında kâhinlikte buldukları gibi kapitalist halkları yakalayıp geçmeleri şöyle dursun) askeri olmayan (sivil) alanda Sovyet ekonomisi onların çok gerisinde kalmıştı. Sovyet halkı komünist olmayan ülkelerde yaşamın nasıl olduğu yolunda daha fazla bilgi edindikçe, daha iyi bir gelecek hakkında verilen resmi sözlere daha az inanır olmuştu.²⁵¹ Zaten hoşnutsuzluk çığ gibi büyümüştü.

²⁴⁷ Güngör Turan "Sovyet Sonrası Orta Asya", Tasam Yay.,2006,İstanbul,s.232

²⁴⁸ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi Ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.1

²⁴⁹ Edited By Donald P. Stowy "On The Front Lines Of The Cold War:Documents On The Intelligence War In Berlin", History Staff Center,1999,s.45

²⁵⁰ Ertan Efeğil"Avrasya'ya Tek Devlet Hâkim olamaz"2023 Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Sayı:53,2005, s.12

²⁵¹ Mcneill, s.743.

Tablo.1.

Reform Döneminde Beklenen Sorunlar(1987 oranları)

	<u>%</u>
Enflasyon	47
Suç	41
Sosyal Karışıklık	39

Kaynak: İlhan Uludağ ve Vildan Serin, ‘‘SSCB’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri’’, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.39

Petrestroika ve Glasnost’un sağladığı serbesti, Moskova’nın geçersiz saymasına rağmen Litvanya’lıları bağımsızlık ilanına sevketti. Litvanya Parlamentosu 11 Mart 1990’da bağımsızlığını resmen açıkladı. Bunu Letonya ve Gürcistan’ın bağımsızlık ilanları takip etti. Diğer ülkeler ise sadece hükümlanlık ilan etmekle yetindiler. Boris Yeltsin 1990 ‘da seçimlerle Rusya devletinin başkanı seçildi ²⁵². Yeltsin’in Rusya Federasyon Başkanı seçilmesinden 13 gün sonra 12 Haziran 1990’da Rusya da bağımsızlığını ilan etti. Bu tehlikeli gidiş, merkezi otoriteyi elinde bulunduranları daha milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgiye, Gorbaçov Reformlarını baltalamaya itti. Ancak altı yıllık Perestroika-Glasnost dönemi Sovyet toplumunu, merkezi ve militarist bir otoritenin yeniden kontrol altına alınamayacağı düzeye ulaşmıştı. SSCB’nin işgal ettiği coğrafi bölgede 15 bağımsız devletin çıkmasıyla mevcut jeopolitik düzen de yıkıldı ve yeni ilişkiler dokusu örülmeye başladı. ²⁵³1991’de artık ortada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kalmamıştır. Gorbaçov işini yitirmiş oldu. Rusya Cumhuriyeti’nin başkanı olarak yeni seçilen Boris Yeltsin, kendisine bağımlı ülkeleri

²⁵² Wayne D. Cocroft ve Roger J.C.Thomas, ‘‘Cold War, Building For Nuclear Confrontation(1946-1989)’’,English Heritage Press,2003,s.163

²⁵³ ‘‘Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye’’, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul,1995,s.1

yitirmiş ve ekonomik kargaşayla belirsizliğe itilmiş Rusya Cumhuriyeti'nin siyasal önderliğini üstlenmiştir.²⁵⁴

Sonuç olarak insan toplumlarının Soğuk Savaş'la birlikte başlayan dönemde uğradıkları, olağanüstü, beklenmedik temel değişiklikler. Bu değişiklikler, üç bin yıllık tarih kitaplarına, Kore Savaşı'ndan, Berlin ve Küba Krizlerinden ve Cruise Füzelilerin den çok daha geniş bir yer tutacaktır ya da tutması gerekir.²⁵⁵ Eski sistemin simgesi Berlin Duvarı 1989 Kasım'ında yıkılırken Doğu Avrupa'da 1989–91 arasında gerçekleşen "Kadife Devrimlerle" komünist rejimler birer birer yıkıldı ²⁵⁶ve sonun başlangıcı başladı. Bunca olumsuzluğa rağmen Yuri Levada'nın, 1991 yılında, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sırasında yapmış olduğu anketler, Rusların % 50'sinin Mikhail Gorbacov ve Petrestroika öncesinden var olan Sovyet sistemine hala hayran olduklarına işaret etmekteydi. Bu çok büyük bir rakamdı belki ama beklenmeyen bir şey de değildi. Zira sorulara cevap verenlerin büyük çoğunluğu zaten bu öğretinin telkin edildiği Sovyet eğitim sisteminde yetişmişti. Ancak çok ilginç olan Ruslardan, 13 yıl sonra, 2004 yılında sorduğunda da aşağı yukarı aynı cevabın alınmış olmasıydı: elde ettiği rakamlar beklediği biçimde düşmemiştir. Aksine oran % 65'lere fırlamıştır.²⁵⁷

1980'lerin ikinci yarısında doğu bloğundaki sistemlerin baş döndürücü bir hızla birbiri ardına çökmesi, hiç bir şeyin özgürlük talepleri önünde duramayacağı gerçeğini gösteriyordu. Dünya tarihi, 80'li yılların ikinci yarısından başlayıp 90'lı yılların başlarına kadar devam eden, heyecanlı, gerilimli ve bir o kadar da dramatik bir "Özgürlük Mücadelesine" şahitlik etmiştir²⁵⁸. Demokrasisinde ve insan hakları sicilinde sıkıntılar yaşayan ülkelerin bu yeni gelişmelerden rahatsız olmaları için yeterli sebepleri olmuştur²⁵⁹. Bütün kıtalarda bölge üzerinde etkinliğini koymaya çalışan devletler, rejimler ya da ideolojiler olmuştur. Doğu Avrupa ve Orta Asya'da bu ideoloji komünizm olmuştur ancak SSCB'nin dağılmasıyla bu ideoloji başarılı olamamıştır²⁶⁰ Sonuçları aynı olsa bile yıkılış ve çöküş farklı iki süreci ifade eder. Bir yapı, herhangi bir dış etki olmadan, bir anda yerle bir olabilir. Bu bir çöküştür ve onu hazırlayan sebepler uzun zaman içinde oluşmuştur. Heybetli duruşuna, köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen çöken²⁶¹ bir bina şaşkınlık yaratır. İşte SSCB'nin dağılması da böyle

²⁵⁴ Mcneill, s.746.

²⁵⁵ A.g.e,334

²⁵⁶ Musa Ceylan, "Yeni NATO Ve Türkiye: Soğuk Savaştan Sıcak Barış'a", Ülke Kitapları, İstanbul,1999,s.9

²⁵⁷ Marc Mackinnon "Yeni soğuk savaş Renkli Devrimlerin Sırrı" Destek Yayınları, Ankara,2008s. 27

²⁵⁸ Ali Çimen "Tarihi Değiştiren Olaylar", Timaş Yayınları, İstanbul,2008,s.264

²⁵⁹ Musa Ceylan, "Yeni NATO Ve Türkiye: Soğuk Savaştan Sıcak Barış'a", Ülke Kitapları, İstanbul,1999

²⁶⁰ Barry Rubin "Jeopolitik Ve Ortadoğu" Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, cilt:1 Sayı 4,2002,Ankara, s.

²⁶¹ Mahir Kaynak "Nokta Atışları, İsimsiz Savaş Devam Ediyor", Profil Yayınları, İstanbul, s.200

bir şok etkisi yaratmıştır. Bazı insanlar vardır ki yaşamlarında tarihin akışını değiştirirler. Onlar için 'çok özel kişiler' tabiri kullanılır. Amerika Başkanı George Bush ve onun Dışişleri Bakanı James Baker ile Rusya lideri Mihail Gorbaçov ve onun Dışişleri Bakanı Eduard Şevardnadze işte bu çok özel kişiler arasındadır. Çünkü bu kişiler Soğuk Savaş bitirip SSCB'nin dağılmasında oldukça etkili olmuşlardır. George Bush'un 23 Ocak 1989 günü, Mihail Gorbaçov'u telefonla arayarak, 'Amerikan-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi konusunda artık düzelmesini belirtmesi ile başlayan diplomatik süreç, yakın tarihimizin tartışılmaz biçiminde en önemli olayı, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini başlatmış oldu²⁶². Bush Soğuk Savaş için, 'kırk yıldır Birleşik Devletlerin komünizme ve onun en önem verdiği değerlerimize oluşturduğu tehdide karşı mücadelede Batı'ya liderlik ettiğini söylemiştir. Sözcüklerini dikkatle seçerek, 'Bu çatışma artık sona ermiştir' demiştir. Ancak, Bush bir ay sonra 1992 Ocak ayında Kongre'de yıllık Konuşma'sını yaparken Gorbaçov'un duyarlılığı hakkında o kadar titiz değildi. Bir seçim yılında uluslararası başarıların şerefini üstlenmek isteyerek, Birleşik Devletlerin 'Soğuk Savaş'ın Galibi' olduğunu söylemiş ve ayakta alkışlanmıştır. Olanları uzaktan seyreden Gorbaçov hoşnutsuz kalmıştı. NBC'den Tom Brokaw'a, 'Dostum George Bush'u eleştirmek zorundayım,' dedi. 'Ben Soğuk Savaş'ın sonunu bir taraf için zafer olarak görmüyorum. Eğer bunları seçim kampanyası için söylüyorsa, kendisini kolaca bağışlayabilirim. Eğer gerçekten öyle düşünüyorsa... O zaman bunu kabul edemem... Soğuk Savaş bizim ortak zaferimizdir. O zaferde yer alan bütün politikacıların hakkını vermeliyiz.'²⁶³ Görüşünü ileri sürerek soğuk savaş'ın bir galibi olmadığını ima etmiştir.

Aslında yıkılışa giden ilk süreç Reagan döneminde atılmıştır, 1987'nin Haziran'ında Başkan Reagan Batı Berlin'i ziyaret etmiştir. Başkan Reagan "Bu duvarı yıkınız Sayın Gorbaçov" diyerek, Gorbaçov'un samimiyetini uluslar arası kamuoyuna ispatlanması istenmiştir. Ama hiç kimse buna ihtimal vermemiştir. Ancak gerçekleşmiştir, 1945'in en büyük sorumlusu, bölünmüş, işgal edilmiş, Nazilerden arındırılmış Almanya, soğuk savaşın en çarpıcı sembolü konumundaydı²⁶⁴ ve 1989'da Berlin Duvarı yıkıldı, ardından Doğu Bloğu'nun dağılması ve 1991'de de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküşü ile bu period tamamlandı. Yaklaşık son 50 yıl boyunca uluslararası ilişkiler sistematığıne

²⁶² Michael Beschloss ve Strobe Talbott "Siyasetin Doruklarında". Çev: Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s.4

²⁶³ A.g.e...374

²⁶⁴ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; 20. Yüzyıl Tarihi, Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları, 2003; s.536

egemen olan ideolojik çatışma esaslı, iki kutuplu sistem sona erdi. Doğu Bloğu ve bu bloğun lideri olan SSCB kaybeden taraf oldu.1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, ardından Doğu Bloğu'nun dağılması ve ²⁶⁵ SSCB ve "reel sosyalizmin" çözülmesiyle, beklenmedik biçimde sona erdi. Berlin duvarının yıkıntılarının üzerinden, serbest piyasa mekanizmasına dayalı batı liberal demokrasilerin mutlak zaferi hızla ilan edildi.²⁶⁶Sovyetler Birliği'nin dağılışı, 1973'ten sonraki dünya olaylarının odağındaki dram olmakla birlikte, hiçbir zaman sahneyi dolduran tek dram olmadı. Bir başka, belki aynı derecede derin yapısal değişiklik, eski moda ulusal yurtseverliğin zayıflaması ve dinsel, etnik kimliklerin güçlenmesiyle ilgiliydi.²⁶⁷ Doğal kaynakların üretimde girdi olarak daha yoğun kullanılması çatışmaların şeklini değiştirdi ve beraberinde birçok dram sürükledi. SSCB'nin, dolayısıyla komünizmin yıkılışı birçok sorunun değişimi veya çözümünü de beraberinde getirdi. Soğuk Savaş bitmişti. Soğuk savaş boyunca karşı kutuplar, milliyetçi ve enternasyonalist siyasi pozisyonlar ve güzel konuşma sanatları ile beklenmedik bir yolla değişimin sembolü olmuşlardı²⁶⁸ Ama Sovyet sisteminin çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Rusya'nın bir devlet , Rusların da bir millet olarak bazı düşünce ve ideallerinden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir²⁶⁹.Rusya hala soğuk savaş boyunca öngördüğü siyasi ideolojilere bağlıdır. SSCB'nin dağılmasının akabinde, ABD yeni doğan şartlara uyum sağlama çabasına girdi. Almanya birliğini sağlamıştı. Avrupa tekrar büyük güç olmak için siyasi birlik yolundaydı. Japonya küresel oyunun parçası haline geldiği gibi 1945'teki düşmanı ABD ile rekabet halindeydi. Sonunda Dünya, 1989'lara doğru, II. Dünya Savaşı'nın gerçek sonucuna şahit oldu²⁷⁰.

SSCB'nin dağılmasıyla dünya yeniden yapılanmaya doğru gidiyordu²⁷¹.Dağılmayla bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ise soğuk savaş'ın bitmesiyle önemini kaybeden Türkiye açısından bir fırsat penceresi olarak değerlendiriliyordu. Türkiye artık akraba devletlere sahip olmanın heyecanını yaşıyordu. Kısacası, 1989'dan sonraki iki yılda, yani 1989–1991 döneminde, tüm dünya uluslar arası politikada çok köklü değişikliklere tanık oldu. Bu dönemde, elli yıldır alışmış olduğumuz iki kutuplu uluslar arası sistem tamamen

²⁶⁵ Nazim Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları",Avrasya Dosyası, Jeopolitik özel,2002,cilt sekiz sayı:4,s.51

²⁶⁶ İlker Aktükün "Soğuk Savaştan Küresel Tiranlığa, Kartal'ın Kanat Sesleri ABD Dış Politikasında Yeni yönelimler ve dünya", Editör: Toktamış Ateş, ümit yayıncılık, 2004,Ankara, s.252

²⁶⁷ Mcneill,s.748.

²⁶⁸ Katrine Verdery "Nationalism, Internationalism And Property In The Post-cold War Era", s.87

²⁶⁹ Yaşar Onay "Çaresizlik Sendromu ve Avrasya Ekseninde Türk Rus İlişkileri" Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi, Sayı:30 yıl:5,2006,Çantay Kitabevi, s.51

²⁷⁰ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; 20.Yüzyıl Tarihi, Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.534

²⁷¹ Hasan Selçuk "Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkiler",Tasam yayınları, İstanbul,2005,s.54

çöktü ve hiç bilmediğimiz, kurallarını tahmin edemediğimiz yeni bir uluslararası siyasi sistem gelişti. Ondan sonra ne oldu? Son yirmi yılda çok hızlı değişmelere tanık olduk. Teknolojik değişmeler hızlandı. İnternet çok hızla gelişti. İletişim hızlandı. Silah teknolojileri çok hızlı değişti. Kùltürler hızla birbirine yaklaşılmaya başladı. Diğer bir önemli gelişme ise, dünyanın bir taraftan küreselleşir, bütünleşir ve birleşirken, aynı zamanda bölünüyor ve parçalanıyor olması. Soğuk savaşın sona ermesi ve Komünist Blok'un dağılmasından sonra bunun da örneklerini çok gördük; Kafkaslarda, Balkanlarda, Orta Doğu'da devletlerin içindeki etnik grupların bağımsızlık istemeye başladıklarını gördük; pek çok ülkede ve Avrupa dâhil pek çok yerde etnik grupların bağımsızlık talepleriyle ortaya çıktıklarını gördük. Bu iki eğilim, yani bir taraftan örneğin Avrupa Birliği gibi bir araya gelme çabaları ve aynı zamanda daha küçük birimlere ayrışma arzuları Soğuk Savaş sonrasında aynı anda ve bir arada var oldular²⁷².

²⁷² Erol Mutlu "Bağımsızlıklarının Onuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri", Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Cilt:7 Sayı:3, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.202

2.6. Türkiye ile İlişkiler

Türk cumhuriyetleri ile Türkiye ancak Moskova temsilcilikleri vasıtasıyla iktisadi ilişkiler kurabilmekteydi²⁷³. Moskova ile ilişkiler ise Soğuk Savaş boyunca batı ittifakında yer almamız ve NATO'ya üye bulunmamız nedeniyle bir hayli sorunlu gelişmiş ancak SSCB'nin dağılmasıyla hem Türk Cumhuriyetleriyle hem de Rusya ile ilişkilerimizde olumlu bir aktifleşme söz konusu olmuştur. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan eder etmez Türkiye tarafından tanınmış ve karşılıklı ilişkiler konsolosluk nezdinde başlayıp ekonomik ve siyasi anlamda gelişmiştir.

Türkiye'nin 1936 yılından sonra daha çok İngiltere'ye ayak uydurması ve Moskova ile Londra arasında bir denge sağlamış olması, Türk –Sovyet ilişkilerinde soğukluk doğurmuş, bu da 1939'da bir sarsıntıya varacak sürecin başlangıcı olmuştur. 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden itibaren iki ülke ilişkilerinde, itimat ve samimiyetin hızla azaldığı görülmüştür²⁷⁴.

Türk-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerine bakıldığında, ilişkilerin Moskova merkezli yürütüldüğü, Kafkaslar ya da Orta Asya ile doğrudan ya da dolaylı olarak bir ekonomik ilişki tesis edilmediği görülmektedir. Karşılıklı konsolosluklar mevcut değildi, Karşılıklı ticaret temsilcilikleri açılmamıştı, SSCB'nin tekelinin ülkeler üzerindeki baskıları yüzünden Türkiye bu ülkelerle ilişkilerini geliştirememişti²⁷⁵. Ancak, Sovyetler ile ekonomik ilişkilerimizde, özellikle 1960'lı yılların sonundan itibaren daha pragmatik yaklaşımlar sergilenmiş, bu dönemde iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin siyasi kaygılardan bağımsız olarak geliştirilmesini öngören bir politika her iki ülkede de benimsenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1964–1965 yıllarında yapılan karşılıklı ziyaretlerle iki ülke arasında başlayan siyasi ilişkiler ticari alanda gelişmelerle devam etmiştir²⁷⁶.

²⁷³ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.424

²⁷⁴ Ş. Can Erdem, "Stalin dönemi Türk-Sovyet ilişkileri", Editörler: Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, Stalin ve Türk Dünyası, Kaknüs Yayıncılık, İstanbul, s.78

²⁷⁵ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.424

²⁷⁶ <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=290>

Bu politika çerçevesinde, 1960'lı yılların sonunda imzalanan ‘‘Türkiye’de Sınai Tesisler Kurulmasına İlişkin Anlaşma’’ kapsamında, İskenderun Demir-Çelik ve Seydişehir Alüminyum tesisleri, Aliğa Petrol Rafinerisi, Oymapınar Hidroelektrik Santrali gibi ağır sanayi tesisleri Rus kredisi ve teknolojisi ile yapılmış, kredi geri ödemelerinin önemli bir bölümünün de Türkiye’den Sovyetlere mal ihracı ile yapılması kararlaştırılmıştır.

1984 yılında ise Türk-Sovyet ekonomik ilişkilerini yeniden şekillendiren, SSCB’den Türkiye’ye doğal gaz satışına ilişkin anlaşma kapsamında alınacak doğal gazın bedelinin bir bölümünün Türkiye’den Sovyetlere mal ve hizmet ihracı ile ödenmesi öngörülmüş ve bu sistem sayesinde Türk firmaları Rusya’yı keşfetmişlerdir. Bugün Türk müteahhitlerinin tüm Avrasya coğrafyasında 42 milyar doları aşan bir müteahhitlik pazarına sahip olmalarının temelinde bu anlaşma yatmaktadır²⁷⁷.

Soğuk Savaş’ın bitimi ile Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmış ve ilişkilerimiz olması gereken normal seyrine girmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde bu ilişki daha detaylı incelenmiştir.

²⁷⁷ Fatih Turan, ‘‘Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Ticari ve Ekonomik İlişkiler’’, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc>

3.TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN BAĞIMSIZLIKLARINI KAZANMASI

3.1. Türk Cumhuriyetleri'nin Siyasi Yapıları ve Bugün ki Durumları

Dünya, Sovyetler Birliğinin sahneden çekilmesi ile ABD'nin liderliğini yaptığı güç merkezlerinin çekim alanına girdi, bölgesel hâkimiyet ve küresel etkinlik teorileri hızla gündeme gelerek, soğuk savaşa tesis edilen barış dengesi bozuldu ve yeni hâkimiyet alanları aranmaya başlandı.²⁷⁸ Unutmamak gerekir ki bölgesel hâkimiyet istekleri devletleri çıkarları doğrultusunda hareket etmeye iter. Dünyada bu isteğe uyan bölgelerin en popülerleri şimdilerde Orta Asya'dır. Bütün bunlar beş Türk Cumhuriyetinin bulunduğu toprakların ne denli bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Aslında tarihi açıdan bakıldığında da Orta Asya, ilk çağlardan beri dünyanın doğusu ile batısı arasında geçiş yolu olması sebebiyle jeopolitik ve jeostratejik önemini sürdürmüştür.²⁷⁹

Orta Asya Cumhuriyetlerinin ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra milli kimlik arayışına yeniden girmeleri önemli bir konudur. Türkistan²⁸⁰ veya coğrafik adıyla Orta Asya, eskiden beri dünya devletlerinin dikkatini çeken bir bölgedir. Orta Asya, eski çağlarda İran ve Turan arasındaki menfaat çatışmanın yaşandığı yer olarak tarihe geçmiştir.18 yüzyılın başlarında ise Orta Asya, o dönemde dünyanın süper gücü olan İngiltere'nin güney Asya'da ki sömürgeleri ve gittikçe yayılan Rusya İmparatorluğu arasında bir tampon bölge konumundadır. Rusya'nın Afganistan ve Hindistan'a saldırmasından ve o bölgede hâkimiyet kurmak istemesinden korkan İngiltere, ilk başta Rusya'nın Orta Asya'ya yayılmasını engellemeye çalışmış, fakat başarılı olamamıştır. 19 yüzyıl boyunca devam eden Rusya ile İngiltere arasında Türkistan üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi, dünya siyasi

²⁷⁸ Elnur Hasan Mikail, "Yeni Çarlar Ve Rus Dış Politikası" IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2007s.136.

²⁷⁹ Ahmet Taşağıl "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları"; Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.113

²⁸⁰ Türkistan, Türk kelimesinin Farsça "istan" ekiyle birleşmesinden hâsıl olan, Türklerin ülkesi anlamına gelen Farsça bir tabirdir. Türkistan kelimesi, Sakalar (İstikler) devrindeki abidelerde (M.Ö 7 ve M.S 2 asır) "Türkistanak" olarak ifade edilmiştir ve Göktürkler 'e tabi ülkeler manasında olarak, Sasani İranlıları tarafından ilk defa kullanılmıştır. Türkistan'a VII. asrın başında, Araplar tarafından "Bilad al-Türk" de denilmiştir

tarihinde "Büyük Oyun" olarak adlandırılır."Büyük Oyun" iki tarafa da görece kazançlar sağlayan 31 Ağustos 1907 tarihli Rus-İngiliz antlaşmasıyla uzun süre dondurulmuştur.²⁸¹

Tarihe "Büyük Oyun" adıyla geçen bu hegemonya mücadelesinin cereyan ettiği coğrafya, kuzeyde Rus stepleri, doğuda Tienşan dağları, batıda Hazar Denizi, güneybatıda İslam ülkeleri ve güneyde de Hint Okyanusu'ndan oluşan bir alan ile sınırlıdır.²⁸² Bu "Büyük Oyun" Rusya'nın lehine sonuçlanmış, bölge Rus egemenliğine girmiştir. Bölgedeki diğer etkili aktör olan Çin'in de bölge üzerinde emelleri mevcuttur. Çin ve Rusya'nın stratejik çıkarlarının çatışması sonucunda Türkistan, bu iki ülke arasında paylaşılmıştır. Neredeyse bütün XX. yüzyıl boyunca Doğu Türkistan Çin'in egemenliği altında, Orta Asya ise Rusya'nın egemenliği altında kalmıştır.²⁸³ Asırlar boyu Türkistan olarak adlandırılan Orta Asya, Sovyetler Birliği zamanında Orta Asya ve Kazakistan olarak adlandırılmıştır. Bölge 1991'den sonra siyasi anlamda yine Kazakistan'ı da içine alarak Orta Asya olarak tanımlanmıştır.

Orta Asya'da ve Kafkasya'da ki yeni bağımsız devletlerin sorunu hem basit hem de çözümsüzdür. Bu devletler Sovyet Sisteminin içinden çıkmışlardır. Ancak bağımsızlıklarını bu döneme karşı kurmaya çalıştılar. Bağımsız devletlerin ilk işi, her bağımsız devletin sahip olduğu teferruattı edinmek olmuştur: bayrak, milli marş ve arma. Sovyet döneminden miras kalma devlet çevresinin ulusallaştırılmasına isimlerden başlanmıştır, kurumların ve yolların isimleri değiştirilmiştir. Ama eskiden kalma tutarlı bir referans bütünü olmadığı için, bu simge imalı köklere dönüşten ziyade derme çatma bir çalışma izlenimi vermektedir²⁸⁴.

Orta Asya'da en önemli ortak payda Türk olmaktır. Türkçülük bilincine varılması ve bunun yaygınlaşması birçok ülkede ayrımlar da yapmaktadır örneğin; İran'da Fars ve Türk farkının belirginleşmesine neden olmaktadır. Siyasal Türkçülüğün hem kavranmış, hem de gelişmiş olması Türk cumhuriyetleri için birleştirici özelliğe sahiptir. Devlet ve ulus yalnızca uluslararası hukuk, norm ve yasalar, uluslararası irade ile değil, aynı zamanda iç potansiyel ve enerji aracılığı ile korunmaktadır. Birçok durumlarda ulusu koruyan kendi enerjisi ve iradesidir. Birçok durumda hatta çoğu durumda aynı kökenden gelmek bir ulusu dışarıya karşı

²⁸¹ İhsan Çomak "Rusya Stratejik Araştırmalar-1; Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü-Dr. Fırat Purtaş", İstanbul, Tasam yayınları,2006;s.164

²⁸² Ahmet K. Han "11 Eylül Sonrası Değişen ABD Güvenlik stratejisinde Orta Doğu ve Orta Asya", Orta Asya'da Değişen dengeler, Türkiye Sarem yayınları s.51

²⁸³ Anar Somuncuoğlu "Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Ve Büyüme Stratejileri" Asam yayınları, Ankara,2001,s.1

²⁸⁴ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi" Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.219

daha güçlü kılar. Çeçenistan dâhil bu durumun sayısız örneği vardır²⁸⁵. Türkistan kavramını veya sınırlarını anlamak için genel kabul gören şekliyle ‘‘Türk Dünyası’’ kavramını tarif etmemiz, buradan hareketle Türkistan’ın ve alt bölgelerin sınırlarını çizmemiz gerekir. Daha çok etnik bir kavram olan ‘Türk Dünyası’, Türklerin değişik boylarının bulunduğu ülkeleri kapsar. Tarih boyunca Türkistan adıyla bir devlet veya hanlık kurulmadığı halde, Orta Asya’nın büyük bir bölümünü oluşturan ve eski çağlardan beri Türklerin ana yurdu olarak kabul edilen bölgeye ‘Türkistan’ denmiştir²⁸⁶. Bu özelliklerini iyi kullanması gereken Türk Cumhuriyetleri ortak bir çatı altında toplanabilir ve zengin doğal kaynakları ile bölgesel hatta dünya çapında bir güç olabilir.

Son on yılda bu bölgede çok önemli ve köklü gelişmeler olmaktadır ve uluslararası sistemin XIX. yy biçimi önemli ölçüde en zengin doğal kaynaklara ve en kalabalık nüfusa sahip bu ana karada ki oylarının gelişimine bağımlıdır. Rusya’nın Orta Asya üzerindeki tek taraflı hâkimiyeti 1991’de Sovyetler Birliği dağılana kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar olan sürede Komünizmin dünyaya kapattığı ve adeta unutulmuş bir bölge olan Orta Asya, özgürlüğüne kavuştuktan sonra, zengin doğal kaynakları nedeniyle kısa süre içerisinde uluslararası toplumun ilgi odağı haline gelmiş ve yeniden büyük bir rekabete sahne olmuştur.²⁸⁷ Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle XX. yüzyıl boyunca büyük bir bölgedeki dolaşım, ‘‘Kan Dolaşımı’’ yeniden canlanmakta, kapalı sistemler tarihin belleğine gömülmekte, açık sistemlerin sınırları batıdan doğuya doğru giderek genişlemektedir. Balkanlarda küreselleşmeye uygun yeni aşamanın başlayacağı kuşku doğurmaktadır. Avrasya’nın Kafkaslar geçidindeki işlerin yoluna koyulmasının da zamanı gelmiştir. Fakat bu bölgedeki sorunların çözülmesi daha zordur²⁸⁸. Sovyetler Birliğinin tarih sahnesinden çekilmesi ile Rusya’da başlayan değişim hayatın her sahasında krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Krizin en önemli siyasal boyutu devlet sisteminde ortaya çıkan yeni ilişkilerde kendisini göstermektedir²⁸⁹.

²⁸⁵ Haledin İbrahimli, ‘‘ Değişen Avrasya’da Kafkasya’’, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.3-4

²⁸⁶ Ali Firket Atun ‘‘Avrasya Jeopolitiğinde Meydana Gelen Değişim ve Türk Dünyası’’, 21. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 2, Editörler: Prof. Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol, Ankara, Asam yayınları, 2003, s.168

²⁸⁷ ‘‘Rusya’nın Orta Asya’ya Yeniden Dönüşü-Dr. Fırat Purtaş’’, Editör: Dr. İhsan Çomak’’ Rusya Stratejik Araştırmalar-1; İstanbul, Tasam Yayınları, 2006; s.163

²⁸⁸ Haledin İbrahimli, ‘‘ Değişen Avrasya’da Kafkasya’’, Asam yayınları, Ankara, 2001, s.64

²⁸⁹ ‘‘Rus Federalizminin Tarihi Gelişimi ve Geleceği - Dr. Muhammet Karadağ’’, Editör: Dr. İhsan Çomak’’ Rusya Stratejik Araştırmalar-1; İstanbul, Tasam yayınları, 2006; s.29

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlık kazanan Türk Cumhuriyetleri de bu krizden nasibini almıştır siyasi yapının belirsizliği ve politik istikrar arayışı Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda en önemli önceliğini oluşturmuştur. Türk Cumhuriyetlerinin tamamı başkanlık sistemine sahiptir. Fakat ülkelerini halen yönetmekte olan bu liderler eski Sovyet Komünist Parti geleneği ve yönetim anlayışına sahiptirler. Orta Asya lkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından sonra halklarına kendilerini başkan olarak setirmelerine karşılık henüz hiç biri serbest ve adil seçimler için uluslar arası standartları karşılayamamışlardır.²⁹⁰ Uzmanların, eski Sovyet coğrafyasındaki ülkelerin başkanlık sistemine geçmelerinde aşağıdaki faktörlerin etkili olduğunu düşünmektedir:

- zayıf sivil toplum
- toplumda köklü demokratik kültür geleneğinin bulunmaması;
- demokrasi ve piyasa sistemi reformlarının yukarıdan yapılanması;
- radikal reformların gerçekleştirilmesi için güçlü yönetimin gerekliliği;
- iktidarın (siyasi katılımın) elit düzeyinde kalması.²⁹¹

Yeni cumhuriyetlerin demokrasilerinin karşısındaki en büyük tehlike, birbirleriyle etnik temele dayalı tarihi düşmanlıklar ve bunların körüklediği silahlı çatışmaların yarattığı istikrarsızlıktır. Bağımsızlıktan bugüne kadar içine düştükleri ıkmazı aşarak demokrasiye ciddi bir adım atamamışlardır. Bütün bunlara rağmen, bölgenin insanları demokrasiyi denemeye değer umutlarla doludur. Türkiye bu alanda adı geçen cumhuriyetlerle elinden gelen yardımı ve eğitimi vermeye çalışmıştır.²⁹²

Orta Asya ve Güney Kafkas bölgeleri de arlık Rusya'sı, onu takiben Sovyetler Birliği dönemlerinde Batıya, Doğu Asya'ya, güneyde Basra Körfezi ve Hindistan'a doğru ana yayılma yollarının merkezini, stratejik coğrafi alanı meydana getirmiştir. Sömürgeciliği, bu devletin egemenliğini başka topraklar ve halklar üzerinde kurması ve genişletmesi olarak tarif

²⁹⁰ Süreyya Sakınç, "Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Reformlar", Emek Matbaacılık, Manisa,2005,s.124

²⁹¹ Suale Baycaun"Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İ Politikası Ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", Avrasya Dosyası,Cilt:7 Sayı 4 ,Asam,Ankara,2001s.,73.

²⁹² "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.190

edersek.²⁹³ İki yüz yıldır bölgenin gerçek sahipleri, kendilerine nazaran üstün silahlara ve nüfusa sahip yabancı bir siyasi gücün egemenliği altında hem sömürülmüş, hem de toprakları egemen gücün yayılma istikametlerinde güvenli üsler olarak kullanılmıştır. Bu itibarla, bölge ülkelerinin teker teker ve toplu olarak gelişmeleri kendi ihtiyaçları ve inisiyatifleri doğrultusunda değil, egemen tayin ettiği sınırlar içinde kalmıştır.²⁹⁴

1980’li yılların sonlarında Sovyetleri Birliği’nde başlayan yumuşama dönemi ve arkasından Sovyet İmparatorluğu’nun çökmesi Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyet Cumhuriyetlerinin demokratikleşme sürecine girmelerine neden oldu. Aslında bu, tarihte daha önce eşi görülmemiş bir süreçti. Çünkü otoriter rejimden demokrasiye geçişin zor olduğu halde, totaliter bir devletin savaş sonucu yıkılmadan demokrasiye geçme çabasına, tarih ilk kez tanıklık ediyordu. Bu nedenle hem Doğu Avrupa ülkelerinde hem de eski Sovyet Cumhuriyetlerinde siyasi istikrar ve demokrasinin yaşayabilirliğinin nasıl sağlanacağı karşılaşılan en önemli sorundu²⁹⁵.

Orta Asya Devletleri’nde siyasi gelişme sürecini analiz eden Malaşenko, bölge ülkelerini iki gruba ayrılmaktadır: Birinci gruba, toplumu demokrasiye daha yatkın olan, hükümeti ve siyasi organları kısıtlı da olsa eleştirebilen, belli bir yapıya kavuşmuş muhalefeti bulunan Kazakistan ve Kırgızistan girmektedir. İkinci grupta, toplumun büyük çoğunluğu tarafından demokrasi özlemi duyulmayan, fikirlerin aranmadığı ve görünürde İşleyen demokrasi kurumlarının Kerimov’un otoriter rejimine ve Saparmurat Niyazov’un totaliter rejimi için dekor olmaktan öteye gidemediği Özbekistan ve Türkmenistan bulunmaktadır.²⁹⁶ Orta Asya’da bağımsızlıktan sonra ulus devletin yeniden yapılandırılması sürecinde ivme kazanan milliyetçilik hareketleri, Batılı devletlerde klasik anlamda burjuva sınıfının önderliğinde sanayileşme, liberalleşme ve modernleşme süreciyle eş zamanlı yürüyen milliyetçiliklerden farklıdır. Zira Sovyetler ve Batı arasındaki temel ayırım ekonomik yapı ve

²⁹³ Murat Sarıca, ‘‘ Siyasi Tarih’’ Ar basım Yayıncılık,1983,İstanbul, s.178

²⁹⁴ ‘‘Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye’’, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul,1995,s.159

²⁹⁵ Cavid Abdullayev ‘‘Azerbaycan’da Anayasallaşma Süreci ve Benimsenen Sistemin Niteliği’’ Avrasya Dosyası, Cilt: 7,Sayı 4,Asam Yayınları, Ankara,2001,s.109.

²⁹⁶ Suale Baycaun‘‘Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası Ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler’’, Avrasya Dosyası,Cilt:7 Sayı 4 ,Asam,Ankara,2001s.,75

süreçlerdedir bunların sonucu olarak siyasal ve sosyal süreçler de farklılaşmaktadır. Bu, milliyetçilik içinde söz konusudur. Bölgede milliyetçiliği tetikleyerek ve ulus devletin oluşum sürecini belirleyecek ulusal burjuvazi Batı'da ki anlamıyla oluşmamış ve gelişmemiş olması sanayileşme sürecinin ve ticaret ilişkilerini batı'da ki gibi yaşanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu oluşumlar gerçekleşmediği için milliyetçilik hareketleri Batı'da ki ile benzer zemin ve süreçlerde cereyan etmemiştir.²⁹⁷

Sonuç olarak Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan eski cumhuriyetleri, yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini eşit haklar çerçevesinde sürdürmeye, onları sonsuza kadar "bağımsız birer devlet olarak kabul etmeye niyetli değildir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını bir kaza olarak gören Rus devlet adamlarının içinde buldukları siyasi ve ekonomik bunalımı atlattıkları zaman eski Sovyetler Birliği sınırını doğrudan Moskova'nın denetimi altına almaya çalışacakları kuşkusuzdur. Bu sınırların ötesinde ise, hala sürdürmeye özen gösterdiği süper güç durumuyla nüfuz alanını genişletme gayretlerini ne kadar ileri görülebileceği henüz belirsiz olmamakla beraber bunun ipuçlarını Balkanlarda ve Orta Doğuda görmek mümkündür²⁹⁸. Şu yargıya varmak mümkündür: Orta Asya ülkelerinin kazandıkları bağımsızlık "Bağımlılık içinde bir bağımsızlık"tır ve bu durumdan kurtulmaları için Türkiye'ye çok önemli görevler düşmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde merkezîyetçi yönetim anlayışı devam etmektedir. Ancak bu durum yeni yönetsel yapılanma tercihlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan bir durum değildir. Tam aksine olarak, bugüne değin gerçekleştirilmesine olanak bulunmayan yönetsel yeniden kurumlaşma çalışmalarının eksikliğinden ve yönetim reformunun yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ülke yönetiminin nasıl örgütlenmesi gerektiği sorusunun bugüne kadar yanıtlanmamış olması Sovyet sisteminden

²⁹⁷Özgün Eler, "Bağımsızlık sonrası Orta Asya Devletlerinde Milliyetçilik", Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü, Tasam Yayınları, Sayı:11,2007,s.135

²⁹⁸"Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul,1995,s.203

miras olarak alınan merkezîyetçi yapının devam ettirilmesi ile sonuçlanmış görünmektedir.²⁹⁹ Yurttaşlıktan vatandaşlığa geçmek zordur, Orta Asya'daki tüm yeni devletler tarafından görmezden gelinmiştir ama bu durum siyasal ve idari pratiklerde sıklıkla ortaya çıkar. Orta Asya cumhuriyetlerinin ortak bir stratejik mekânı mevcuttur; ama aynı zamanda kendilerine özgü, birbirlerine oranla giderek farklılaşan stratejiler belirlemelerine neden olan baskılara da maruz kalmışlardır. Çok yanlılık ve güvensizlik her cumhuriyetin dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu sıkışmadan ve Rusların yörüngesinde bulunmaktan kurtulmak isteyen Müslüman cumhuriyetler, yeni yolların açılması (Kafkaslar, Türkiye, Afganistan)ya da eskilerinin korunması için (Kafkaslar, Rusya) Batılı ülkelere, özellikle de ABD'ye güvenmektedir. Türk Cumhuriyetler, ister BDT ister ECO olsun, kendilerini kısıtlayabilecek olan yeni bölgesel örgütlere bağlanmışlar ama güvensizliklerini devam ettirmişlerdir. Bağlayıcı ve bütünleyici bir kimliği taşımalarına rağmen Türk cumhuriyetlerinin aralarındaki ilişki hayli soğuktur, doğrudan, özellikle havayoluyla bağlantıları bile çok azdır; büyükelçilikler geç açılmıştır. Son olarak cumhuriyetler, Türkiye'nin, İran'ın, Rusya'nın ya da aralarında herhangi birinin himayesinde olacak herhangi bir bölgesel etki alanının kurulmasına kuşkuyla bakmaktadır. Ayrıca Rusya'dan olabildiğince uzaklaşmak isteyenlerle (Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan) bunu yapacak durumda olmayanlar arasında bir ayrışma yaşanmaktadır. Yani Rusya meselesi hala bölgenin stratejik evriminin anahtarıdır³⁰⁰.

Türk Cumhuriyetlerinde iktidara karşı güçlü bir muhalefet bulunmamaktadır ve iktidarın komünistlerden liberallere kadar geniş bir yelpazedeki değişik siyasi güçler arasında manevra yapması da güçlü bir muhalefetin oluşumunu zorlaştırmaktadır.³⁰¹ Bağımsızlıklarından sonra Orta Asya cumhuriyetleri çeşitli bölgesel ve uluslar arası örgütlerle iş birliği arayışlarına girmişlerdir. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT/OSCE) nın

²⁹⁹ Mustafa Ökmen "Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi ve Rusya'da Yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği", Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Asam Yayınları, Cilt 7, Sayı 3, Ankara, 2003, s.64

³⁰⁰ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi" Metis Yayınları, İstanbul, 2005, s.235-252

³⁰¹ "Kırgızistan'da ki Siyasi Değişimin Özellikleri", Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslar arası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi Kırgızistan Kazakistan özel. s.111.

üyesi oldukları gibi NATO barış programı ortaklığına katılmaya ve ABD ile çok taraflı anlaşmalar imzalamaya teşebbüs etmişlerdir.³⁰² Ya da kendi bölgelerinde bütünleşmelere adım atmayı seçmişlerdir, Ancak aralarında fikir ayrılıkları söz konusudur. Örneğin; Kazakistan ile Özbekistan arasında bölgesel entegrasyon konusunda farklı görüşleri vardır. Kazakistan BDT 'nin kuzeyinde Rus ve güneyinde de Kazak nüfus yoğunluğunu ileri sürerek bir Avrasya Birliği'ni öne sürmektedir. Özbekistan ise Türk kimliğini vurgulayarak sadece bir Orta Asya entegrasyonuna sıcak bakmaktadır. Kazakistan'ın amaçladığı Avrasya Birliği'nin merkezinde Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan, merkezin çevresinde yer alan birinci halkanın çevresindeki ikinci halkada da Azerbaycan, Moldova, Türkmenistan ve Ukrayna bulunmaktadır.³⁰³ Bu bağlamda Orta Asya Cumhuriyetleri'nden Kırgızistan ve Kazakistan'ında dâhil olduğu Avrasya ekonomik Topluluğu,29 Mart 1996'da Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti, Kazakistan ve Kırgızistan arasında oluşturulan Dörtlü Gümrük Birliği'nin 1999'da Tacikistan'ın da dâhil olması ile 12 Ekim 2000'de beş üyeli olarak "Avrasya Ekonomik Topluluğu"na dönüştürülmesi ile kurulmuştur. Avrasya Ekonomik Topluluğu, uluslararası nitelikli bir örgüt olarak beş ülke arasında ihracat ve ithalat ilkelerinin standardizasyonu ve ortak pazarın kurulması temel hedefi doğrultusunda çalışmaktadır. Örgütün yapısı ve karar alma mekanizması BDT'nin işlemeyen yönlerinden ders çıkarılarak daha etkin bir şekilde oluşturulmuştur.³⁰⁴ Tek Pazar Anlaşması ise Mart 1996'da Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanmıştır. Sonraları, daha önce Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında oluşturulan Ortak Ekonomik Bölge Anlaşmasına dayanılarak Devletlerarası Kurul ve Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası (Tsentrzbank) kurulmuştur. Bu girişime bağlı olarak Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan cumhurbaşkanları arasında Mart 1998'de Taşkent'te düzenlenen görüşmeler sonucu bölgesel entegrasyona ilişkin bir bildiri yayınlanmıştır.³⁰⁵

Diğer bir örgüt; Kolektif güvenlik örgütü,1999 yılında Gürcistan ve Azerbaycan ile birlikte Özbekistan'ın BDT kolektif güvenlik Antlaşması'ndan çekilmesi üzerine geriye kalan altı imzacı ülke (Rusya Federasyonu, Belarus Cumhuriyeti, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) arasında, Mayıs 2002 tarihinde kurulmuştur. Bu altı ülke, önce

³⁰² Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sarem yayınları: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları; Ahmet Taşağıl; s.92,

³⁰³ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye, Ankara, Siyasal Kitapevi,2002; s.127

³⁰⁴ İhsan Çomak''Rusya Stratejik Araştırmalar-1; Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü-Dr. Fırat Purtaş'',İstanbul, Tasam yayınları,2006; s.173

³⁰⁵ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Küreselleşen dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye, Ankara, siyasal Kitapevi,2002; s.127

Ekim 2000 tarihinde yeni bir güvenlik anlaşması imzalayarak askeri işbirliğini eskiden olduğu gibi BDT çatısı altında devam ettiriyorlardı. Ancak, ABD'nin Orta Asya'ya yerleşmesi üzerine Rusya bir adım daha ileri giderek, BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'na taraf ülkelerle BDT'den ayrı tamamıyla asker amaçlı bir örgüt kurmayı tercih etmiştir. Kolektif Güvenlik Örgütü'nü kurulmasıyla, BDT coğrafyasında ilk askeri-siyasi blok ortaya çıkmıştır³⁰⁶.

Türk Cumhuriyetleri bakımından son zamanlarda ki en sevindirici gelişme ise Kazakistan'ın AGİT'e başkanlık ediyor olmasıdır. Kazakistan'ın, AGİT Dışişleri Bakanlar Kurulu Toplantısı'nda başkanlık teklifi kabul edildikten sonra Kazakistan'ın açılımlarının yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda Astana'da yapılan AGİT Parlamenter Asamblesi'nin 17'nci oturumu, Kazakistan'ın başkanlığı döneminde hem kendi içinde yaşanacak değişimlerin hem de AGİT'e biçmek istediği rolün sinyallerini vermesi bakımından önemlidir. Uluslararası bir teşkilatın başkanlığı yürütmek Kazakistan için oldukça önemli bir tecrübe olacaktır. Ancak böylesine bir görevi üstlenmiş olması Kazakistan gibi genç bir cumhuriyete hem iç hem de dış politikada kritik sorumluluklarda yüklemektedir³⁰⁷.

³⁰⁶ İhsan Çomak''Rusya Stratejik Araştırmalar-1; Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü-Dr. Fırat Purtaş'',İstanbul, Tasam Yayınları,2006; s.172

³⁰⁷ ''Kazakistan AGİT dönem başkanlığına hazırlanıyor''Asam,Orta Asya araştırmaları,Gökçen Oğan,4 Temmuz 2008<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2333&kat1=50&kat2>

3.1.1.Azerbaycan

Azerbaycan Türk Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı olan Elçibey,7 Haziran 1992 günü cumhurbaşkanlığına seçilmiştir³⁰⁸.Bağımsızlık sonrasında çok partili bir demokrasiye geçen Azerbaycan, hem tarihten siyasal hareketlerin örgütlendiği hem de yeni yeni siyasal oluşumların ortaya çıktığı bir demokrasiye sahip bulunmaktadır³⁰⁹.Zengin doğal kaynakları ile güney Kafkasya'nın en stratejik ve kalkınma perspektiflerine sahip ülkesi olan Azerbaycan cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandığından günümüze kadar geçen yaklaşık 13 yıllık süre içerisinde bundan sonraki dönemde serbest piyasa ekonomisinin ve demokrasinin ülkede işlevsel hale gelmesi bakımından gerekli hukuki ve kurumsal temelleri oluşturulurken fiili olarak önemli mesafe de almıştır³¹⁰. Azerbaycan bağımsızlığından bugüne, Yukarı Dağlık Karabağ sorunu yüzünden çok sancılı bir dönem geçirmiştir. Çözumsuzluk sürecinde Ermenistan Karabağ'ı kendisine bağlayabilmek için işgali sürdürmekte ve gelecekte Büyük Ermenistan hayali ile bölgede genişlemenin hesaplarını yapmaktadır³¹¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti eski SSCB toprakları üzerinde ki gelişmelerin merkezindeki ülkelerden biri konumundadır. Bu ülke bir yandan ulus devlet inşası sürecini, öte yandan demokratikleşme sürecini yaşamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devam eden süreçleri anlamak için bu ülkedeki milletleşmenin düzeyinin ve karşılaştığı sorunların iyi analiz edilmesi gerekmektedir³¹².Azerbaycan'ın psikolojik bakımdan Rusya'dan kopuşu esas düşmanın Rusya ve tek çıkar yolunun bağımsızlık olduğunu anlaması ile doğru orantılıdır. Ülkedeki siyasal yaşam Dağlık Karabağ için verilen savaşın gölgesi altındadır³¹³.

³⁰⁸ Prof. Dr. Saadettin Gömeç, "Türk cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi",Ankara, Akçağ yayıncılık,1999;s.60

³⁰⁹ Anıl Çeçen "Türk Devletleri",Fark Yayınları, Ankara,2007,s.416

³¹⁰ Hasan Selçuk, "Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-ekonomik yapısı" Tasam Yayınları, İstanbul, 2004,s.202.

³¹¹ Anıl Çeçen "Türk Devletleri",Fark Yayınları, Ankara,2007,s.416

³¹² Nesib Nesibli "Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu", Avrasya dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, cilt:7, Sayı:4,asam yayınları, Ankara,2001,s.133

³¹³ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi" Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.190

Dağlık Karabağ meselesinde Rusya'nın tutumunu dikkate alırsak bu durum olağandır. Karadağ Ermenilerinin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'la birleşmek yönündeki 1988'te başlayan ayrılıkçı hareketleri ve bu davranışların Moskova'dan destek görmesi, Azerbaycan'daki siyasal süreci ateşleyici etki yapmıştır³¹⁴. Ocak 1992'de, Azerbaycan, Birleşmiş Milletlere alınmıştır. Bununla da Azerbaycan'ın bağımsızlığı uluslararası teşkilatlarda resmen onaylanmıştır. Azerbaycan'da komünist düşüncelerin hızlı bir biçimde çöküşü ve hızlı demokratik değişimler dönemi başlamıştır³¹⁵. Aliyev'in iktidara gelişi ile Azerbaycan'da çok partili siyasal sistemin gelişmesinde duraklamalar yaşanmıştır. Yeni partilerin kurulması engellenmemiş, ama güçlenen otoriterizm meyilleri muhalefet partilerinin normal siyasal faaliyeti için ciddi engeller oluşturmaya başlamıştı. Muhalefetten olan bazı siyasi liderler uyduruk nedenlerle gözaltına alınmış, siyasal nedenlerden dolayı muhalefet mensuplarının işten atılması, siyasal düşüncesinden dolayı insanların devamlı takip edilmesi giderek artmıştı³¹⁶. Azerbaycan'da partilerin bu tür karmaşık durumu, sürekli olarak demokrasi sorunları doğurmaktaydı. Karışık bir siyasal yaşama ve sürekli darbelere karşın, Azerbaycan'da belli bir siyasal çeşitlilik vardır³¹⁷. Bu demokratik siyasal sistemin, demokratik kurum ve süreçlerin yerleşmesinden, demokratik siyasal kültür ve alışkanlıkların oluşmasına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Azerbaycan'da demokrasiden çok bahsedilse de, demokrasi konusunda çok güzel ilanlar verilse de, halen totaliter toplum yapısından demokrasiye geçişin sorunları tam olarak çözülememiştir. Bu, daha çok demokratik seçim yasalarının hazırlanması ve demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi ile ilgilidir³¹⁸. Halen siyasal partilerin faaliyet özgürlükleri çoğu zaman sınırlandırılmaktadır.

Yeniliklere hızla adapte olan Azerbaycan, SSCB'nin dağılması ile uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı ekonomik yapılanmanın sona ermesine, Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu nedeniyle, ülke sanayi için gereken ara mallarının ithalat yollarının kapanmasına rağmen bütün bu darboğazları aşmayı başarmıştır. Azerbaycan 2005–2006 döneminde enerji sektöründeki yabancı yatırımlarla enerji üretiminin artması ve bunun yansıması olarak ekonomisindeki hızlı büyümenin devam etmesi beklenmektedir³¹⁹. Petrol nedeniyle

³¹⁴ Gabil Hüseyinli "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt:7,Sayı:4,Ankara,2001,s.162

³¹⁵ A.g.e,s.164

³¹⁶ A.g.e,171

³¹⁷ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da ulusların İmal Edilişi" Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.192

³¹⁸ Gabil Hüseyinli "Azerbaycan'da Siyasal Partiler ve Siyasal İlişkiler", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt:7,Sayı:4,Ankara,2001,s.173

³¹⁹ B.Tuğberk Tosunoğlu, "Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri",Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, s.140

petrokimya endüstrisinde ileri giden Azerbaycan bu alandaki ürünleri de dünya piyasalarına pazarlama şansına sahiptir, ülkede yetişmekte olan kaliteli pamuğa dayalı bir tekstil endüstrisi de yavaş yavaş gelişmektedir. Bölge ülkelerinin yanı sıra, batı ülkeleri ilede ticarete başlayan Azerbaycan dünya ekonomisindeki sıralamalarda giderek üst sıralara doğru çıkmaktadır. Azerbaycan sahip olduğu yer altı ve yerüstü zenginliklerini kullanarak kısa zamanda zengin ve güçlü bir ülke konumuna gelebilmenin çabası içerisinde³²⁰. Türk işadamları da bölgede yerleşmiş, bölgenin ticaret ve Pazar imkânlarını yavaş yavaş da olsa öğrenmeye başlamış, iç ticaret ve yatırımda ciddi bir karlılık potansiyelini de görmeye başlamışlardır³²¹.

Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonraki diğer önemli bir meselede Türkîleşme meselesidir. Azerbaycan Türkü milletleşme sürecine birkaç kritik gelişme aşamasını geçerek gelmiştir. Azerbaycan'ın Türk yurduna dönüşmesine ilişkin çeşitli tezlerin bulunmasına rağmen, uzmanlar daha milattan önce çeşitli Türk kabilelerinin bölgeye geldiğini, milattan sonra V,VII. yüzyıllarda ise Türklerin toplu biçimde bu coğrafyaya yerleştiklerini, Arap işgalinin bu süreci geciktirdiğini nihayet 10–11. Yüzyıllardan sonra Türklüğün Azerbaycan'da hâkim etnik unsura dönüştüğünü belirtmektedirler³²². Arap devletlerinin hala Kafkasya'da stratejik çıkarları mevcuttur. Arap devletlerinden gelen misyoner teşkilatlar Azerbaycan'da güçlenmek ve görüşlerini yaymak amacındadırlar. Azerbaycan'da Şiiler üstünlük teşkil ettikleri için, dini idare genelde Sünni mezhepleri yayan vahabilerin ve diğer bu tip tarikatların çalışmalarına sert şekilde tepki göstermektedir. Son yıllarda bir takım misyoner Arap teşkilatlarının çalışmaları Adalet Bakanlığınca yasaklanmıştır. İran'dan ve Arap devletlerinden gelen misyonerler insanlara maddi yardım yapmakta, parasız ya da maliyetinin çok altında dini kitaplar dağıtmakta, mescitler inşa etmekte, gizli ve açık propaganda yapmaktadırlar. Arap devletlerinden farklı olarak İran, Azerbaycan'ın siyasal atmosferini de etkileme çabasıdadır. Bazı hallerde dini düşünceleri yaymakta olan siyasal partilere "yardım" , bazen de emirler vermekten geri kalmamaktadır. Azerbaycan'da İran'ın hafiye ağının bulunduğu, Bakü yönetimince de itiraf edilmiştir³²³.

Azerbaycan uzun zamanlar bağımlı olduğu Rusya'ya karşı ihtiyatlı bir politika izlemeye başlamış ve ülkedeki Rus askerlerinin çıkarılmasını sağlamıştır. Birçok araştırmacıya göre Elçibey'in başta Rusya'ya karşı bu mesafeli politikaları ve bölgesel

³²⁰ Anıl Çeçen "Türk Devletleri", Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.418

³²¹ "Türk Cumhuriyeti ve Türkiye ilişkileri için Ekonomik Model Arayışı", T.C.Bakanlığı Yayınları; s.166

³²² Nesip Nesibli "Azerbaycan'da Millî Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, Cilt:7, Sayı:4, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.134

³²³ Haledin İbrahimli, "Değişen Avrasya'da Kafkasya" Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.18

dengeleri bozarak, Türkiye lehine tutum takınması doğal olarak Moskova'yı çok rahatsız etmiş, bu nedenle Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a karşı Ermenileri desteklemiş, ülke içi muhalif hareketleri kışkırtmıştır³²⁴. Oysa durum bu değildir Azerbaycan Türkiye yanlısı politika izlemeseydi de Ruslar yinede Ermenileri destekleyeceklerdi çünkü bölgede güçlü bir Azerbaycan'dansa kukla bir Ermenistan Ruslar'ın her zaman tercihidir. Azerbaycan, özellikle ABD-AB-İsrail ittifakının İran'ın etnik de-stabilizasyonu ve petrol zengini Hazar Denizinde Amerikan askeri varlığının artırılması planlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu planlara direndiği sürece Azerbaycan, her zaman hedef tahtasında olabilir. Azeri muhalefeti ABD'den destek almaktadır. Fakat Özbekistan'daki olaylardan sonra ders çıkaran ABD Azerbaycan'da ki son seçimleri sonrasında Ukrayna'da seçimler sonrası koyduğu tepkiyi koymamış, Azerbaycan'ı büsbütün kaybetmekten çekinmiştir. Yine de İran'da ki duruma göre Azerbaycan dosyası ilerde tekrar açılabilir³²⁵.

³²⁴Ali Faik Demir, "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası" Editör: Faruk Sönmezoğlu Türk Dış Politika Analizi, Der Yayınları, İstanbul,2003,s.721

³²⁵Murat Metin Hakkı "Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor" Tasam Yayınları, İstanbul,2005,s. 112

3.1.2.Türkmenistan

Günümüzde Türkmenistan Orta Asya Cumhuriyeti olarak çevresine ve dünyaya açılmıştır. Kendi zenginliklerinin değerlendirilmesine öncelik veren Türkmenistan, hem Orta Asya'nın yeniden yapılanmasında hem de yenedünya düzeninin Asya'ya yönelen süreci çerçevesinde kendi üzerine düşen rolleri yerine getirmenin çabası içerisinde bulunmaktadır. Geleneksel yapısını günümüzde de koruyan Türkmenistan aynı zamanda modernleşmeye de ayak uydurmaya çalışmaktadır³²⁶. Sovyetler Birliğini 1985 yılından bu yana etkileyen politik değişikliklerin açıkça hissedildiği Türkmenistan'da bağımsızlık konusu Ekim 1991'deki referandumda çözülmüş ve bağımsızlık isteği oldukça fazla oyla kabul edilmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Türkmenistan Devleti lideri Niyazov'un en önemlipolitik amacı istikrarlı bir rejim kurulması olmuştur.³²⁷Türkmenistan, Orta Asya'da en baskıcı rejime sahip ülke olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra Türkmenistan, bölgenin en istikrarlı devletlerinden biri olma özelliğini de taşımaktadır. Bu ortamın sağlanması için Türkmenistan yönetimi modern devletlerin izlediği politikalardan çok farklı politikalar izlemektedir. Türkmenistan geçen on beş yıllık geçiş sürecinde iletişim, ulaşım, piyasa ekonomisini uygulama, finansal yapılanma ve açıklık gibi pek çok konularda deneyim yetersizliğinden kaynaklanan çeşitli sıkıntılar yaşamaktadır. Türkmenistan'ın bu sorunları çözme yeteneğinin büyük ölçüde politik istikrar ve sosyal uyumun sağlanmasına bağlı olduğu görülmektedir.1985 yılından bu yana komünist Parti Genel Sekreteri olan Saparmurat Niyazov(Türkmen başı), 1992 yılında yapılan seçimlerle tek aday olarak girmiş ve başkan seçilmiştir³²⁸. Türkmenistan'da bağımsızlık sürecinde en ilgi çeken Türkmenbaşı'nın otoriter bir rejim uygulamasıdır, Türkmenbaşı'nın oluşturduğu sistem, muhtemel muhalefetin ortaya çıkmasına, rejimin devamını engelleyebilecek veya rejimi değiştirebilecek unsurların devreye girmesine müsaade etmeyecek derecede sıkı bir sistemdi. Türkmenbaşı ölene kadar Türkmenistan'ın kendine özgü bir gelişim modeli doğrultusunda ilerlediğini savunmuştur. Batılı devletlerce Türkmenbaşı her ne kadar otoriter ve demokrasiden uzak olarak nitelendirilse de Türkmen halkı Türkmenbaşı'nı bağrına basmışlardır (Türkmenbaşı doğal gaz, su, elektriği halkına ücretsiz sağlamıştır). Türkmenistan'da böyle bir gelişim modeli aslında ne halkın ne de aydınların tercihi değildir. İktidardaki siyasi elit kendi konumlarını

³²⁶ Anıl Çeçen "Türk Devletleri", Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.537

³²⁷ Güngör Turan, "Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak Değerlendirilebilir mi?", Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, Editör: Atilla Sandıklı Ve diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.116

³²⁸ A.g.e.116

güçlendirmek amacıyla Türkmen modelini ortaya atmışlardır. Ülkedeki tüm insan hakları ihlalleri, siyasi kısıtlamalar, yönetimin aksaklığı bu modelin “özellikleri” ile açıklanmaktadır.³²⁹

Bağımsızlık tarihinden itibaren diğer Orta Asyalı komşuları gibi Türkmenistan da bazı Batılı örgütlere üye olarak demokrasi yolunda ilerlediğini göstermiştir. Ancak Türkmen halkının bugün ki durumunu göz önünde bulundurursak; Türkmenistan’da demokrasi alanında her hangi bir ilerlemeden bahsetmek gerçekten güçtür. Çünkü 1992’den itibaren hemen hemen tüm uluslararası insan hakları örgütleri tarafından Türkmenistan’daki siyasi rejimin baskıcı yapısı eleştirilmekte, siyasi hayatta liberalleşme yolunda herhangi bir değişime gidilmediği vurgulanmaktadır. AGİT raporlarına göre ülkede anayasa ile tanınmış insan haklarının ve çağdaş özgürlüklerin gerçekleşmemesine Türkmenbaşı rejimi neden oluyordu³³⁰. Yine AGİT temsilcilerine göre, Devlet yetkilerinin seçimle göreve gelmeleri, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi hakların kullanılmasına izin verilmemektedir. Bazı uluslararası kuruluşlar tarafından ise Türkmenistan totaliter rejimden demokrasiye başarılı bir şekilde geçiş yapan ülke olarak değerlendirilmiştir. Bu ikilem oldukça ilginçtir.

Hukuki açıdan bakıldığında, Türkmenistan 18 Mayıs 1992’de kabul edilen Anayasa’ya göre bir hukuk devletidir. Yine Anayasa’da devletin demokratik olduğu belirtilmekte, dolayısıyla, devlet-toplum ilişkilerinde ağırlığın halka verildiği, yönetim organlarının demokratik yöntemlerle kurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, daha önce anlatılanlar dikkate alındığında, ülkede demokrasinin hemen hiçbir belirtisine rastlanmadığını görüyoruz. Türkmenistan, SSCB’nin çöküşü sonrası demokratikleşme ve liberalleşmeye yönelik politikalar uygulamaya başlayan diğer cumhuriyetlerden ayrı kalmıştır. Halk, mevcut durumdan memnun olmasa da kendi haklarını arayacak özgürlüğe ve kurumlara sahip değildi Kendi siyasi liderlerini seçememekte, siyasi parti kuramamaktaydılar.³³¹ Sovyetlerin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetlerinden özellikle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ekonomik dayanışma amacıyla 1994 senesi başlarında bir araya geldiler ve bu oluşuma 1998’de Tacikistan da katıldı, fakat Türkmenistan sadece

³²⁹ Nermin Güler, “Geçiş Sürecinde Türkmenistan’ın Siyasi Yapısı”, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt:7,Sayı:4,Asam yayınları, Ankara,2001,s.99-110

³³⁰ Anıl Çeçen “Türk Devletleri”,Fark Yayınları, Ankara,2007,s.538

³³¹Nermin Güler, “Geçiş Sürecinde Türkmenistan’ın Siyasi Yapısı”, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt:7,Sayı:4,Asam yayınları, Ankara,2001,s.99-110

temsilci olmayı tercih etti. Kısaca 1990'ların ikinci yarısından sonra Türkmenistan siyasi arenada yeni bir rol üstlendi; bu da Avrupa'da İsviçre örneğinde olduğu gibi tarafsız bir ülke olmayı tercih etmesiydi³³².

Türkmenistan'ın dış politika öncelikleri; dünyaya açılma çabaları, güvenlik kaygıları, komşularıyla iyi ilişkiler olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaktadır. Türkmenistan hangi alanda olursa olsun, kimden gelirse gelsin Orta Asya 'da bölgesel ölçekli girişimlere en kuşkuyla yaklaşan devlettir. Bunun başlıca nedenleri arasında küçük devlet olmasının getirdiği " Yutulma Korkusu" nun yanı sıra doğal kaynaklarının zenginliğinden duyduğu endişedir. "Daimi Tarafsız" bir ülke olarak dış ve iç politikasını yürütmek istemesi bu yüzdendir.³³³ Yalnız, Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünü elde etme çabalarını sadece küresel bazda ki güç mücadelesinde taraf olmaktan kaçınma ve güvenliğini koruma politikasının bir sonucu olarak yorumlamak eksik olur. Türkmenbaşı ilk defa Türkmenistan dış politikasının tarafsızlık prensiplerine dayanacağını 10 Temmuz 1992'de, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü'nün Finlandiya'nın başkenti Helsinki'deki toplantısında gündeme getirmiştir. AGİT Üyelerinin liderleri Türkmenbaşı'nın bu fikrine destek vermişlerdir. Endonezya da Türkmenistan'a bu hususta her türlü desteği vereceğini açıklamış, 15 Nisan 1995'teki ECO toplantısında da, ECO üyesi devlet başkanları da desteklerini ifade etmişlerdir. Bağlantısızlar Hareketi'ni 20 Ekim 1995'te gerçekleştirdikleri zirvede de Türkmenbaşı 113 üye devletin desteğini almıştır. Bağımsızlığını kazandığı andan itibaren izlediği iç ve dış politika sonucunda Türkmenistan, "Daimi Tarafsız Devlet" statüsünün almaya hak kazanmıştır.³³⁴

Fakat her şeye rağmen, Türkmenistan'ın SSCB'nin dağılması sonrası izlediği bu dış politika ve edindiği statü ile özellikle "Soğuk Savaş" sonrası küresel güçlerin ideolojik kaygılardan öte, daha çok enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyet kavgalarının olduğu bu dönemde oldukça yerinde ve gerçekçi bir tercihte bulunduğu iddia edilebilir. Türkmenistan bölgesel işbirliğinden daha çok ikili uluslararası işbirliği çerçevesinde bir dış politika izlemektedir. Tarafsızlık statüsü Türkmenistan dış politikasını ikili işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilecek projelere yönlendirmiştir. Bölgesel işbirliği kavramı ve altyapısının henüz istenilen düzeye ulaşmadığı Orta Asya bölgesi için bugün karşılıklı ve ikili ekonomik çıkara dayalı bir politika anlayışıdır. Bağımsızlığının ilk yıllarında ekonomik ve istatistik veri toplamada dahi güçlük çeken Türkmenistan, 1991 yılından bu tarafa gelinen süreç içerisinde

³³² Saadettin Gömeç, "Türk cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Ankara, Akçağ yayıncılık, 1999; s.220

³³³ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sayacağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt:7, Sayı:4, Asam yayınları, Ankara, 2001, s.127

³³⁴ A.g.e, 134

tüm güç koşullara rağmen 2001 yılında % 20,4'lük rekor bir büyüme hızını yakalamış bulunmaktadır.³³⁵ SSCB'nin en geri kalmış ve yoksul Cumhuriyetlerinden biri olan Türkmenistan, Batı'ya açılma potansiyelinin etkisiyle BDT içinde bir ekonomik entegrasyon ya da sıkı bir ekonomik işbirliğine pek yanaşmak istememiş fakat, Batı'ya açılma hedefleri doğrultusunda aralarında Türkiye, İran ve Pakistan'ın kurucu üyesi olarak bulunduğu ve daha çok "gevşek bir işbirliğine dayalı", Ekonomik İşbirliği Örgütüne (ECO) Şubat 1992'de, Tahran zirvesinde, diğer yeni bağımsız Orta Asya cumhuriyetleri ile birlikte üye olmuştur. Diyebiliriz ki Türkmenistan bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde dış politikasında dini, etnik ve kültürel değerlerin etkisini azaltan ve Batı'yla daha çok ekonomik çıkarlara dayanan bir ilişkiyi hedefleyen gerçekçi bir politika izlemeyi tercih etmiştir.³³⁶

Türkmenistan'da halı ve tekstil sanayi, petrol üretimi ve rafinerileri, doğal çıkarılması, kimyasal madde üretilmesi sanayi, diğerlerine nispeten daha fazla gelişmiştir. Ülkede kimyasal maddeler üretimi, demiryolu inşası, doğal gaz likidasyon projeleri ve boru hattı projeleri, pamuk işleme, meyve teknolojisi, okul, hastane, poliklinik, otel, kampus gibi iktisadi alanlarda yatırımcılar için potansiyel teşkil etmektedir.³³⁷ Türkmenistan, diğer Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kırgızistan'la birlikte ilk defa kendi para birimini tedavüle çıkaran ülkedir.1 Ekim 1993'te Türkmenistan Manat'ı piyasada kullanılmaya başlamıştır.³³⁸ Türkmenistan, diğer eski Sovyet Cumhuriyetlerine göre SSCB'nin dağılmasından en az etkilenen ülke olmuştur.1992 ve 1993 yıllarında dünya fiyatlarıyla doğal gaz ihraç edilmesine başlanmasıyla, ülke ekonomisinde ve dış ticaret dengesinde önemli iyileşmeler gözlenmiştir.³³⁹ Türkmenistan 2004 yılının ilk çeyreğinde Ukrayna, İtalya, İran, Türkiye ve Tuysa başta olmak üzere toplam 50 ülkeye ihracat yapmıştır. Son iki yıl içerisinde Ukrayna ithal ettiği Türkmen gazıyla Türkmenistan'ın en geniş pazarı haline gelmiştir.³⁴⁰ Sovyet rejimi Türkmenistan'da doğal gaz, petrol ve pamuktan oluşan hammadde arzına dayalı bir ekonomik yapının gelişmesine yol açmıştır. Bu materyaller bugün de ekonominin temelini

³³⁵ B.Tuğberk Tosunoğlu , "Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar Ve Bu politikaların Etkileri",Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.133

³³⁶ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Temel Sayacağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü", Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt:7,Sayı:4,Asam yayınları, Ankara,2001,s.124

³³⁷ A.g.e.97

³³⁸ Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi",Ankara, Akçağ Yayıncılık,1999;s.218

³³⁹ B.Tuğberk Tosunoğlu , "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu Politikaların Etkileri",Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.132

³⁴⁰ A.g.e,134

oluşturmaktadır.³⁴¹ Sovyet döneminde devraldığı ekonomik yapıyı değiştirme yolunda hükümetin birikim yetersizliği ve ekonomik güçlüklerle karşılaşması nedeniyle “Kademeli Reform” politikasının benimsenmesi piyasa ekonomisi reformlarının beklenen düzeyde gerçekleşmesini engellemiştir. Bu nedenle Türkmenistan’da ekonomik yapı hala önemli ölçüde devletin etkin kontrolü altında işlemektedir.

Stratejik önemi bakımından Türkmenistan son yıllarda ABD tarafından bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Özbekistan’dan ABD askerlerinin çıkarılması, Kırgızistan’daki Amerikan üssü konusunda sorunlar yaşanması, Şanghay İşbirliği Örgütü’nün etkinliğinin her geçen gün artması ve ABD’nin etkisinin azalması Washington’u bölgede sadece Kazakistan üzerinde sınırlı etkili konuma getirmiştir. Daimî tarafsızlık statüsüne sahip Türkmenistan’ın da “tamamen kaybedilmesi” Washington için en kötü senaryolardan biri olarak değerlendirilmesi Türkmenistan’da Orta Asya’daki jeopolitik Oyunun bir perdesinin oynandığının gösterilmesidir. Bu oyunda Türkmen gazı için şimdilik ABD, AB ve Rusya, demokrasinin geri planda kalmasına göz yummaya hazır gözükmektedir. Söz konusu aktörler için öncelik, var olan anlaşmalarda herhangi bir aksamaya fırsat vermemek olarak ortaya çıksa da, uzun vadede Türkmenistan’ın ve yeni devlet başkanının taraf olmaya zorlanması muhtemeldir³⁴².

³⁴¹ Güngör Turan, “Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak Değerlendirilebilir mi?”, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler, Editör: Atilla Sandıklı Ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.117

³⁴² Gökçen Oğan, “Türkmenbaşı Sonrası İktidar Mücadelesinde Taraflar Ve Politikaları” Asam, Stratejik Analiz, Şubat 2007 sayısının internet ortamındaki kopyasından alınmıştır., <http://www.asam.org.tr>

3.1.3.Özbekistan

1992’de kabul edilen anayasa ile Özbekistan’da başkanlık rejimi kurulmuştur. Ancak gerçek anlamda bir muhalefetten söz etmek mümkün değildir. İktisadi zorluklara ve Fergana bölgesinde ki gerginliklere karşın, bağımsızlık sonucunda oluşan rejim istikrarlı ve ülkenin denetimine sahip görünmektedir³⁴³.

Özbekistan’ın Sovyet sonrası politik değişimindeki kabul ettiği belirgin tema, otoriter başkanlık sisteminin güvenceye alınması yönündeki faaliyetleri içermektedir. Başkan oldukça güçlü bir konumdadır ve onun yetkilerini sınırlayacak bir güç neredeyse bulunmamaktadır. Başkan, bölgesel yöneticilerin atanmasında tek yetkilidir ve kendi otoritesini sarsacak bir güç elde etmemeleri için onların yerini sık sık değiştirir. Vurgulanan bu yetkilerin dışında başkan PDP’nin lideri olarak da parlamento da etkili bir konumdadır.³⁴⁴ Özbekistan’da olmak üzere Orta Asya Cumhuriyetleri yeni dönemde, demokratikleşme ve piyasa ekonomisi yolunda kuşkusuz önemli adımlar atmışlardır ancak bunlar yeterli değildir. Bu süreçte yerel yönetimlerin gerek anlayış olarak gerekse kurumlaşma bağlamında yaygınlaştırılmasının önemi açıktır. Özellikle özel mülkiyetin yaygınlaştırılması ve yerel piyasa ekonomisinin oluşturulması ile yerel demokrasiden hareketle demokrasi anlayışının yerleştirilmesinde yerel yönetimler önemli fonksiyonlar yerine getirebilir. Bu da dışarıdan yapılan yardımların makro ekonomik yapının yeniden oluşturulmasının ötesinde demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak yönetimde yeniden yapılanmaya ve düzenleme çalışmalarına yönelmesi gerekmektedir. Özellikle Türkiye gibi bölgeye tarihi, kültürel ve coğrafi bağları bulunan ülkelerin bu ülkelerle söz konusu süreçte gerekli jeo-stratejik ilişkileri kurması gerekmektedir. Ancak bu yapılırken sözü geçen ülkelerin yaşadığı tecrübeler, Sovyet arka planı ve yerel özellikler ile geçiş sürecinin özel koşulları göz önünde bulundurulmalıdır.³⁴⁵

Orta Asya bölgesinde bulunan ve 60 milyonluk bölge nüfusunun yaklaşık yarısının yaşadığı Özbekistan’ın dış politika stratejisinin başlıca amaçlarından birisi gerek komşu devletlerle, gerekse de dünya ekonomisi ve uluslar arası politika arenasında kilit konuma sahip olan güç merkezleriyle dostluk temeline dayalı ve yapıcı ilişkilerin geliştirilmesine

³⁴³ Oliver Roy “ Yeni Orta Asya, Ya da Ulusların İmal Edilişi” Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.187

³⁴⁴ Mustafa Ökmen,“Yerel Yönetimlerin Sosyal Teorisi Ve Rusya’da Yerel Yönetimler: Özbekistan Örneği”, Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Cilt:7,Sayı: 3,Asam Yayınları, Ankara,2001, s 56.

³⁴⁵ A.g.e.64

yönelik politikalara işlerlik kazandırılmasıdır³⁴⁶.Özbeklerin geleneksel topluluk hayatındaki karşılıklı ilişkilerin çağdaş toplumun sosyal hayatına da yansıdığını söylemek mümkündür. Bugün, Mahalle Komiteleri devlet yönetiminin bir alt kurumu niteliğine sahip olacak değişme sürecine başlamıştır. Geleneksel topluluklar yerel toplumsal hayatın bir parçası olma özelliğini halen korumaktadır.³⁴⁷ Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte yabancılara karşı tepkilerin çoğalması, ülkeden göçü başlatmıştır. Kazakistan'daki kadar karmaşık olmasa da, nüfusları süratle artan Özbekler ülkelerindeki azınlıklardan, (bunlar Türk asıllı olsalar dahi, hoşnut değildirler) Özbekistan dışındaki Özbekler ise, komşu Türk Cumhuriyetlerin yaşamakta olup (bazı bölgelerde yoğun), bazen buldukları ülkede sorunlar çıkarmaktadırlar³⁴⁸

4 milyon kilometre karelik alanı kapsayan Orta Asya, toplam 58 milyonluk nüfusu ve 130 etnik grubu içermektedir. En Kalabalık etnik yapıyı Özbekler oluşturmaktadır. Orta Asya aynı zamanda, İslam'ın, Hıristiyanlığın ve Budizm'in kesiştiği coğrafyada yer almaktadır. Orta Asya devletlerinin İslam ve Hıristiyanlığın kesiştiği bölgede yer alması da, Batı ve İslam medeniyetler çatışmasına sahne olmaktadır³⁴⁹.

Merkezi Asya bölgesinin ortasında yer alan Özbekistan yüzyıllar boyunca Büyük İpek Yolu'nu oluşturan ticari yolların kesişme noktasında bulunmuştur. Bu konumu itibariyle Özbekistan farklı kültür ve geleneklere sahip olan ülke ve hakları birleştiren köprü görevi üstlenmiştir³⁵⁰. Orta Asya ülkelerinde en çok sulak alana Özbekistan sahip bulunmaktadır, dünya pamuk üretiminde en başta gelen ülkeler arasında yer alan Özbekistan bu yapısı ile hem bir tarım ülkesi hem de bir sanayi ülkesi konumuna sahiptir³⁵¹.Ancak suyun tükenmesi ve topraklarının kuraklığı, Özbekistan ekonomisi için büyük bir sıkıntı yaratmaktadır. Aral

³⁴⁶Uflat Kadirov "Özbekistan'ın Siyasi Ve Ekonomik Potansiyeli", Çev: Elnur Osmanov "Türkiye ve Asya Ülkeleri, Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s. 89

³⁴⁷Zoya Arifhonava "Çağdaş Özbekistan'da Geleneksel Topluluk", Özbekistan Özel, Cilt:7,Sayı: 3,Asam Yayınları, Ankara,2001, s.80

³⁴⁸ Atilla Artam "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri",Yıldız Yayıncılık, İstanbul, s;73

³⁴⁹ Suale Baycaun"Orta Asya ve Özbekistan'da İslam ve Köktendincilik", Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Cilt:7,Sayı: 3,Asam Yayınları, Ankara,2001, s.81.

³⁵⁰ Uflat Kadirov "Özbekistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli", Çev: Elnur Osmanov "Türkiye ve Asya Ülkeleri, Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s. 89

³⁵¹ Anıl çeçen, "Türk Devletleri", Fark Yayınları, Ankara,2007,s.527

gölü her yıl artan oranlarda kurumakta ve ülke topraklarından geçen nehirler de bu toprakların sadece % 11'lik bir kısmını tarıma elverişli bir hale getirebilmektedir.³⁵²

Özbekistan'ın Avrasya Ekonomik Topluluğu'na üye olması, Avrasya bölgesinde ulaşım, taşımacılık, enerji, uluslararası ticaret vb. sektörleri kapsayan büyük çaplı projelerin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Özbekistan'ın bu örgüte katılması diğer üyeler için de faydalıdır, zira Özbekistan hafif ve ağır sanayi, ticaret, hizmet sektörü ve transit taşımacılık, tarım, enerji, haberleşme ve diğer sektörlerde büyük potansiyele sahiptir³⁵³. Özbekistan'da başlıca yatırım yapan ülkeler İngiltere, Güney Kore, Türkiye ve ABD'dir. Yabancı sermayenin özellikle madencilik, tütün, otomotiv ve tekstil sektörlerinde yoğunlaştığı görülmektedir.³⁵⁴ Özbekistan bağımsızlığına kavuşur kavuşmaz bazı sosyal ve yapısal değişiklikler yapmıştır. Yıllardır Lenin Meydanı olarak bilinen alan müstakillik meydanına çevrilmiştir. Özbekistan 'ın geçmişte Asya tipi bir üretim tarzından, İslam felsefesinden ve Bolşevik ihtilalından geçtikten sonra, şimdi de Özbek milli kimliği altında vatandaşlık anlayışına sahip olması, diğer cumhuriyetler açısından tehlike görülmektedir. 1995 yılında Özbekistan devlet başkanının girişimi ile ister samimi, ister gayri-samimi olsun 'Türkistan ortak yurdumuz' ilkesine Türkistanlı milliyetçiler dört elle sarılmışlardır³⁵⁵. Ancak şimdilerde böyle bir birlikten bahsetmek oldukça güçtür.

Orta Asya ülkeleri içerisinde en fazla nüfusu sahip olan Özbekistan, bölge ülkelerinde yaşayan etnik Özbekler de dikkate alındığında Orta Asya'daki mücadelenin kilit ülkesini teşkil etmektedir.³⁵⁶ 1999 yılında, BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan çekilerek, Rusya karşıtı GUAM örgütüne katılan Özbekistan'ın , 2005 yılı içerisinde GUAM' dan ayrılması; ilk kurulduğunda ölü doğmuş bebek diyerek karşı çıktığı Avrasya Ekonomik Topluluğu'na 2006 yılı başında üye olması; değişen dünya dengeleriyle geline nokta Rusya,³⁵⁷ ABD, Çin ve özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bölgedeki etkisinden dolayı Orta Asya Ekonomik Birliği ve ona dayalı projelerin yakın gelecekte tamamen ortadan kalkabileceğini söylemek mümkündür. Brzezinski Büyük Satranç Tahtası adını verdiği kitabında Özbekistan'ı Orta

³⁵² B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye" Sarem Yayınları, s.137

³⁵³ Uflat Kadirov, "Özbekistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli", Çev: Elnur Osmanov "Türkiye ve Asya Ülkeleri, Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s. 89

³⁵⁴ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye" Sarem yayınları, s.139

³⁵⁵ Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi",Ankara, Akçağ Yayıncılık,1999;s,192

³⁵⁶ İhsan Çomak"Rusya Stratejik Araştırmalar-1; Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü-Dr. Fırat Purtaş",İstanbul, Tasam Yayınları,2006;s.174

³⁵⁷ Ahmet Taşağıl "Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Politikaları"; Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.94

Asya'nın kontrolü için "kilit ülke" olarak tanımlamaktadır. Özbekistan 11 Eylül sonrasında ABD'nin stratejik bir partneri olmuş, ona Khanabad üslerini vermiştir. Yine de Rusya ve özellikle de Çin ile derin ilişkiler içerisinde. Mayıs 2005'te meydana gelen isyan ve renkli devrim girişimine ABD'nin adının karışması ve dahası Kerimov'un isyanı bastırma yöntemlerinin batı tarafından eleştirilmesi batı ile Özbekistan arasındaki tüm bağların "tamamen" kopmasına yol açmıştır. ABD pirince giderken bulgurdan olmuştur ve Khanabad üsünü derhal terketmeye zorlanmıştır. Dahası, Kerimov rejimi karşılık olarak Rusya ile askeri ittifaka girmiştir. Tüm bunlar Rusya'nın ve onu destekleyen Çin'in Orta Asya ABD'ye karşı stratejik üstünlüğü ele geçirmesini sağlamıştır³⁵⁸. Orta Asya'nın bölgesel gücü, Özbekistan'ın yeniden Rusya'ya dönmesi, dolayısıyla da Rusya'nın da yeniden Orta Asya'yı dönemsini beraberinde getirmiştir³⁵⁹. Bağımsızlığının 17'nci yıl dönümünü kutlayan Özbekistan'ın Orta Asya'da istikrar bakımından ilk sıralarda sayabileceğimiz cumhuriyetlerden biri olduğu söylenebilir. Gerek ülkenin topyekûn bir reform sürecine girmiş olması, gerek ekonomik yapısında yaşanan değişim ve gerekse dış politikası itibariyle Özbekistan, Orta Asya coğrafyasının lokomotif ülkelerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Özbek ekonomisinin serbest piyasa koşullarına uyum sağlama hızı ve reform çabaları dikkatle değerlendirildiğinde, yaşanan gelişmelerin hayatın her alanına olumlu yansımaları olduğu açıkça görülmektedir. Özbekistan örneğinin ayrıca değerlendirilmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni ise, ekonomideki ilerlemenin enerji satışından elde edilen gelirlere ve enerji fiyatlarındaki artışlara bağlı bir gelişme olmamasıdır. Özbekistan'ın ekonomik, siyasi ve sosyal gelişimi konusunda Devlet Başkanı İslam Kerimov'un rolünün de altının çizilmesi gerekmektedir. Zira Devlet Başkanı Kerimov Özbekistan için hedeflerin belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşmak için politikalar geliştirilmesi hususunda temel aktörlerden biridir³⁶⁰.

Rusya'ya olan askeri bağımlılığın yanı sıra Özbekistan Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığından kurtulabilmiştir. BDT dışı ülkelerle yapılan alışveriş, BDT ülkeleriyle yapılan alışverişi geçmiştir(% 60'a karşı % 40). Yabancı yatırımlar 1992-96 arasında 5 milyar dolara varmıştır. Koreli Daewo 1997'de Fergana'da açılacak bir otomobil firması için 1 milyar dolarlık yatırım yapmıştır; Fransız Technip firması tarafından yenilenecek Semerkand rafinerisinin ülkenin ihtiyaçlarının karşılanmasına büyük katkıda bulunması

³⁵⁸ Murat Metin Hakkı "Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor", Tasam yayınları, İstanbul, 2006, s.112

³⁵⁹ İhsan Çomak "Rusya Stratejik Araştırmalar-1; Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü-Fırat Purtaş", İstanbul, Tasam Yayınları, 2006; s.174

³⁶⁰ Gökçen Oğan, "Bağımsızlığının 17 yıl dönümünde Özbekistan", Asam, Orta Asya Araştırmaları, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2527&kat1=56&kat2>

beklenmiştir.1996'da Taşkent büyük makro-ekonomik mali dengeleri kurmayı başarmıştır³⁶¹.Özbekistan ekonomik yükselişin merkezi konumuna gelmiştir. Bölgeyi tehdit eden dinsel kaynaklı terör hareketleri önlendikçe ve yeterince güvenlik sağladıkça, yabancı sermaye akışının hızlanarak devam edeceği anlaşılmaktadır. İran'ın dinsel yapısı Özbekistan için bölgedeki en büyük problemdir. Dinsel kaynaklı muhalefet ve terör hareketi dış desteklerden cesaret aşarak bölgede etkinlik sağlanmaktadır. Özbekistan bu sorunu çözebildiği zaman gelişmesini hızlandırabilecek ve Türk dünyasının gelişmesinde önemli bir rol oynayabilecektir³⁶².

³⁶¹ Olivier Roy “Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi”Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.256

³⁶² Anıl Çeçen “Türk Devletleri”,Fark Yayınları, Ankara,2007,s.530

3.1.4.Kırgızistan

SSCB'nin dağılmasından sonra egemen Kırgızistan'ın siyasi sisteminin oturmasının en önemli aşamaları,24 Ekim 1990 yılında kabul edilen "Kırgızistan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti)'de cumhurbaşkanı mevkinin kurulmasına izin verilmesi ve Kırgızistan SSCB'nin anayasasında(temel kanun) değişikliklerin ve eklemelerin yapılması" konusundaki yasa ve 15 Aralık 1990 yılında kabul edilen "Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Deklarasyonu" oluşturmuştur. Kırgızistan piyasa ekonomisi ve demokratik ilkelere bağlı birülke olup, devlet politikasının temeli liberalizm ve toleransa dayanmaktadır³⁶³. İç Asya'nın alan olarak en küçük ülkelerinden biri olan Kırgızistan³⁶⁴ Mayıs 1993'te yeni bir para, manat piyasaya sürülmüştür. Kırgızistan'ın en büyük ili, 630.000 nüfuslu başkenti Bişkek'tir. Ruslar bir devlet politikası olarak Kırgızistan'da ki potansiyel iktisadi faaliyet sahalarına Rus ve Slav göçmenleri yerleştirmişlerdir³⁶⁵ dolayısıyla ülke Moskova'ya bağımlı olmaya devam etmiştir.4,5 milyon nüfusun % 50'sinden biraz fazlası Kırgız'dır(Ruslar %21,Özbekler%12).Devlet aygıtında Rus etkisi fazladır³⁶⁶. 1993 yılında ülkede anayasal reformun yapılması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması, demokratik sistemin oluşturulması için ilk esaslar oluşmuştur.5 Mayıs 1993'te Kırgızistan Yüksek Şurası'nın 12.toplantısında yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Anayasada kuvvetlerin yasama, yürütme ve yargı olarak ayrılması; cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi; devlet kuvvetinin yerel yönetimden ayrılması gibi hususlar temel ilkeler olarak yer almıştır. Kuvvetlerin birbirinden ayrılması prensibinin temelinde, yasama, yürütme ve adli kuvvetlerin "kendi başına hareket etmesi ve birbirleriyle etkileşmesi" görüşü yatmaktaydı.³⁶⁷ Ancak 1991 yılında, Kırgızistan Cumhuriyetinde ki demokratik güçlerde etnik gruplaşmalar görülmeye başlanmıştır. İlk tescil edilen siyasi hareket olan Demokratik Kırgızistan Hareketi, sadece Kırgızlar arasında faaliyetlerini sürdürmektedir³⁶⁸.Yine de diğer Türk Cumhuriyetlerine oranla daha küçük bir ülke olan Kırgızistan'da demokrasi yavaş yavaş rayına oturmaktadır. Sovyet sonrası dönemde

³⁶³ Mambetjunus Abylov "Kırgızistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli" Türkiye Asya Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.106

³⁶⁴ Saadettin Gömeç, "Türk cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi",Ankara, Akçağ yayıncılık,1999;s.104

³⁶⁵ Atilla Artam, "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye İlişkileri",Yıldız Yayıncılık, İstanbul, s.89

³⁶⁶ Olivier Roy "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi",Metis Yayınları, İstanbul,2005,s.190

³⁶⁷ Aynura Elebayeva ve Margarita Poluhova, "Kırgızistan'da ki Siyasi Değişimin Özellikleri", Avrasya Dosyası, Kırgızistan -Kazakistan Özel, Asam Yayınları, cilt:7 sayı 4,Ankara,2001,s.03-104.

³⁶⁸ Atilla Artam, "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri",Yıldız Yayıncılık, İstanbul, s.89

zaman zaman çıkan iç karışıklıklar yeni rejimin önünde sorun olmuş ama bunlar zamanla aşılmıştır³⁶⁹.

Kırgızistan, devlet politikalarını demokratik ilkeler doğrultusunda şekillendiren ülkelerle yakın ilişkiler kurmayı daha çok istemektedir. Fakat artmakta olan dini ayrılıkçılık hareketleri ve uluslar arası terörizm ulusal güvenlik konusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu yüzden de Kırgızistan, ulusal güvenlik konusunu ön plana çıkarmaktadır ve güvenliğin artırılmasına olumlu katkıda bulunan ülkelerle işbirliğine öncelik vermektedir. Günümüzde Kırgızistan'ın stratejik ortakları ABD, AB, Rusya, Çin ve Türkiye'dir³⁷⁰. Kırgızistan için en önemli ülkelerden biri Çin'dir. Özgürlüğünü kazandığından beri Kırgızistan'ın ticareti ve güçlü ekonomisiyle bağlanmıştır. Fakat Çin için durum biraz negatiftir çünkü saklı bir korku Çinli insanların Kırgızistan'a göç etmeleri istemeleridir³⁷¹. Orta Asya'nın İsviçre'si olmayı bir Ulusal hedef haline getiren bu küçük ülke, dışa açılma ile beraber ülkede yeni bir ekonomik canlanmanın ardında koşmuştur³⁷². Kırgız ekonomisinde son yıllarda yaşanan olumlu gelişmelere rağmen halen bazı sorunlar bulunmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu fakirlikle mücadele eden Kırgızistan cumhuriyeti, merkezi Asya ülkeleri içinde DTÖ'ye (Dünya Ticaret Örgütü) üye olan tek ülkedir³⁷³. Kırgız Türkleri, BDT'nin üyesi olup, Birleşmiş Milletler ve AGİK gibi kuruluşlara Türkiye sayesinde üye olmuştur³⁷⁴

Kazakistan'da tarım yapılabilen alanların başında gelen Marin vadisi, ülkede pamuk yetiştiriciliğinin en önemli merkezidir. Ayrıca tütün, keten, kenevir, buğday, şeker pancarı ve mısır ekimi yapılmaktadır. Hububat üretimi 1988 yılında 1.581.000 ton olmuştur.³⁷⁵Doğudan başlayarak bir değerlendirme yapılırsa, Kırgızistan'ın tarıma en elverişli bölgesi "Oş" yöresidir. Oş ilinde çok sayıda Özbek azınlığı da mevcuttur. Etnik farklılıklar ve ekonomik

³⁶⁹ Anıl Çeçen "Türk Devletleri", Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.545

³⁷⁰ Mambetjunus Abylov "Kırgızistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli" Türkiye Asya Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.108

³⁷¹ Foreign Policy Of States A Nandbook On World Affairs Editörs: Wolfgang Geiler, Kemal İnat, Cludio kullmann; Kyrgyz Republic, Nurullah Altun & Nurhodja Akbulayev; s.276

³⁷² Anıl Çeçen "Türk Devletleri", Fark Yayınları, Ankara, 2007, s.543

³⁷³ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.135

³⁷⁴ Prof. Dr. Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi", Ankara, Akçağ Yayıncılık, 1999, s.150

³⁷⁵ Atilla Artam, "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri", Yıldız Yayıncılık, İstanbul, s.9

Sebepler Kırgızlara Özbekler arasında çok defa arazi ve konut kavgalarına, kanlı çatışmalara da yol açmıştır.³⁷⁶ GSYİH'nin büyük ölçüde tarım sektörüne bağımlı olması ülke ekonomisinin hava koşullarına bağılı olarak değişiklik göstermesine sebep olmaktadır Kumtor altın madeninin 1997 yılında faaliyete geçmesi ile tarım sektörüne bağımlılık azalmıştır. Tekstil, giyim sanayi sektörleri ve altın sanayi sektörleri dışında diğer sanayi sektörlerinde kayda değer bir gelişme yoktur. Kırgızistan'a en fazla yabancı yatırım yapan ülkeler Kanada, ABD, Türkiye, Almanya, Kore'nin yanı sıra Çin'dir.³⁷⁷ Ancak Kırgızistan, küçük bir ülke olduğu için bölgedeki Çin yayılcılığının tehdit ettiği başlıca ülkelerden birisidir. Bu nedenle, Kırgızistan gelecekte ekonomik açıdan güçlenmelidir³⁷⁸.

³⁷⁶ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.172

³⁷⁷ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri' Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.136

³⁷⁸ Anıl Çeçen "Türk Devletleri",Fark Yayınları, Ankara,2007,s.546

3.1.5.Kazakistan

Asya ile Avrupa arasında en önemli geçiş ülkelerinden birisi olan, Kazakistan'ın Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, uzun yıllar Moskova ve cumhuriyetlerin iktidarı paylaşmaları gerektiğini savunmuştu. Ağustos darbesinden önce birliğin korunması yolunda Gorbaçov ile birlikte hareket eden Nazarbayev, istediklerinin gerçekleşmemesi üzerine partiden istifa ederek ülkesindeki başkanlık seçimlerine bağımsız aday olarak katılmış ve daha sonra da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasında büyük rol üstlenmişti. Kazakistan 25 Ekim 1990'da egemenliğini,16 Aralık 1991'de eski SSCB devletlerinden –en sonuncu- olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁷⁹ Kazakistan,1990'lı yılların başında bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetleri içerisinde de 2.750.00 km kare yüz ölçümü ile en büyük ülke durumundadır ve ayrıca Azınlık halindeki Türk nüfusu yavaş yavaş çoğunluk durumuna geçmektedir³⁸⁰.Kazakistan Eylül 1989'da Kazak Türkçesinin resmi dil olduğunu onaylamış, 1990'da parlamento seçimlerini yapmıştır, Nisan 1990'da başkan seçilen Nazarbayev'in 1993 yılından itibaren bir Kazaklaştırma politikası takip etmesi, Kazak Türklerinin yararına olmuştur. Birkaç istisna dışında bütün üst düzey görevlere nitelik gözetmeksizin etnik bakımdan Kazak Türkü olanların getirilmesi, sağlam bir Kazakistan temelini atılması için bir ilk adım gibidir.Kazakistan'da demokrasiye geçiş ile beraber toplumda düşünce birliği oluşturulması için bir devlet bildirisi yayınlanmıştır. Reformların başarılı olabilmesi için etnik gruplar arasında uyumun sağlanması, her vatandaşın refah düzeyinin yükseltilmesi, ülkedeki etnik ve kültürel çeşitliliğin korunması, demokratik gelişmelere doğru yöneliş ve siyasette çoğulculuğun sağlanması hedeflenerek devlet tarafından bu tür bir çıkış örgütlenmiş ve böylece Sovyetler Birliği sonrasında ülkede başıboşluğa izin verilmemiştir³⁸¹.

Kazakistan, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip ve Orta Asya'nın en büyük yüzölçümüne sahip bir ülkedir³⁸². 28 Ocak 1993'te Kazakistan parlamentosu, bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk anayasasını kabul etmiştir. Bu anayasaya göre devlet başkanı devletin ve yürütmenin başıdır.³⁸³ Kazakistan demokratikleşme yolunda ilerlemektedir ancak gelişmiş siyasi kuruluşlarla, icra, yasama ve yargı organları arasında eşit ağırlığın sağlandığı ve hiyerarşik olmayan bir sisteme, insan hakları ile özgürlük haklarının, özellikle de mülkiyet

³⁷⁹Suale Baycaun " Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası Ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", Avrasya dosyası cilt7, Sayı:4,Asam Yayınları, Ankara,2001,s.72

³⁸⁰ Saadetin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi",Ankara, Akçağ Yayıncılık,1999;s.,99

³⁸¹ Anıl Çeçen "Türk Devletleri",Fark Yayınları, Ankara,2007,s.520

³⁸² Süreyya Sakıncı, "Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar",Emek Maatbacılık, Manisa,2005,s.126

³⁸³ Suale Baycaun " Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", Avrasya dosyası cilt7, Sayı:4,Asam yayınları, Ankara,2001,s.73

hakkı ile devlet idaresinde gerçek anlamda yer alabilme hakkını savunan gerçek bir mekanizmaya sahip olduğunda artık bir hukuk devleti olarak görülebilir. Her insanın tam anlamında vatandaş sayıldığı gelişen bir sivil toplum, hukuk devleti olmanın önemli şartlarından birisidir³⁸⁴. Ancak Kazakların siyasi bilinci, şimdilik siyasete ilgisizdir. Öncelikle milliyetçi akım ve partilerin kitlesel temelini olmayışı bununla izah edilebilir.³⁸⁵ Kazakistanlıların milli düşüncesinde ideolojik anlayışı olumsuz yönde etkileyen, tabii ki, yetmiş senelik totaliter rejim hâkimiyeti ve onun ideolojik anlayış ve kullanılışıdır.³⁸⁶ Kazakistan egemenliğinin ilanı ve bununla ilgili yeni sosyo-politik gerçekler, vatandaşların ve toplum düşüncesinin değişmesine neden olmuştur. Gittikçe güç kazanan fikir, Sovyet devletinin tarihi yolunu tekrar gözden geçirmek ve çok etnikli bir devlet içindeki iç siyaset durumunu istikrarsızlığa dönüştürebilecek manevi değerlerin eşitlendirilmesi fikridir. Günümüzde ve gelecekte halkaların var olabilmelerinin öncelikli koşulu “Ortak Kader” düşüncesidir.³⁸⁷ 2005 sonunda Kazakistan 'da seçimler olmuştur Fakat rejim değişikliği gerçekleşmemiştir. Bu zaten beklenen bir sonuçtur³⁸⁸.

Kazakistan Rusya'ya savunma ilişkileri açısından diğer BDT üyesi ülkeleri ile kıyaslanamayacak derecede bağımlıdır. Rusya, Kazakistan topraklarında Baykonur Uzay üssü ve dört tane askeri poligonu kullanmaktadır. Ayrıca Kazakistan savunma sanayine ait 13 tesisin ürünlerinin %70 Rusya için üretilmektedir.³⁸⁹ Rusya-Kazakistan ilişkileri son dönemlerde daha çok enerji kaynaklı ekonomik ilişkiler çerçevesinde gelişimini sürdürmektedir. Ancak askeri iş birliği konuları iki ülke ilişkileri içerisinde ilk dönemlerdeki kadar olmasa bile yine de önemli bir yer tutmaktadır. Zira imparatorluğun dağılmasından sonra Sovyetlerin askeri gücünün önemli bir kısmını oluşturan birçok askeri tesis Kazakistan toprakları içerisinde kalmıştır.³⁹⁰

Kazakistan sanayi yapısı, Sovyet ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik merkezi planlama sisteminin ekonomik ve politik sonuçlarını yansıtmaktadır. Ülke sanayi

³⁸⁴Elina Silantjeva “Kazakistan’da Üçüncü Sektörün Şekillenmesinin Bazı Meseleleri”, Çeviren: Almagül İşina, Kalkınma Yardımlarında Sivil Toplum Kuruluşları ve Kapasite Geliştirme, Editör Almagül İşina, Tasam Yayınları, İstanbul,2007 s.156

³⁸⁵Suale Baycaun “ Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası Ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler”, Avrasya dosyası cilt7, Sayı:4,Asam Yayınları, Ankara,2001,s.78

³⁸⁶T.B.Umbetaliyeva “Kazakistan’da Siyasal Gelişmeler”, Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Cilt:7, sayı:4,Asam Yayınları, Ankara,2001,s. 92

³⁸⁷A.g.e, 93

³⁸⁸Murat Metin Hakkı “ Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya’yı Neler Bekliyor” Tasam Yayınları, İstanbul,2005, s.112.

³⁸⁹Sinan Oğan “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri”, Avrasya Dosyası Kırgızistan-Kazakistan Cilt:7,Sayı:4,Asam Yayınları, Ankara,2001 s.142

³⁹⁰A.g.e. 142

sektöründe imalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demir dışı ve demir metalurjisi, kimya ve Petrokimya, makine, inşaat ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi önemli alt sektörler olarak dikkat çekmektedir. Sanayi sektöründe iyileştirmeye yönelik temel kurumsal ve stratejik raporlara ihtiyaç duyulmaktadır³⁹¹. Kazakistan'da takriben 15 milyon ton buğday üretilmektedir. Küçükbaş hayvan varlığı 35 milyonu büyük baş hayvan varlığı ise 8 milyonu bulmaktadır. Kazakistan'da çalışabilir nüfusun % 81'i istihdam edilmiştir. Bu oranın % 70'i devlet işletmelerinde faaliyet göstermektedir³⁹². Kazakistan, BDT ülkeleri içinde en yüksek kişi başı GSYİH ve aylık ücretlere sahip ülkedir. Ülkeye ilk giren yabancı iş adamları da Türk iş adamlarıdır. Bu durum hem iki ülke yetkililerinin desteği, hem de iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlar sayesinde olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, ikili ticari ilişkilerimiz de düzenli şekilde artmıştır.³⁹³ Kazakistan sadece sosyo –ekonomik alanlardaki reformlarla yetinmemektedir, çağdaş eğitim sisteminin kurulmasına, demokrasinin geliştirilmesine ve siyasi modernizasyonuna önem verilmektedir. Ayrıca, Kazakistan kendi çıkarlarını da hesaba katarak, bölgesel ve uluslar arası gelişmeler ekseninde dengeli dış politika çizgisi izlemeye devam edecektir³⁹⁴ Karşılıklı kazanıma dayalı şartların bulunacağı bir ortamda Kazakistan, Batı ve Doğu ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme çabasıdadır³⁹⁵.

Kazakistan'ın dış politikasındaki öncelikli eğilimlerini, terörle, organize suçlarla, yasal olmayan yollardan silah dağıtımıyla, uyuşturucu ticaretiyle ve diğer buna benzer tehditlerle mücadelede uluslar arası işbirliğini güçlendirme ve genişletme şeklinde sıralamak mümkündür. Geniş petrol ve doğalgaz sahaları uluslar arası petrol ve enerji tekellerinin dikkatini çekmekte ve bu dev kuruluşlar geleceğin ekonomisi için yavaş yavaş Kazakistan'a girmektedirler³⁹⁶.Kazakistan'ın uluslar arası işbirliği, BM, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü, Asya Karşılıklı etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları zirvesi vb. Olmak üzere çok yönlü bir biçimde ve başarılı bir şekilde gelişmektedir³⁹⁷.Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde ise Orta Doğu ülkeleriyle

³⁹¹ “Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri”,Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s. 64.

³⁹² Atilla ArtamTürk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye İlişkileri, Yıldız Yayıncılık, s.82

³⁹³ B.Tuğberk Tosunoğlu ,“Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar Ve Bu politikaların Etkileri”, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları's.131

³⁹⁴ Talgat Aduov“Kazakistan'ın Siyasi Ve Ekonomik Potansiyeli”, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi Ve Ekonomik İlişkiler, Editörler: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.96

³⁹⁵Bektas Mukhamejanov “Türkiye ile Kazakistan Karşılıklı Kazanımlara Dayalı Bir İşbirliği”, Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi Ve Ekonomik İlişkiler, Editörler: Atilla Sandıklı ve diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.97

³⁹⁶ Anıl Çeçen “Türk Devletleri”,Fark Yayınları, Ankara,2007,s.517

³⁹⁷ Bektas Mukhamejanov “Türkiye ve Kazakistan: Karşılıklı Kazanımlara Dayalı Bir İşbirliği”, , Türkiye ve Asya Ülkeleri siyasi ve Ekonomik İlişkiler, Editörler: Atilla Sandıklı ve diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.98

yapılacak işbirliği, Kazakistan'ın gelişmesi ve onun dünya toplumunda yerini alması için büyük imkânlar sunmaktadır. En büyük hedef, ortaklar arasında doğrudan ulaşım yollarının inşa edilmesi ve ticaretle bir araya getirilmesidir. Avrupa Birliği ve ABD, Kazakistan'ı Pazar ekonomisine sahip bir ülke olarak tanımakta ve bu durum Kazakistan'ın dış ticaretine de olumlu yansımaktadır. Dünya Bankası Kazakistan'ı, dünyanın yatırım için uygun 20 ülkesi arasına dâhil etmiştir. Kazakistan, aralarında Chevron, Mobil, Texaco, British Gas, Shell, Singapur Technologies, Volkswagen-Skoda ve diğerlerinin buldukları dünyaca tanınan çokuluslu şirketlerin birçoğuyla hammadde ve işleme alanlarının geliştirilmesi konularında aktif olarak diyalog yürütmektedir³⁹⁸.

Kazaklar tek bir ulus olarak oluşma yolunda uzun ve zor evrim geçirmişlerdir. Karahan'lı ve Altınordu devletlerinin Türk hakanlıklarını oluşturan Türk boyları temelinde oluşan Kazaklar Avrasya'nın zengin kültürü ve uygarlıklarının tümünü barındırmıştır.1907-1912 yılları arasında Rusya'nın Avrupa bölümünden iki milyon dört yüz bin slavin taşınması,1930-1940 yıllarında ise Uzak Doğu'da ki Korelilerin Polonyalıların Kazakistan'a gönderilmesi ve cephe bölgesi nüfusunun Kazakistan'a tahliyesi sonucu Kazaklar kendi topraklarında Azınlık durumuna düşmüştür. Yerli halkın oranı %30'a inmiştir. Dolayısıyla, nüfus yapısı açısından Kazakistan diğer Türk kökenli cumhuriyetlerinden çok farklı bir konumdadır. Bununla birlikte Çarlık Rusya'sından beri ciddi bir sömürüye tabi tutulan Kazakistan'da nüfus içindeki Rus-Kazak oranı çok çarpıcıdır.³⁹⁹Daha sonraları SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlıklarını kazanan milletler, Ruslaşmaktan kurtulup kendi milli devletlerini yeniden kurma, kendi milli kimliklerini yeniden tanımlama sürecine girmişlerdir.⁴⁰⁰ Ancak Kazakistan'da durum biraz daha karışıktır; Kazakistan, Çarlık devrinden beri bir göç, Sovyet döneminde de göç ve sürgün yeri olmuştur. Çok sayıda Rus ve Ukraynalı köylü yerleştirilmiş ve bu durum Brejnev'in büyük alanları tarım sahasına çevirme dönemine kadar sürmüştür⁴⁰¹.Kazakistan'da yaşayan ve büyük oranda Kruşçev'in büyük kazak bozkırlarının tarıma açılmasını içeren "Bakir Topraklar Projesi"(1955-1963) ile buraya gönderilen Rus, Belarus ve Ukraynalılar⁴⁰² ve Almanlar, Sovyet Sosyalist

³⁹⁸ .A. Jangabayeva "Kazakistan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler", Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi Ve Ekonomik İlişkiler, Editörler: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul,2006,s.106

³⁹⁹Saule Baycaun " Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki gelişmeler", Avrasya dosyası cilt7, Sayı:4,Asam yayınları, Ankara,2001,s.71

⁴⁰⁰Süleyman Sırrı Terzioğlu "Türkmenistan'ın Azınlıklar Konusundaki Siyaseti" ,Avrasya Dosyası Özbekistan Özel, Cilt:7,sayı:2,Asam yayınları, Ankara,2001,s.118

⁴⁰¹ Atilla Artam "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri",Yıldız Yayınları,İstanbul, s.85

⁴⁰² Utku Yapıcı, "Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya, Avrasya",Başlık Yayınları, İstanbul,2007,s. 104.

Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılışı ile , ‘‘Azınlıklar sorunu’’ oluşturmuş ve bölgenin en önemli endişe kaynaklarından birisi haline getirmiştir. Hatta yle ki bölgede yaşayan Rus azınlıklar Kazakistan'da uzun süre tedirginlik yaşamasına neden olan hareketlerin temelini oluşturmuştur, çünkü bir dizi Rus rgt; Rusların egemen olduğu eski Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulması özlemine çekmekteydi, Bu azınlıklar Kazakistan'ın ulusal bağımsızlığını, üniter devlet yapısını, anayasasını ve diğer ulusal bağımsızlık simgeleri tanımak istemiyorlardı.⁴⁰³1990'da Kazakistan'ın etnik yapısının % 5,8'i Almanlardan oluřmaktaydı⁴⁰⁴.

Kazakistan'ın içindeki Alman azınlıkları bölgede ki en ilginç azınlık gurubudur. SSCB'nin kurulmasının ilk yıllarında özerklik ilan ederek kültürel ve ekonomik anlamda ‘‘devlet içinde devlet’’ kuran Almanlar,1930'ların sonunda 1960'lara kadar zorlu bir dönem içine girmişlerdir. II. dünya Savaşı'nın başlamasıyla özerk cumhuriyetlerini hukuki olarak olmasa da fiili anlamda kaybeden Sovyet Almanları, daha sonra verdikleri mücadeleye rağmen bu haklarını geri alamamışlardır.⁴⁰⁵Kazakistan'da ve SSCB'nin diğer bölgelerinde Almanların durumunun Stalin yönetimi yıllarına göre giderek iyileşmesine rağmen, özerkliklerinin fiili anlamda ortadan kaldırılması ve bir türlü restore edilmemesi Almanları tarihi vatanlarına ge itmektedir ve hızla Kazakistan'ı terk etmektedirler. Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 450 bin etnik Alman yaşamaya devam ediyor. Tüm çabalara rağmen, onların çoğu Almanya'ya g arzusundan vazgeçmiş değildirler. Birçoğu imkânların yetersizliği nedeniyle Kazakistan'dan ayrılmamaktadırlar. Hkmetin eğitim ve kültür konusunda aldığı tüm tedbirlere rağmen, g sorunu Kazakistan'da güçlü bir siyasi ve ekonomik yapının oluşması sürecinin tamamlanmasına kadar devam edecektir.⁴⁰⁶G eden diğer bir etnik grup Ruslardır, Kazakistan'da ki Rusların da çoğu 1991 sonrasında ülkeyi terk ederek Rusya'ya yerleşmişlerdir ki, Rusya'da ki ekonomik durumun Kazakistan'a göre daha parlak olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada, siyasi ve sosyal faktörler devreye girmektedir. Nitekim yıllardır Kazakistan'da yaşayan, fakat Kazakça bilmeyen Ruslar, Ukraynalılar, Almanlar ve diğer etnik gruplar Kazakçanın hâkim olmaya başladığı ve üst düzey devlet görevlerinden Kazakların tercih edildiği bir dönemde kendileri ve çocukları için iyi bir

⁴⁰³ Kayyum Kesici, ‘‘Dn Bugün ve Hedefteki’’;IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2006, İstanbul, s. 275

⁴⁰⁴ Atilla Artam ‘‘Tk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri’’,Yıldız Yay.,İstanbul, s.85

⁴⁰⁵ Nermin Güler ‘‘Kazakistan'da Alman Azınlığı’’, Avrasya dosyası, Asam yayınları, Kazakistan –Kırgızistan zel cilt 7, Sayı:4,Ankara,2001 s.162

⁴⁰⁶ A.g.e s.170-176

geleceğin işaretlerini bulamamışlardır. Kazakistan'da yapılan anketler de bunu kanıtlar sonuçlar ortaya koymuştur.⁴⁰⁷

1995'te kabul edilen ve başkanın yetkilerini artıran anayasa değişikliğiyle, Rusça "devlet dili" olmamakla birlikte "Resmi dil" yapılmış ve "Kazak ulusu" ifadesinin yerine "Kazakistan halkı" ifadesi geçirilmiştir. Ama aynı zamanda Nazarbayev hükümranlığında hiçbir fedakârlıkta bulunmamakta, iş ve siyaset alanlarında bir Kazaklaştırma politikası sürdürmekteydi. Çifte yurttaşlığın reddi sürmektedir, çünkü bu durum uygulamada ülkenin kuzeyinin Kazakistan'dan neredeyse ayrılması anlamına gelmekteydi⁴⁰⁸.

Ancak bağımsız hareket edebilen sağlam bir devlet yapısının olmadığı ve boyların rekabet içinde olduğu bir sistemde, devlet başkanının iktidarın kilit noktalarını elinden kaçırmaması muhtemeldir.⁴⁰⁹ Bu yüzden azınlıklarla ilgili politikaların çok dikkatlice oluşturulması ve uygulanması gereklidir.

⁴⁰⁷ Güler,s.173

⁴⁰⁸ Olivier Roy "Yeni Orta Asya, Ya da Ulusların İmal Edilişi",Metis yayınları, İstanbul,2005,s.188

⁴⁰⁹Saule Baycaun, " Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler",Avrasya Dosyası cilt7, Sayı:4,Asam Yayınları, Ankara,2001,s.84

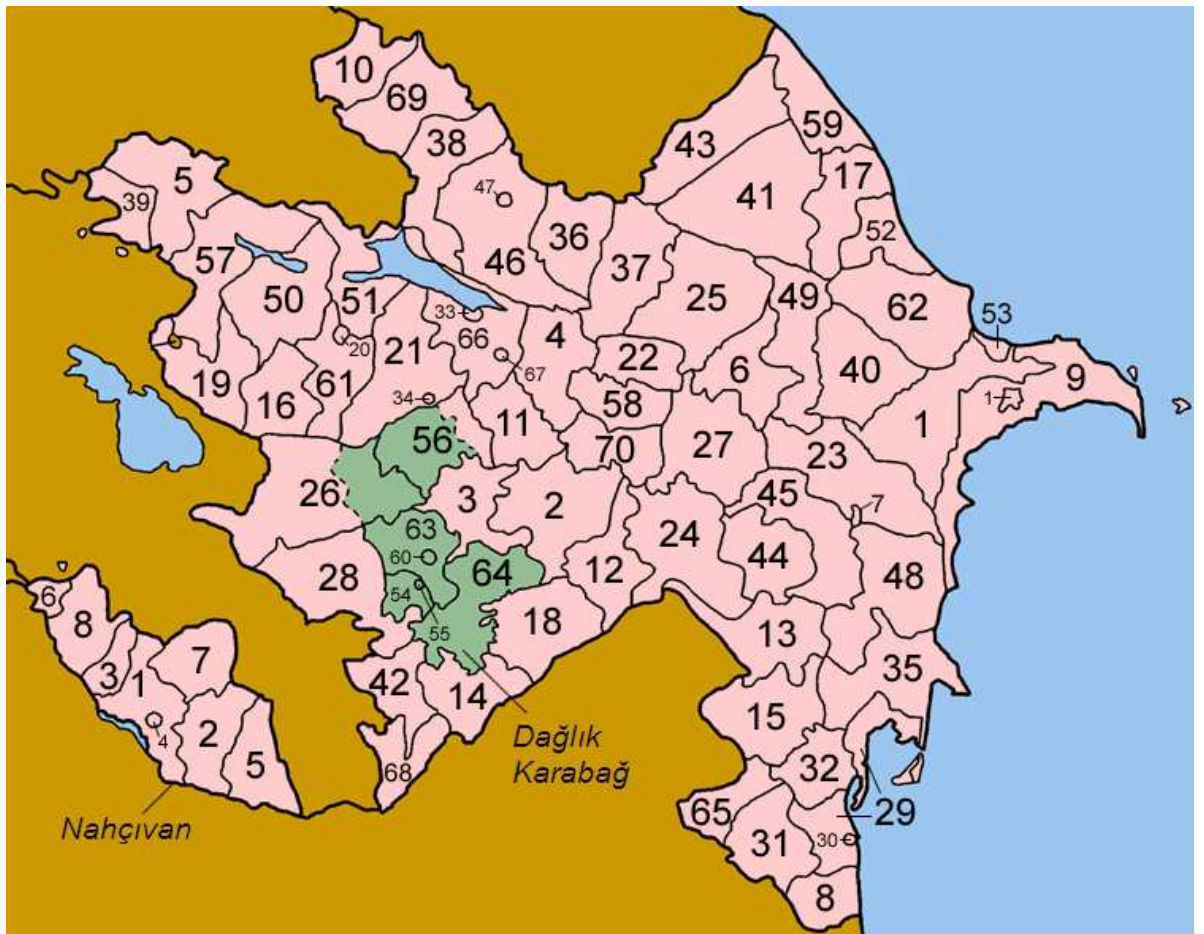
3.2.Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik ve Siyasal Sorunlar

3.2.1. Siyasal Sorunlar

3.2.1.1. Yukarı Dağlık Karabağ Sorunu

Harita.2.

Yukarı Dağlık Karabağ Haritası

Kaynak:http://www.deik.org.tr/Lists/Bulten/Attachments/74/Azərbaycan%20Ulke%20Bulteni_TR.pdf

Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası adlı eserinde, ABD'nin sahip olduğu evrensel üstünlüğe karşı, Avrasya'da siyasi ve/veya ekonomik muhtemel tehditlerin çıkabileceğini göz önünde bulundurarak Avrasya'yı dünyada üstünlük kurma oyununun oynadığı bir satranç tahtasına benzetmiştir. Brzezinski'ye göre Avrasya'nın bugünkü siyasi haritasında en az beş jeostratejik kilit oyuncu ve beş mihver devlet vardır. Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan faal büyük oyuncularlardır. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, İran, Türkiye, önemli ve kritik mihverlerdir. Türkiye ile İran, kısıtlı olanakları ile Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsızlığına yeni kavuşmuş cumhuriyetlerde meydana gelen gelişmeleri ve bölgede oluşmakta olan siyasi yapıyı önemli ölçüde etkilediklerinden gelecekte kısmen oyuncu olma olasılığına sahip bulunmaktadır⁴¹⁰.

Ancak Türkiye İran'la kıyaslandığında bölgede aktör olmak için çok daha önemli bir kozu elinde bulundurmaktadır oda Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ortak paydası Türk olmasıdır. Türkiye ve Azerbaycan çoğumuza göre kardeş iki ülke iken kimilerine göre ise bunun tam tersidir; fakat her ne olursa olsun "iyi komşu" konusunda sıkıntı yaşayan bu iki ülke için karşılıklı ilişkiler çok önemlidir.⁴¹¹ Bu iki ülkeyi ortak paydada buluşturan "Türk" olmanın yanı sıra, hem iç politikada hem de dış politikada, her iki ülkenin de Ermeni siyaseti paradokslarından ve tutarsızlıklardan fazlasıyla nasibini almış olmasıdır.⁴¹² Türkiye her ne kadar Ermenistan'la ilişkilerini yumuşatmaya başlamış olsa dahi, Azerbaycan'ın Ermenistan'la olan yukarı Dağlık Karabağ meselesini yakından takip etmektedir ve Azerbaycan'a haklı meselesinde sonuna kadar destek vermektedir. Türkiye'nin Kafkaslar politikasında Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesini; Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış ve bilhassa Azeri toprağı olan Karabağ'da barışa dayandırılmış olması⁴¹³ Türkiye'nin desteğinin en önemli delilidir.

Karabağ Hanlığı Mayıs 1805'de Rusya'ya tabi olmuştur.1805'den itibaren Rusya buraya Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır.1923'te Karabağ'a yerleştirilen Ermeni aileleri ile birlikte Ermeni aileleri sayısı 4366 iken, Azerbaycanlı Türklerin aile sayısı ise 15.729 idi.1825-1826 Rus-İran muharebesi sonucu 1828 yılında imzalanan Edirne Sulh Mukavelesi

⁴¹⁰ Ali Fikret Atun "Avrasya Jeopolitiğinde Meydana Gelen Değişim Ve Türk Dünyası"21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiğı, Cilt 2,editörler: Prof Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol
'Ankara, Asam yayınları,2003,s.177

⁴¹¹ Yaşar Kalafat ve Araz Aslanlı "Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ", Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası Nobel Yayıncılık, Ankara,2004,s.380

⁴¹² Gerard j. Libaridian "Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü" , iletişim yayınları, İstanbul, s.101

⁴¹³ Mustafa Erkal "Sosyoloji, toplum bilimi";Der yayınları, İstanbul,2000, s.382

sonrasında Azerbaycan'a gelen Ermeniler sayısı 1.300.000'ü bulmuştur ki bunların 1.000.000'u Rusya harici ülkelerden gelmiştir⁴¹⁴. Bu önemli bir noktadır çünkü bölgenin Ruslar tarafından bilerek Ermenileştirilmeye çalışıldığının en güzel delilidir. Peki, Rusya neden bölgede böyle bir politika izlemiştir nedeni oldukça basittir. Çünkü Rusya hiçbir zaman ne güçlü bir Türkiye ne de güçlü bir Azerbaycan istememiştir ve sanki Ermenilerin her iki ülkeye de yaşatacakları öngörüsüne sahip olup bölgeye sadece kendi sınırlarından değil diğer ülkelerden de ermeni halkını toplamaya başlamıştır. Bu durum soğuk savaş boyunca da şahit olduğumuz Rus dış politikasının ana karakteri olan yayılcılığın en itaatkâr uşağıdır.

Ermenistan ve Azerbaycan BDT'nin üyesi ülkelerdirler. Bu birliğin temeli olan 'Alma-Ata anlaşması'nın 5.maddesinde yüksek AKİT taraflar topluluk çerçevesinde mevcut sınırların değişmezliğini kabul edecek ve ona saygı göstereceklerdir'' denilmektedir. Fakat bu madde Ermenileri durdurmaya yetmemiştir ve Şubat 1992'de Kızıl ordu destekli Ermeni ordusu ve çeteleri Karabağ'a karşı saldırıya geçmişler ve birçok yeri yakıp yıkmışlardır. Bütün dünya ve AGİK gibi milletlerarası kuruluşlar Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu çok iyi bildikleri ve hatta ABD Dışişleri bakanlığının, Ermenistan'ın Karabağ'da etnik temizlik yaptığına dair raporları olduğu halde, Ermenistan'a hep göz yummuşlardır. Azerbaycan'ı ve Gürcistan'ı federasyona dönüştürme çabaları Amerika ve Rusya tarafından yoğun bir şekilde devam etmektedir. Dolayısıyla Gürcistan'da ki Abhazya hareketleri ile Azerbaycan'da ki Karabağ Ermeni olaylarının aynı tarihlerde başlaması tesadüf değildir⁴¹⁵.

Ayrıca Azeri Türkleri ile Ermeniler arasında Karabağ nedeniyle çıkan çatışmalarda, Ermeniler ile birlikte, Fransız Guyenası'ndan getirilen paralı askerlerin de Azerilere karşı savaştığını bilmekteyiz. Bu şaşırtıcı değildir çünkü tarih boyunca, Batılı devletler, bu gibi çatışmalarda hep Ermenileri desteklemiş; Ermenilere silah ve para yardımı yapmışlardır.⁴¹⁶ Buradan yola çıkarak Dağlık-Karabağ sorununun bir türlü çözülememesini oynanacak büyük oyuna bağlayabiliriz ve çatışmalarda katledilen masum insanları düşünüp oyunun ne kadar acımasız olduğunu görmekteyiz. Buna en dramatik örnek olarak 25-26 Şubat 1992'de Ermeni güçlerinin bölgedeki Azerbaycanlı yerleşim birimi Hocalı'ya düzenledikleri saldırının bir katliama nasıl dönüştüğünü verebiliriz. Saldırıda 600'den fazla sivil öldürüldü ki, bunlardan 63'ü çocuk,106'ısı kadın,70'i ise yaşlı savunmasız

⁴¹⁴Atilla Artam, "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri" ,Yıldız Yayıncılık, s.102

⁴¹⁵ Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi",Ankara, Akçağ Yay.,1999;s.64-67

⁴¹⁶ Uğur Mumcu, "Örs ve Çekiç" Bütün Yazıları, Um: ag vakfı Yayınları, Ankara,2003,s.27

insanlardı⁴¹⁷. Azerbaycan'ın Ermenistan'la mevcut kötü ilişkilerinin nedeni olan Dağlık Karabağ bölgesinin ermeni işgali altında olması problemi en başında Stalin'in bölgeye tasfiye için Ermenilere izin vermesi ile başlatmıştır.⁴¹⁸

Ermeniler, kendilerince yorumladıkları tarihsel olaylar çerçevesinde her iki bölgenin Ermenistan'a ait olduğu iddiasındadırlar. Yukarı Karabağ'ın nüfus çoğunluğu ermenidir.⁴¹⁹ Azeri topraklarında nüfus çoğunluğunun Ermenilere ait olması şaşırtıcı olsa da bu yukarıda okuduğumuz gibi bunun bölgedeki büyük güç Rusya tarafından ince hesaplarla oluşturulduğu gerçeğini bilmekteyiz. Peki, Ermeniler ne istemektedirler? Yunanlıların nasıl Megali İdea⁴²⁰ dedikleri bir yayılma emelleri varsa, Ermenilerin de bir Büyük Ermenistan emelleri vardır.⁴²¹ Ermeni ulusal çıkarının ve Ermenistan'ın devlet politikasının oluşumunu etkileyen 3 faktör vardır bunlardan biri; Dünya Ermenileri (diaspora) diğeri ise Ermenistan Ermenileri, ve sonuncusu Dağlık Karabağ Ermenileridir. Her üç faktör 19 yy. sonlarında sistemli biçimde ortaya konulan Ermeni ulusal ideolojisinin oluşumuna katılarak bir uzlaşma sağlamışlardır⁴²². Ermenilere göre; Karabağ savaşı bir savunma savaşıdır, bir yayılma savaşı değildir. Ermeni yönetimi Ermenistan'ın genel olarak topraklarını genişletme peşinde olmadıklarını. Karabağ probleminin ise biçimsel veya sembolik avantajlar kazanılarak değil, Karabağ'ın hayati çıkarları temelinde, uluslar arası hukuk çerçevesinde halledilmesi gerektiğine inanmaktadırlar⁴²³.

Ermenistan'ın sözde bu düşüncesi büyük Ermenistan hayalleri düşünüldüğünde inandırıcı olmadığı gülünçtür. Ermeni stratejistlerine göre Kafkaslarda sadece Ermenistan bölgenin tek eksenli olmasının zararlarını görmekte ve buna karşı çıkmaktadır. Bu düşünceye göre Gürcistan ve Azerbaycan'ın Batıya entegrasyonunun kendisine zarar vereceğinden korkan Ermenistan diğer devletlerin de Kafkaslarda bulunmasına çaba göstermektedir. Amaç bölgede süper güçlerin bir birini frenlemesini (dengelemesini) sağlamaktır.

⁴¹⁷ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt:7 Sayı:1, Asam Yayınları, Ankara, 2001, s.404

⁴¹⁸ Ayla akdoğan&Nurullah Altun& Ismail Dalay "Republic of Azerbaijan"; Foreign Policy of States a Handbook On World Affairs, Editörs: Wolfgang Geiler, Kemal İnât, Cludio Kullmann, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.39

⁴¹⁹ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul, 1995, s.178

⁴²⁰ Büyük Ülkü.

⁴²¹ Bilal N. Şimşir, "Ermeni Meselesi 1774-2005", Bilgi yayınları, İstanbul, 2005, s.177

⁴²² Haladdin İbrahimli, "Değişen Avrasya'da Kafkasya", Asam Yayınları, Ankara, 2005 s.44

⁴²³ Gerard j. Lıbarıdıan "Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü", İletişim Yayınları, İstanbul, s.101

Ermeni stratejistleri bu frenleme stratejisinin Ermenistan'ın misyonu olduğunu düşünmektedirler⁴²⁴. Karabağ'ın fiilen Azerbaycan'dan bağımsız ve Ermenistan'la bir bakıma bütünleşmiş konumda olduğunu iddia etmektedirler⁴²⁵. Ermeni analizlerine göre Dağlık Karabağ sorunu Gürcistan'ın çıkarlarına da uygundur. Çünkü Ermenistan-Azerbaycan çatışması Gürcistan'ın bölgedeki konumunu kuvvetlendirmekte, ona tarafsız arabulucu, bazı durumlarda hakem olma fırsatı vermektedir. Bu bakımdan Gürcistan bölgede güçlenmek için Dağlık Karadağ'da Ermeni ulusal çıkarlarına karşı çıkmamalıdır⁴²⁶.

Kısacası Ermenistan bölgede her türlü desteği sağlamak peşindedir. Yeni Dünya düzeninin inşa faaliyetlerinin bitmek üzere olduğu günümüzde Ermenistan'ın yanına büyük güçleri alması kaçınılmaz bir gerçektir, çünkü tarihin her evresinde karşılaştığımız gibi bu tip durumlarda gerçeklere değil çıkarlara bakılmaktadır. Rusların XIX.yy. beri açtığı bütün savaşlarda Rus ordusu yanında yer alan gönüllü Ermeniler düşünülürse bu şaşırtıcı değildir⁴²⁷. Dünyanın önemli noktalarındaki hemen tüm sorunlarda, çatışmalarda Batı dünyası (özellikle ABD) ve Rusya hep farklı tarafları desteklemişlerdir. Ancak ilk defa bu konuda aynı tarafta olmaları bakımından Karabağ sorunu büyük bir ihtimalle tek istisnayı oluşturmaktadır⁴²⁸. Bu da Kafkasların ne denli önemli olduğunun en açık göstergesidir.

Azerbaycan'ın en önemli sorunu olan topraklarının Ermenistan saldırısı ve işgali altında bulunması konusunda Türkiye, Azerbaycan'a yakından destek vermiştir. Türkiye, hem uluslar arası kuruluşlarda, hem de bölgesel çapta Azerbaycan'a desteğini sürekli ifade etmiştir. Ama Rusya'nın askeri ve ayrıca, birçok büyük devletin maddi ve manevi desteğini arkasına almış olan Ermenistan karşısında Türkiye'nin Azerbaycan'a askeri destek konusunda pasif davrandığına yönelik eleştiriler de yapılmıştır. Elçibey'in bir Türk televizyon kanalı ile söyleşi sırasında "Türkiye'den istediğiniz bir şey var mı?" sorusuna verdiği, "Sayın Demirel'den yararlıları taşımak için helikopter istedim, onu bile vermedi. Daha ne isteyeyim" cevabı durumu özetleyen bir görüş olmuştur⁴²⁹. Bu konuda bir öz eleştiri yapmak gerekirse Türkiye'nin pasif davranması konusunda önemli bir nedeninin olduğunu söylemek gereklidir.

⁴²⁴ İbrahimli, s.49

⁴²⁵ Libaridian,s.101

⁴²⁶ İbrahimli, s.52

⁴²⁷ Gültekin Ural, "Ermeni Dosyası",Kamer Yayınları, İstanbul,1998,s.43

⁴²⁸ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu",Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt:7 Sayı:1,Asam Yayınları, Ankara,2001,s.415

⁴²⁹ Yaşar Kalafat ve Araz Aslanlı "Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ", Editör: İdris Bal, Türk dış politikası Nobel Yayıncılık, Ankara,2004,s.384

O da şudur ki Türkiye iç meseleleri ile o kadar zor durumdadır ki hiçbir zaman dış politikası ile yeteri kadar ilgilenememiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeyi kontrol eden Osmanlı devleti geri çekildikten sonra İngilizler bölgeyi kontrol etmiş ve İngilizler 28 Ocak 1919 tarihli tebliğ ile coğrafi iktisadi ve kültürel sebepleri ve bölgedeki Azeri Türkünün nüfus çokluğunu dikkate alarak Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul ve ilan etmiştir. 1923'te Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde Özerk bir vilayet haline getirilmiştir. Bu özerk cumhuriyet 1921'de Azerbaycan'a bağlanmış ve SSCB dağılana kadar da bu durum aynı kalmıştır. Fakat SSCB dağılma sürecine girmesine paralel olarak bu özerk cumhuriyet 20 Şubat 1988'de Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Sovyetlerine müracaat ederek Azerbaycan'dan ayrılmak ve Ermenistan'a bağlanmak kararının onaylanmasını talep etmiştir. Doğal olarak Azerbaycan Yüksek Sovyet'i bu kararı ve başvuru red etmiştir.⁴³⁰

Dağlık Karabağ sorunu, taraflar arasında, 1988 sonlarında yeniden alevlenmiş, giderek artan şiddette ihtilaf odağı haline gelmiştir, Azerilere kötü muamele edildiği söylentileri Azerbaycan'a yansıdığı da Sumgait kentinde Ermeni aleyhtarı gösterilerde 26 Ermeni öldürülmüştür. Olaylar Bakü'ye, Gence'ye ve diğer şehirlere sıçrarken bölgedeki Ermenilerde Azerbaycan'ı terk etmeye başlamıştır. Bu suretle meydana gelen ve 1994 yılına kadar zaman zaman birbirine benzer olaylara devam eden çatışmalarda taraflar can kaybına uğrarken 1.2 milyon civarında Azeri olay bölgelerinden Azerbaycan'a göçe mecbur kalmış, takriben 350 bin civarında bir Ermeni topluluğu da Azerbaycan'ı terk etmiştir. Azerbaycan'ın halen toprak kaybı %20 kadardır⁴³¹.

23 Ağustos 1990'da Ermenistan egemenliğini ilan ederken Karabağ'ı kendi toprağı olarak göstermiş, diğer taraftan 23 Ağustos 1990'da Azerbaycan parlamentosu aldığı bir kararla Dağlık Karabağ Özerk bölgesinin statüsünü fesih etmiş ve kendisine bağlamıştır.10 Aralık 1991'de Dağlık Karabağ'ın SSCB içinde bağımsız bir cumhuriyete dönüşmesi lehinde oy kullanmışlardır.1992 yılı ortalarına gelindiğinde yukarı Karabağ'dan Azeri Türkleri atılmış ve bölgede sadece Ermeniler kalmıştır. Diğer nüfus başka yerlere göç ettirilmiş bir kısmı ise çatışmalarda hayatını kaybetmiştir. Yaşanan etnik eritme Yukarı Karabağ Ermenilerinin, Ermenistan Cumhuriyeti ve Rusya birliklerinin de desteğiyle, Azerbaycan'ın Laçın, Kelbecer

⁴³⁰ İdris Bal, "Türkiye Ermenistan İlişkileri-İdris Bal",Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel Yayıncılık, Ankara,2004,s.405-406

⁴³¹ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.178

agdam, fizuli, Kubatlı, Zengilan bölgelerinde yoğun bir şekilde yaşanmıştır⁴³². Rusya'nın aracılığıyla 24 Mayıs 1994'te Moskova'da da imzalanan ateşkes birçok ihlale rağmen halen yürürlüktedir⁴³³.

Bazı uzmanlar Ermeni milliyetçiliğinin din milliyetçiliği olduğunu düşünmektedirler. Dünyada bu tür milliyetçiliğin benzerini bulmak çok zordur. Bazı uzmanlar Farısların uyguladığı İslam milliyetçiliği ile Ermeni din milliyetçiliği arasında yakınlık ve benzerliğin olduğunu iddia etmektedirler. Fakat önemli sayılacak farklar da mevcuttur. En önemli fark, Ermeniler dünyanın her yerinde yaşamalarına rağmen, kendi devletlerinde kendileri dışında hiç kimsenin yaşamasını istememektedir. Bu da saldırganlıklarının nedenlerinden biri olarak görülebilir. Tüm bunların yanı sıra, Rusya'nın bölgede zayıflamasından rahatsızlık duyan Ermenistan Çin'in Kafkaslara girmesini kolaylaştırıcı politikalarda izlemektedir. Çin Ermenistan'ı destekleyerek Azerbaycan'ın güvenliğini tehdit etmekte ve jeopolitik önemini azaltarak Batının Orta Asya'ya girmesini engellemek amacıyla Kafkaslarda etkili olma isteğindedir. Çin'in rahatsızlığının bir diğer nedeni Türkiye'nin gelecekte Orta Asya'da etkinlik koyma olanakları ile bağlantılıdır. Çünkü Çin'e göre Türkiye'nin Orta Asya'daki etkinliğinin artması Çin'in içindeki Doğu Türkistan-Uygur sorununu gündeme getirebilir. Bu nedenle Çin Ermenistan'ı kuvvetlendirmek suretiyle Türkiye'nin önünü Kafkasya 'da kesme çabasıdadır⁴³⁴. Tüm bu gelişmeler dikkatle analiz edildiğinde oynanan büyük oyunun asıl amacının bölgede güçlü bir Türkiye'nin oluşmaması olduğu fikrini sık sık akla getirmektedir.

Süper güçlerin işbirliği ile Kafkaslarda Ermenistan bir İsrail modeline büründürülmeye çalışılmaktadır. Bütün bunlar Sovyetlerin nüfus politikası ve etnik unsurları birbirine karşı kullanabilmek için dama taşı gibi oynama alışkanlığından ileri gelmektedir. Azerbaycan'a karşı Rus-Ermeni ortak terörünün sürmesi bu ülkenin Rus etki alanına, "Bağımsız devletler topluluğu"na girmemesinden kaynaklanmıştır⁴³⁵ diyebiliriz. Sonuç olarak 1988-1994 arası işgal edilen Azerbaycan topraklarının büyüklüğü 13.210 kilometre kare olup bu Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisine tekabül etmektedir. Birleşmiş milletler ihtilafıla ilgili olarak 822.853.874 ve 884 sayılı kabul etmiştir.⁴³⁶Ve yukarı dağlık Karabağ sorunu hala çözüme kavuşturulmuş değildir. Ancak Karabağ Sorununun çözümü için

⁴³² İdris Bal, "Türkiye Ermenistan İlişkileri-İdris Bal", Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara, 2004, s.406

⁴³³ Editör: Baskın Oran, "Türk Dış Politikası", Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003s.401

⁴³⁴ İbrahimli, s. 44-50

⁴³⁵ Erkal, 381

⁴³⁶ İdris Bal, "Türkiye Ermenistan İlişkileri-İdris Bal", Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004, s.407

yıllardan beri süren müzakerelerde taraflar birçok noktada mutabık kalmışlardır. Bunlar arasında ; Ermeni güçlerin Karabağ'ı çevreleyen ve Ermenilerce işgal edilmiş bulunan yedi ili boşaltılması, işgal nedeniyle yerlerini terk ederek Azerbaycan'ın diğer bölgelerine sığınmış olan Azerilerin evlerine dönmeleri, bu bölgelere bir uluslararası barış gücü yerleştirilmesi, varılacak çözümün uluslararası garanti altına alınması, Karabağ'ın Azerbaycan topraklarından geçecek bir koridorla Ermenistan'a bağlanması gibi hususlar yer almaktadır. Üzerinde anlaşmaya varılamayan başlıca husus Karabağ bölgesinin statüsünün ne olacağıdır. Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi, Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı bir bölge olmasını ve bu bölgeye geniş özerklik haklarının verilmesini istemektedir. Ermenistan ise Sovyet dönemi sisteminin artık geçerli olmadığını, Karabağ'ın bağımsızlığını ilan ettiğini ve bağımsızlık statüsünün tanınması gerektiğini ileri sürmektedir. Uluslararası hukuk bakımından Azerbaycan, ülkelerin toprak bütünlüğü ilkesine dayanmakta; Ermenistan ise halkların kendi kaderini kendilerinin tayin etmesi (self-determinasyon) ilkesinin uygulanmasını istemektedir ve bu konuda Karabağ'da referandum yapılması gerektiğini ileri sürmektedir⁴³⁷. Ancak Devletler hukuku açısından bugün Karabağ'da yaşanan bir "işgal" olayıdır, işgalci ise Ermeni milis çeteleri değil, doğrudan doğruya Ermenistan Cumhuriyetidir.⁴³⁸ Dağlık Karabağ anlaşmazlığının bugünkü şekli ile çözümünün imkânsız olduğu ve meselenin bir çıkmaza sürüklendiği uluslar arası teşkilatlar tarafından da artık itiraf edilmektedir. AGİT arabuluculuk görevi ile hiçbir başarı sağlayamamış ve eşbaşkanların çözüm teklifleri bu problemin çözümüne yeterli olmamıştır⁴³⁹.

Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik politikasının oluşumunda Azerbaycan faktörü ve Karabağ konusu önemli bir belirleyici faktördür. Gerek üzerinde durulacağı gibi Türkiye'nin kendi güvenlik kaygıları, gerekse Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sıkı bağlar ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye etkisinden dolayı Türkiye Karabağ konusunda Azerbaycan'ın yanında yer aldı. Fakat Türkiye, çatışmalarda Azerbaycan'a aktif destek vermemiştir çünkü; Türkiye sorunun uluslar arası mekanizmalar yolu ile çözümüne taraftardı ve halen aynı inancını devam ettirmektedir⁴⁴⁰. Son olarak, Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi; siyasi istikrarın sağlanmasına, milli bir odunun kurulmasına,

⁴³⁷ E.Büyükelçi Ömer Engin Lütem "Karabağ Sorunun Çözümü yakın mı?" Asam,Kafkasya Araştırmaları,3kısım2008,Araştırmalar/Kafkaslar/azerbaycanhttp://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2999&kat1=38&kat

⁴³⁸ Uğur Mumcu, "Örs ve Çekiç" bütün yazıları, Um: ag vakfı yayınları, Ankara,2003,s.68

⁴³⁹ Nesrin S. Karagür, "Dağlık Karabağ Sorunu Neden Çözülemiyor?", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 147-148

⁴⁴⁰ İdris Bal, "Türkiye Ermenistan İlişkileri-İdris Bal",Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara,2004,s.408

ıçeride milli birliğin tesis edilmesine ve her Şeyden nemlisi Türkiye’de yaşayan Türklerin onlarla olduğunu bilerek, Türkiye ile ilişkilerini Şu veya bu nedenle kesmemelerine bađlıdır⁴⁴¹.

⁴⁴¹ Saadettin Gömeç, ‘‘Türk Cumhuriyetleri Ve Toplulukları Tarihi’’,Ankara, Akçağ Yayıncılık,1999;s.68

3.2.1.2. Belli Başlı Diğer Sorunlar

Ülkelerin coğrafi şartları ve güçlü komşularla ilişkileri, o topraklar üzerinde yaşayan toplulukların siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerinde hayati rol oynar ve olayların tarihi akışını yönlendirir.⁴⁴² Türk cumhuriyetleri komşu olmalarına ve aynı kökenden gelmelerine rağmen hem birbirleriyle hem de diğer ülkelerle birçok sorun yaşamaktadırlar SSCB döneminde zorunlu olarak bir arada yaşayan devletlerin bağımsızlıktan sonra nasıl davranacakları, içinde yaşadıkları devletin bunlara nasıl davranacağı, aralarındaki ilişkilerin nasıl olacağı, şiddet olaylarının meydana gelip gelmeyeceği gibi birçok sorun gündeme gelmiştir. Ve korkulan olmuştur Etnik huzursuzluklar, çatışmalar baş göstermiştir ; bunlar Dağlık Karabağ sorunu, Kazakistan’da bazı ayrılıkçı Rusların talepleri, Özbekistan’da Ahiska Türkleri’ne yapılan saldırılar, Kırgızistan’ın Oş bölgesinde Özbeklerle Kırgızlar arasındaki çeşitli şiddet olayları örnek verilebilir. Bu zorlukların bölge devletleri lehine azaltılması, bu ülkelerin zaman içinde her alanda mümkün olabilen serbesti içinde gelişerek daha bağımsız bir hale gelmelerine, Rusya’nın kendilerine samimi olarak yardımcı olmasına ve Batılı gelişmiş ülkelerin çıkarlarını bırakarak bölgeye ciddi ilgiyi göstermesine bağlıdır.

Böyle bir ilgi imkânsız denecek kadar azdır. Batılı devletler her ne kadar bölgenin demokratikleşmesine uzak kalmış olsalar dahi (çünkü demokratikleşme onların çıkarlarına hizmet etmeyecek bir olgudur) birçok devlet, başta ABD olmak üzere, Türk cumhuriyetlerin tümünde insan hakları üzerinde ısrarla durmaktadır. Amaç, demokratikleşme, sürecinde insan hakları gösterilecek özenle radikal grupların ortadan kaldırılmasına yardımdır. Ancak insan haklarına Sovyetler zamanında ne kadar sadık kalınmış ise bugün de aynı alışkanlıkları devam ettirmektedir. Şubat 1994’te yayımlanan ABD Dışişleri bakanlığı insan hakları raporu, Rusya’da olduğu gibi Orta Asya devletlerinde de insan haklarının sınırlı tutulduğunu göstermektedir⁴⁴³

Bölgedeki önemli bir anlaşmazlık sınır anlaşmazlıklarıdır. Bölgede sınır anlaşmazlıklarının en problemleri alanlarından biri Fergana vadisi olmuştur. Büyük çoğunluğu Özbekistan topraklarında olan vadinin kuzey ve doğusunda Kırgızistan, güneybatısında

⁴⁴² “Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri Ve Türkiye”, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.162

⁴⁴³ A.g.e.169

Tacikistan vardır. Özbekistan-Kırgızistan, Özbekistan-Tacikistan sınırları zikzaklara vadinin yolarını kesmektedir.⁴⁴⁴

Orta Asya ülkelerinin çözemedikleri ve çözülmesi de kolay olmayan sorunlarından bir diğeri de çevre kirliliği boyutunun büyüklüğüdür. Bu olayın tarihi sorumlusu Rusya'dır. Çevre kirliliği üç ayrı alanda felaket bölgeleri oluşturmaktadır. Bunlar, Kazakistan'ın Semipalatinks bölgesi, Fergana vadisi ve Aral denizi havzasıdır. Çevre koruma ve endüstriyel kirlenmeye karşı yasalar her üç ülkede yürürlükte ise de, eskiden olduğu gibi bu günde yasaları uygulayacak siyasi sistem ve idari yapılanma yeterli düzeyde değildir. Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, Orta Asya ülkelerinin bu gibi çevre kirliliği olan bölgelerinde kurulan hastane ve sağlık ocaklarının doktor, hemşire gibi ihtisas elemanları da bölgelerinden ayrılmış ve mahali hükümetler personel ve ilaç gereksinimlerini karşılayamamış, bu da insan sağlığını bakımından ihtiyaçların karşılanmasında farklı boyutlarda zorluklar ve sorunlar gözlenmesi gibi engelleri ortaya çıkarmaktadır. Türkiye dâhil çevredeki Müslüman ülkelerin yaptıkları ilaç yardımları da sınırlı kalmıştır⁴⁴⁵. Su kaynaklarının azlığı da sağlığı tehdit eden unsurların başında gelmektedir ve bu da bölgede ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Su kaynaklarının bulunduğu topraklara sahip Kırgızistan ve Tacikistan suyu ulusal bir ham madde olarak görmüş ve suyun parasını almak istemişlerdir. Özbekistan ve Kırgızistan'ın enerji karşılığında su alma anlaşmaları Özbek tarafının anlaşmayı ihlal etmesi sonucu uygulanamamıştır. Kırgızistan'dan daha güçlü bir ekonomisi olan Özbekistan güçlü tedbirler almış ve bu diğer bölge ülkelerini etkilemiştir.

Diğer önemli sorunlardan biri olan organize (örgütlü) suçların Orta Asya'da yaklaşık 30 yıllık geçmişleri bulunmaktadır. Toplumun önemli bir kısmına yayılan organize suçlar, Sovyet yetkililer tarafından fark edilmiş; ancak bunlar için yeterli önlem alınamamıştır. Sosyo-ekonomik, askeri ve siyasi etkileri olan uyuşturucu ticareti ve kullanımının yaygınlaşması, Orta Asya'da güvenlik probleminin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Uyuşturucu ticareti sonucunda sosyal çevre etkilenmiş, bağımlılık arttıkça suç oranları da artış göstermiştir. Bunun nedeni olarak Afganistan'da hasat edilen uyuşturucunun Rusya ve Batı pazarlarına ulaşması için Orta Asya'nın sadece ana yol konumunda olması ileri sürülmüştür. 2000 yılında Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Kontrol Programının tahminine göre Afganistan'da üretilen uyuşturucunun %65'i Orta Asya'dan geçmiştir. 1999'da Afganistan'ın

⁴⁴⁴ Ahmet Taşağıl'ın "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları"; Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s99

⁴⁴⁵ A.g.e.170-175

dünya uyuşturucu üretiminin %75'ini yani yaklaşık 4600 ton miktarındaki afyonu üretmiş olması Orta Asya'dan nakledilen miktarın yarattığı tehlikenin boyutlarını açıkça ortaya koymuştur. Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinin ardından, bölge ülkelerinde eroin kullanımı hızla arttığı gibi Kazakistan'ın bazı kentlerinde AIDS oranının % 40'lara vardığı öne sürülmektedir⁴⁴⁶.

Afganistan-Kırgızistan yolu, Burma-Tayland hattından daha fazla uyuşturucu nakline sahne olmuştur. Bölgede terörizm, etnik bölücülük, dini akımlar, organize suçlar olmak üzere üçe ayrılmıştır beklentilerin aksine etnik bölücü terör Orta Asya'da kendini fazla gösterememiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde ulusal kimlik oluşturma sürecinde Orta Asya Yönetimleri aktif bir rol oynamışlar ve bir tür resmi milliyetçilik yapmışlardır.⁴⁴⁷ Kırgızistan'daki Batken olayları, Orta Asya devletleri arasındaki siyasi gerilimin artış göstermesi ve Afgan uyuşturucu tacirlerinin etkinliğinin artması, 1999 yılının Orta Asya bölgesi için bir "Aşırıılık Yılı" olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Böylece, Zbigniew Brzezinski'nin Orta Asya bölgesi için kullandığı "Şiddeti yayılan dünya bölgesi" kavramında doğruluğunu bir daha kanıtlamıştır⁴⁴⁸. Komünist ideolojinin çökmesinden sonra Orta Asya'da güçlenen İslam olgusunun özellikle İran'ın desteğiyle militan ve köktendinci bir karakterde olacağından korkulmaktadır. Ancak Sünni-Şii farklılığı dikkate alındığında İslami şahlanmanın İran olsa da, olmasa da kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Orta Asya Müslümanlarının çoğunluğu İranlı Müslümanlardan farklı olarak Sünni'dir.⁴⁴⁹ Din toplumları bir arada tutma özelliği düşünüldüğünde önemli bir olgudur. İslamın siyasi bir güç olarak yükselişi, kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya'nın çeşitli kısımlarında siyaset üzerinde derin bir etki yaptı. Birçok yerde militan İslami gruplar,1970'lerden beri Marksizm-Leninizm tarafından hayal kırıklığında uğratılan kentli yoksulların çıkarlarını dile getirerek, mevcut rejimlere meydan okudular. İslam sadece bir din değildir ve hiçbir zamanda olmamıştır. Bir hayat tarzıdır ve İslami yol yani siyasi islam, siyasetin ve diğer işlerin "yüce" dini ilkelere göre yapılandırıldığı bir teokrasi inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bununla beraber siyasi islam,

⁴⁴⁶ Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası "Orta Asya Ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynakları'nın Rolü-Necdet Pamir", Nobel Yayıncılık, Ankara, syf;510

⁴⁴⁷ Ahmet Taşağıl "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları"; Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sarem Yayınları, s.96-100

⁴⁴⁸ Suale Baycaun, "Orta Asya ve Özbekistan'da İslam Ve köktendincilik", Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Cilt:7,Sayı 4,Ankara,2001,s.87

⁴⁴⁹ A.g.e.82

fundamentalist⁴⁵⁰ uçtan plüralist uca kadar birbirleriyle çatışan çok sayıda şekli içermektedir. İslamın fundamentalist versiyonu, en yaygın olarak İran'la özdeşleştirilir. Müslümanlar, herhangi bir İslami rejimin fundamentalizmle özdeşleştirilmesine, genellikle bu yaklaşım Batılıların öteden beri sahip olduğu "egzotik" ve "baskıcı" Doğu önyargısını temsil ettiği temelinde itiraz etmektedirler⁴⁵¹

Sovyetler Birliği(SSCB) , sınırları içinde yaşayan yaklaşık 50 milyonluk Müslüman halkı ile İslam dünyasında en fazla Müslüman nüfusa sahip ülkelerden biri olmuştur.⁴⁵²1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra, Bolşevik yönetiminin İslam karşıtı bir strateji geliştirmesinin temelinde, dini devletten ayırmaya çalışan ve genel olarak bütün dini faaliyetlere karşı uygulanan radikal bir program yatmaktaydı. Bu politikanın ardındaki ideolojik gerekçe, Marksizm'e göre dinin modernleşmenin ve sosyal gelişmenin önünde bir engel oluşturduğu düşüncesidir.⁴⁵³ Ancak bu düşüncenin hayata geçirilmesi oldukça zordur. Otoriter bir devleti desteklemek bir sorun olmayabilir, ama bir islam ülkesinde Marksist, sosyalist bir rejim yaratmak oldukça zor, Liberal bir demokrasi yaratmaksa farklı zorlukları bünyesinde barındırıyordu⁴⁵⁴ Dolayısıyla Orta Asya Müslümanlıktan uzaklaştırılmamıştır. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınırları içinde bölünmüş durumda bulunan ve Orta Asya'nın en kalabalık bölgesi olan Fergana vadisi, bölgede dini duyguların en güçlü olduğu ve aşırı uçlara kolayca meyledebilmesi nedeniyle radikal hareketlerin ve terörist grupların en fazla destek bulduğu yerdir.⁴⁵⁵ Orta Asya terörizm tehdidi, siyasal hedeflerini "din" ile ilişkilendiren ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra güçlenen "radikal" ve "fundamentalist" gruplardan gelmektedir⁴⁵⁶. Son yıllarda Türkiye, Terörizme karşı savaşta Özbek ordusuna önemli ekipman ve eğitim desteği temin edilmiştir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ Fundamentalizm: fundamentalizm(Latince "temel" anlamındaki fundamentum'dan gelir),belirli ilkelerin muhtevasına bakılmaksızın, karşı çıkılmaz ve üstün bir otoritesi olan temel "hakikatler" olarak tanındığı bir düşünce stildir.

⁴⁵¹ Andrew Heywood ; "Siyaset";Liberte Yayınları, Ankara,2006,s.53

⁴⁵² Gökhan Telatar"Orta Asya'da Bir Güvenlik Sorunu olarak Radikal Dini Hareketler Ve Terörizm" Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü, Sayı:6,Tasam Yayınları,2005, s.78

⁴⁵³ A.g.e, s.78

⁴⁵⁴ Bernard Lewis, "Ortadoğu İki Bin Yıllık Ortadoğu tarihi",s.442-443

⁴⁵⁵ Gökhan Telatar"Orta Asya'da Bir Güvenlik Sorunu Olarak Radikal Dini Hareketler Ve Terörizm" Stratejik Araştırmalar Dergisi, Stratejik Öngörü, Sayı:6,Tasam Yayınları,2005, s.82

⁴⁵⁶ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.255

⁴⁵⁷ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, Türk Dış Politikası (Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.137

Bölgede ki diğer bir sorunda ‘‘Göçlerdir’’. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonucu bu ülkelerde geriye doğru göçler başlamıştır.1992 yılında Orta Asya’da 10,6 milyon kadar Rus yaşamaktayken, çok sayıda Rus Tacikistan ve Özbekistan’dan etnik şiddet ve İslami köktendincilik korkusuyla göç eden olmuştur. Kazakistan dışındaki bütün bölge cumhuriyetleri daha homojen etnik yapıya sahiptir. Fakat etnik-demografik yapısı dini yapısıyla aynı olan ve hiçbir dini cemaatin bir diğerinden daha üstün olmadığı Kazakistan’ın Avrupalı (Hıristiyan) nüfusun ülke dışına göçünün mevcut hızı ve çapıyla, Kazak ve diğer Türkçe konuşan nüfusun çoğalmasıyla Kazakistan’da Müslüman topluluğu çoğunluk haline gelecektir⁴⁵⁸. Ancak bazen bu göçler zorunlu olarak yapılmaktadır Örneğin, Kırgızistan’da Özbeklerin varlığı (geçmişte etnik çatışmalara konu olmuştur.) Kırgızistan tarafından güvenlik problemi olarak görülmektedir.

Türkiye bu ülkelerin aynı ülkeler grubu içinde yer aldığını düşünürken, Orta Asya ülkeleri Azerbaycan’ın kendileriyle aynı grupta olduğu düşüncesini benimsememektedirler.⁴⁵⁹ Aslında en kesin tespit bölge ülkelerinin aynı heyecanı yaşamamaları ve birbirlerine şüphe ile yaklaşmalarıdır. Türk cumhuriyetlerinde liderlerin genellikle, demokrasinin gelişiminin önünü kapattığı, hukukun egemenliğine olanak tanımadığı bilinmektedir⁴⁶⁰. Belirtilen sorunların tümünün aşılması için bölgede etnik bir birleşmenin muhakkak en kısa süre içinde oluşturulması gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca sivil halkın özgürleşmesi ve yönetimde söz sahibi olması belirtilen sorunların çoğunu azaldığı varsayılabilir.

⁴⁵⁸ Suale Baycaun, ‘‘Orta Asya Ve Özbekistan’da İslam Ve Köktendincilik’’,Avrasya Dosyası, Özbekistan Özel, Cilt:7,Sayı 4,Ankara,2001,s.83

⁴⁵⁹ Gül Turan ve İter Turan ‘‘Türkiye ve Diğer Türk Cumhuriyetleri İlişkileri’’Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.769.

⁴⁶⁰ Editör: İdris Bal, Türk dış politikası ‘‘Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynakları’nın Rolü-Necdet Pamir’’,Nobel Yayıncılık, Ankara, s.511

3.2.2. Ekonomik Sorunlar

3.2.2.1. Türk Cumhuriyetlerinde Az gelişmişlik sorunu

Türk Cumhuriyetleri ekonomik alanda bağımsızlıklarını kazandıkları günden beri birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu cumhuriyetler henüz çok gençtir ve tecrübesizdir, SSCB'nin dağılmasıyla yok olan ekonomik sistem gitgide tekelleşmeye başlamıştır, ekonomik kalkınma için yeterli sermaye yoktur, başarılı bir banka sistemi yoktur, gelişmiş endüstrilere sahip değildirler, en önemli sorunları azgelişmişlik sorunudur. Ancak Türk Cumhuriyetleri bu yapısal engelleri zamanla aşmaya başlamıştır.

Bir milleti oluşturan fertler verimlilik derecelerine, zevk ve tercihlerine, becerilerini geliştirme imkânlarına, risk alma cesaretlerine ve şanslarına göre farklılıklar gösterirler. Bu farklılıklar, insanların başkalarına sunmak isteyecekleri mal ve hizmetlerin değerini ve dolayısıyla gelirlerini de etkiler Piyasa sürecinin görünmez eli o kadar otomatik işler ki, insanların çoğu onu fark edemez bile. Bir Sovyet ekonomistin dediği gibi "Artık neyin işlemediği yeterince anlamış bulunuyoruz, bundan böyle neyin işleyebileceğini belirlemeye çalışıyoruz." Günümüzde sadece Rusya değil, bütün dünya işlerliği olabilecek bir ekonomik reçetenin arayışı içindedir⁴⁶¹. 20. yüzyılın ilk yarısına doğru, dünya ülkeleri bariz bir şekilde gelişmiş ve gelişmekte olan (az gelişmiş) ülkeler şeklinde, iki farklı blok oluşturuyordu. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri ayırmakta kullanılan ilk ölçüt, kişi başına düşen milli gelirdi. Bu iki ülke grubu arasında fert başına düşen milli gelir yönünden önemli ölçülere varan farklılıklar söz konusudur⁴⁶².

Türk Cumhuriyetleri her ne kadar zengin doğal kaynaklara sahip olmuş olsalar dahi gelişmekte olan yani azgelişmiş ülkeler şeklinde ifade edilmektedir. Azgelişmişlik günümüzün en önemli problemlerindendir. Günümüz dünyası, iktisadi yönden eşitlikten son derece uzak olup, ülkeler arasındaki uçurumlar kolaylıkla görülmektedir. Dünyadaki ülkelerin hemen hemen üçte ikisi az gelişmiş ülke durumundadır. Diğer bir ifade ile dünya nüfusunun yedide biri zengin gerisi çok fakir durumdadır⁴⁶³. Ülkeler arasındaki eşitsizlik 21'inci yüzyıla has bir olgu değildir. Geçen yüzyıllarda deniz aşırı kolonilerin işletilmesinde ana ülkenin

⁴⁶¹James d. Gwartney& Richard L. Stroup "Temel ekonomi", İmaj yayınları, Ankara,1996,s.27-122

⁴⁶²Zeynel Dinler, " İktisada Giriş"; Elin Yayınları, Bursa,1998,s.518

⁴⁶³Hasan Selçuk, "Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-ekonomik yapısı" Tasam yayınları, İstanbul,2004, s.71

çıkarları hep ön planda tutulmuştur. Her türlü insani düşünce ve yerli halkın refahı ile ilgili endişeler daima arka plana itilmiştir. Günümüzde bağımsızlığını kazanan az gelişmiş ülkelerin sayısının artması ve bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışı hayat seviyesinin yükseltilmesi ve kalkınma problemlerinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayrıca haberleşme, ulaşım ve yayın araçlarının son derece gelişmesi sonucu "küçülen dünyada" devletler adeta komşu durumuna gelmiştir. Kalkınmanın getirdiği dünya nimetlerini yakından görenler geriliğin acısını çok derinden hissetmeye başlamışlardır⁴⁶⁴. Az gelişmişliğin en önemli göstergelerini; düşük milli gelir seviyesi, sermaye birikimi ve tasarruf yetersizliği, doğal kaynakların yetersizliği Teknolojik gerilik, zayıf bir sanayileşme ilkel ve geleneksel tarım, zayıf bir altyapıdır ve düşük okuma yazma oranıdır. Türk cumhuriyetleri de iki temel sorunla karşı karşıya kalmışlardır: toplumlarının acil iktisadi ihtiyaçlarına taleplerine cevap vermek ve piyasa ekonomisine geçişi gerçekleştirmek.⁴⁶⁵ Az gelişmişlik kavramı her birinin her zaman mevcut olmadığı birçok farklı karakteri kapsar. Bu karakterlerin birleşimi aslında 3. Dünya'nın sınırlarını çizmeye yetmektedir. Bu ülkelerde sosyal alanda çok düşük olan yaşam seviyesine (kişi başına düşen zayıf milli hasıla) gelişmiş ülkelerinden daha belirgin olan eşitsizlikler eşlik eder⁴⁶⁶.

Ayrıca küreselleşme umulduğunun aksine Türk Cumhuriyetleri için gelişmenin yardımcısı olamamıştır. Terim olarak Küreselleşme; uluslar arası mal ve hizmet ticaretinin artması, doğrudan yabancı yatırım ve kısa dönemli sermaye hareketlerinin serbestleşmesi çok uluslu işletmelerin oynadıkları rolün değişmesi üretim ağlarının uluslararası çapta yeniden organizasyonu, teknolojik yeniliklerin özellikle bilgi teknolojisinin ivme kazanması ve yaygınlaşması ve kuralsızlaştırmanın benimsenmesi ile dünya ekonomisinin bütünleşmesi süreci olarak tanımlanabilir⁴⁶⁷ Küreselleşmenin getirdiği ideolojik baskının ve kimlik sorununa alternatif çözümlerin belki de en çok tepkiyle karşılandığı yer Orta Doğu⁴⁶⁸ ve Orta Asya'dır çünkü gelişmekte olan ülkeler için küreselleşme bir bağımlılıktı ve büyük güçlerin bölgede hâkimiyet kurma aracıydı. Sadece gelişmekte olan ülkelere değil gelişmiş ülkelere de çok ciddi bazı yapısal sorunlar bulunduğu ve bu sorunların çözümlenmesinin dünya

⁴⁶⁴ A.g.e.72

⁴⁶⁵ Gül Turan ve İlter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle ilişkileri" Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.764

⁴⁶⁶ Georges Langlois, Jean Boismenu, Luc Lefebvre ve Patrice Regimbald; "20.Yüzyıl Tarihi", Çev: Ömer Turan, İstanbul, Nehir Yayınları,2003; s.383

⁴⁶⁷ Zeki Erdut, "Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika Ve Türkiye",Dokuz Eylül Yayınları, İzmir,2002,s.3

⁴⁶⁸ Serhat Erkmén, "ABD Büyük Ortadoğu Ve Türkiye",Stratejik Analiz,

ekonomik sistemini daha iyi işlemesin yol açacağı kabul edilmektedir.⁴⁶⁹ Kırgızistan, Aralık 1998’de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üye olmayı başarmıştır.1999 başlarında Kazakistan, Kırgızistan ürünlerine % 200 vergiyi artırmış Özbekistan da aynı sıralarda Kırgızistan ürünlerine sınırlamalar getirmiştir. Böylece devam eden gümrük savaşı Kırgız ekonomisini zor durumda bırakmıştır⁴⁷⁰. WTO’nun amacı ülkeler arasındaki ticari akımların mümkün olduğunca öngörülebilir, serbest ve olağan olması için gerekli çerçeveyi oluşturmak ve bu amaca yönelik kuralları koymaktır. Bu anlamda WTO, ülkeler arasındaki ticaretin küresel kurallarını koymaya çalışmaktadır⁴⁷¹.Bu açıdan gelişmekte olan Türk cumhuriyetleri için WTO’ ya dâhil olmak oldukça önemlidir.

Az gelişmişlik sorunuyla mücadele eden Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin içinde buldukları güç geçiş döneminde insani yardımlar da yapılmıştır. Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan’a toplam 128,3 milyon dolarlık muhtelif gıda yardımları yapılmış ve ilaç gönderilmiştir⁴⁷².

SSCB’nin dağılmasıyla var olan ekonomik sistem yıkılmış, ekonomi büyük ölçüde tekelleşmiştir. SSCB sömürgeciliğinin mirası olan ekonomik yapıda büyük eksiklikler vardır. Ekonomik kalkınma için gerekli insan sermayesi yoktur. Yeniden yapılanma ve altyapının kurulması için gerekli sermaye bulunmamaktadır. Üretim araçlarında özel mülkiyet ve gelişmiş girişimcilik eksiktir. İstikrarlı bir para ve verimli banka sistemi yoktur. Devlet ve ekonomi yönetiminde kabiliyetli kadrolar bulunmamaktadır. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerden beklenen ekonomik yardım da henüz tatminkâr boyutlarda değildir⁴⁷³.Ayrıca, Orta Asya ülkelerinin ekonomileri ne gelişmiş, ne de bir diğerini tamamlayan endüstrilere sahiptir.⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ “Dünya’da Ve Türkiye’de Piyasa Ekonomisine Geçiş Ve Yapısal Uyum”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları Yayın No:1989–35,s.11

⁴⁷⁰ Ahmet Taşağıl, “Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Politikaları”,Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, s.93

⁴⁷¹ Mahfi Eğilmez Ve Ercan Kumcu, “Ekonomi Politikası, Teori Ve Türkiye uygulaması”;Om yayınları, İstanbul,2002,s.74.

⁴⁷² “Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri Ve Türkiye”, Siyasi Ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul,1995,s.214

⁴⁷³ Hamit Ersoy Ve Lale Ersoy, Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye, Ankara, siyasal Kitapevi,2002; s.120

⁴⁷⁴ A.g.e121

3.2.2.2.Piyasa Ekonomisine geçiş ve Reform Stratejileri

1982 yılında ilki yayımlanan ünlü ‘‘mega trends’’ veya ‘‘büyük yönelimler’’ adlı kitapta,1980’li yılları biçimlendirecek şeylerden biri olarak, milli ekonomilerden dünya ekonomilerine geçiş sürecinden bahsedilmiştir⁴⁷⁵. ‘‘Geçiş Ekonomileri’’ olarak bilinen ve dünya nüfusunun yaklaşık yüzde otuzunu oluşturan 31 Avrupa ve Asya ülkesi merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş dolayısıyla kabuk değiştirme süreci yaşamaktadır. 1991 sonrasında bağımsızlığını kazanan eski Sovyet ülkeleri ile doğu Avrupa ülkelerine kadar pek çok ekonomi yeniden yapılanma ve piyasa ekonomisine geçiş reformlarını uygulamaya koymuştur.⁴⁷⁶ Piyasa ekonomisine geçiş reformları her ülkede farklılıklar gösterir, bu farklılıkların nedenleri; ülkelerin başlangıç koşulları, önemli ölçüde dış şokların etken olduğu dış çevre ve geçiş döneminde her ülkenin kendine özgü politikalarından kaynaklanmıştır.

1990’lı yılların başından itibaren Orta Asya ülkelerinde uygulanmaya başlanan piyasa ekonomisine geçiş reformlarının ilk aşamasında fiyat kontrolleri kaldırılmış ve bunun sonucu olarak enflasyon hızla yükselmiştir. Enflasyondaki artış, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları sayesinde 1996 yılından itibaren gerilemeye başlamıştır. Yapısal uyum politikaları arasında piyasa ekonomisine geçişin en etkili aracı olan özelleştirme fiyat kontrollerinin kaldırılmasının ardından piyasalarda özel girişimciliğin teşvik edilmesi bakımından ikinci önemli uygulama olmuştur⁴⁷⁷.

Geçiş sürecinin başarısı için gerekli olduğu kabul edilen çok sayıda reform paketi bulunmaktadır. Öncelik sırasına göre, iç piyasasının oluşturulmasına yönelik çalışmalar ilk sırada gelmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi radikal reformların ikincisidir çünkü geçiş ekonomilerinin dünya çapında ekonomiye bütünleşmesi öncelik taşımaktadır. Radikal reformlardan üçüncüsü, özel sektörün geliştirmesi için çeşitli fırsatların sağlanmasına yöneliktir. Yeni işletmeler, toprak ve mülkiyet hakları, ham maddeler, döviz alım satımı, banka kredilerinin kullanılmasına geçiş ile birlikte emeğin kiralanmasını gerektirir. Esas

⁴⁷⁵Ferhan Yavuzlar ‘‘Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi’’,90’lı Yıllarda Dünya ve Türkiye, Öz-İp Sen. Eğitim Yayınları; Ankara,1992, s.235

⁴⁷⁶Güngör Turan, ‘‘Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş’’,Tasam yayınları, İstanbul,2006;s.49

⁴⁷⁷Süreyya Sakinç ‘‘Geçiş Ekonomileri Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar’’,Emek Matbaacılık, Manisa,2005,s.116

olarak, özel girişimciliği teşvik edecek kişisel hizmetler, iç ve dış ticaret, küçük işletmecilik, turizm, küçük ölçekli çiftçilik gibi birçok faaliyet söz konusudur⁴⁷⁸.

Geçiş döneminin başlangıcında, geçiş ekonomilerinde, merkezi planlamadan serbest piyasa ekonomisine dönüşüm amacıyla gerçekleştirilen reformların, kaynakların yeniden dağılımı ve istikrar programları uygulanması nedeniyle, üretim gerilemesine yol açacağı, ancak zaman içerisinde uygulanan politikaların başarısı ölçüsünde ekonomik büyümenin tekrar başlayacağı varsayıyordu. Beklendiği üzere, geçiş sürecinin ilk yıllarında tüm geçiş ekonomilerinde çok keskin bir üretim düşüşü yaşanmıştır. Geçiş ekonomilerinde büyük ölçekli üretim düşüşleri geçiş sürecinin ilk yıllarında gerçekleşmiştir. Ancak, bu düşüşler beklenenin aksine, genel olarak gerekli kurumsal ve hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilememesi ve olumsuz başlangıç şartlarından kaynaklanmıştır. Fischer ve Sahay, geçiş ekonomilerinde sonraki yıllarda gözlenen küçülmenin nedenini, piyasa ekonomisine geçiş için gerekli reformların gerçekleştirilmesindeki yavaş ilerlemeye bağlamaktadır⁴⁷⁹.

Geçiş ekonomilerinde benimsenen reform modelleri üzerinde özellikle politik sürecin ve yapılanmanın önemli bir etkisi olmuştur. Birçok ülkede ‘‘Geçiş’’ politik değişimle aynı zaman sürecinde gerçekleşmiştir⁴⁸⁰ Bu ülkelerin ekonomilerini incelerken, dikkat edilmesi gereken husus, bu ülkelerin potansiyelleridir

- Gelişmişlik düzeyi,
- Yapısal ve makroekonomik çarpıklılıkların boyutu,
- Sosyalist rejimin geçerli olduğu süre,
- Sosyalist dönemde reformların varlığı ve kapsamı,
- sosyalist ülkeler arasındaki ticari sisteme entegrasyon veya(eski Sovyet Cumhuriyetleri için) Sovyet ekonomisine entegre ve bağımlılık derecesi,
- Milli ekonomi içerisinde özel sektörün büyüklüğü,

⁴⁷⁸ Güngör Turan, ‘‘Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş’’,Tasam Yayınları, İstanbul,2006;s.49-51

⁴⁷⁹Mustafa Cesar, ‘‘Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci’’,Avrupa Birliği Genel

Müdürlüğü,www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/tanitimkoordinasyonuDb/Türkmen.doc

⁴⁸⁰Güngör Turan, ‘‘Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş’’,Tasam yayınları, İstanbul,2006;s.61

- Ham madde kaynakları ve onları dünya pazarlarına ulaştırma durumu,
- Reformların başlangıç tarihleri,
- İç ve dış makroekonomik denge,
- Sosyalist sistemin çöküşünden önceki siyasi özgürlüklerin ve demokratikleşmenin boyutları,
- Tarihi şartları,
- Geçmişteki komünizm karşıtı ve bağımsızlık yanlısı hareketlerin gücü,
- Etnik homojenlik ya da değişkenlik, devlet yönetiminin kalitesi.⁴⁸¹

Geçiş ekonomileri incelenirken, savaş ve çatışmalar yapıldığı bölgeleri ayırmak gerekir. Çünkü savaşın ve çatışmaların getirdiği yıkım, ekonominin normal işleyişini engellemektedir. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde dönüşümü iki unsurdaki değişmelere bakarak değerlendirebiliriz. Bunlardan birincisi, kaynak tahsisinde ortaya çıkan değişmedir. Başka bir ifadeyle, fiyat liberasyonu ve piyasalarda firmalar arasında rekabeti sağlayan diğer düzenlemeler sonucunda bazı firmaların kapanması veya iflas etmesi sonucunda yeni ekonomik faaliyetlerin veya iş alanlarının ortaya çıkmasıdır. İkincisi, rekabet düzenine ayak uydurabilen firmaların yeni yatırımlar ve üretimde etkinliği artıracak, maliyetleri azaltacak yeni yöntem ve iş organizasyonları sayesinde gelişmelerini sürdürebilmeleridir. Geçiş ekonomilerinde büyüme performansını belirleyen en önemli faktör olarak da yapısal reformlardaki başarı düzeyi gösterilmektedir.

Yapısal reformların başarısını ölçen liberalizasyon indeksleri karşılaştırmaları, geçiş ekonomilerinin uyguladıkları stratejilerin başarı koşullarındaki farklılıkları da açıklanmaktadır. Geçiş süreci, Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri bakımından, XX. yüzyılın son on yıllık döneminde başlamıştır. Bu ülkeler, eski Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra merkezi planlı ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine hızlı ve ani bir dönüş gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. Yenidünya düzeninin liberal ekonomi politikalarını koşullandırdığı bir dönemde yapılan bu zorunlu dönüşüm, geçiş ekonomilerini

⁴⁸¹Anar Somuncuoğlu, "Kazakistan Ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Ve Büyüme Stratejileri" Asam Yayınları, Ankara,2001,s.8

stratejik ve programlı bir şekilde ekonomik sistemde yapısal reformları gerçekleştirmeye yöneltmiştir.

Böylece, doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkeleri için sağlıklı ve sürdürülebilir bir geçiş sürecinin gerçekleştirilmesi, piyasa ekonomisini kurallarının işleyişi ve uluslar arası sermaye hareketlerinin yaygınlaştırılması bakımlarından da önem kazanmıştır.⁴⁸²

SSCB'nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak “transition” (geçiş) süreci olarak adlandırılmaktadır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden “Merkezi Planlama Ekonomisi”nden “Piyasa Ekonomisi”ne geçiş göstergeleri açısından değerlendirildiği görülmektedir. Bilindiği gibi, uygulama açısından ekonomik sistemler, genel olarak bir uçta tamamen devlet mülkiyetinin olduğu ve fiyatlar, kaynak dağılımı ve kaynak etkinliği kararlarının tamamen merkezi bir otorite tarafından verildiği “Merkezi Planlama Ekonomileri”, diğer uçta bu kararların tamamen piyasa tarafından verildiği ve özel mülkiyet ve teşebbüsün tam anlamıyla egemen olduğu “Piyasa Ekonomileri” ve 1930’lu yılların sonlarından itibaren yaygın bir uygulama alanı bulan Keynesyen analizlere dayalı “Karma Ekonomiler” şeklinde sınıflandırılmaktadır. Karma ekonomik sistem anlayışının yaygın bir şekilde taraftar bulduğu 1940’lı ve 1950’li yıllardan sonra, 1960’lı yılların sonlarından itibaren karma ekonomilerin piyasa ekonomilerine dönüşümüne yönelik bir akım zaten Neo-Klasik bir anlayış çerçevesinde sürdürülmüştür. 1980’li yılların sonlarıyla birlikte ise, merkezi planlama ekonomilerinin piyasa ekonomilerine dönüşümü önemli bir konu olarak gündemde yerini almıştır. Bu tasnif açısından bakıldığında, aslında eski Sovyet cumhuriyetlerinde; yaşananları merkezi planlama ekonomilerinden karma ekonomiye, daha sonraki bir aşamada da karma ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir (Merkezi Planlama Ekonomisi— Karma Ekonomi —Piyasa Ekonomisi). Dolayısıyla bu ekonomilerin birden bire piyasa ekonomisinin ana unsurlarını tamamıyla bünyelerine katmaları beklenemez. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla kurulan Cumhuriyetler arasında gerek sosyal, gerek yönetsel, gerekse de ekonomik alanda en iyi performansı gösteren ülkelerden biri olan Kazakistan’ın reformları hayata geçirme, uluslararası ekonomiyle entegre olma ve ekonomide piyasa güçlerini egemen kılma

⁴⁸² Süreyya Sakıncı “Geçiş Ekonomileri Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar”,Emek Matbaacılık, Manisa,2005,s.5–10

konusundaki kararlılığı, bu ülkenin önümüzdeki on yıllık süreçte dünya ekonomisinde ve uluslararası ilişkilerde çok daha etkin bir rol üstleneceğine işaret etmektedir⁴⁸³.

Eski merkezi planlı ekonomiler, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş sürecinde kısa bir zaman aralığı içindeki hazırlıksız ve savunmasız kalmışlardır: içerde liberal bir piyasa oluşturmak; küreselleşmenin etkisi altında dışa açık bir ekonomik yapı geliştirmek. Bu iki temel dönüşüm ekseninde eski Sovyet planlı ekonomik sistemin izleyicileri yeni sisteme geçişte sahip oldukları ekonomik teşebbüslerinin üzerindeki mülkiyet haklarını özelleştirme uygulamaları ile kaybederken, piyasaya doğrudan müdahale araçlarından da mahrum kalmışlardır⁴⁸⁴.

Fiyatların serbestleştirilmesi; ekonomik faaliyetler üzerindeki devletin doğrudan kontrolünü zayıflatan ve bürokratik kısıtlamaları ortadan kaldıran bir etki yaratmaktadır. Kurumsal yeniden yapılanma: politikalarının kapsamında devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi, vergi yönetiminin ve sisteminin reformu, iyi işleyen bir mali ve bankacılık sisteminin oluşturulması bulunmaktadır. Orta Asya ülkelerinde, benzer reform politikaları uygulayan OAC ve Baltık ülkeleri ile karşılaştırıldığında, yaşam standardı oldukça düşük kalmış, yoksulluk artmış ve dünya ekonomisi ile entegrasyonda başarılı olunamamıştır. Reform süreci bakımından geçiş ekonomileri için bir gruplandırmaya gidersek, BDT ülkelerinin reform sürecini henüz tamamlamadığı görülmektedir. Kırgızistan ve Kazakistan piyasa reformları bakımından birinci aşamayı tamamlamışlardır. Özbekistan ve Türkmenistan ise piyasa ekonomisine geçiş süreci bakımından henüz birinci aşamada bulunmaktadır.⁴⁸⁵ Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında birbirinin karşısı iki görüş ortaya atılmaktadır⁴⁸⁶. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde iki strateji kullanılmaktadır.

Eş Zamanlı Reform: "Büyük Patlama Stratejisi"; Sovyetler Birliğinin dağılması sırasında en fazla taraftar bulan reform stratejisi "şok terapi" ya da "büyük patlama" olarak da adlandırılan eş zamanlı reform stratejisi olmuştur⁴⁸⁷. Şok terapi yaklaşımının neo-klasik modele dayalı esaslı unsurları, toplumun piyasa ekonomisine uyum sağlayacak bir ideolojik ve rasyonel tutuma sahip olması; piyasa ekonomisine geçişin hızlı ve kapsamlı olması;

⁴⁸³ Musa Demir, "Kazakistan'da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları Ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci", İhracat Genel Müdürlüğü, www.dtm.gov.tr/upload/EAD/tanitim.koordinasyonuDb/

⁴⁸⁴ Süreyya Sakınç "Geçiş Ekonomileri Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar", Emek Matbaacılık, Manisa, 2005, s.112

⁴⁸⁵ A.g.e.136

⁴⁸⁶ Zeynel Dinler, "İktisada Giriş"; Elin yayınları, Bursa, 1998, s.523

⁴⁸⁷ Güngör Turan, "Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş", Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.52

toplumun demokratikleşme düzeyinin ve reform programını uygulayan politik yönetimin piyasa ekonomisinin öngörülebilirliğiyle uyumlu işlemesi; şok terapi modeliyle uyumlu bir ideolojik yapının oluşması olarak belirtilebilir.⁴⁸⁸ Bu stratejide, belli bir “ağrı” çekileceği kabul edilmekte birlikte, bu sürenin kısa olacağı ve kazançlarının önemli olduğuna inanılmıştır. Bu kazançlar, arz ve talep güçlerinin denge piyasa fiyatını gerçekleştirdiği, tüm kurumlarıyla oluşturulmuş serbest piyasaların varlığına bağlıdır.⁴⁸⁹ Fiyatların serbestleştirilmesi ve devlet teşebbüslerinin satışının önemli miktarda yabancı özel sermaye yatırımı çekeceği beklenmiştir. Ancak büyük miktarlarda dış yardım sağlanması konusunda yeterince başarılı olunamamıştır⁴⁹⁰.

Hızlı değişimler her zaman bir maliyet taşır. Dönüşüm maliyetleri ekonomik ve sosyal maliyetlerdir. Örneğin, özelleştirilen kamu işletmelerinde çalışan işçiler için rekabetçi koşullarda yeni iş ortamına alışmak veya yeni iş bulmak güçtür. Özelleştirme sonrasında işgücünde verimsizliklerin ortaya çıkması olasıdır. İşsizlik sorununun çözümü için sosyal güvenlik sistemini güçlendirmek, emeklilik programlarını etkinleştirmek, işsizlik tazminatlarını yerleştirmek, işgücünün piyasa ekonomisinin gerektirdiği koşullarda istihdamı için eğitilmesini ve niteliğinin artırılmasını sağlayacak sosyal yardım ve mesleki eğitim programları uygulamak için devlet bütçesinden kaynak ayrılması gerekmektedir.⁴⁹¹ Geçmişte bakıldığında, büyük patlama stratejisinden kısa sürede beklenen sonuçlara ulaşamadığı gözlenmiştir. Reformlar zaman aldığından, bu çalışmaların hiç biri eş zamanlı olarak gerçekleştirilemez ve tümünü aynı anda gerçekleştirmeye yönelik bir uygulama muhtemelen hiçbir şeyin yolunda gitmediği bir sonuç doğuracaktır.

Diğer strateji ise Kademeli reform’dur :“Adım Adım reform stratejisi”,Eş zamanlı reform stratejisinin alternatifi, radikal reformların zamana yayılması suretiyle birbiri ardına gerçekleştirilmesine olanak sağlayan “Kademeli” reform ya da geçiş stratejisidir. “Adım adım” yaklaşımı olarak da ifade edilen bu strateji reformların sürüncemede bırakılması ve aşamalı olarak gerçekleştirilmesini amaçlanmaktadır. Türkmenistan, Özbekistan, Beyaz Rusya, Ukrayna gibi çeşitli ülkelerde bu strateji denenmiş ve istenen düzeyde sonuçlara ulaşılmıştır. Aşamalı reform stratejisinin amacı gerçekçi alternatif reformları kademeli olarak

⁴⁸⁸ Süreyya Sakıncı “Geçiş Ekonomileri Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar”,Emek Matbaacılık, Manisa,2005,s.34

⁴⁸⁹ Güngör Turan, “Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş”,Tasam Yayınları, İstanbul,2006;s.52

⁴⁹⁰ A.g.e.53

⁴⁹¹ Sakıncı,s.41

uygulamaya koymak ve önceliklere göre gerçekleştirmektir⁴⁹².Arz esnekliğinin yüksek olduğu sektörlerde yoğunlaşma istihdam düzeyinin yükselmesine ve çıktı artışına katkıda bulunacak, gelir düzeyinin düşmesini engelleyecektir. Bir sonraki öncelik, büyümeyi sürdürebilmek ve hızlandırmaktır. Burada anahtar yüksek bir yatırım hacminin sürdürebilmek ve hızlandırmaktır. Burada anahtar yüksek bir yatırım hacminin sürdürülmesidir. Kademeli reform stratejisi eş zamanlı reform stratejisi ile karşılaştırıldığında, bugün ulaşılan nokta, reformları zamana yaymak ve uzun vadeli olarak gerçekleştirmek suretiyle aşamalı bir reform stratejisinin uygulamasının başarı şansının daha yüksek olduğudur⁴⁹³.

⁴⁹²Güngör Turan, ‘‘Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş’’,Tasam Yayınları, İstanbul,2006;s.54

⁴⁹³ A.g.e.54

3.3. Türk Cumhuriyetleri'nde Doğal Kaynaklar Ve Enerji İletişim Hatları

Tablo.2.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Sahip Oldukları Doğal Kaynaklar

Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Türkmenistan	Azerbaycan
Petrol	Petrol	Doğalgaz	Doğalgaz	Petrol
Doğalgaz	Doğalgaz	Petrol	Petrol	Doğalgaz
Kömür	Kömür	Kömür	Kükürt	
Demir	Civa	Bakır	Tuz	
Kurşun	Altın	Altın		
Bakır	Uranyum	Gümüş		
Çinko	Mermer	Demir		
Uranyum		Tungsten		
Altın		Kurşun		
Gümüş		Çinko		
Nikel				
Krom				
Titan				

3.3.1.Petrol, Doğalgaz ve Enerji İletişim Hatları

Ekonomik gelişmenin yeterli olmaması nedeniyle az gelişmiş ülkelerde ideolojinin kaynağını oluşturan sosyal gerilim ve nefret işlerlik kazanmaktadır. Oysa Orta Asya'nın sahip olduğu enerji kaynakları düşünüldüğünde az gelişmiş ülkeler kategorilerine girmesi sadece bölgedeki büyük oyunlarla ve bölgedeki devletlerin demokratik olmayan rejimleriyle açıklanabilir.⁴⁹⁴ Enerjiye hâkim olmak demek, onun kuyularının üzerinde asker bulundurmak değildir. Piyasa hâkim olduğunuz zaman, zaten o alanı kontrol ediyorsunuz sayılır⁴⁹⁵.

Etrafımızda gördüğümüz ya da görmediğimiz her şey enerjiye sahiptir. Evrendeki izlenebilen ya da izlenemeyen her olay sırasında enerjiye ortaya çıkar. Ekonomide değişmez bir kural vardır: bir malın ya da hizmetin kıymetini onun en az ya da çok bulunması ve ona olan ihtiyaç belirler. Yukarıdaki senaryoyu göz önüne getirdiğinizde ihtiyacın ne denli ön plana çıktığı görülür ve enerjiye duyulan ihtiyacın ne denli önemli olduğunu görürüz. Enerjinin birçok şekli bulunmaktadır; Tükenebilir enerji bunlardan biridir; tükenebilir enerji kullanılan ve fakat kısa zaman aralığında yaratılamayan enerji olarak tanımlanır. Bunlar genelde fosil yakıtlardır; petrol, doğal gaz ve kömür gibi. Bu tür enerjiler, yaşamları milyonlarca yıl önce sona ermiş bitki ve hayvan kalıntılarının yerkürenin içinden gelen ısı ve bu kalıntıların üzerinde bulunan kayaçlardan kaynaklanan basınç altında oluşmuş fosillerinden kaynaklanmaktadır⁴⁹⁶. Ülkelerin gelişmesi için enerji gerekmektedir.19. yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın içinde hızlı gelişme gösteren ülkelerin çok enerji tükettikleri açık bir gerçektir. Bu nedenle de enerji kaynakları ticari olmanın yanı sıra stratejik maddeler olarak sınıflandırılmaktadır⁴⁹⁷.Dünya'da ki petrol ve doğalgaz rezervlerinin %70'inden fazlasını barındıran Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya, ABD ve diğer devletler için stratejik bir önem taşımaktadır. "Yenidünya Düzeni" yolunda ortaya atılan "Büyük Ortadoğu Projesi" ve proje kapsamında gerçekleştirilen Afganistan ve Irak müdahale rinde, demokratikleşme sürecinin yerleştirilmesinin ötesinde enerji kaynaklarının da büyük rol oynadığını söylememiz

⁴⁹⁴ Yahya Başkan, Hasan Demircioğlu, Yahya Ahışalı , "Milletlerarası Ortadoğu konferansı: Kaos mu düzen mi?" Konferans Bildirileri, s.276

⁴⁹⁵ Mahir Kaynak,ve Emin Gürses, "Büyük Ortadoğu Projesi",Derleyen: Faruk Bilgin,ilk yay.,İstanbul,2004,s.12

⁴⁹⁶ Bircan Dokuzlar, " Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz Orta Asya'dan Avrupa'ya" İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2006,İstanbul, s.20-47

⁴⁹⁷ Editörler: Atilla Sandıklı ve Hasret Dikici, "Türkiye'de Enerji ve Kalkınma", Tasam Yayınları, İstanbul,2006, s.48.

mümkündür⁴⁹⁸ ve ayrıca bu demokratikleşme sürecini yaşatacakları alanın Orta Asya yayılacağını söylemek çokta şaşırtıcı olmaz. 19. yüzyıl boyunca devam eden Rusya ve İngiltere arasında Türkistan üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi, dünya siyasi tarihinde ‘‘Büyük Oyun ‘‘ olarak adlandırılır. ‘‘Büyük Oyun’’ iki tarafa da görece kazançlar sağlayan 31 Ağustos 1907 tarihli Rus-İngiliz anlaşmasıyla uzun süre dondurulmuştur. Rusya’nın Orta Asya üzerindeki tek taraflı hakimiyeti 1991’de Sovyetler Birliği dağılına kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar olan sürede komünizmin dünyaya kapattığı ve adeta unutulmuş bir bölge olan Orta Asya, özgürlüğüne kavuştuktan sonra, zengin doğal kaynakları nedeniyle kısa süre içerisinde uluslar arası toplumun ilgi odağı haline gelmiş ve yeniden büyük bir rekabete sahne olmuştur⁴⁹⁹.

Dünya siyasetinin ekseninin güney doğusunda, zengin doğal kaynaklara ve buna bağlı olarak güçlü ekonomik potansiyele sahip beş Orta Asya ülkesi, Avrasya’nın en zengin bölgeleri olmakla birlikte, Batı’nın en gelişmiş bölgeleriyle ve Doğu’nun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru niteliğinde olan coğrafyalarıyla da jeopolitik açıdan büyük önem teşkil ederler. Orta Asya ve Transkafkasya’nın ispatlanmış ve üretilebilir petrol rezervleri (Hazar Enerji Havzası)15–40 milyar varil olmakla birlikte, olası rezervler ise 70-150 milyar varil arasındadır.⁵⁰⁰ Küresel hâkimiyet için mücadelede bir mükâfat olarak görülen enerji kaynaklarına ev sahipliği yapan Orta Asya, bir satranç tahtasına dönüşmüştür. SSCB’nin dağılması ile başlayan süreçte; Azerbaycan ve Kazakistan petrol sahaları ile Türkmenistan ve Özbekistan doğal gaz sahalarında oluşan Hazar enerji havzası, 21. yüzyılın en önemli enerji havzası haline dönüşmüş, söz konusu alan yeni bir jeopolitik mücadelenin içine itilmiştir. Böylece gerek havzanın kontrolü, gerekse havza içerisinde bulunan kaynakların uluslar arası pazarlama ihracı konusu, bölgesel ve bölge dışı aktörlerin katıldığı bir mücadele alanına dönüşmüştür. Z. Brzezinski ‘‘Yenidünya düzeni’’ stratejileri içerisinde, Avrasya coğrafyasının öneminden bahsederek şu gerçeğe işaret etmektedir. ‘‘Dünyanın süper kıtası Avrasya’ya hâkim olan herhangi bir güç, dünyanın ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini oluşturan Batı Avrupa ve Doğu Asya üzerinde muazzam bir nüfus kurabilecektir. Dünya haritasına şöyle kısaca bakmak bile, bize hemen Avrasya’ya hâkim olacak gücün Ortadoğu ve Avrupa’yı da otomatik olarak kontrol edeceğinin ipucunu vermektedir. Bir jeopolitik satranç tahtası konumundaki Avrasya ekseninde birbirlerinden ayrı

⁴⁹⁸Pınar Hüseyinoğlu, ‘‘ İran’ın Nükleer Programı ve Bölge Dengelerine Yansımaları’’Editör: Atilla Sandıklı Satranç Tahtasında İran, Tasam Yayınları, İstanbul,2006 s.374

⁴⁹⁹ İhsan Çomak, ‘‘Rusya stratejik Araştırma-1’’Tasam Yayınları, İstanbul,2005,s.163

⁵⁰⁰ Haktan Birsal,‘‘Hazar Enerji Havzası’nın Dünya Hâkimiyeti mücadelesindeki Rolü’’2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım Yayıncılık, s.19

bir Asya ve Avrupa politikası tasarlamak mümkün değildir. Avrasya ekseninde yer alan güç dengelerindeki herhangi bir değişikliğin, Amerika'nın dünya çapında üstünlüğü ve tarihsel mirası üzerinde can alıcı etkileri olabilecektir"⁵⁰¹.

1950'den beri dünya nüfusu 2 kattan fazla artarken enerji talebi ise 6 kat artmıştır. Halen dünya nüfusu 6,4 milyar olarak tahmin edilmektedir ve Birleşmiş Milletlerin tahminine göre dünya nüfusu 2015 yılında 7.2 milyar ve 2050 yılında 8,9 milyar olacaktır. Gittikçe artan sayıda insan enerji kullanacaktır. Başta Çin olmak üzere gelişen ekonomiler daha fazla enerji tüketeceklerdir. Dünya devletleri arasında ABD'den sonra Çin en çok enerji tüketen ülke konumundadır. Petrol ve doğal gaz dünya enerji tüketiminde %60'tan fazlasını, petrol, doğal gaz ve kömürden oluşan fosil kaynaklar ise %85'ini karşılamaktadır. Tüketiminin en hızlı artan enerji kaynağının doğal gaz olduğu görülmektedir. Bu eğilimin süreceği ve doğal gazın toplam enerji tüketiminde %24 olan payının 2025–2030 civarında %26'ya yükseleceği düşünülmektedir⁵⁰². Bu veriler göz önüne alındığı zaman yukarıda bahsettiğimiz senaryoların gerçekleşme ihtimallerini de olası kılmaktadır. Gelişen modern teknoloji ile birlikte önemi her geçen gün daha da artan bu bölgeye ait petrol sahaları, uzun süre Sovyet Sistemi'nin etkisinde kalmış ve adeta bu büyük siyasi yapının teknolojisine, "kan pompalayan bir kalp" rolünü üstlenmiştir. Ancak bu bölgenin mevcut kapasitesini daha üst boyutlarda kullanmak ihtiyacı ve dolayısıyla büyük ölçekli bir hidrokarbon üretimi ve bunun dünya pazarlarına taşınması, Sovyet güdümünden kurtulan yeni bağımsız devletlerin, kendi ayakları üzerinde durmaya çalıştıkları, günümüze rastlamıştır⁵⁰³. Ancak her ne kadar bağımsızlıklarını ilan etmiş olsalar dahi, Türk cumhuriyetleri doğal kaynaklarının verimini tam anlamıyla alamamakta ve ülkelerinin kalkınmasını sağlayamamaktadır; çünkü bölgede gözle görülür şekilde Rusya'ya bağımlılık sorunu tüm Türk cumhuriyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir. IEA'ya göre 2015 yılında tahmini 64 milyon varil/günlük petrol ticaretinin %80'i bu üç bölgeden karşılanacaktır. Doğal gaz için söz konusu oran %50 kadardır⁵⁰⁴.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Havzası'nda yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, hızla serbest piyasa ekonomisi kurallarını uygulamaya başlamışlardır. Ekonomik bağımsızlık kazanılmaksızın, tam anlamıyla bir siyasi bağımsızlıktan söz edilmeyeceğinin farkında olan Türk Cumhuriyetleri, bu amaca ulaşmak

⁵⁰¹ İhsan Çomak, "Rusya stratejik Araştırma-1" Tasam Yayınları, İstanbul, 2005, s.47

⁵⁰² Editörler: Atilla Sandıklı ve Hasret Dikici, "Türkiye'de Enerji ve Kalkınma", Tasam Yay., İstanbul, 2006, s.48.

⁵⁰³ "Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı Ve Milli Güce Etkileri", Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s.40

⁵⁰⁴ Bircan Dokuzlar, "Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz Orta Asya'dan Avrupa'ya" İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, İstanbul, s.53

için ellerindeki en büyük kozu oynama karar vermişlerdir. Bu koz, Hazar Havzası'nı gelecek yüzyılın en önemli enerji ihracatları arasına taşıyacak olan, 200 milyar varil düzeyindeki dev hidrokarbon rezervleridir. Dünya potansiyel ham petrol rezervlerinin %10'una denk düşen bu büyük rezervinin ekonomik değeri, günümüzdeki çok düşük ham petrol fiyatlarıyla dahi, 4 trilyon dolardan fazla olarak hesaplanmaktadır. Azerbaycan ham petrol üretiminin, önümüzdeki 25 yıl içinde hızla artması beklenmektedir.1995 yılında 9,2 milyon ton(mt) ham petrol üreten Azerbaycan'ın, 1997 yılında 9 mt olan üretimini,2000 yılında 30 mt. 2005'de 74 mt, 2015'de 82 mt ve 2025 de 91 mt düzeyine çıkacağı tahmin edilmektedir⁵⁰⁵.

Darboğazların aşılmasında petrol rezervleri önemli bir rol oynamış, yıllardır petrole yatırım yapan Azerbaycan 2005 yılından itibaren milli gelire yansıtacak petrol gelirleri ile yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır⁵⁰⁶. Azerbaycan, Rusya Federasyonu için vazgeçilmez niteliktedir. Azerbaycan'ın Basra körfezine giden en kısa yol üzerinde olması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması, üzerinde önemle durulması ve asla vazgeçilmemesi gereken bir ülke konumuna getirmektedir. Bu nedenle Rusya federasyonu tarafından Karabağ sorunu, Azerbaycan'a baskı yapmak üzere kullanılan bir araç haline getirilmiştir⁵⁰⁷. Bölgeye ait yazılı tarih kaynakları arasında başta gelen Marco Polo Seyahatnamesinde, 1271–1273 tarihlerinde geçtiği hazar bölgesini anlatırken ‘neft yağı’nın, Bakü’de o zaman bile ticari amaçla işletildiğinden bahseder ve Bakü’nün bu ticaretten büyük ölçüde etkilenmiş olduğunu kayıtları arasında verir⁵⁰⁸.Günümüzde tam üç yıl önce, Azerbaycan'ın önemli kentlerinden Bakü’nün kuru topraklarından sızan ve tutuşabilme gibi bir özelliğe sahip bulunan bu garip madde, deriden yapılan keseler ile develere yüklenip, tüm Kafkasya'yı aşarak, alıcı ülkelere taşınmaktaydı. İran ve Arap dilerinde rastladığımız ‘neft’ sözcüğü, yüzyıllar önce aydınlatmada, ipek ve diğer dokumaların temizlenmesinde, hekimlikte ve savaşta kullanılan, bugünün ‘ham petrol’ünden başka bir şey değildir. Petrol zengini Azerbaycan'da karışıklığın sürekli olması ve Karabağ'da nihai çözüme ulaşılmamasının temelinde, Azerbaycan ile büyük uluslar arası petrol şirketleri arasında imzalanan ve 4 milyon varillik,6 milyon dolarlık anlaşmanın uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Rusya Federasyonu, söz konusu petrolün çıkarılması için oluşturulan konsorsiyumdaki yüzde 10'luk payı beğenmemiştir. Buna karşın bu payın en az yüzde 25'e çıkarılmasını istemiş ve bu nedenle

⁵⁰⁵ Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s.42- 61

⁵⁰⁶ B.Tuğberk Tosunoğlu , ‘‘Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri’’, Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, s.140

⁵⁰⁷ Haktan Birsnel‘‘Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesindeki Rolü’’2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım Yayıncılık, s.20-22

⁵⁰⁸ Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s.40

anlaşmaya olumsuz tavır takınırken hem Azerbaycan'ı Karabağ sorunu ile huzursuz etmekte hem de boru hattı güzergâhlarında etnik kökenli çatışmaları körüklemiştir⁵⁰⁹.

Diğer bir Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan'ın ise mevcut üretimi günde 1,2 milyon varil civarında. İhracat kapasitesi sınırlı olduğu için üretim yavaşlamaktadır. Petrolün yanı sıra doğal gaz ve elektrik ithali de, Kazakistan'ın ticaret dengesinde önemli bir rol oynamaktadır. Doğal Gaz üretiminde önümüzdeki on yılda çok büyük bir ilerleme beklenmektedir⁵¹⁰. Kazakistan Petrol Üretiminde 2015'e kadar üretimini 3,5 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir⁵¹¹. Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki çok zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması Kazakistan'ın Jeopolitik önemini de artırmaktadır. Özellikle Tengiz bölgesi dünyanın onuncu en büyük petrol sahasıdır⁵¹². Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan doğalgaz rezervleri yönünden dünya sıralamasında ilk 20 ülke arasındadırlar. Ve eğer Azerbaycan'ın Şah Denizi bölgesindeki doğalgaz rezerv tahminleri doğru çıkarsa, Azerbaycan da bölgede yeni ve önemli bir doğalgaz kaynağı olacaktır⁵¹³.

Türkmenistan ise sahip olduğu doğal gaz rezervleri ile dünyanın en zengin üç ülkesinden biridir. BOTAŞ rakamlarına göre, Türkmenistan'ın toplam doğal gaz rezervleri 14 milyon metre küp civarındadır.⁵¹⁴ Ancak Türkmenistan, ne Türkiye'ye ne de AB'ye gaz satabilecek durumda değildir. Birincisi 2003'te Rusya ile imzalanan bir antlaşma gereği 2023 yılına kadar gazının çoğunu Rus Gazprom'a satmaya yükümlüdür. Dahası 2006 başında gündeme gelen bazı görüşmelerde bu yükümlülüğün genişlemesi ve Çin'e de gaz satılması gündeme geldimiştir. İkinci olarak, Hazar Denizi ile ilgili hukuksal sorun daha çözülmedi. Bu halledilmeden Türkmenlerin Azerbaycan üzerinden Türkiye ve AB'ye gaz boru hattı döşemeleri olası değil. Öte yandan, Niyazovun'un 2006'nın son günlerinde hayata veda etmesiyle birlikte, bu yeni iç dengelerin nasıl şekilleneceği, bu yeni durumun Türkmen gazının dağıtımına dair antlaşmaların devamına ne şekilde yansıtacağını birlikte göreceğiz⁵¹⁵. Topraklarının büyük bir bölümü çöllerle kaplı olan Türkmenistan'ın diğer en büyük zenginliği

⁵⁰⁹ Haktan Birsnel "Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti mücadelesindeki Rolü" 2023 uluslar arası ilişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım yayıncılık, s.23

⁵¹⁰ Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri, Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s. 65,

⁵¹¹ Bircan Dokuzlar, " Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz Orta Asya'dan Avrupa'ya" İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2006,İstanbul, s.96

⁵¹² "Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesindeki Rolü-Haktan Birsnel"2023 uluslar arası ilişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım yayıncılık, s.22

⁵¹³ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; syf,142

⁵¹⁴ "Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti mücadelesindeki Rolü-Haktan Birsnel"2023 uluslar arası ilişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım yayıncılık, s.22

⁵¹⁵ Murat Metin Hakkı "Türkiye Orta Doğu ve Avrasya'yı neler bekliyor", Tasam Yayınları, İstanbul,2007 s.104.

doğalgazdır. Doğalgaz, Sovyet Sosyalist cumhuriyetler Birliği döneminde olduğu gibi bugün de en önemli gelir kaynağı, bağımsızlıkla birlikte başlatılan kalkınma hamlesinin motoru ve ekonomiye döviz girdisi sağlayan en önemli sektördür.⁵¹⁶ Türkmenistan, doğalgaz rezervi bakımından Rusya ve İran'dan sonra dünyanın en şanslı ülkesidir. Mevcut üretim ve ihracat kapasitesi açısından da Bağımsız devletler Topluluğu ülkeleri içinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Türkmenistan, diğer Orta Asya ülkeleri gibi petrol ve doğalgazının dış pazarlara naklinde tamamıyla Rus boru hatlarına bağımlı durumdadır. İşte bu bağımlılık sorunu Türk Cumhuriyetlerini birçok konuda (ki bunlara dış politikaları da dâhil) istedikleri gibi davranamamalarına neden olmaktadır. Hazar ülkelerinin en az 200 milyar varil petrol rezervinin bulunduğu tahmin edilmekte ve Orta Asya genelinde ise 6.6 trilyon metre küp doğal gaz kullanılmaya başlanmak üzeredir.

Bölgede Özbekistan ve Türkmenistan başlıca doğal gaz üreticisi devletlerdir. Özellikle Türkmenistan'ın doğal gaz üretiminde çok önemli bir konumu vardır. Petrol ve doğal gaz dışında bakır, kömür, tungsten, çinko, uranyum v altın gibi madenler de bölgede bol miktarda bulunmaktadır. Dolayısıyla büyük güçlerin bölge rekabetinin en önemli unsuru, enerji ve ham madde kaynaklarıdır. Örneğin yalnızca Kazakistan'ın tahmini petrol rezervi 50 milyar varil civarındadır. Türkmenistan'ın petrol rezervinin 15-40 milyar varil olduğu sanılmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansının verilerine göre bilinen en fazla gaz rezervleri 6.7-9.2 trilyon metre küp arasında değişmektedir. Şu anda doğal gaz dünya enerjisinin % 23'ünü oluşturmaktadır.2020 yılında % 30'a çıkacağı tahmin edilmektedir.⁵¹⁷ Orta Asya'da, Özbekistan yer alan Kem çölü büyük, ölçekli petrol ve doğalgaz yatakları içermektedir. Kara. Kum çölünü KB-GD yönünde kateden Amu-Derya nehri, hem çölü ve petrol sahalarını ikiye ayılmakta, hem de Türkmenistan ile Özbekistan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Özbekistan ayrıca, güneyde bulunan Termes ile doğuda bulunan Kokand ve Andıçan illerinden petrol üretimi yapmaktadır, Kırgızistan, petrol yönünden fazla zengin, değildir. Ancak Celal-Abad yöresinden, petrol elde etmektedir⁵¹⁸.

Sonuç olarak 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Orta Asya'nın bağımsızlığa kavuşması, Rusya dışındaki dünya devletleri için de yeni bir fırsat doğurmuştu. Yeniden dünya güçleri ve bölgesel güçlerin menfaatlerinin çatıştığı bir bölge haline gelen

⁵¹⁶ Avrasya dosyası, Türkmenistan Özel, sayfa 74-79

⁵¹⁷ Ahmet Taşağıl, "Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Politikaları",Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye, Sarem Yayınları, s.114

⁵¹⁸ Sadettin Korkmaz "Doğal Kaynaklar Açısından Yeni Türk Devletleri", <http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/jeoloji>

Orta Asya'nın jeopolitik önemine, zengin ham madde kaynaklarının varlığı da eklenmiştir. Şimdi bölgede yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde dünyanın ve bölgenin büyük güçleri arasında Orta Asya'yı ve onun enerji kaynaklarını kontrol etmek amacıyla "Yeni Büyük Oyun" oynamaktadır.⁵¹⁹ Ve bu yeni büyük oyun Ortadoğu'da olduğu gibi Orta Asya'nın geleceğini de olumsuz yönde etkileyecektir. Büyük Enerji kaynakları maalesef bizim dünyamızda; buldukları coğrafyaya bolluk, refah getirememektedir, tam aksine buldukları coğrafyaya sorun getirmektedirler.

Hazar bölgesi ve Hazar'ın hukuki statüsü bölgede ki en ciddi sorunlardan biridir. Hazar, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan tarafından çevrili, herhangi bir açık denize çıkışı olmayan, dünyanın en büyük gölüdür. Büyüklüğünden dolayı da deniz olarak anılmaktadır.⁵²⁰ Hazar denizi; bulunduğu jeopolitik konum, sahip olduğu doğal zenginlikler, büyüklüğü ve açık denizlere kapalı oluşundan kaynaklanan Fizyolojik farklılık, çevreleyen ülkelerin yapıları vb. etkilerle kozmopolit yapıya sahip bir denizdir. Bu karmaşık yapıya ilaveten tüm dünyanın bu denizin kaynaklarından faydalanmaya yönelik plan ve emelleri önemini bir kat daha artırmaktadır. Hazar Bölgesine olan önemin giderek artmasının ardında, iki tarihsel olayın önemli katkısı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; bölge kaynakları üzerinden; Sovyet egemenliğinin kırılmasına yol açan Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. İkincisi ise, 11 Eylül 2001'de ABD'yi hedef alan terörist saldırılardır.⁵²¹ Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Hazar'ın hukuki statüsü sorununda, kıyı ülkeleri genel hatları itibarı ile iki farklı yaklaşıma sahiptirler. Rusya ve İran Hazar'ın bir göl olduğunu iddia ederken, Azerbaycan ve Kazakistan deniz olarak kabul etmektedir. Türkmenistan'ın tutumu ise belirsizdir. Ancak zaman zaman bu ülkelerin tümünün tutum ve iddialarında, genel dış politik gelişmeler paralelinde, diğer tarafın görüşlerine doğru yaklaşma ya da tersine bir setleşme izlenebilmektedir.⁵²² Hazar denizi, ortalama 1030 km. uzunluğunda, 196-435 km genişliğindedir. Toplam kıyı uzunluğu, 700 km su yüzeyi alanı 423.300 km. karedir.⁵²³ Hazar bölgesi doğal gaz da, dünya talebi açısından çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Hazar'ın ispatlanmış gaz rezervleri 232 tcf (6,6 trilyon metreküp) ile

⁵¹⁹ Anar Somuncuoğlu, "Kazakistan Ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Ve Büyüme Stratejileri", Asam Yayınları, Ankara, 2001 s.2.

⁵²⁰ Meftun Metin, "Politik Ve Bölgesel Güç Hazar" IQ kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.143

⁵²¹ Gökhan Bayraktar, "Hazar'da ki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", Stratejik Araştırmalar Dergisi Stratejik Öngörü, Sayı:11, s.84.

⁵²² Mehmet Şüküroğlu Ve Suale Baitzhaunavo, "Hazar Havzasında Son Gelişmeler Ve Petrol Boru Hatları" 21. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, Editörler: Prof Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol, Ankara, Asam Yayınları, 2003, s.276

⁵²³ Haktan Birsal "Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti Mücadelesindeki Rolü" 2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53, 2005, Atılım Yayıncılık, s.19

Suudi Arabistan'ınkine eşittir. İspatlanmış ve olası gaz rezervleri birlikte dikkate alındığında, Hazar'ın toplam gaz potansiyeli 560 trilyon kübik fit (16 trilyon metreküp) olarak verilmektedir.⁵²⁴Hazar denizinin, bu devletler tarafından (deniz, göl veya kendine özgü su kütleleri olarak tanımlanmasına göre) nasıl bölüştürüleceği konusunda anlaşmalarını Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunun ortaya çıkarmıştır. Bölge devletlerince, Hazar'ın statüsü ile ilgili aşağıdaki 3 farklı tez ortaya atılmıştır:

—Hazar denizi bir göldür. Bu itibarla göl yatağı ve su alanları sahil olan devletlerarasında eşit olarak bölünmeli ve her sektör ait olduğu devletin mutlak hükümler altında olmalıdır.

—Hazar denizi 1982 Birleşmiş Devletler Deniz Hukuku anlaşmasına uygun olarak değerlendirilmeli, sahil devletlerinden her birinin kara suları, kıta sahanlıkları, balıkçılık bölgeleri tespit edilmeli, geri kalan sular açık deniz olarak kabul edilmeli ve bunların tarifleri yapılmalıdır.

—Hazar Denizi kendine özgü jeopolitik şartlarda meydana gelmiş geniş bir su havzası özelliğindedir. Özelliklerinin farklılığı sebebiyle mevcut uluslar arası hukuk normlarına ve pratiklerine göre bir düzenlemeye tabi tutulmaması nedeniyle Hazar Denizi, ne 'göl' ne de "deniz" olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple kıyısı olan devletlerarasında uygun ve yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duyulmaktadır⁵²⁵.

Jeopolitik temel nedenlere dayanan Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalarda taraflar kendi argümanlarını destekleyecek yasal dayanaklar ileri sürmektedirler. Statü sorunu, petrol anlaşmalarını imzaladıktan sonra Azerbaycan'ın karşılaştığı en büyük engellerden biridir. Zira statü sorunu, anlaşmaları zora sokabilecek ve yabancı şirketleri petrol yataklarının işletilmesinden alıkoyabilecek bir sorundur⁵²⁶.Rusya'nın Orta Asya'ya enerji yatırımları odaklı yeni ekonomik yaklaşımının ilk büyük adımını 25 Temmuz 2000 tarihinde ortak Hazar Petrol Şirketi'ni kurmaları oluşturmuştur. Kazakistan ile 6 Temmuz 1998 tarihinde imzaladığı anlaşma ile Hazar Denizi'nin bölünmez olduğu tezinden vazgeçen Rusya, bu tarihten itibaren ortak projeler yoluyla Kazakistan'a ait petrol yataklarının işletilmesinde söz sahibi olmuştur⁵²⁷.

⁵²⁴ Gökhan Bayraktar, "Hazar'da ki jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", Stratejik Araştırmalar Dergisi Stratejik Öngörü, Sayı:11, s.85

⁵²⁵ Meftun Metin, "Politik ve Bölgesel Güç Hazar" IQ kültür Sanat Yay. İstanbul,2004, s.145

⁵²⁶ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi", Tasam yayınları, İstanbul, s.176-184

⁵²⁷ Fırat Purtaş "Rusya'nın Orta Asya'ya Yeniden Dönüşü", Dr. İhsan Çomak"Rusya Stratejik Araştırmalar-1, Tasam Yayınları, İstanbul,2006;s.170

Hazar Denizi'ndeki petrolün burada kıyısı olan devletlerce paylaşılması durumunda, üretilen petrolün %20'sinin konsorsiyumlarda yer almayan İran'a verilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkacaktır⁵²⁸.

RF, Hazar Denizi'nin bir sınır gölü olmadığını, tek bir ekonomik sisteme sahip bölünmez kapalı bir su rezervi olduğunu, statüsünün SSCB ile İran arasında yapılan 1921 tarihli Moskova ve 1940 tarihli Tahran anlaşmalarıyla belirlenmiş bulunduğunu söz konusu anlaşmalarla belirlenen 10/12 millik münhasır balıkçılık bölgesi dışında kalan alanların sahildevletlerin ortak kullanımına açık olduğunu, 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin Hazar Denizi'ne uygulanmasının söz konusu olmayacağını iddia etmektedir. İran, Hazar'ın statüsü sorununun beş kıyı ülkesi tarafından oy birliği esasına göre belirlenmesi gerektiğini, tarafların tek taraflı tasarruflarının 1921 ve 1940 tarihli anlaşmaların işgali anlamına geleceğini düşünmekte Azerbaycan, 1921 ve 1940 Anlaşmalarında yalnızca balıkçılık ve seyrüsefer konularının düzenlendiği, ortak egemenlik hususunun ele alınmadığı, Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu ve orta hat esasına göre ulusal sektörlere ve tamamen münhasır egemenlik alanlarına bölünmesi, balıkçılık, çevre korunması, biyolojik kaynakların kullanılması konularının ayrıca düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Türkmenistan, Hazar'ın deniz veya göl olması konusunda bir görüş belirtmemektedir. Türkmenistan, sahildevletler arasında SSCB döneminde yapılan idari bölünme çerçevesinde orta hat esasına göre bir anlaşma yapılması gerektiğini, bu ülkelerin ulusal sektörlerinde yer alan kaynakların kullanımının serbest olması gerektiğini savunmaktadır. Kazakistan, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde 1982 BM Deniz hukuku Sözleşmesinin uygulanması gerektiğini; Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, o zamana kadar yakın ilişki içinde buldukları Rusya ile siyasi ve askeri ilişkilerini azaltmaya çalışmışlar ve Rusya dışındaki ülkelerle iletişim kurmaya başlamışlardır⁵²⁹.

Hazar'ın hukuki statüsünü belirlemeye yönelik yapılan çalışmalar kapsamında, Hazar Denizi Özel Müşavirleri 8.komisyon toplantısı 26 Şubat 2003 tarihinde Rusya federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan temsilcilerinin katılımı ile yapılmıştır. Toplantı sonuçlarına ilişkin yayınlanan ortak bildiriye soruna temel olan hususların maddeler halinde ele alınarak, Hazar'ın deniz statüsüne kavuşturulmasına büyük fayda sağlayacağı

⁵²⁸ Meftun Metin, 'Politik ve Bölgesel Güç Hazar' IQ kültür Sanat Yay., İstanbul, 2004, s.156

⁵²⁹ A.g.e, s.156-191

açıklanmıştır⁵³⁰.Jeopolitik temel nedenlere dayanan Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalarda taraflar hala kendi argümanlarını destekleyecek yasal dayanaklar ileri sürmektedirler.⁵³¹

Harita.3.

Hazar'ın statü sorununda paylaşım seçenekleri

Kaynak: Burhan Metin, ‘‘İran ve Rusya’nın askeri işbirliği’’

<http://images.google.com.tr/imgres?imgurl=http://>

Bölgede ki diğer önemli bir sorun da Petrol ve doğal gaz boru hatları meselesidir. Bu konu bölgeye olan yakınlığı ve üç tarafı denizlerle kaplı olan ülkemiz içinde bir hayli önemli bir konudur. Doğal Gaz ve petrol boru hatları Rusya’nın topraklarından geçmeye devam ederse, bunun siyasi bir sonucu olarak bölge Rusya’ya bağımlı olacak ve bölgedeki zenginliklerin nasıl paylaşılacağına, güçlü durumda olan Moskova karar verecektir. Hazar denizi havzasındaki petrol ve doğal gazı taşıyacak boru hatlarının, daha önce döşenmiş Kerkük ve Musul petrol boru hattı ile birleşerek İskenderun’dan dünya pazarlarına açılması, burayı bir enerji çıkış terminali haline getirecektir. Böyle bir gelişme, bölgede büyük bir güç olarak istikrarı ve güvenliği sağlayan Türkiye’nin jeopolitik ve jeostratejik önemini daha da

⁵³⁰ Haktan Birsnel, ‘‘Hazar Enerji Havzası’nın Dünya Hâkimiyeti mücadelesindeki Rolü’’2023 uluslar arası ilişkiler Dergisi, Sayı:53,2005,Atılım yayıncılık, s.22

⁵³¹ Osman Nuri Aras ‘‘Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi’’, Tasam Yayınları, İstanbul, s.176

artıracaktır. Hazar boru hattının genişletilmesi Rusya'nın engellemeleri nedeniyle mümkün olmamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına günde 600,000 varil gönderilmesi öngörülmüyor. Ancak, 2010'da üretime başlaması beklenen Kashagan'dan çıkacak petrolün taşınması için yeni bir hatta ihtiyaç var. BTC boru hattı 21. yüzyılın İpek Yolu olarak adlandırılmıştır. BTC, küresel boyutta ihtiyaç duyulan enerji güvenliğine önemli ölçüde katkıda bulunacak bir projedir. Projenin bölgesel işbirliği, refah ve istikrarın pekiştirilmesine de önemli katkıları olmuştur. Enerji güvenliği açısından bakıldığında ve özellikle 11 Eylül olayları sonrasında, bu kaynakların öneminin daha da arttığı söylenebilir. BTC, Türkiye için olduğu kadar, bölge ülkeleri için de sosyo-ekonomik ve stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Türkiye açısından, Boğazlar nedeniyle, konunun çevresel boyutu vardır⁵³². Sovyetler döneminde, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan başta olmak üzere bölge ülkelerinin tüm petrol ve doğal gaz ihraç yolları tamamen bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslar arası pazara çıkabilecek biçimde inşa edilmiştir. Bu ihraç yollarının Rusya'ya bağımlılığı, önceden olduğu gibi bugün için de yalnızca boru hatlarında değil, aynı zamanda su kanalları(Volga-Don kanalı) ve demir yolları içinde geçerlidir⁵³³. Türkiye, özellikle Hazar; Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan gaz ve petroleri konusunda alternatif hatlarını gündemde sıcak tutmak istemektedir. Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesinin hedefi, Türkmen ve Kazak doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmaktadır. Boru hattının yıllık taşıma kapasitesinin 30 milyar metre küp ve maliyetinin yaklaşık beş milyar doları bulması öngörülmektedir. Güney Kafkasya Boru Hattı, bu projenin ilk ayağını oluşturmaktadır ve gelecekte Nabucco projesiyle (Türkiye- Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya) entegrasyonunu sağlaması beklenmektedir. BTC'den sonra Şah Denizi gazının Anadolu coğrafyası üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması fikri de bu politikaların bir parçası olarak görülmelidir. Türkiye'yi enerji üssü yapacak "doğu-batı enerji koridoru" aşağıdaki güzergâhları kapsamaktadır⁵³⁴.

⁵³² Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.173

⁵³³ Mehmet Şüküroğlu ve Suale Baitzhaunavo, "Hazar Havzasında Son Gelişmeler Ve Petrol Boru Hatları" 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, Editörler: Prof Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol, Ankara, Asam Yayınları, 2003, s.271

⁵³⁴ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.173-176

Trans Hazar ve Trans Kafkasya petrol ve doğalgaz hatları:

1. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (Azeri petrolü)
2. Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı (Kazak petrolü)
3. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (Şah deniz projesi)
4. Hazar-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı
 - a. Bakü-Tiflis-Erzurum-Yunanistan-İtalya hattı
 - b. Bakü-Tiflis-Erzurum-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya-Almanya hattı (Nabucco projesi)

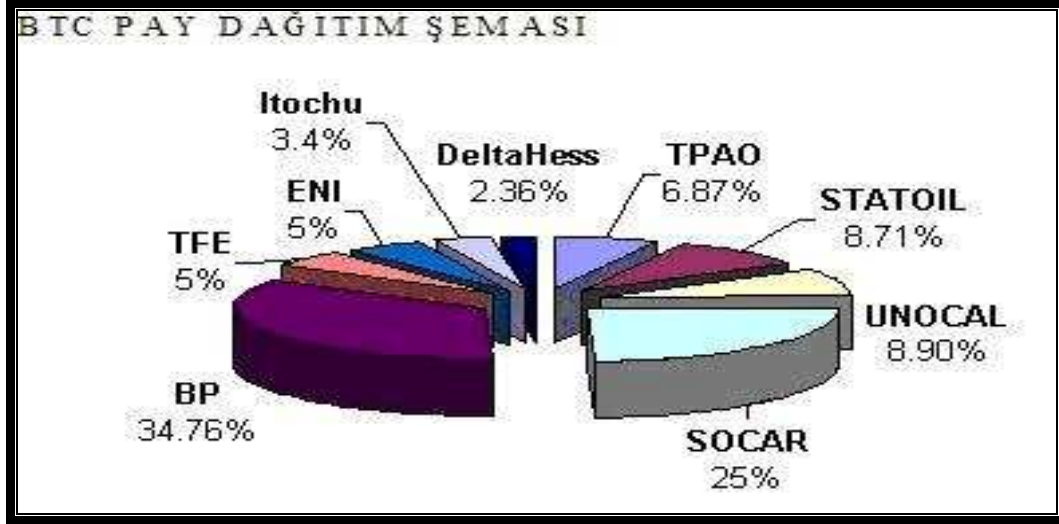
Kuzey-Güney-Batı Enerji Koridoru:

1. Kerkük-yumurtalık petrol hattı
2. Rusya-Ukrayna-Romanya-Bulgaristan doğalgaz boru hattı
3. Rusya-Türkiye doğalgaz boru hattı (mavi akım projesi)
4. İran-Türkiye-Almanya doğalgaz boru hattı
5. Irak-Suriye-Mısır-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı
6. Katar-Türkiye-Avrupa doğalgaz boru hattı
7. Türkmenistan-Türkiye-Almanya doğalgaz boru hattı⁵³⁵.

⁵³⁵ A.g.e., s.177

Grafik.1.

Bakü Tiflis Ceyhan Pay Dağıtım Şeması

Kaynak: Serkan Uğuz "Paylaşılamayan Bölge Hazar"

<http://www.tasam.org/index.php?altid=1835&syf=1>

Doğal kaynakların kullanımı bölgesel problemlerin artmasında etkin olan bir başka husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Kırgızistan nüfus azlığına ve ekonomik yetersizliğine karşın doğal su kaynaklarını kendi stratejik tercihleri için bir araç olarak kullanmak niyetindedir. Bu kaynaklara bağımlı olan Özbekistan'ın bunların ilgisiz kalması kendi geleceği ve ülke çıkarları açısından mümkün değildir. Kırgızistan'daki doğal kaynaklardan ya takas yoluyla yararlanmayı tercih edecek ya da kendi imkânlarını kullanarak Kırgızistan'daki doğal kaynaklardan ya takas yoluyla yararlanmayı tercih edecek ya da kendi imkânlarını kullanarak Kırgızistan üzerindeki taleplerine karşı askeri güç kullanımını deneyecektir. Bu da iki kardeş ülkeden çok bölgede etkinlik kurmak isteyen büyük güçlerin emellerine kavuşmasını kolaylaştıracaktır⁵³⁶. Bu bölgede çıkarılan enerji kaynaklarını gerçekten de dünya pazarlarına taşımak için güvenli ve etkin biçimde işletilen boru hatları ağına ihtiyaç vardır. Türkiye bir yandan doğu ile batı, diğer yandan güney ile kuzey arasında enerji köprüsü olabilecek konuyu ile ideal bir transit yol durumundadır. Halen dünya enerji sevkiyatının büyük bir bölümünü taşıyan Ümit burnu ile Hürmüz Boğazı'nın en güvenli ve geçerli alternatifi, enerjiyi Akdeniz'deki en uç noktalara taşıyabilme kabiliyetine sahip Anadolu kara koridoru (Bakü-Tiflis-Ceyhan) seçeneğidir. Gerçekten de Türkiye; enerji kaynaklarının çıkarılmasından taşınarak dünya piyasalarına ulaştırılmasına kadar ki süreçte tartışmasız en kritik coğrafyaya sahiptir.⁵³⁷ ABD, bölgedeki enerji kaynaklarını ve hatlarını, ulaştırma yollarını kontrol etmek ve dolayısıyla Hazar havzası, Karadeniz ve Orta Asya'ya hâkim olmak için Kafkasya'da, Karadeniz'e çıkışı olan Gürcistan ve Hazar Denizi'ne çıkışı olan Azerbaycan'ı, Türkiye ile aynı ekseninde bulundurma isteğindedir. Bu nedenle ABD, Gürcistan'da Pankisi Vadisi'nde üs kurmuştur. Sırada Azerbaycan'da üs kurma niyet ve eğilimi vardır. ABD, bölgede ekonomik, siyasi ve askeri varlığı ile Rusya'yı dengelemeye çalışmaktadır. Bunun için de Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ekseni kaçınılmazdır.⁵³⁸ BTC petrol boru hattı 2006 yılında tam anlamıyla faaliyete geçti. Sonuç olarak, emperyal güçlerin büyüme için enerjiye olan ihtiyaçları arttıkça, orta doğunun da başı boş bırakılması olanaksız

⁵³⁶ Nadir Devlet "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Güvenliğini Etkileyebilecek Faktörler" 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, Editörler: Prof Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol, Ankara, Asam yayınları, 2003, s.182

⁵³⁷ Haktan Bırsel "Hazar Enerji Havzası'nın Dünya Hâkimiyeti mücadelesindeki Rolü" 2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53, 2005, Atılım Yayıncılık, s. 29

⁵³⁸ Hakan Kantarcı "Kafkasya Jeopolitiğinde Kriz Alanları Ve Güç Mücadelelerinin Türkiye'ye Etkileri" 2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53, 2005, Atılım Yayıncılık, s.41

hale gelmiştir⁵³⁹ Dünyada yaşanan sıcak ve soğuk savaşların temelinde enerji kaynaklarına sahip olma, taşıma yolları ve son yıllarda da giderek artan oranda enerjinin ticaretinin kontrol altında tutma çabaları etkili olmaktadır⁵⁴⁰bu bağlamda Orta Asya büyük güçler için tam da bu istekleri içinde barındıran geniş bir sofraya görünümüne bürünüyor. Ülkelerin ilerlemesi ve refahı için en önemli girdilerin arasında yer alan enerji; iktisadi, sosyal ve kültürel yaşamımızda ve jeopolitik ilişkilerde önemli bir rol oynamakta ve bu rolün, ilişkilerimizin yoğunlaşması ile kritik bir hal alacağı görülmektedir. Küresel çevreyi korurken, aynı zamanda dünyanın mevcut enerji kaynaklarının güvenli ve iktisadi gelişme sağlamaya yönelik olarak kullanılması, insanlığın hayati önem taşıyan görevlerinden biridir. Petrol enerjinin en vazgeçilmez kaynağı olmuştur⁵⁴¹

⁵³⁹ Yahya Başkan, Hasan Demircioğlu, Yahya Ahışalı , ‘‘Milletlerarası Ortadoğu Konferansı: Kaos Mu Düzen mi?’’konferans bildirileri, s.258

⁵⁴⁰ Bircan Dokuzlar, ‘‘ Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz Orta Asya’dan Avrupa’ya’’İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2006,İstanbul, s.105

⁵⁴¹Sami Öngör,‘‘Ortadoğu Siyasi Ve İktisadi Coğrafyası’’ ,s.108

Tablo.3

HAZAR BÖLGESİ DOĞAL GAZ ÜRETİM-İHRAÇ TAHMİNLERİ

		Gerçekleşen		Tahmin Edilen			
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
MİLYAR METERKÜP / YIL							
Azerbaycan	Üretim	5,6	6,3	8,8	12,4	24,9	28,9
	Tüketim	5,6	5,9	6,8	7,2	12,2	15,6
	İhraç Potansiyeli	0,0	0,4	2,0	5,2	12,7	13,3
Kazakistan	Üretim	9,2	9,4	15,1	24,3	36,5	40,3
	Tüketim	7,9	8,5	11,9	16,6	23,3	32,7
	İhraç Potansiyeli	1,3	0,9	3,2	7,7	13,2	7,6
Türkmenistan	Üretim	21,3	26,0	43,8	70,6	81,8	92,5
	Tüketim	11,3	11,5	12,7	14,1	15,5	17,1
	İhraç Potansiyeli	10,0	14,5	31,1	56,5	66,3	75,4
Özbekistan	Üretim	51,9	58,5	59,7	67,5	64,2	61,1
	Tüketim	49,3	50,3	55,5	61,3	67,7	74,7
	İhraç Potansiyeli	2,6	8,2	4,2	6,2	-3,5	-13,7
Toplam	Üretim	88,0	100,2	127,4	174,7	207,4	222,8
	Tüketim	74,1	76,1	86,9	99,2	118,7	140,2
	İhraç Potansiyeli	13,9	24,0	40,5	75,6	88,7	82,6

Tablo.4.

HAZAR BÖLGESİ HAM PETROL ÜRETİM-İHRAÇ TAHMİNLERİ

		Gerçekleşen		Tahmin Edilen			
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
		1000 varil/gün					
Azerbaycan	Üretim	280,0	290,0	345,8	1279,2	1350,0	1100,0
	Tüketim	125,0	132,5	177,3	237,3	317,5	424,9
	İhraç Potansiyeli	155,0	157,5	168,5	1041,9	1032,5	675,1
Kazakistan	Üretim	630,0	710,0	1350,0	1645,0	2170,0	2500,0
	Tüketim	130,0	136,5	174,2	222,3	283,8	362,2
	İhraç Potansiyeli	500,0	573,5	1175,8	1422,7	1886,2	2137,8
Türkmenistan	Üretim	150,0	160,0	220,0	300,0	300,0	260,0
	Tüketim	90,0	92,7	107,5	124,6	144,4	167,4
	İhraç Potansiyeli	60,0	67,3	112,5	175,4	155,6	92,6
Özbekistan	Üretim	190,0	187,3	165,0	130,0	100,0	100,0
	Tüketim	145,0	148,6	168,2	190,3	215,3	243,5
	İhraç Potansiyeli	45,0	38,6	-3,2	-60,3	-115,3	-143,5
Toplam	Üretim	1250,0	1347,3	2080,8	3354,2	3920,0	3960,0
	Tüketim	490,0	510,3	627,1	774,5	961,0	1198,1
	İhraç Potansiyeli	760,0	836,9	1453,7	2579,7	2959,0	2761,9

Kaynak: <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

3.3.2. Altın ve Uranyum

Doğada tabii haliyle bulunan altın parlaklığı ve rengi nedeniyle insanoğlu tarafından ilk olarak fark edilen metallere biridir⁵⁴². Altın, Antikçağ'dan bu yana para olarak kullanılıyor. Ama günümüzde artık para değil, bir "değer rezervi"... Ülkelerin parasının değeri altın rezervlerine endekslenmiş durumda. Peki, ama neden? Çünkü para, uluslararası spekülasyonlara karşı fazla duyarlıdır. Sonuçta bir ülkenin parasının değerine bakarak zenginliğini saptamak mümkün değil. Oysa altın daha sabit bir değer. İşte bu nedenle, asırlardır uluslar zenginliklerini artırmak için altın rezervlerini genişletmeyi hedef aldılar.⁵⁴³

Sovyetler Birliği'nde ki Türk ülkeleri altın merkezleriydiler. Ancak SSCB devleti 1925'ten beri kazanılmakta bulunan altın miktarı hakkında istatistikî bilgileri kamoyuna yayınlamamaktan her zaman kaçınmıştır. Ara sıra, altın ocakları hakkında yeterli olmasa da bilgiler vermişlerdir. Mesela, Türkistan'ın Altay dağları bölgesindeki 800'den fazla renkli maden ocaklarında ortalama % 54 altın madeni vardı. Altın, Yakutistan'da (esas merkezi Aldan'da), Azerbaycan'da (Kedabek'de), Başkırdistan'da (Baymak'ta) çok miktarda bulunmaktaydı. 1957'de Semerkand dolaylarında keşfedilen altın ocağı Sovyetler Birliği'ndeki en büyük altın ocağı olarak bildirilmişti⁵⁴⁴. Bu rezervlerin SSCB tarafından gizli tutulması ancak SSCB'nin güttüğü devlet politikalarıyla açıklanabilir. Orta Asya altın rezervleri bakımından oldukça zengindir, ancak Orta Asya'nın kalbinde yer alan Özbekistan ise altın rezervleri bakımından OA'nın en zengin ülkesidir, SSCB'nin dağılmasıyla Özbekistan 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ve aynı tarihte altın rezervleri üzerinde mülkiyet hakkını da ilan etmiştir. Tarihte SSCB'nin altın üretiminin dörtte biri, % 80'i Nevai Çölü'ndeki yataklardan olmak üzere Özbekistan tarafından karşılanmaktaydı. Özbek yetkililer günümüzde on altın işletmesinin modernizasyonu ve üretimin artırılması için aktif bir şekilde yabancı yatırımcı aramaktadır. Özbekistan, kullanılan eski teknoloji (extraction) nedeniyle yıllık altın üretiminin en az % 10'unu atıklarla kaybetmektedir. Yetkililer altın endüstrisini, ülkenin gelirlerini arttıran bir araç ve aynı zamanda Rusya ve Batıyla ekonomik ilişkilerinin itici gücü olarak gömlektedir. Bu nedenle de, Özbekistan'ın altınının yabancı müşterilere pazarlanabilmesini mümkün kılacak yeni bir ticari sistemin kurulmasına çalışılmaktadır. Dünyanın en kaliteli altını bu ülkede (Muruntau, Zarafsan, Koçbulak, Altınkan)

⁵⁴² Kıymetli Madenler ve Piyasaları, İstanbul Altın Borsası Yayınları, İstanbul, s.15

⁵⁴³ <http://www.focusdergisi.com.tr/kultur/00364/ALTIN> araştırma (Mustafa Ender, 01.06.07 14.52)

⁵⁴⁴ İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.408

çıkartılmaktadır. Uranyum (Navoi ölu), alüminyum (Vtoktsvetment),arsenik (Almalık), bakır (Almalık), grafit (Tazgazgan), kurşun-çinko (Almalık), florit (Toytepa), mermer (Muruntau), kaolin (Ineçka), tungsten ve fosfat (Kızılkum ölu) üretimi de yapılmaktadır.(12,8)⁵⁴⁵

Tablo.5.

Altın Rezervlerine Sahip Olan Ülkelerin Yıllık Altın Üretimleri

Yıllık Altın üretimi (ton)	
Ülkeler	Miktar
Güney Afrika	475 ton
ABD	365 ton
Latin Amerika	335 ton
Avustralya	335 ton
Kanada	185 ton
Çin	160 ton
Rusya	125 ton
Özbekistan	80 ton

Kaynak: Focus Dergisi

⁵⁴⁵ Halim Demirkan “Orta Asya Türk cumhuriyetleri Yeraltı Kaynakları Potansiyelleri”
http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/5ac21cd0ef1b88e_ek.pdf

Kullanım alanları coğrafi bölgelere ve toplumlara göre değişiklik gösterse de altını altın yapan değerlerin başında sınırlı üretim hacmi gelmektedir. Dünyanın sadece belirli bölge ve ülkelerinde bulunan yataklarında, sınırlı bir altın rezervi bulunmaktadır⁵⁴⁶. Özbekistan'ın, toplam altın yatakları rezervlerinin 3 bin 350 ton olduğu tahmin ediliyor. Novosti Nideli gazetesinde yer alan habere göre, ülkede, halen açılmış bulunan 41 altın Ocağından 9'u faaliyet gösteriyor. Söz konusu 9 altın ocağından geçen yıl toplam 87 ton altın üretilmiştir. Ülkede, altın üretimi alanında Amerikan, İngiliz ve Güney Afrika şirketleri faaliyet göstermektedir. Öte yandan Özbekistan Bakanlar Kurulu, Avustralya'nın Multiplex Mining şirketine, altın arama konusunda Özbeklerle ortak bir şirket kurma projesini onaylamıştır. Buna göre, Multiplex, Semerkant'ın Zarmitan ve Mercanbulak bölgelerinde altın arama ve çıkarma amacıyla, Özbekistan Devlet Jeoloji ve Mineral Kaynaklar Komitesi ile ortaklaşa yeni bir şirket kuracak. Diğer taraftan Fransız "Societe General Bank" tarafından, Özbekistan'da altın arama ve çıkarma işi yapacak İngiltere'nin Oxuz Mining Plc. Şirketine, 31 milyon dolarlık kredi açıldığı söylenmiştir.

Nevai vilayetinin Kızılkum çölündeki Amantaytau bölgesinde altın üretmek amacıyla, yüzde 50'si Oxuz Mining Plc. Şirketi, yüzde 40'ı Özbekistan Jeoloji ve Mineral Kaynaklar Komitesi ve yüzde 10'u da Kızılkum Nadir Metal şirketine ait olmak üzere, 11 milyon 627 bin dolar sermayeli "Amantaytau Goldfields" adıyla yeni bir şirket kurulmuştur. Özbekistan milli haber ajansı Uza'nın haberine göre, söz konusu ortak şirketin, toplam rezervi 3 milyon 200 bin ons olduğu tahmin edilen Kızılkum bölgesinden, 2002-2003 yılında 170 bin ons altın çıkarılması planlanmaktadır⁵⁴⁷.

Özbekistan'daki mevcut doğal rezervleri konusunda dünya çapında altın rezervinde 4'üncü bakırda 11 inci ve uranyumda 8 inci sırada yer almaktadır. Günümüzde altın rezervinin sadece yüzde 20 oranı kullanılmaktadır. Bu ise gelecekte geniş perspektif imkânların açılmasına neden olmaktadır⁵⁴⁸. Altın üretimi bakımından dünyanın yedinci, rezervler bakımından ise 4'üncü büyük ülkesidir. Bu maden kaynakları Özbekistan ekonomisinin gelecekteki büyümesi açısından önemli potansiyel oluşturmaktadır. 2000 yılı verilerine göre Özbekistan altın sektörü GSYİH'nın %13,8'ine ve istihdamın da %12,7'sine

⁵⁴⁶ Kıymetli Madenler ve Piyasaları, İstanbul Altın Borsası Yayınları, İstanbul, s.17

⁵⁴⁷ <http://www.ntvmsnbc.com/news/110308.asp>

⁵⁴⁸ http://www.interatlasfair.com/ozbekistan_hakkinda.html

sahip olmuştur⁵⁴⁹. Özbekistan, yıllık 80 ton altın üretimiyle dünya sıralamasında en üst sıralarda yer almaktadır⁵⁵⁰. Ancak dünya üzerinde, altın rafine eden ve altın eritme faaliyetleri yapan çok fazla sayıda kuruluş olmasına rağmen çalışma kapsamına, 55 tanesi LBMA, 30 tanesi COMEX ve 28 tanesi de TOCOM tarafından onaylanmış olan toplam 61 adet rafineri alınmıştır. Bu rafineriler, dünya altın rafineri endüstrisinin liderleri olarak kabul edilmektedir⁵⁵¹. Ülkemiz eğer Özbekistan'da bulunan altın rezervlerinin işlenmesinde aktif rol almak istiyorsa ve bu pazarda başarıyı hedefliyor ise uluslar arası standartlarda bir rafineri kurmalıdır.

Sovyetler Birliği'nin bakır ihtiyacının % 76'sı, civa, kurşun ve çinkonun % 86'sı, Kromun % 90'ı, uranyumun % 90'ı, bizmutun tamamı ve fosforun % 90'ı Türkistan bölgesinden elde edilmektedir. Türkistan'da 1956'ya kadar keşfedilen maden ocaklarının sayısı 13.000'den fazladır. Sovyetler Birliği'nin atom sanayisi Türkistan'daki uranyuma dayanarak çalışmaktaydı⁵⁵². Bu verilerle SSCB'nin yıkılmadan önce dünyanın en büyük iki gücünden biri olduğunu hatırlarsak uranyumun ne denli önemli olduğunu da kavramış bulunuruz. SSCB'nin dağılmasıyla uranyum zengini Kazakistan'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Her ne kadar hala bölgede Rusya'nın hâkimiyeti söz konusu olsa da, Kazakistan elinde bulundurduğu bu önemli zenginlikle önemli bir güç olmaya adaydır.

Rusya, Çin ve sanayileşmiş bütün ülkeler için gelecekte stratejik bir meta olma özelliği artacak olan Uranyum madeni en çok Kanada ve Avustralya'da mevcuttur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Orta Asya'nın iki büyük ülkesi Kazakistan ve Özbekistan da bilinen rezervler itibariyle çok büyük önem arz etmektedirler. Hatta şimdilerde bilinen rezerv açısından 860.000 ton uranyuma sahip Kazakistan ve 150.000 ton rezerve sahip Özbekistan'ın yakın gelecekte yeni sahaların bulunması ve daha düşük kaliteli madenlerin ticari açıdan kullanılabilir hale gelmesi nedeniyle ciddi anlamda stratejik önem kazanacakları tahmin edilmektedir.

⁵⁴⁹ <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ozbek.doc>

⁵⁵⁰ <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbekistan>

⁵⁵¹ Kıymetli Madenler ve Piyasaları, İstanbul Altın Borsası Yayınları, İstanbul, s.15

⁵⁵² İlhan Uludağ ve Vildan Serin, "SSCB'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1990-22, İstanbul, s.408

Kazakistan geçen yıl 8 bin 521 ton uranyum madeni çıkarmıştır. Kazinform ajansının ulusal Kazak Atom Sanayi şirketine dayanarak verdiği haberde, 2008 yılında bir önceki yıla göre yüzde 28,5 artışla 8 bin 521 ton uranyum çıkarıldığı belirtilmiştir. Önceki yıl bu rakam 6 bin 637 ton olarak gerçekleşmişti. Haberde, Kazak Atom Sanayi'nin 2009 yılı uranyum çıkarma hedefinin ise 11 bin 900 ton olarak belirlendiği, ancak, bu göstergenin uluslararası piyasa eğilimlerine bağlı olarak değişebileceği kaydedilmiştir⁵⁵³. Avrupa Birliği, Avrupa'nın nükleer sanayisinin gelişimi için Kazakistan'dan daha fazla uranyum temini ile ilgili uzun vadeli planlar yapmaktadır. Avrupa Birliği Yürütme Kurulu, birlik hükümetlerini Kazakistan'dan temin edilecek uranyum tahsisatına yardım için 500 milyon euroluk (630 milyon \$) ticari bir antlaşma için sıkıştırmaktadır. AB'den yapılan açıklamaya göre bu ticari antlaşma uranyumdaki ticareti kolaylaştıracaktır. Kazakistan son verilere göre dünyanın en büyük üçüncü uranyum rezervlerine sahiptir. Avrupa Birliği'ne göre, birlik üyeleri şu anda Kazakistan'ın uranyum rezervlerinin sadece %3 ünü ithal edebilmektedir. Kazakistan 2010 yılında dünyanın en büyük uranyum üreticisi olmayı hedeflemektedir⁵⁵⁴.

Kazinform ajansının haberine göre, ulusal Kazatom Sanayi Başkanı Muhtar Jakişev düzenlediği basın toplantısında, günümüzde üretime açılan ve önümüzdeki dönemde açılacak olan ocaklar ile birlikte Kazakistan'ın 2009 yılında dünya uranyum üretiminde birinci sıraya yükselmesinin mümkün olduğunu söylenmiştir⁵⁵⁵. Dünya kanıtlanmış uranyum rezervlerinin yüzde 4'üne sahip olan Rusya, kendi nükleer santrallerinin işlevlerini sürdürebilmeleri için bile Orta Asya'nın uranyum kaynaklarına acil ihtiyaç duymaktadır. (Özbekistan kanıtlanmış dünya uranyum rezervlerinin yüzde 3'üne, sahiptir.) Sovyet nükleer enerji sektörünün canlandırılması konusunda Ukrayna, Kazakistan ve Özbekistan ile görüşmeleri sürdüren Rusya, kendi topraklarında Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın kontrolünde herkese açık olacak uluslararası uranyum zenginleştirme merkezini kurmayı önermektedir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Sovyet nükleer enerji sektörünün farklı cumhuriyetler arasında parçalanması Batı'da endişe yaratmıştır. Eski Sovyet nükleer enerji sektörünü tekrar bir araya getirmeye yönelik Rusya, bu hamleyle dünyaya Orta Asya uranyum kaynaklarının barışçıl amaçlarla kullanımını kontrol altına almaya niyetli olduğunu göstermektedir. Rusya'nın bölgedeki politikaları düşünüldüğü zaman bu durum gerçekçiliğini kaybetmektedir.

⁵⁵³ 15 Ocak 2009, <http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1047560>

⁵⁵⁴ "AB Kazak Uranyumu İstiyor"

http://www.turkgundem.net/icerik/index.php?option=com_content&task=view&id=801&Itemid=2

⁵⁵⁵ 31.01.2009Cumartesi, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=717292>

Çünkü Avrasya'da nükleer enerji işbirliği kurulduğu takdirde Rusya, Avrasya'daki uranyum kaynaklarının neredeyse tamamını kontrol edebilecek duruma gelecektir. Çoğu ülke açısından hayati bir mesele haline gelen enerji güvenliğinin yoğun olarak tartışıldığı bugünlerde Rusya'nın bu girişimi, kozlarını daha da güçlendirecek gibi görünmektedir. Dünyada giderek artan enerji açlığı bir yandan uluslararası mücadeleyi keskinleştirmekte, diğer yandan Türkiye gibi enerji ithalatçısı ülkeler açısından enerji güvenliğini ön plana çıkarmaktadır⁵⁵⁶.

Günümüzde nükleer güç çok önemli bir kaynaktır ancak dünyanın 16. sanayi ülkesi olan Türkiye, dünyada nükleer teknoloji ve nükleer santrale sahip olan 32 ülke arasında yoktur. Yine, maalesef en az 8-10 yıl daha bu kategoride olamayacağımız gözlemlenmektedir. Oysa elektrik enerjisi elde etmek için yeni ve yenilenebilir her çeşit kaynağı kullanmak zorundayız bunlar içinde acilen yüksek kapasitede elektrik üretmenin ve hızla artan gereksinimimizi karşılamamanın tek kaynağı nükleer enerji olmalıdır. Çünkü rüzgar, güneş ve jeotermal enerjiler ancak artan talebi karşılayabilecek marjinal üretim unsurlarıdır. Hâlbuki dünyanın iklimi hızla sera gazları etkisiyle değişme yolundadır ve bu durumu durdurmak mümkün olmasa bile yavaşlatacak tek çarenin nükleer enerji olacağını, bir zamanlar nükleer karşıtı olan ünlü fizikçi Stephen Hawking bile söylemektedir.

Halen bilinen dünya rezervlerinin yaklaşık yüzde 18'ine sahip olan Kazakistan'ın 2010 yılına kadar şimdilik yıllık 4.300 ton olan uranyum üretimini 4 katına çıkarıp üretim açısından dünyada birinci olması ve bu bakımdan Kanada ve Avustralya'yı bile geçeceği bilim çevrelerince dile getirilmektedir. Özbekistan'ın uranyum rezervlerinin büyük bir miktarının bulunduğu Kızılkum Çölü'nde Korelilerin uranyum madeni kurmak için ön anlaşma yaptığı bilinmektedir. Yine Japon ve Rus yatırımcıların da Özbekistan'ın madencilikle ilgili devlet şirketi Nevai ile ilişkide oldukları iddia edilmektedir. Özbekistan'ın da halen yıllık 2.300 ton olan uranyum üretimini 2010 yılında 3.000 tonun üzerine çıkarması beklenmektedir. Orta Asya'nın dünya jeopolitiğindeki öneminin yanı sıra ekonomik olarak da fosil yakıtlara ek olarak uranyum gibi stratejik önemi giderek artan bir maddeyi bol miktarda bulundurması Türkiye açısından da üzerinde ciddi şekilde durulması gereken bir husustur. Çünkü Türkiye dünya gerçeklerine uygun olarak ve enerji açısından üzerinde asılı risklerden kurtulmak için eninde sonunda nükleer santraller ve nükleer enerjiye ağırlık vermelidir⁵⁵⁷. Bu bağlamda

⁵⁵⁶ Anar Somoncuoğlu "Putin'in Yeni Hedefi Uranyum"

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=415&sayfa=51>

⁵⁵⁷ Ali Külebi "Orta Asya'nın Öteki Stratejik Zenginliği: Uranyum"; <http://www.nukte.org/node/183>

soydaş Türk Cumhuriyetleri Kazakistan ve Özbekistan ve hatta uranyum konusunda bugün dünya fiyatları nedeniyle rezervlerini tam anlamıyla değerlendiremeyen ama yakın gelecekte sahneye çıkabilecek uranyum rezervlerine sahip bir diğer ülke Kırgızistan ile de ekonomik ilişkilerini devlet ve özel sektör bazında özellikle de madencilik alanında geliştirmek durumundadır.

Tablo.6.

Dünya Uranyum Rezerv ve Üretimi İçinde Türk Cumhuriyetlerinin Payı

Ülke İsimleri	Rezerv(Ton)	Üretim(TON)	Üretim(%)
Kazakistan	4.350	860.000	%18
Özbekistan	2.300	150.000	%3
Dünya Toplam	41.700	4.743.000	%21

Kaynak: http://www.genbilim.com/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=5657

3.3.3. Pamuk Ve Diğer Doğal Kaynaklar

Orta Asya cumhuriyetlerinde tarım ürünlerinin başlıcası pamuktur. Başta %61 ile Özbekistan olmak üzere Türkmenistan ve Tacikistan'ın toplam pamuk üretimi BDT'nin %87,5'ini teşkil eder. Kazak, Azeri ve Kırgız pamuk üretimi ile bu miktar % 92,5'e yükselir.⁵⁵⁸

Sovyetler daha 1920'de Türk Cumhuriyetleri'nin pamukçuluğuna ait direktifler hazırlayıp ilan etmişlerdir. Türkistan pamuğu sayesinde dış ülkelere bağımlı olmaktan kurtulmuşlardır. Türkistan'da pamuk yüzünden, diğer ziraat mahsulleri bir kenara bırakılmıştır. Özellikle Özbekistan, bir tarım ülkesi olmasına rağmen birçok temel gıda maddesini diğer ülkelere ithal etmek zorunda kalmıştır.1930'da Özbek SSCB Ziraat Bakanı Hıdır Aliyev şu şekilde serzenişte bulunmuştur. "Özbekistan'da pamukçuluk ziraatı daha fazla geliştikçe, Moskova'ya bağlılığı da o nispette artıyor ve Özbekistan Moskova'nın kızıl bir kolonisi halini alıyor". Bu teşhis 1930'da ne kadar doğru idiyse, bağımsızlıktan önceki zamanda da bu doğruluğunu pekiştirerek devam ettirmiştir.1989 yılında eski SSCB'de ki pamuğun %97,5'ini Türkistan üretmiştir. Fakat aynı yılda Türkistan'da dokunan pamuklu kumaş eski SSCB'nin üretiminin yalnızca % 15'idir⁵⁵⁹.

Türkmenistan'da da Tarımda pamukçuluk büyük yer tutmaktadır.1989'da 1,2 milyon ton pamuk üretimiyle eski SSCB'de ki üretimin %10'unu karşılamıştır. Dünya pamuk pazarında lider konumundaki ülkelere biri olan Özbekistan, pamuk üretim hacmine göre dünyada beşinci ve ihracatına göre ikinci sırada yer alır. Özbekistan'ın hedefleri arasında, Özbekistan'da, pamuk lifini doğrudan ihraç etmektense, işleyip tekstil ürünü olarak pazarlanması da yer almaktadır⁵⁶⁰.Pamuk üreticiliği nedeniyle, Özbekistan'ın tekstil ve yan sanayisi gelişmiştir. Halı dokumacılığı, bakırcılık, maden işletmeciliği gibi alanlarda Özbekistan önemli gelişmeler göstermektedir⁵⁶¹.

⁵⁵⁸ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.196

⁵⁵⁹ Atilla Artam, "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye İlişkileri", Yıldız Yayıncılık, İstanbul,1993 s.79

⁵⁶⁰ Naciye Saraç,"Kerimov'un başarısı Orta Asya'nın Ekonomide ki lideri Özbekistan",Global Yorum İnternet Dergisi,<http://www.globalyorum.com/parts/makaleler>

⁵⁶¹ Anıl Çeçen "Türk Devletleri",Fark Yayınları, Ankara,2007,s.527

Ancak bugün Pamuk üretimi yüzünden Özbekistan'da felaketler doğmaktadır. Dünyanın en büyük iç göllerinden biri sayılan Aral %60 oranında küçülmüştür. Ayrıca Rusya'nın pamuğa düşük ücret ödemesi ve sonra bunu Rusya'nın değişik şehirlerinde işleyip yüksek fiyatla geri satması ve kardan çok az miktarda Özbeklere vermesi ekonomik olarak da onların geri kalmalarına sebep olmuştur. Özbekistan'da kişi başına düşen yıllık gelir Rusya'ninkinin yarısından daha azdır⁵⁶². Aral Özbekistan'ın can damarıdır, Aral'ın can damarı da Sir Derya ve Amu Derya'dır. Çöl olan Türkistan, bugün Karakum kanalının kuruması halinde kuruyup kavrulacaktır. Ünlü "açlık bozkırı" (Golodnaya Step), büyük bir kanal ağı vasıtasıyla Sir Derya'dan aldığı su ile 100.000 hektarlık çölü Kazakistan'ın hizmetine sunmaktadır. Uzmanlara göre Aral'da ki suyun derinliği 1m. Azalırsa, göl %5 oranında küçülür demektir. Göl bir zamanlar boyu 428 km, eni ise en geniş kısmında 235 km olan bir deniz görünümünde idi⁵⁶³.

Zorlu coğrafi koşullar, Sırderya ve Amuderya nehirlerini bölgenin can damarları haline getirmişti. Doğudaki Pamir ve Tanrı dağlarından kopan iki karayağız nehir, binlerce yıldır dünyanın en büyük iki çölü Karakum ve Kızılıkum'u aşip batıya ulaşıyor ve Aral'ı oluşturuyordu. Aral, 1960'lara kadar dünyanın en büyük dördüncü iç deniziydi. Marmara Denizi'nin 6 katı genişliğinde bir alanı kaplıyordu. Amuderya ve Sırderya deltaları ise Aral havzasındaki biyo çeşitliliği zenginleştiren son derece verimli doğal yaşam alanlarıydı. Ancak 20.yüzyılda Orta Asya için İpekyolu'nun yerini "Pamukyolu" almıştı. Aral'daki esas trajedi Karakum Kanalı'yla başlamıştır. Nehirlerin Aral'a taşıdığı yıllık su miktarı 110 kilometreküpten 5 kilometreküp seviyesine kadar düşmüştür⁵⁶⁴ Ve bu durum, Türk Cumhuriyetlerinde yaşanan çevreyle ilgili problemlerin belki de en önemlisi olan mono kültür pamuk üretimi nedeniyle, Özbekistan'a bağlı Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti ile Kazakistan arasında bulunan ve dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü'nün kurumasına neden olmuştur. Tümüyle pamuk üretiminde kullanılan Amu Derya ve Sir Derya nehir sularının

⁵⁶² Saadetin Gömeç, "Türk cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi", Ankara, Akçağ Yayıncılık, 1999; s.193

⁵⁶³ Atilla Artam "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye İlişkileri", Yıldız Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.78

⁵⁶⁴ Prof dr. Miktad Kadıoğlu, "Aral Örneği Hepimize Ders Olsun"

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6640674&tarih=2007-06-06>

1970 yılından beri göle bırakılmaması nedeniyle, göl, hacim olarak % 50, alan olarak ise % 75 oranında kurumuştur. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde gölün tamamen kuruyacağı tahmin ediliyor. Denize kıyısı olmayan bölgenin tek su kaynağının da kurutulması sonucunda meydana gelen kum ve tuz fırtınaları tüm bölgeye zarar vermeye başlamıştır. Gölden içme suyu temin eden birçok yerleşim merkezinde önemli problemlerle karşılaşmaktadır. Aral çevresi, verem hastalığı bakımından BDT ülkeleri arasında ilk sırada, kansızlık (anemi) hastalığı bakımından dünyada ilk sırada yer alıyor, ayrıca, yüksek oranda kanser vakaları da gözlenmektedir.⁵⁶⁵

Aral gölünün kuruması, öncelikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı ilgilendiren bir sorun gibi görünse de, sularının Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan'da yükselmesi, bu sorunu bölgesel hale getirmektedir. Bu konuda da gerek bölgesel ve gerekse Birleşmiş milletler yardımları kapsamında işbirliği olanağı varsa da, ülkelerin farklı çıkarları ve liderlerinin konuyu kendilerine prim yapacak biçimde değerlendirilmesi ile bu sorun, çözümü yönünde somut adım atılmadan beklemektedir. Bölgede yaşayan 45 milyonluk toplam nüfusun tamamının, ekonomik bakımdan yalnızca Amu Derya ve Siri Derya nehirlerine bağımlı olmaları da, "Su Sorununu" bölgenin en önemli sorunlarından biri haline gelmektedir.⁵⁶⁶ Kısacası 1950 ve 1980 yılları arasında sulanan alanlar iki katına çıkmış, bu durum nehirlerde su kaybına ve Aral Denizi'nin küçülmesi yani son kırk yılda yüzölçümünün yarıya düşmesi, yakınında yaşayan 3.5 milyon insan için balıkçılığının azalması, nemli toprakların azalması sonucu ekonomik kayıp, tuzun dağılması ile birlikte sağlık problemleri gibi sorunlara yol açmıştır.⁵⁶⁷

⁵⁶⁵ Naciye Saraç, "Türk Cumhuriyetlerinde Çevre Kirliliği", Global Yorum İnternet Dergisi, <http://www.globalyorum.com/parts/makaleler>

⁵⁶⁶ Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynakları'nın rolü-Necdet Pamir", Nobel Yayıncılık, Ankara, syf;510

⁵⁶⁷ Ahmet Taşağıl, "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Politikaları", Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye; Sarem Yayınları, s.100

Türk cumhuriyetlerinde pamuğun yanı sıra Orta Asya yer altı kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Bu ülkelerden Kazakistan, bölgede en zengin yer altı kaynaklarına sahip ülkedir. Kazakistan'da bulunan başlıca yer altı kaynakları, petrol, doğal gaz ve kömürün yanı sıra krom, bakır, kurşun, çinko alüminyum, asbest, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum, bor, tungsten, manganez, uranyum ve molibdendir. Diğer bir ülke Özbekistan'ın başlıca rezervleri; doğal gaz, ham petrol, kömür, bakır, çinko, kurşun, tungsten, molibden, altın alüminyum ve mermerdir⁵⁶⁸. Özbekistan, yerüstü zenginlikleri yanı sıra, yer altı zenginlikleri bakımından da oldukça zengin bir ülkedir. Gazlı, Carkak, Mubarak'ta doğal gaz, Fergana Vadisi ve Aşağı Surhan-Derya'da petrol, Angran'da kömür, Almalık ve koytaş'ta bakır, çinko, kurşun, molibden ve Murantau'da altın madenleri ehil ellerde işletilmeyi beklemektedir⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ "Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri", Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları; s.,68,

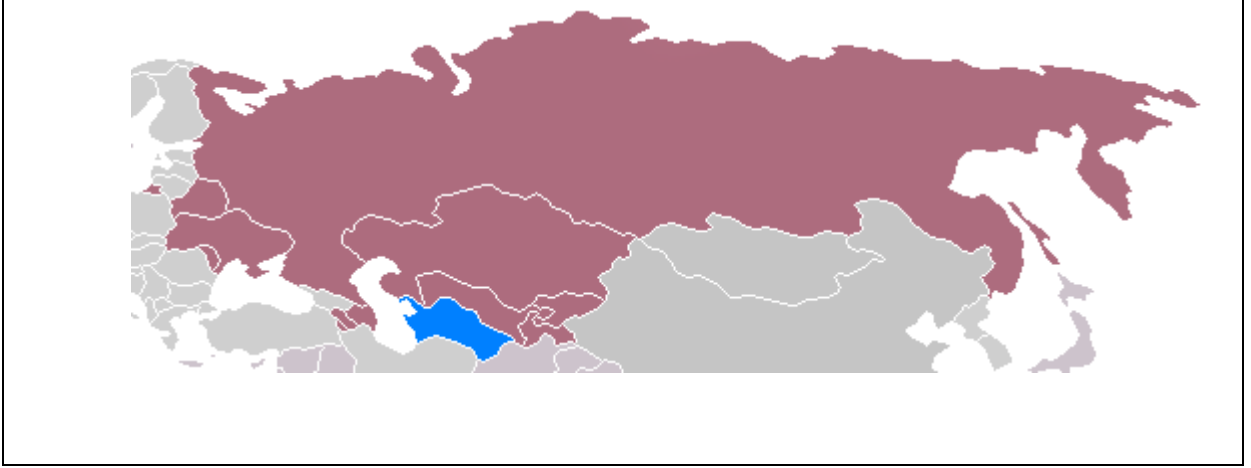
⁵⁶⁹ Atilla Artam "Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri",Yıldız Yayıncılık, İstanbul,1993, s.76

3.4.Türk Cumhuriyetleri'nin Üye Olduğu Bölgesel Bütünleşme Hareketleri

3.4.1. Bağımsız Devletler Topluluğu

Harita.4.

Bağımsız Devletler Topluluğu

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:BDT.png>

BDT'nun fikri kurucusu Soljenitsin'dir diyebiliriz, Çünkü Soljenitsin 1990 yılında Sovyet İmparatorluğunun bir an önce tasfiye edilmesini üzerinde ki yük olan cumhuriyetlerden kurtulmasını ve Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Kazakistan'ın bir bölümünden oluşan bir Rus yani Slav Birliğin kurulmasını teklif etmiştir⁵⁷⁰. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) oluşturulması, yeni Sovyet sonrası ülkelerin liderlerinin zihinlerinde halen "Birlik" duygularının derin bir şekilde yer aldığını ve yine bu liderlerin tek başlarına hareket etme ve bu problemlerin üstesinden gelebilme kabiliyetlerinin olmadığını ortaya koyması açısından önemliydi. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, hemen akabinde apar topar bir BDT'nun doğması da belki de dünya tarihinde bir ilki oluşturmaktadır⁵⁷¹.

⁵⁷⁰ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötügen Yayınları, İstanbul, s.192

⁵⁷¹ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.165

SSCB, hukuki olarak Aralık 1991 Minsk anlaşması ve Almatı Protokolü ile sona ermiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 tarihinde (Almatı Zirvesi) kurulmuştur. Katılımcı ülke sayısı 12 olan Topluluğa Baltık Cumhuriyetleri ve Türkmenistan (25 Ağustos 2005'ten beri tam üye değil) hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri üye bulunmaktadır⁵⁷².BDT'nin organları aşağıdaki gibidir.

- Devlet Başkanları Konseyi
- Parlamentolararası Asamble
- Dışişleri Bakanları Konseyi
- Ekonomik Konsey
- İcra Komitesi
- Savunma Bakanları Konseyi
- Sınır Muhafız Komutanları Konseyi
- Antiterör Merkezi
- Devletlerarası Banka
- Devletlerarası İstatistik Komitesi
- İşbirliği Komiteleri⁵⁷³

BDT'nu oluşturan 8 Aralık 1991 tarihli Minsk ve 21 Aralık 1991 Tarihli Alma Ata Anlaşmaları, bütünleşmeden daha çok birer dağılma belgeleridir. Çünkü bir Anlaşmalarda taraflar SSCB'nin dağıldığını açıkça ifade etmektedirler. Ancak federal bir bütünleşme modeline benzeyen Sovyetler Birliği'nin sona ermesi ve onu oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri, söz konusu devletlerin birbirinden tamamen kopması sonucunu doğurmamıştır. İlk dağılma sokunun hemen arkasından, önce Slav kökenlilerin

⁵⁷² Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.367

⁵⁷³ "Bağımsız Devletler Topluluğu", <http://www.bibilgi.com/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z-Devletler-Toplulu%C4%9Fu>

çoğunlukta olduğu üç cumhuriyet, BDT'nu kurmuş, daha sonra bu topluluğa diğer Sovyet Cumhuriyetleri de genel itibariyle katılmışlardır. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılması, yani bir bütünleşme şekli ortaya çıkmıştır. Kısaca Minsk ve Alma Ata Anlaşmaları bir taraftan dağılma belgesi özelliği taşıırken, diğer taraftan yeni bir bütünleşmeyi düzenlemektedir⁵⁷⁴. Kuruluş aşamasında imzalanan tüm belgeler (Minsk protokolü ve Almatı Deklarasyonu v.s.) Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beliren çok kapsamlı ve ciddi sorunları çözmeye yönelik önlemler içermiştir. Eski ordunun yerine, üye ülkelerin kendi ulusal Silahlı Kuvvetleri'nin Oluşturulmasını kolaylaştırarak mekanizmalar üzerinde anlaşmalar imzalanmıştır. Üye ülkelerdeki geçiş sürecinin toplumsal çalkantılara meydan vermeden sürdürülmesi ve yerel çatışma unsurlarının barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması, BDT'nin hedefleri arasında yer almıştır⁵⁷⁵.

Üye devletler, milliyetlerine ve diğer farklılıklarına bakmaksızın, vatandaşlarına eşit hak ve hürriyetler tanırlar. Her üye devlet, diğer bir üye devletin vatandaşlarına ve vatansız olanlara, milletlerarası hukuka uygun olarak, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel hak ve hürriyetleri tanıyacaktır⁵⁷⁶. Üye devletler, aralarındaki derin tarihi ilişkileri geliştireceklerdir. BDT, devlet ya da devletler üstü bir kurum değildir. Üye devletlerarasındaki ilişkiler, yapılan anlaşmalar çerçevesinde, eşitlik ilkesine uygun olarak gerçekleştirilecektir⁵⁷⁷.

Bu maddelere göre, BDT'nun genel özellikleri şunlardır:

- Politik, ekonomik, askeri, sosyal, kültürel ve milletlerarası hukuk alanlarında üyeler arasında işbirliğini temin etmesi.
- Teşkilatın kurallarını ve gayelerini paylaşan diğer devletlerin katılmasına açık olması.
- Milletlerarası barış ve güvenliğin sağlanması ve güçlendirilmesi politikasını takip etmesi.
- Üyelerinin, BM Şartı'na , Helsinki Nihai Senedi'ne , AGİK Belgeleri'ne ve diğer milletlerarası anlaşma ve kurallara bağlı olması.

⁵⁷⁴ Abdullah Demir, "Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul,s.196

⁵⁷⁵ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.368

⁵⁷⁶ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul,s.204

⁵⁷⁷ A.g.e..205

- Üye devletlerin hukuk devleti tesis etmek istemeleri.
- Üye devletlerin self-determinasyon hakkına, eşitlik ilkesine, diğer devletlerin içişlerine karışmama ilkesine, dostluk ve iyi komşuluk gibi milletarası hukukun Dünya çapında benimsenen diğer ilkelerine riayet etmeyi taahhüt etmeleri.
- Üye devletlerin, vatandaşlarının milli, politik, sosyal, ekonomik, kültürel haklarını ve hürriyetlerini garanti etmeleri.
- Üye devletlerin, ülkelerindeki azınlıkların kültürel, dini ve dile ait haklarını korumayı taahhüt etmeleri.
- Genel sağlık ve çevrenin korunması.
- Diğer devletlerin toprak bütünlüğüne ve mevcut sınırların dokunulmazlığına riayet etmeleri.
- Silahlanmayı ve askeri harcamaları azaltmak istemeleri.
- Devletin egemenliği ve eşitliği ilkelerine saygılı olmaları.
- Diğer devletlere karşı, güç kullanma ve sindirici baskı yollarına başvurmaktan kaçınmak.
- Milletlerarası medeni düzeni ve uyumu devam ettirmek istemeleri...
- SSCB'nin BM'de ki daimi üyelik hakkının Rusya tarafından devam ettirileceğini kabul etmeleri⁵⁷⁸.

19 Eylül 2003 tarihinde Yalta'da (Ukrayna) yapılan Zirve sırasında BDT Devlet Başkanları Konseyi, serbest ticaret alanının oluşturulması ve BDT arasında ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin karar almışlardır. Yalta'da gerçekleşen BDT Zirvesinde Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna Devlet Başkanları tarafından Ortak Ekonomik alanın oluşturulması hakkında bir Antlaşma imzalanmıştır⁵⁷⁹. Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında gümrük birliğinin sağlanmasını takiben ortak ekonomik alanın kurulmasını hedef alınmıştır. Topluluğu kuruluş anlaşması 10 Ekim 2000 tarihinde imzalanmış, Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mayıs 2002 tarihinde

⁵⁷⁸ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.205-206

⁵⁷⁹ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.369

Moldova ve Ukrayna, Nisan 2003'te ise Ermenistan AET'ye gözlemci olarak katılmışlardır. Entegrasyon Komitesi Rusya'nın başkenti Moskova'da ve Kazakistan'ın Almatı şehrinde faaliyet göstermektedir. Mayıs 2002 tarihinde AET Devletlerarası Konseyi tarafından alınan karar gereğince (DTÖ'ye üye olan Kırgızistan hariç olmak üzere) Topluluk üyeleri devlet başkanları seviyesinde Dünya Ticaret Örgütüne katılım konularını koordine etmektedirler. AET'nin faaliyetlerinin iyileştirmesi ile ilgili güncel konuları ele alan 27 Nisan 2003 tarihli AET Duşanbe Zirvesinde onaylanan Avrasya Ekonomik Topluluğun 2003-2006 yılları için öncelikli geliştirme programı uyarınca enerji, ulaştırma, tarım gibi reel sektör işbirliğinin hızlandırılmasını hedef alınan konular arasında bulunmaktadır⁵⁸⁰.

Kurulmasından sonra uzun zaman geçmesine rağmen BDT'nin nasıl bir yapıya kavuşacağı henüz açıklık kazanmadı. Bunun yanında topluluğu meydana getiren cumhuriyetler arasındaki problemler BDT'nin geleceği konusunda ciddi kuşklar ortaya çıkarmaktadır. Bazı cumhuriyetlerde ise azınlıkların bağımsızlık istekleri, silahlı mücadeleye dönüşmesi üzerine BDT çatışmaları önlemek için Gürcistan, Moldova ve Tacikistan'a barış gücü gönderdi. Merkezi planlamalı ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçmek için özel sektöre izin veren, yabancı yatırımlara açık karma ekonomiyi hedefleyen BDT üyesi cumhuriyetlerde ciddi ekonomik problemler yaşanmaktadır. Bu problemlerin en önemlisi işsizlik ve enflasyondur⁵⁸¹.

Uluslararası çevreler, Gürcistan'da iktidar, Ukrayna'da muhalif liderlerin ve en önemlisi Rusya'nın en yakın müttefiki Ermenistan'ın NATO ve Avrupa Birliği'ne yakınlaşma çabaları, üye ülkeler tarafından BDT'nin etkili bir organizasyon olmadığı yolundaki görüşlerin sıklıkla dile getirilmesi çerçevesinde, Rusya'nın, serbest ve esnek bir yapıda bir arada tutmaya çalıştığı Birliğe etkinlik kazandırmak amacıyla baskıcı tutum takınmasının, BDT'nin üyelerini kaybetmesine hatta dağılmasına yol açabileceği düşüncesini taşımaktadır. Ancak yine de, BDT'nin geleceğini, Topluluğun direği olan Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın iradelerinin belirleyeceği değerlendiriliyor⁵⁸².

⁵⁸⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu

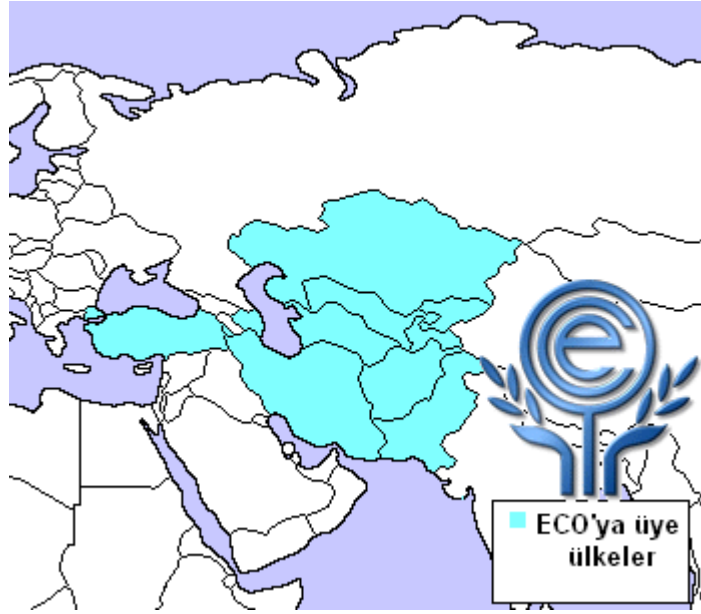
⁵⁸¹ [http://ansiklopedi.bibilgi.com/BA%C4%9EIMSIZ-DEVLETLER-TOPLULU%C4%9EU-\(BDT\)](http://ansiklopedi.bibilgi.com/BA%C4%9EIMSIZ-DEVLETLER-TOPLULU%C4%9EU-(BDT))

⁵⁸² “Bağımsız Devletler Topluluğu Nereye Gidiyor?”, 16 Şubat 2009 Pazartesi, www.diplomatikgozlem.com

3.4.2.Ekonomik İşbirliği Örgütü

Harita.5.

ECO Ülkeleri Haritası

Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:Eco.PNG>

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından ticari ve ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği anlaşmaları imzalamış ve ekonomik işbirliği örgütlerine katılmışlardır.⁵⁸³ Bunlardan en önemli olanı ECO'dur. ECO Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD)'nin devamı olarak, 10 üye ülkesinin sürdürülebilir sosyo-ekonomik büyümesinin sağlanabilmesi için bölgesel bir hükümetler arası

⁵⁸³ Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, özel İhtisas Komisyonu Raporu; s.87

İşbirliği olarak 28 Kasım 1985’de kurulmuştur (Üyeler: Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan)⁵⁸⁴ ECO üyeleri siyasi, kültürel, ticari ve ekonomik alanda işbirliğini hedeflemektedir. Hedefleri arasında 2015 yılına kadar serbest ticaret bölgesi oluşturmak da yer almaktadır. Hedeflerinden bir diğeri ise üyeleri arasında bir platform oluşturarak işbirliğini genişletmektir⁵⁸⁵.

Örgütün kısa tarihçesi şu şekilde gelişmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD SSCB’ye yakın ülkelerde yayılmasını engellemek amacıyla askeri ve ekonomik örgütler kurmayı kendine görev bilmiştir. Bu örgütlerden biride RCD’dir (Region Cooperation For Development) Ancak İran’da Humeyni İslam devrimi yapmış ve başarılı olmuştur. Humeyni ilk olarak batı tarafından kurulan RCD ve CENTO’yu feshetmiştir. Ancak batıdan aldığı tepkiler ve ambargolar yüzünden İran’da bir yumuşama görülmüştür ve RCD yerine ECO’yu kurmuştur.1989’dan sonra SSCB’den hürriyetlerini kazanan Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan’la Afganistan’da teşkilata tam üye KKTC ise gözlemci üye olmuştur. İlerde bölgede barış daim olursa, ECO bölgede çok başarılı faaliyetlere imza atacaktır. Türkiye’nin ECO’da ki etkinliği zamanla bölgesel aktör olmasına yardımcı olacaktır⁵⁸⁶.

ECO, Avrupa Ekonomik Birliği’ne benzer şekilde, mal ve hizmetlerin dolaşımı için ‘‘ortak bir pazarın’’ oluşturulmasını amaçlamaktadır. Kuruluşun çalışmaları arasında, ortak sanayi yatırımları yapılması, tercihli ticaret sisteminin oluşturulması, yatırım bankası kurulması ve haberleşme- ulaşım alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi ile turizmde ve kültürel ilişkilerde yakınlaşma sağlanması yer almaktadır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya’da küreselleşme ve bölgesel bütünleşme alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.1988 yılında ‘‘Güney ve Batı Asya Posta Birliği’’, 1990 yılında ‘‘Sanayi ve Ticaret Odası’’ ve 1993 yılında da ‘‘İmar ve Kalkınma Bankası’’ oluşturulmuştur. Tüm ECO üyesi ülkeler, aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı’nın da (OIC) üyesidirler; bir örgüt olarak ECO, 1995’ten bu yana OIC’de gözlemci statüsüne sahiptir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁴ Sohrab Shahabı ‘‘Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)’’, Editör: Almagül Isına, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Tasam yayınları, İstanbul,2007,s.45

⁵⁸⁵ http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTaraflıKuruluslar.aspx?ctID=7&IKID=10

⁵⁸⁶ Uğur Özgöker ‘‘Yeni Soğuk Savaş ve CENTO’nun Yeniden Kurulması’’, 21 Ağustos 2008, <http://virahaber.com/?c=7689>

⁵⁸⁷ Şatlık Amanov, ‘‘ABD’nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.400

Örneğin İpek yolunun yeniden canlandırılması hem ECO bölgesine hem de komşu ülkelere yarar sağlayacaktır. Ekonomik entegrasyon (önce serbest ticaret bölgesi, sonra da gümrük birliği yoluyla) bölgede ekonomik, siyasi ve güvenlik istikrarını sağlamaya önemli katkı sağlayacaktır⁵⁸⁸. Ancak Türk Cumhuriyetlerinin güvensiz tutumları ve şüpheli yaklaşımları Türkiye'nin aşması gereken bir sorundur. Çünkü bu sorunun hem ECO'yu hem de Türkiye'yi yavaşlatıcı etkisi bulunmaktadır. ECO'nun planlarında bulunan İpek yolunun Türkiye üzerinden batıya geçmesi yerine alternatif yollar aranmaktadır. Bunun en iyi örneği Kaşgar-Oş-Andican Özbekistan üzerinden Karadeniz'in kuzeyinden geçen bir demir yolu projesinin Paris'e ulaşması düşünülmektedir. Böylece Türkiye devre dışı kalacak Türk Cumhuriyetlerinin geleceğinde söz sahibi olamayacaktır⁵⁸⁹. Türkiye bu politikayı etkisiz bırakacak alternatif seçenekleri bir an önce oluşturulmalıdır.

Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında birçok anlaşmalar imzalanmasına rağmen Türkiye'nin Kasım 1992'de kurulmasına büyük katkıda bulunduğu Ekonomik Kalkınma Örgütü (ECO) ve ABD'nin desteğiyle tesis edilen Orta Asya Bölgesel Birliğinin mevcudiyeti Türkiye'yi ön plana çıkarabilecek ciddi adımlar olarak görülmüştür. Ancak neticede Türkiye siyasi beklentiler açısından Türk Cumhuriyetlerinde kapasitesinin çok üstüne çıktığı için hedeflerini tutturamamıştır. Özellikle hazırlanan geniş açılı planları bölgede uygulayamamıştır. Ayrıca karşılaştığı engelleri aşacak siyaseti ve stratejileri üretememiştir⁵⁹⁰.

Örgütün gelişimini etkileyen birçok iç ve dış faktörler bulunmaktadır. Üye ülkeler Örgütün öngördüğü türden bir altyapı ve kurumsal yapılardan noksandırlar. Siyasi ve askeri-stratejik sorunlar, örgütün başarılı bir entegrasyon sürecini hayata geçirmesini ve kaynaklarını efektif bir şekilde kullanmalarını engellemektedir. Altyapı projeleri ve iletişim- ulaşım sağladığı yardımlar yüzünden, bölge ülkeleri örgütün faaliyetlerini desteklemektedirler. Daha çok ekonomik ve teknolojik kalkınma amacını güden ECO'nun, bölgedeki diğer örgütler gibi

⁵⁸⁸ Hamit ve Lale Ersoy "Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye",Siyasi Kitapevi, Ankara,2002,s.132

⁵⁸⁹ Ahmet Taşağıl, "Hammadde Kaynaklarının Türk Dünyasındaki Çözümüne Etkisi" Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.70

⁵⁹⁰ Ahmet Taşağıl, "Hammadde Kaynaklarının Türk Dünyasındaki Çözümüne Etkisi" Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.68-69

siyasi- askeri bir hedefi bulunmamaktadır ki örgütün fonksiyonelliği de buradan kaynaklanmaktadır⁵⁹¹.

ECO'nun 9. Zirvesinde 'Bakü Bildirisi' Kabul edilmiştir. ECO içinde 2015'e kadar serbest ticaret bölgesi kurulmasının öncelikli olduğu belirtilen bildiriye, ECO Ticaret Ve Kalkınma Bankasının yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Taşımacılık konusunda bölge ülkeleri arasındaki ulaşımın önemli olduğu vurgulanarak, 'Transit Taşımacılık Koordinasyon Konseyi' kurulması gereği dile getirilmiştir⁵⁹².

Tablo.7.

ECO Üyesi Ülkelerin Ekonomik Verileri

ECO Üyesi Ülkeler	Yüz ölçüm(KM)	Nüfus (Milyon)	GSMH (Milyar \$)	GSMH (Ülkeler/\$)	İhracat Oranı (milyon dolar)	İthalat Oranı (milyon dolar)
Afganistan	647.5	24.000	7.3	300	457	3860
Azerbaycan	86.6	8.392	12.55	1518	4347	4211
İran	1648.1	68.467	192.35	2809	60012	40969
Kazakistan	2717.6	15.147	56.12	3707	27849	17353
Kırgızistan	199.9	5.144	2.44	475	672	1102
Pakistan	796.1	153.960	110.02	715	14453	20630
Tacikistan	143.1	6.850	2.31	337	909	1330
Türkiye	774.8	72.065	361.47	5016	73122	116049
Türkmenistan	491.2	6.520	17.11	2625	4939	3638
Özbekistan	448.9	26.167	12.89	493	5409	4091
ECO Bölgesi	7953.8	386.712	774.56	2003	192169	213232

Kaynak: Editör; Almagül İsina, 'Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma', Tasam yayınları, 2007

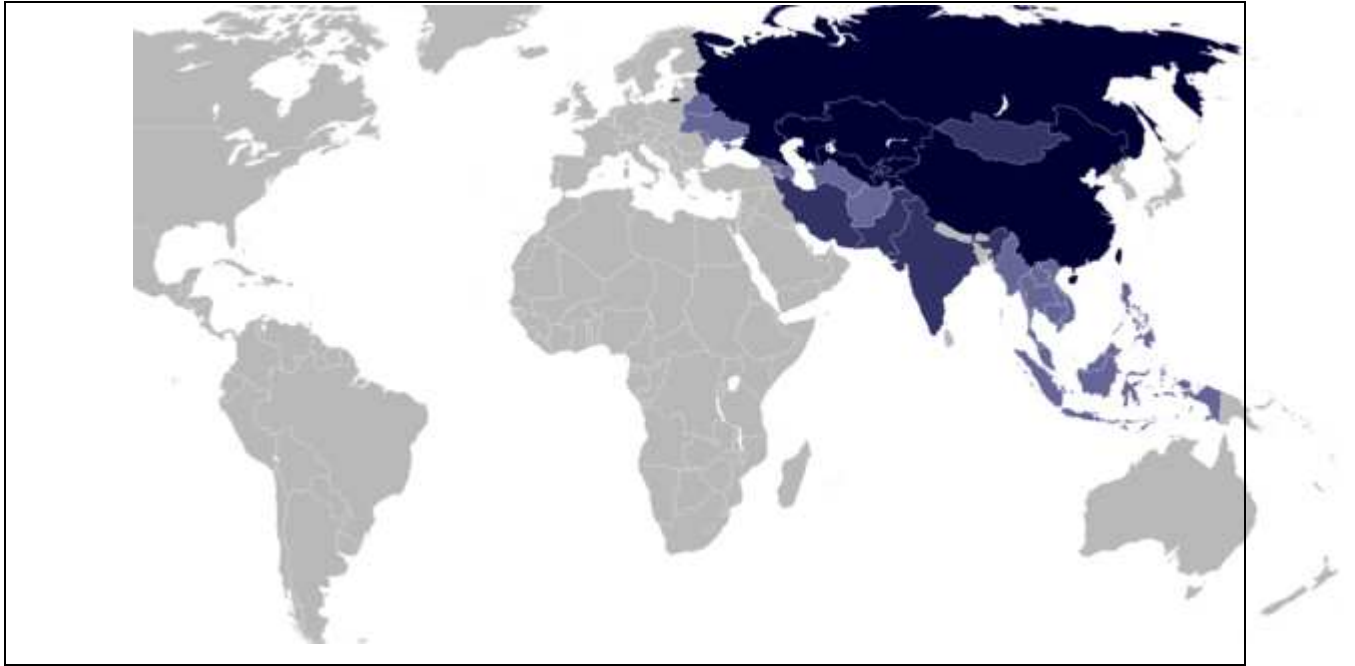
⁵⁹¹ Şatlık Amanov, 'ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.401

⁵⁹² 'ECO'nun 9. İşbirliği Zirvesi Sona Erdi', //www.tumgazeteler.com/?a=1484161

3.4.3.Şanghay İşbirliği Örgütü

Harita.6.

Şanghay İşbirliği Örgütü Haritası

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:SCO_Map.png

Şanghay İşbirliği Örgütü Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan ve Özbekistan'dan oluşan altı üyeli bir bölgesel örgüttür⁵⁹³. Tarihsel süreci incelendiğinde; 1996 yılında Rusya, ÇHC, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında başlatılan ve Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan, 2001 yılında Özbekistan'ın da

⁵⁹³ Hasret Çomak "Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye", Editör: Almagül Isına, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, s.29

katılımıyla Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüştürülen oluşumdur. Ancak zamanla Rusya'nın Orta Asya'da ABD ile rekabette

kullandığı bir mekanizma olmuştur⁵⁹⁴. ŞİÖ'nün üye adayları konusunda çeşitli spekülasyon ve söylentiler vardır. Pakistan, Hindistan, İran, Moğalistan, Türkmenistan, Ermenistan, Türkiye ve ABD bile muhtemel üye olarak bahse konu olmaktadır. Aslında Pakistan'ın daha açık olarak bu örgütle ilgilendiği bilinmektedir. Çünkü Pakistan, gelişen bölgesel ve uluslararası politikada kendine bir yer edinebilmek için bölgesel bir ekonomik ve güvenlik çatısı altına girmek istemektedir. Ayrıca 2001'de ki Şanghay Zirvesinde Kuzey Kore'nin gözlemci olarak katılması, Kuzey Kore'nin de bu örgüte ilgisinin olduğunun bir göstergesidir⁵⁹⁵.

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kısa sürede ulaştığı nokta, hem ABD'nin tek yanlı dayatmacılığına karşı güçlü bir mücadele seçeneği sunmakta hem de ABD'yi Avrasya'nın dışına itmeyi sağlamaktadır⁵⁹⁶. Şanghay Beşlisi'nin 2001 yılında Şanghay 'da toplanan altıncı zirvesine kadar çoğunlukla üye ülkelerin sınır güvenliği sorunlarıyla ilgili kararlar aldığı görülmektedir. Söz konusu zirvede Moğalistan'ın gözlemci, Çin ve Rusya ile sınırları olmamasına rağmen Özbekistan'ın üye olarak kabul edilmesi onları örgütün içyapısında değişiklik yapmak zorunda bırakmıştır. Bu zirvede güvenlik konusunda yapılan iş birliğinin yanı sıra askeri ve iktisadi ortaklığın da kurulması kararlaştırılmış ve oluşum örgüt haline getirilerek ismi "Şanghay İşbirliği Örgütü" olarak değiştirilmiştir⁵⁹⁷. "Taşkent Deklarasyonu" ile her alanda tam işbirliği yolunda yeni bir aşamaya gidilmiştir. Liderlerin görüşmelerinin ardından elektronik ticaret, gümrük, kalite kontrol, yatırıma teşvik ve ulaştırma konularında beş komite oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda bir anti-terör

⁵⁹⁴ Editör: İhsan Çomak "Rusya stratejik araştırma-1" Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.172.

⁵⁹⁵ Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası "Avrasya'da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Yükselişi: Yeni büyük Oyunda Etkili Bir Araç Mı?-İdris Bal", Nobel yayıncılık, Ankara, 2004, s.615

⁵⁹⁶ Cuneit Akalın, "Asya'nın NATO'su: Şanghay İşbirliği Örgütü" Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi, Sayı:30 yıl:5, 2006, Çantay Kitabevi, s.70

⁵⁹⁷ Kutay Karaca, "Şanghay İş Birliği Örgütünün Genişleme Perspektifi ve Gelecekteki Rolü" Orta Asya'da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sarem Yayınları, s.78

birimi kurulması benimsenirken ‘‘Şanghay Kalkınma Fonu’’ ve ‘‘Şanghay İş kurulu’’ oluşturulması kabul edilmiştir⁵⁹⁸.

Daha sonra 05 Temmuz 2005 tarihinde yapılan zirvede, Afganistan’da ki terörle mücadele operasyonunun aktif muharebe aşamasının tamamlandığını ve terörle mücadele koalisyonunun ilgili üyelerinin (ABD kastedilmiştir) Şanghay İş Birliği Örgütüne üye ülkelerdeki altyapı tesislerinin geçici kullanımını ile üye ülke topraklarındaki askeri varlığının sona erme tarihleriyle ilgili karar almasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu kararın, Özbekistan’ın ABD askeri varlığının ülkeden ayrılması istemesinden hemen sonra alınmış olması önemlidir. Çin ve Rusya, örgütü NATO’nun 11 Eylül sonrası kendine biçtiği yeni küresel statüsüne karşı koyabilecek ya da en azından dengede tutabilecek bir tampon örgüt olarak düşünmektedir.⁵⁹⁹ ŞİÖ; ülkemizin de yakından takip ettiği, gelişmesini izlediği bir örgüttür. ŞİÖ’nün üyelerinin ortak özelliği ABD karşıtı ve ABD’nin bölgeye yönelik girişimlerinden rahatsız olan ülkelerin bir oluşumu olmasıdır. Geçtiğimiz yıllarda Türkiye için gözlemci üyelik konusu değerlendirilmiş ancak bunun uygun olmadığı sonucuna varılmıştır⁶⁰⁰. Bu olumsuz sonuçta Türkiye’nin ABD’ye yakınlığının bir etkisi olduğu düşünülebilir.

ŞİÖ üyelerinin büyük bölümünü oluşturan Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkiler Türkiye için önemli imkânlar doğurabilecek kapasitedir. Duygusal yaklaşımları bir tarafa bırakacak olursak, ülkeleri birbirine bağlayan ekonomik ve siyasi çıkarlardır. Din, dil, ırk ve tarihi temellerin ortak olması ise bu ilişkilerde öncelik ve güvenilirlik sağlayacaktır⁶⁰¹. ŞİÖ, üye ülkelerin farklı konular bağlamında birbirleriyle etkili bir şekilde iletişim kurabilecekleri ve karşılıklı faaliyetlerini koordine edebilecekleri bir mekanizma yaratmıştır. Örgüt sayesinde, ülkeler arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi, silahsızlanma, terörizmle mücadele ve işbirliği gibi konularda tarafları bağlayıcı anlaşmalara imza atılmıştır. Son gelişmeler, Şanghay mekanizmasının üye ülkelerin çıkarlarına hizmet edebilecek etkin, çok-tarafli bir enstrüman olarak uluslar arası arenada daha da güçleneceğini göstermektedir. ŞİÖ’nün gelecekteki rolü ve sınırları, büyük ölçüde Rusya-Çin ilişkileri, Amerika’nın Orta Asya’da ki

⁵⁹⁸ Hasret Çomak ‘‘Şanghay İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye’’,Editör: Almagül İsına, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Tasam yayınları, İstanbul,2007,s.33

⁵⁹⁹ Kutay Karaca, ‘‘Şanghay İş Birliği Örgütünün Genişleme Perspektifi ve Gelecekteki Rolü’’Orta Asya’da Değişen Dengeler Ve Türkiye Sarem Yayınları, s.81

⁶⁰⁰ Ümit Yardım,‘‘Değişen Dengeler İçerisinde Türkiye’nin Orta Asya Politikası’’,Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.122.

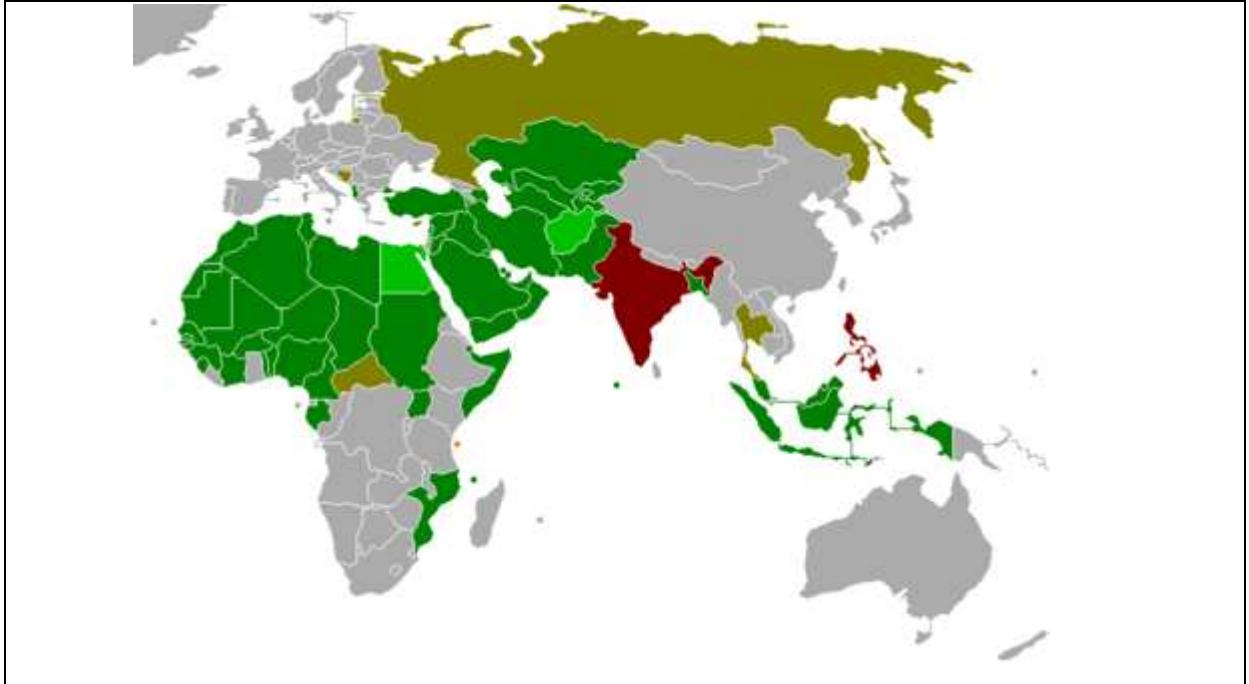
⁶⁰¹ Gökçen Oğan, ‘‘11 Eylül Sonrasında Orta Asya’da Şanghay İşbirliği Örgütü’’ Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri’’, Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 400

varlığı ve bölge ülkelerindeki ayrılıkçı-terörist hareketlerin durumu tarafından belirlenecektir⁶⁰².

3.4.4.İslam Konferansı Örgütü

Harita.7.

İslam Konferansı Örgütü Ülkeleri Haritası

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Resim:OIC_Map.png

⁶⁰² Şatlık Amanov, ‘‘ABD’nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbe Yayınları,İstanbul, s.395

Türk Cumhuriyetleri üye oldukları diğer bir örgütte İslam Konferansı örgütüdür.⁵⁷ devletten oluşan uluslararası bir organizasyondur. OIC' ye üye ülkeler Ortadoğu, Orta Asya, Kuzey, Batı ve Güney Afrika, Avrupa, Güneydoğu Asya, Hint Yarımadası ve Güney Amerika Birleşik Devletleri bölgelerine yayılmıştır⁶⁰³. Ülke vatandaşlarının tümünün veya belirli bir kısmının Müslüman olması, bu organizasyona üye olmayı olanaklı kılar. İKÖ, 25 Eylül 1969'da Fas Krallığı'nın başkenti olan Rabat'ta kurulmuştur. Kuruluşun en önemli sebeplerinden biri, İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesidir. Yani tepkisel bir ürün olan bu kuruluş

1970 Mart'ında yapılan ilk konferans ile yapısını belirlemiş, genel sekreterliğini kurmuş ve idari genel merkezini oluşturmuştur. Buna göre Suudi Arabistan'ın başkenti Cidde, İKÖ'nün ilk genel sekreterliğinin merkezi olarak belirlenmişti. Daha sonraları, Rabat'ta yapılan konferansta İKÖ'nün işbirliği alanları genişletilerek manevi-politik ortaklığın yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda da işbirliği ilerletildi⁶⁰⁴. İslam konferansı örgütünün şuan ki genel sekreteri Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'dur⁶⁰⁵ Teşkilatın yan organlarından olan İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi (SESRTİC) Ankara'da, İslam Tarih, Sanat v Kültür Araştırma Merkezi (IRCİCA) ise İstanbul'da bulunmaktadır⁶⁰⁶.

OIC'ye katılmak için istekli olan ülkelerin başında Rusya, Hindistan ve Filipinler gelmektedir. Ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfusun yaşadığı Filipinler ' in üyelik talebide (Ülke nüfusunun % 5 'i Müslüman), ülkedeki Müslüman azınlık gruplar tarafından haklı olarak engellenmiştir. Rusya 2005' ten itibaren gözlemci olarak teşkilata katılırken, Hindistan'ın üyeliği bazı teşkilat üyeleri tarafından engellenmektedir. Bilindiği gibi Hindistan, Müslüman nüfusa sahip dünyadaki ikinci büyük ülkedir ve bundan dolayı OIC ' ye gözlemci olarak katılmak için büyük çaba göstermektedir. Hindistan ' ın adaylığı bazı üyeler (Özellikle Suudi Arabistan) tarafından desteklenmesine karşın, Pakistan gibi OIC ' nın bazı nüfuzlu üyeleri Hindistan ' ın teşkilata üyeliğini sürekli engellemektedir⁶⁰⁷.

⁶⁰³ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.402

⁶⁰⁴ <http://www.globalsiyaset.com/intorganizations/iko.html>

⁶⁰⁵ http://www.oic-oci.org/oicnew/page_detail.asp?p_id=52

⁶⁰⁶ Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.403.

⁶⁰⁷ A.g.e, s.403

4. TÜRK CUMHURİYETLERİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

4.1. Ekonomik İlişkiler

Bölgedeki rejimlerin zayıflığı ve hukuk dışlılığı, bölgenin ekonomik yönden gelişmemişliği, rüşvet ve çürümüşlüğü yaygın oluşu, hakların memnuniyetsizliğinin artması, güçlü sivil kuruluşların ve kanun hâkimiyetlerinin bulunmayışı, organize suçların ve beyaz zehir ticaretinin artmış olması ve sınır güvenliğinin korunmaması. Bu gibi yapısal problemler kendi finansal sıkıntıları ile de birleşince, bölgedeki ülkelerle çok yakın dil, kültür ve din bağları bulunmasına rağmen Türkiye'nin Orta Asya'da etkinliğini daha fazla artırma imkânını sınırlamaktadır⁶⁰⁸. İyimserlik ve büyük beklentilerin egemen olduğu ilk dönemler de, yeni Türk devletlerinin Türk Gelişme modelini izleyebilecekleri düşüncesine sık sık atıfta bulunuluyordu. Birçok gözlemci, Türkiye'nin yeni Türk cumhuriyetlerinin liderlerine cazip gelecek bazı niteliklere sahip olduğuna işaret etmekteydi⁶⁰⁹.

Ancak Sovyet sisteminin meydana getirdiği birçok ekonomik ve politik sorun Türk devletlerini "trajik" olarak etkilemişti,⁶¹⁰ Bölgedeki ülkeler çok fakirdi ve bölge içerisinde kökleri derinlere inen husumet ve etnik rekabet vardı. Teşkilat, politikaların koordinesinde güçlü yöntemlere sahip değildiler. Pek çoğu Türkiye'den finansal yardım beklemekteydi. Ancak pek azı bu yardımın karşılığını verecek güçteydi. Bu yüzden ekonomik işbirliği Ankara'nın beklediği kadar çabuk gelişmemiştir. Buna rağmen halen Türkiye'nin ticaret

⁶⁰⁸ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde)"Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.138

⁶⁰⁹ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.765

⁶¹⁰ Güngör Turan,"Türkiye-Türkmenistan Siyasi Ve Ekonomik İlişkileri: ekonomik fırsat penceresi olarak değerlendirilebilir mi?", Türkiye ve Asya Ülkeleri siyasi ve Ekonomik ilişkiler, Editör: Atilla sandıklı ve diğerleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.115

fazlası olan pek az bölgeden biri Orta Asya'dır⁶¹¹ Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yönelik ilişkilerini geliştirmek için birbirini destekleyen üç farklı strateji izlediğini görüyoruz; ilk olarak, ikili ilişkiler bağlamında mali, ticari ve kültürel nitelikteki belirli politikalar izlenmiştir. İkinci strateji ise, Türkiye'nin bu ülkelere yönelik politikalarını ve projelerini yönlendirecek ve birbirleriyle uyumlaştıracak kurumların oluşturulmasıydı. Üçüncü olarak da, devletin dışında özel girişimcilerin de dış politika aktörleri olarak tanınması söz konusuydu ve bu bağlamda, Özal ile başlayan ve Demirel ile devam eden gelenekte özel sektör kuruluşlarının ve girişimcilerinin Türk Devletinin yönlendirmelerinden bağımsız bu ülkelere gidip yatırımlarda bulunmalarının teşvik edilmesiydi⁶¹².

Türkiye, dış politikasında Türk Cumhuriyetlere öncelik vermiş ve hala da veriyor olmasına rağmen, bu ülkelerle olan ilişkilerinde dikkate alması gerekli başka önemli bağlantıları da vardır. Benzer şekilde, Rusya'nın bölgedeki etkisi ve Türk cumhuriyetlerinin Rusya Federasyonu'na İktisadi bağımlılığı konusu irdelenerek görüldüğü üzere, bu ülkelerden her birinin siyasa tercihleri Türkiye'nin tercihlerinden sapma gösterebilmektedir. Rus varlığı ve etkisi, Rusya'ya iktisadi olarak bağımlı olmaları, Türk cumhuriyetlerini temkinli hareket etmeye zorlanmaktadır. Nitekim Rusya'yı bir taraftan idare etmeye çalışırken diğer taraftan Rus taleplerinin tümüne karşılık vermeyerek bir tür özgür çizgi sürdürmek isteyen Azeri başkanı Haydar Aliyev, en az iki kere, muhtemelen Rusya kışkırtmalı askeri darbelerle iktidardan uzaklaştırılmak istenmiştir.⁶¹³

Rusya'ya olan bağımlılık sadece Rusya'nın sürdürmek istediği bir ilişki de olmayabilir. Küçük ekonomilere sahip olan, piyasa ekonomisinin egemen olduğu dünyalara uzak olup bu dünya ile bütünleşebilmek için gerekli kurumsal yapılara sahip olmayan Türk cumhuriyetleri, Rusya ile olan özel ilişkilerini tehlikeye düşürecek yeni politikalar başlatmakta isteksizlerdir. Örneğin, bağımsızlığını ilan eden tüm ülkeler, ilk başta, ödeme dengelerindeki açıklarını kapamak amacıyla, Rusya'dan mal ithaline bazı engeller koyarak

⁶¹¹ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde)"Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.135

⁶¹² Erhan Büyükkakıncı "Sovyet Sonrası Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkileri",Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.794

⁶¹³ Ali Faik Demir "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış politikası" Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.722

bunları azaltmak istemişlerse de, bir süre önce Kazakistan ve Kırgızistan Rusya ile gümrük birliğine girmiştir. Bu Özbekistan'ın da ilgi duyduğu bir tercihtir.⁶¹⁴

Tablo.8.

OATC Ekonomilerinin Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı (%)

Rusya İle Dış Ticaret/GSYH											
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Azerbaycan	8,5	8,4	6,7	6,7	6,6	4,0	6,0	7,3	9,0	7,6	7,7
Kazakistan	22,8	19,2	14,8	14,8	22,9	20,9	17,7	17,0	17,3	16,5	16,6
Kırgızistan	17,0	17,8	17,6	14,4	14,5	9,8	12,2	14,2	19,5	20,9	28,6
Türkmenistan	11,9	8,4	5,6	5,5	14,7	6,5	5,4	11,9	6,0	5,6	-
Özbekistan	12,4	12,2	7,3	4,1	6,8	10,1	7,9	9,2	11,4	15,0	17,0
OATC	17,4	15,2	11,1	8,9	14,7	14,1	12,3	13,7	14,5	14,3	-
Rusya İle Dış Ticaret/Toplam Dış Ticaret											
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Azerbaycan	16,9	21,1	17,8	15,7	11,9	6,1	9,8	10,2	10,9	11,7	13,1
Kazakistan	47,4	39,4	34,5	26,2	30,3	31,0	27,1	24,7	23,1	21,0	20,8
Kırgızistan	23,0	-	21,2	17,1	18,7	15,9	18,9	21,0	25,9	27,5	29,6
Türkmenistan	8,9	8,9	14,1	10,6	24,6	9,2	7,9	9,5	4,3	3,8	-
Özbekistan	-	-	23,5	12,3	17,0	16,8	15,8	16,0	15,8	21,7	25,5
OATC	45,4	47,1	27,9	19,2	24,3	21,3	19,8	19,1	18,2	17,9	-

Kaynak:Ali Atilla ‘‘ Orta Türk Cumhuriyetlerinin Rusya ile Ticari İlişkileri’’

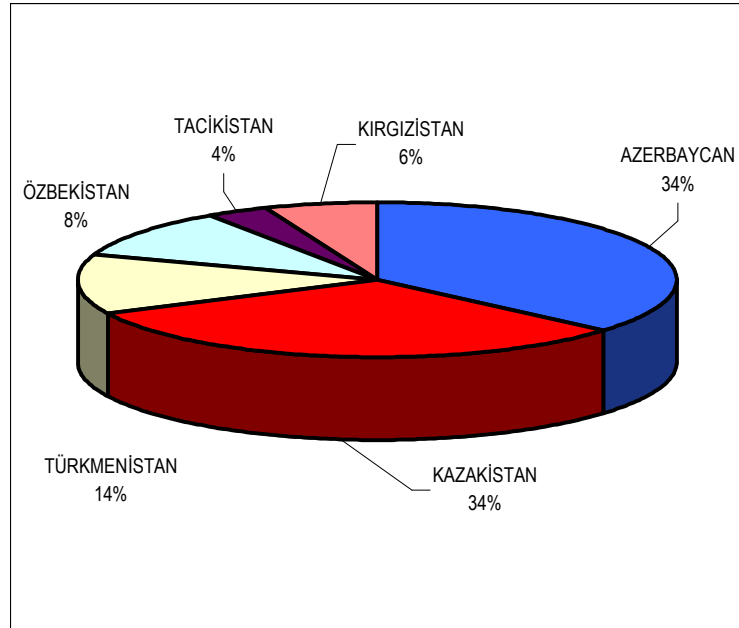
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa135.doc>

⁶¹⁴ Gül turan ve İlter Turan ‘‘Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri’’, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.768

Ekonomik ve ticari ilişkilerin yeterince gelişmemesinde özellikle Türk Cumhuriyetlerinden kaynaklanan güçlüklerin etkileri büyüktür. Düşük nitelikli üretimleri nedeniyle Türkiye'ye ihracat potansiyelleri daralmakta; finansman sorunları, transit geçilen İran ve Gürcistan'da ki uygulamaların olumsuz etkileri, bankacılık sistemlerinin yetersizliği ve ticari ihtilafların çözümü için düzenli ve tarafsız tahkim mekanizmalarının bulunması gibi nedenlerle ticaret hacmi gelişmemektedir.⁶¹⁵ Bu durumun temel nedenleri arasında gelişmeler karşısında ülkemizin hazırlıksız yakalanmış olması ve bölgeye yönelik uzun vadeli uygulanabilir stratejilerin geliştirilmemiş olması bulunmaktadır. Türk Cumhuriyetleri ilişkiler günün şartlarına göre şekillenmiş ve zamana bırakılmıştır. Türkiye'nin Türk cumhuriyetleriyle olan iktisadi ilişkileri, bu sınırlamaların etkisi altında gelişmeye başlamıştır⁶¹⁶.

Grafik.2.

Türk Cumhuriyetleri ile Dış Ticarete Ülkelerin Payları

⁶¹⁵ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar Ve Bu politikaların Etkileri" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.146

⁶¹⁶ Gül turan ve İlder Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoglu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.764

Kaynak:<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc>

Türkiye'nin gelişme modeline gösterilen ilginin çeşitli kaynakları bulunmaktaydı. İlk olarak, Türkiye'nin devletin ön planda olduğu ve sınaî üretiminin büyük bir kısmının devlet kurumları tarafından karşılandığı bir iktisadi düzenden piyasa ekonomisine başarılı bir geçiş yaptığı düşünüldüğünden, Türk deneyimlerinin bu ülkeler için anlamlı olduğu ileri sürülüyordu⁶¹⁷. Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında birçok anlaşma imzalanmasına rağmen Türkiye'nin katkıları ile Kasım 1992'de kurulan Ekonomik Kalkınma Örgütü (ECO) ve ABD'nin desteğiyle tesis edilen Orta Asya Bölgesel Birliğinin mevcudiyeti Türkiye'yi siyasi beklentiler açısından Türk Cumhuriyetlerinde kapasitesinin çok üstüne çıktığı için hedeflerini tutturamamıştır.⁶¹⁸ İktisadi ilişkilerin geliştirilmesi, Türk Eximbank ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi birçok resmi ve özel kuruluştan da destek görmüştür.

DEİK iki tarafın ticaret ve yatırım ortaklarını bir araya getirerek iktisadi ilişkilerin gelişmesini sağlamaya gayret etmektedir. DEİK 1986 yılında, aralarında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Türkiye Sanayici ve İşadamları derneği ve yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği'nin bulunduğu Türk özel sektörünün dokuz kuruluşu tarafından kurulmuştur. Türk devletleri bağımsız olduklarında Türkiye, bu ülkelere yapılacak ihracatı ve yatırımları finanse etmek amacıyla hibe ve kredi türünden iktisadi yardımda bulunacağına söz vermişti. Türkiye önemli sayılabilecek miktarda finansal yardımda bulunmuşsa da, bu amaç için ayrılan fonlar önceden söz verilen seviyelere ulaşmamıştır. Örneğin bir gözlemci Türkiye'nin 1992'de döviz rezervlerinin %80'ine tekabül edecek kadar yüksek tutarda finansal yardım teklif ettiğini ve bu nedenle sözünden dönmek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁶¹⁹

Yeni bağımsızlığını kazanan bu ülkelerde yatırım girişimlerinin başını çekmesi beklenen Türk işadamları bu pazarlara girmenin ve iş yapmanın düşünüldüğünden daha zor olduğunu kısa sürede anlamışlardır. Türk işadamları bu ülkelerin gelişmiş bir idari yapıya sahip olduklarını düşünürken, verilen sözleri yerine getirmekte sanıldığından daha donanımsız

⁶¹⁷ A.g.e.765

⁶¹⁸ Ahmet Taşağıl "Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Politikaları" Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.109

⁶¹⁹ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.764-773

olduklarını görmüşlerdir⁶²⁰. Türk işadamları bölgede yerleşmiş, bölgenin ticaret ve Pazar imkânlarını yavaş yavaş da olsa öğrenmeye başlamış, iç ticaret ve yatırımda ciddi bir kararlılık potansiyeli görmeye başlamışlardır⁶²¹. Türk Eximbank yatırımları teşvik için, siyasi riske karşı garanti vermeyi uygulamaya sokmuştur. Banka ise, kendi yatırım riskini sigortalamak ve model sözleşmeler oluşturabilmek için, dünya Bankası Çokuluslu Yatırım Garanti Bürosu'nun (MİGA) yardımını istemiştir.⁶²²

Türk cumhuriyetlerinde ekonomi yönetimini güçlendirmek için yapılan reformlar, istikrar programları ve yapısal reformlar, aralarında Avrupa Birliği Tacis Komitesi, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası(EBRD) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) bulunduğu, çoğunlukla resmi ve istisnai olarak da özel, çok taraflı bağış ve kredi veren kuruluşlarca desteklenmiştir. Yeni cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonraki ilk yıl içinde üyesi oldukları Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) ise, bu ülkelerin iktisat politikaları için bir çerçeve oluşturmalarına yardımcı olmuşlardır. Örneğin, Avrupa Birliği, EBRD, Türk Hazinesi ve Türkiye Bankalar Birliği'nin ortak çalışmaları sonucunda Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan ve Özbekistan bankacılarını eğitmek amacıyla Taşkent'te bir bölgesel banka eğitim merkezi kurulmuştur.⁶²³

Sovyetler Birliği'nin şu veya bu şekilde bir şekilde varlığını sürdüreceği beklentisi ve bunun doğal sonucu olarak ilişkilerin sınırlı kalması, Azerbaycan ve Orta Asya'daki Türk cumhuriyetleri bağımsızlıkların kavuştuklarında, Türkiye'nin bu ülkelere dönük dış politikasına yön verecek iyi planlanmış bir stratejisinin olmamasını doğurmuştur. Ülke ülke inceleyecek olursak; Türkiye'nin Azerbaycan veya Kazakistan'la ilk aşamada iktisadi bağlar kurması ve çerçevede gerçekleşmişse de, bu ilişkilerin geçici mi, uzun vadeli mi olacağını o anda kestirmek mümkün olmamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından sonra, kısa sürece her alanda ilişkiler kurulması imkân dâhilinde girmiştir. Özellikle Azerbaycan ile ilişkiler iyice güçlendirilmiştir. Esasen bu iki ülke, çok güçlü tarih, kültür ve dil bağları ile birbirine bağlıdır. XIX'uncu yüzyılın sonları ve XX'inci yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın aydınları, Türk milli bilincinin yeniden canlanmasında önemli roller oynamışlardır.⁶²⁴ Türk İş adamları Azerbaycan'da 1,5 milyar dolarlık yatırım yapmıştır, batılı altyapı yatırımlarından

⁶²⁰ A.g.e. 773

⁶²¹ Türk Cumhuriyeti ve Türkiye İlişkileri İçin Ekonomik Model Arayışı, T.C.Bakanlığı Yayınları, s.166

⁶²² Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.778

⁶²³ A.g.e.779

⁶²⁴ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde)"Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.139

kısmen doğrudan istifade eden Türk mütahitleride bu ülkede bir hayli aktif duruma geçmişlerdir. İkili ihracatın büyük bölümü Türk ihracatı olmak üzere,2004 yılında 539.5 milyon dolara ulaşmıştır. Bakü’de Türk girişimcilerine ve Türk mallarına rastlamak olağan bir durumdur⁶²⁵.Azerbaycan’la ticaret ilişkilerimiz incelendiğinde toplam ihracatımız içerisindeki payının yaklaşık % 0,6 ve ithalatımızdaki payının da yaklaşık % 1 olduğu görülmektedir. Türkiye’nin Azerbaycan’ın toplam ithalatı içerisindeki payı yaklaşık % 12 ve toplam ihracatı içerisindeki payı ise yaklaşık % 5 düzeyindedir.⁶²⁶Bunun yanı sıra Türkiye ve Azerbaycan, Gürcistan üzerinden Bakü’den Kars’a ulaşan ve söz konusu üç ülkeyi birbirine bağlayarak, potansiyel bir Çin-Orta Asya-Güney Kafkasya-Türkiye-Avrupa Birliği taşımacılık koridorunun temelini atacak; Güney Kafkasya bölgesini Avrupa’ya ve Türkiye’ye daha fazla entegre edecek; ve Kafkasya ve Orta Asya’yı doğrudan ulaşım ile Akdeniz’e açacak bir demiryolu (Bakü Alkhalkalaki hattı) inşa etmek konusu üzerinde ciddi müzakereler yapılmaktadır. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu bu demiryolunu yüksek ölçekli projelerine dâhil etmiştir; bu yaklaşım, projenin finansman desteği sağlanarak 2010 yılına kadar hızla hayata geçirilmesinin planlandığını yansıttığı söylenebilir.⁶²⁷.

Türkmenistan’ın bağımsızlığından kısa bir süre sonra Türkiye, bu ülke ile ticaret, demiryolları, havayolları, iletişim, eğitim ve kültür anlaşmaları imzalamıştır. Ankara aynı zamanda Aşkabat’ta bir askeri akademi de inşa etmiş ve personel ile donatmıştır⁶²⁸. Bugün Türkmenistan ile Türkiye arasındaki karşılıklı ticaret hacmi yıllık yaklaşık 200 milyon dolardır. Kısa ve orta vadede söz konusu ülkelere yönelik ihracatımızda dikkate değer bir artışın olmaması, hatta reel anlamda bir düşüş yaşanması normal karşılanmalıdır. Zira, ülkemizin özellikle Türkmenistan’a en önemli ihraç kalemleri olan tekstil ve işlenmiş tarım ürünleri alanında geçen 10 yılda yapılan yatırımlar neticesinde bu ürünlerin ithalatında önemli düşüşler meydana gelmiştir. Bu trendin orta ve uzun vadede devam etmesi beklenebilir⁶²⁹.Türkiye’nin Türkmenistan ile ticari ve ekonomik ilişkileri, uzun vadeli bir perspektif içerisinde ele alındığında, kamu ve özel sektörün eşgüdümlü bir işbirliği içerisinde olması halinde, bütün tarafların istifadesine açık, muazzam imkânlar vaat etmektedir. Bu çerçevede, başta enerji sektörü olmak üzere ikili ticari ve ekonomik ilişkilerin bütün yönleri

⁶²⁵ Graham E. Fuller “Yeni Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti”,Timaş Yayınları, İstanbul 2008,s.253

⁶²⁶ B.Tuğberk Tosunoğlu “Türkiye’nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar Ve Bu politikaların Etkileri”Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.141.

⁶²⁷ Graham E. Fuller “Yeni Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti”,Timaş Yayınları, İstanbul 2008,s.252

⁶²⁸ A.g.e.s.257

⁶²⁹ Güngör Turan,“Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: ekonomik fırsat penceresi olarak değerlendirilebilir mi?”, Türkiye ve Asya Ülkeleri siyasi ve Ekonomik ilişkiler, Editör: Atilla sandıklı ve diğerleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.125

ile ele alındığı platformlarla bu etkinliklerin belirli bir hedef doğrultusunda koordinasyonu önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisinin kamuda ve özel sektördeki bütün aktörleri bir ‘‘ortak Akıl’’ içerisinde hareket ettikleri takdirde, bu ‘‘Ekonomik fırsat Penceresi’’ önümüzdeki yıllarda Türkiye-Türkmenistan ilişkilerinde mevcut durumla kıyaslanamayacak ölçüde karşılıklı büyük ekonomik çıktıya ve refaha dönüşecektir. Türkiye-Türkmenistan ikili politik ve ekonomik ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışmalardan, Türkiye devleti ve sivil toplum kuruluşları tarafından Türkmenistan’da on yılın üzerinde faaliyet gösteren eğitim kurumları, mesleki eğitim ve dil merkezleri önemli işlevler gerçekleştirmiş ve Türkmenistan’ın piyasa ekonomisinde geçişte insani sermaye birikimini sağlayacak işgücünün yetiştirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Ekonomik kalkınmada insani sermayenin ne derece zaruri bir temel faktör göz önüne alındığında bu eğitim kurumlarının Türkmenistan ekonomisine katkısının yanı sıra Türkiye-Türkmenistan karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkilerinde ne derece önem taşıdığı yadsınamaz bir gerçektir⁶³⁰.

Türkmenistan’la ticari ilişkilerimiz incelendiğinde toplam ihracatımız içerisindeki payının yaklaşık %0,3 ve ithalatımızdaki payının ise yaklaşık %0,2 olduğu görülmektedir. Türkiye’nin Türkmenistan’ın toplam ithalatı içerisindeki payı %7 ve toplam ihracatı içerisindeki payı ise yaklaşık % 3 düzeyindedir.⁶³¹ Diğer önemli bir konu ise Türkmenistan gazı için Washington, AB, Rusya, İran ve Çin’in stratejik ve gaz menfaatleri arasında cereyan edecek çok yönlü stratejik ‘‘boru hattı savaşı’’nın yeni bir safhasıda kızışmaktadır. ABD ve AB, petrolünü teknik ve siyasi açıdan daha zor olan Hazar denizi, Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya aktarma konusunda Türkmenistan’ı ikna etmeyi, bu sayede Rusya ve İran üzerinden geçerek Avrupa’ya gidecek alternatif boru hatlarını devre dışı bırakmayı ümit etmektedir⁶³². Bu söz konusu alternatif politikalar dikkate alındığında Türkiye’nin Türkmenistan’la ilişkisini geliştirmesi ve bu projede aktif rol oynaması gerekmektedir. Türkiye artık bölgeyi kapsamlı bir şekilde analiz ederek hareket etmelidir. Orta Asya ile kapsamlı bir işbirliği için bölgeyi iyi analiz etmemiz ve gücümüz oranında neler yapabileceğimizi çok iyi hesaplamamız lazım. Çok büyük politikalar üretmek ama realize

⁶³⁰ A.g.e.125

⁶³¹ B.Tuğberk Tosunoğlu ‘‘Türkiye’nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar Ve Bu Politikaların Etkileri’’Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.134

⁶³² Graham E. Fuller ‘‘Yükselen Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti’’,Timaş Yayınları, İstanbul,2008,s.251

edememek yerine gücümüzün nispetinde politikalar üretmek ve onları gerçekleştirmek zorundayız⁶³³

Bütün Orta Asya cumhuriyetleri içinde, Türkiye'nin en büyük karşılıklı ticareti Kazakistan'ladır ve 2004 yılında 797,8 milyon dolara ulaşmıştır⁶³⁴. Kazakistan'la ticaret ilişkilerimiz incelendiğinde toplam ihracatımız içerisindeki payının yaklaşık %0,6 ve ithalatımızdaki payının ise %0,4 olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, Kazakistan'ın hem toplam ithalatı ve hem de toplam ihracatı içerisindeki payı ise sadece %2 düzeyindedir.⁶³⁵Türkiye, Kazakistan için çok önemli ticari ve ekonomik ortaklardan biridir. 2003 yılında iki ülke arasında gerçekleştiren toplam ticaret hacmi 314,2 milyon dolar (İhracat-97,8 milyon, ithalat 216,milyon dolar) kadardır. Kazakistan ihracatının temelini hammaddeler oluşturmaktadır (petrol, maden. Vb.)Türkiye'den ithal edilen mallar arasında inşaat malzemeleri, kimyasal madde ürünleri, tekstil ürünleri başta yer almaktadır. 2005 yılında ülkeler arasında gerçekleştirilen ticaret hacmi 557 milyon dolardır. Türk yatırımcılarının Kazakistan ekonomisine yaptıkları yatırımların toplam hacmi son on iki yıl içinde 900 milyon dolara ulaşmıştır. Kazakistan pazarında Koç Holding ve bu kuruluşun üretim grubuna bağlı Ram dış ticaret'in yanı sıra Anadolu Grubu, Enka holding, Tekfen Holding, Ceyhan İnşaat, Okan holding, Alarko holding, gibi büyük Türk Şirketleri faaliyet göstermektedir⁶³⁶. Kazakistan ile Türkiye'nin "hükümetler arası Ekonomik İşbirliği Komisyonu" ikili işbirliği ile ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili bir mekanizma rolünü üstlenmektedir. Kazakistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi son derece önemlidir. Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin kapsamı her yıl istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Tarım, Sanayi, ticaret, küçük ve orta ölçekli işletmelerle ilgili projelerin hayata geçirilmesini kapsayan ikili işbirliğinin geleceğinden Kazakistan'ın beklentileri bir hayli fazladır. Kazakistan ile Türkiye'nin Hükümetler Arası Ekonomik İşbirliği Komisyonu ikili İşbirliği doğrultusunda ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde bir mekanizma rolüne üstlenmektedir⁶³⁷.

⁶³³ .Ertan Efegil "Avrasya'da Tek Devlet Hâkim Olamaz"2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı:53,Atılım Yayıncılık, İstanbul,2005,s.17

⁶³⁴ Graham E. Fuller "Yeni Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti",Timaş Yayınları, İstanbul 2008,s.259

⁶³⁵ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri"Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.132

⁶³⁶ Bektas Mukhamejanov "Türkiye ile Kazakistan karşılıklı kazanımlara dayalı bir işbirliği", Türkiye ve Asya Ülkeleri siyasi ve Ekonomik ilişkiler, Editör: Atilla sandıklı ve diğerleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.100

⁶³⁷ A.Jangabayeva "Kazakistan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler", Türkiye ve Asya Ülkeleri siyasi ve Ekonomik ilişkiler, Editör: Atilla Sandıklı Ve Diğerleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.104

Öte yandan, Türkiye'nin Özbekistan ile bağları da İslam Kerimov'un güvenlik paranoyası yüzünden kısıtlı düzeyde kalmıştır. Buna rağmen, Türkiye Özbekistan'a 2 milyar dolar askeri yardım yapmış ve iki ülke arasındaki karşılıklı ticaret 2004 yılında ılımlı bir rakama, 325,9 milyon dolara ulaşmıştır. Özbekistan'la ticaret ilişkilerimiz incelendiğinde toplam ihracatımız içerisindeki payının yaklaşık % 0,2 ve ithalatımızdaki payının da yaklaşık %2 olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, Özbekistan'ın toplam ithalatı içerisindeki payı Yaklaşık % 6 ve toplam ihracatı içerisindeki payı ise yaklaşık %4 düzeyindedir.⁶³⁸Fakat 2006'dan itibaren ABD-Özbek ilişkilerinin gerilemesi ve Türkiye ile ilişkilerin de soğumasıyla, Kerimov bir kere daha güvenlik bağımlılığına Moskova'ya doğru yönlendirmeye başlamıştır⁶³⁹.

Türkiye'nin Orta Asya'da ki belki de en dikkate değer yolunda işbirliği modeli, Kırgızistan ile geliştirilen yolunda işbirliği faaliyetleridir. Her ne kadar taraflar arasındaki ikili Ticaret, 2004 yılında sadece 88,1 milyon dolar düzeyine ulaşmışsa da diğer alanlarda gelişme göstermiştir örneğin Türkiye Kırgızistan'da birçok lise açılmıştır, ayrıca Kırgızistan'a askeri eğitim de sağlanmıştır⁶⁴⁰.Türkiye, Kırgızistan Cumhuriyetinin mal dönüşümü açısından ticari ilişkilerinin 5.sırada olduğu dış ülkelerden biridir. Kırgızistan ile Türkiye arasındaki dış ticaret dinamiğinin analizi, son yıllarda Türkiye ile olan dış ticarete bir büyümenin gerçekleştiğini göstermiştir. Örneğin, iki ülke arasındaki dış ticaret 2006 yılında 66,6 milyon Amerikan dolarını oluştururken, 2005 yılıyla karşılaştırıldığında bu rakam %29'a yükselmiş veya 15 milyon dolar artmıştır⁶⁴¹.

Mevcut değerler ışığı altında yaklaşıldığında genel olarak Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'nin dış ticareti içinde önemli bir paya sahip olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ülkelerin BDT dışındaki diğer ülkelerin ticaretinde de önemli yerleri yoktur. Avrupa Birliği ülkeleriyle ticari ilişkileri vardır ama yetersizdir. ABD ve Japonya bu pazarlara girişte yavaş davranmaktadır. Rusya ve Çin gibi iki güçlü devletin yanı sıra İran, Pakistan, Kore, Hindistan, Türkiye gibi buldukları bölgelerde belirli bir güce sahip ülkeler, bu devletlere yakınlık göstermektedirler⁶⁴². Aktif tarafsızlık politikasının ana gerekçesini

⁶³⁸ B.Tuğberk Tosunoğlu "Türkiye'nin Bölgeye Yönelik İzlediği Ekonomik Politikalar ve Bu politikaların Etkileri"Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem yayınları, s.139

⁶³⁹ Graham E. Fuller "Yeni Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti",Timaş yayınları, İstanbul 2008,s.259

⁶⁴⁰ A.g.e,s.259

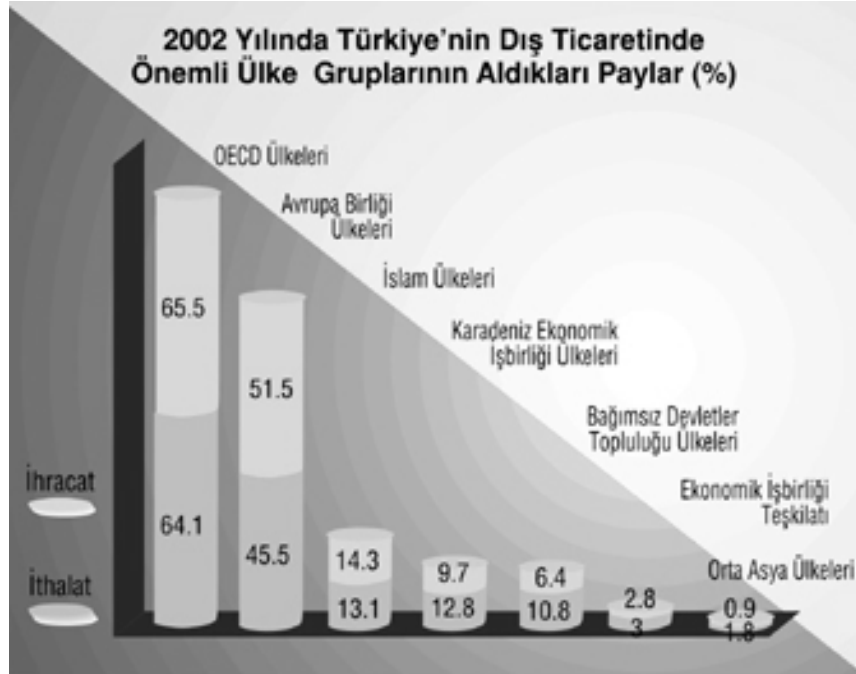
⁶⁴¹ Turar Koyçuev "Avrasya Bölgesinde Kırgızistan'ın Ekonomik İlişkilerin Geliştirme Problemleri",Çeviren: Dr.Almagül İsina, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Editör: Dr. Almagül İsina, Tasam Yayınları, İstanbul,2007,s.192

⁶⁴² Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.777

oluşturan ekonomik kalkınma hedefi, Türkmenistan'ın büyük ölçüde dış piyasalardan borçlanarak Enerji Sektörünün Gelişimi ile tarımsal sanayinin desteklenmesi olarak özetleyebileceğimiz bir strateji içerirse oturtulmuştur⁶⁴³. Rusya'dan sonra Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki en büyük yatırımcı ülke Türkiye'dir.1996 itibarıyla Türkmenistan'da Türk yatırımları 1,6 milyar, Kazakistan'da 1,5 milyar, Özbekistan'da 928,4 milyon ve Kırgızistan'da 279 milyon doları bulmuştur. İlk büyük yatırımlar otel, gıda ve tekstil alanında gerçekleşmiştir⁶⁴⁴

Grafik.3.

Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Ülke Grupları Sıralaması

⁶⁴³ Erhan Büyükkacıncı "Sovyet Sonrası Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul, 2003, s.801

⁶⁴⁴ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul, 2003, s.778

4.2.Siyasi İlişkilerin Gelişimi Ve Mevcut Durum

Dış politika uluslar arası ilişkiler disiplinin bir alt kolu olup bir devletin diğer devlet ya da devlet gruplarına veya bir bölge veya uluslar arası sistemin bütününe karşı izlediği yoldur⁶⁴⁵ Bir dış politika incelemesinin doğru ve öğretici sonuçlara ulaşması için birincil kaynaklarla çalışmak, örneğin o ülkenin imzaladığı uluslar arası belgeleri okuyucuya sunmak yetmez çünkü iyi bilinen bir sözdür istatistikler kolayca yanılabılır⁶⁴⁶ Güç uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır. Devletlerin amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanacakları temel unsur güçtür. Bu nedenle genelde realistler için güç mücadelesi uluslararası ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. Güç mutlak bir değermiş gibi görünür. Bir devletin gücü ancak başka devletlerin gücü ile karşılaştırıldığı zaman anlam kazanır. Yani gücü göreceli bir kavram olarak ele almak gerekir⁶⁴⁷ Leslie Lipson şöyle der: güç

⁶⁴⁵ Serkan Kekevi, "Batının Çöküşü Ve Türk dış politikası", IQ kültür sanat yayıncılık, İstanbul,2004,s.149

⁶⁴⁶ Editör Baskın Oran, "Türk Dış Politikası(kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar cilt 1,1919-1980) İletişim yayınları, İstanbul,2003,s.11

⁶⁴⁷ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, "Küresel Dünyada Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye",Siyasal Kitapevi, Ankara,2002,s.17

ya da kudret, koruma görevi için yeterli olabilir ama düzeni kurmak için güçten başka bir şey daha ihtiyaç vardır oda iktidardır.⁶⁴⁸

İşte bu yüzden karar vermek kullanılacak politikaları seçmek oldukça mühim bir süreçtir. Genel olarak karar verme mevcut seçenekler arasından bir tercihte bulunma sürecidir. Kararlar verilirken yapılacak tercihler önem derecesine göre değişse de bir ulusun mukadderatını etkilemektedir. Baştan verilen hatalı kararların dış politika da telafisi zor olmakta hatta mümkün olmamaktadır. Eğer uluslar arası ilişkilerde bir orunu analiz ederken parametrelerden hareket etmiyorsanız, şu devlet bunu yaptı, bu devlet şunu yaptı gibi bir anlayışla olayları açıklamaya çalışıyorsanız komplo teorilerine gidiş söz konusudur Yani şahsi görüşler, algılamalar yorumlar gerçekliği açıklıyormuşsunuz gibi sunulur.⁶⁴⁹ Kara hâkimiyet, deniz hâkimiyet, hava hâkimiyet, kenar-kuşak, lineer devlet teorileri gibi isimler verilen jeopolitik teoriler dış politikanın yönlendirilmesinde hep birer yol haritası olarak karar alıcılar tarafından kullanılmıştır.⁶⁵⁰ Osmanlı imparatorluğu açısından bakılırsa devletin temel düzeni durmaksızın toprak fethetmek üzerine kurulmuştur. Osmanlı imparatorluğu değişmemek ilkesi üzerine kurulmuştur: hem çok uluslu, dinli, mezhepli imparatorluğun mevcut sınırlarını ve heterojen nüfusunu, milliyetçilik çağına rağmen, aynen korumak istemektedir; hem de mevcut temel siyasal, ekonomik, ideolojik vb. yapısını değiştirmemek istemektedir. Türkiye ise değiştirmek ilkesi üzerine kurulmuştur: bir kere, güçlenebilmek hayatta kalabilmek için küçülmek⁶⁵¹ ve nüfusun mümkün olduğunca homojenleştirmek istemektedir; ikincisi; devraldığı yapıyı batı gibi değiştirmeyi amaçlanmaktadır. Çünkü öncülü Osmanlı, değişen dünya koşullarına uymamak yüzünden batmıştır⁶⁵² ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında Avrupalı güçlerin netleşen pazarlıkları vardır, Rusya gibi devletler saldırganlık yaparak parçalamaya çalışırken, İngiltere gibi devletler parçalamaktan çok zayıflatma stratejisi izlemişlerdir.⁶⁵³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Mustafa Kemal yönetimi altında, Osmanlı dönemindeki gibi yayılmacı bir politika izlemekten vazgeçilmiş ve ülke içinde reformların gerçekleştirilmesiyle meşgul olmuştur⁶⁵⁴. Dolayısıyla bu dönemin, dış

⁶⁴⁸ Cemal Bali Akal, "İktidarın Üç Yüzü", Dost Yayınları, Ankara, 2003, s.351

⁶⁴⁹ Murat Metinsoy ve Mustafa Eroğlu; "Değişen Dünya Ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi", Donkişot yayınları, 2004, s.32

⁶⁵⁰ Kekevi, s.155

⁶⁵¹ Küçülmekten kasıt ilerleyebilmek için etki ve kontrol alanlarının daralması olarak değerlendirilebilir

⁶⁵² Editör Baskın Oran, "Türk Dış Politikası(kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar cilt 1, 1919-1980) İletişim yayınları, İstanbul, 2003, s.19

⁶⁵³ Yusuf Sarıncay ve Tayyar Sünbül, "Emperyalizm ve Büyük Hayal", Güney Yayınları, 1999, s.199

⁶⁵⁴ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye, Ankara, siyasal Kitapevi, 2002; s.147

politika açısından Türkiye'nin göreceli olarak içine kapanık olduğu bir dönemi temsil ettiği söylenebilir⁶⁵⁵.

Türk dış politikasının iki temel ilkesi, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin Avrupa güvenliğindeki rolüne yön vermiştir: Statükoculuk⁶⁵⁶ ve Batıcılık. Cumhuriyetin ilk yıllarında Batı tipi devlet sistemi ve hukuk düzenini benimseyen Türkiye, Batılılaşmanın ikinci aşamasında hedefini Batı merkezli uluslararası örgütlenmeler içerisinde yer almak şeklinde belirledi.⁶⁵⁷ Buna bağlı olarak Türkiye AET, Avrupa Konseyi ve NATO'yla birlikte 1948'de OECD ve AGİK'e de katıldı. Tarihsel olarak Avrupa ile bütünleşme, Türkiye için, ekonomik olmasından daha çok politik amaçlı ve çağdaşlaşma ile özdeşleşen bir hedef olarak kabul edildi.⁶⁵⁸ Neden batı? Ufak bir toprak parçası Avrupa'da olan Türkiye neden kendini Batıya daha yakın hissediyor. Bu his İmparatorluk kurulmadan öncede Türkleri hep Batı'ya yürümeye zorlamış, İslam'ın Gaza geleneği de aynı işlevi görmüştür. Sınıfsal yapısı gerekse seçtiği kalkınma modeli Türkiye'yi Batı'ya doğru götürmüştür. Türk insanı da, büyük ölçüde, doğulu değil batılı olarak anılmak ister. Batıya yönelmekle Türkler vaktiyle sahip bulunduğu fakat şeriat⁶⁵⁹ yüzünden uzaklaştırıldığı geleneklerine sahip olmuştur. Türk Arap ilişkilerinin Türkiye aleyhindeki bilânçosunun⁶⁶⁰ belirtilen tespitinin nedeni bundandır. Bu durum nedeniyle Atatürk'ten sonra Türkiye, bilinçli olarak kendi sınırları dışındaki Türk ve İslam toplumları ile yakınlık kurma teşebbüslerinden kaçınmıştır⁶⁶¹.

Türkiye dünya siyasetinde küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinde ancak Batı ile uyumlu bir çizgi izleyerek muhtemel riskleri en aza indirerek, kazanımları artırmak gibi bir çizgiyi benimsemiş gözükmektedir. Bu da batı devletler düzenine katılıp, mümkünse bunun bir unsuru olarak sağlanacağını düşünmektedir. Kendi üstünlük ve egemenliğini Türkiye'nin temel katkısı olmadan kazanıp pekiştiren Batı'nın, Türkiye'yi kendi temel unsurlarından biri yapmak isteyip istemeyeceği ve neden böyle bir tercih yapacağı, bir sorudur. Batı

⁶⁵⁵ A.g.es.147

⁶⁵⁶ Status quo; savaş sırasında işgal edilen topraklardan askerlerin geri çekilmesi ve savaştan önceki duruma geri dönülmesidir. Burada güç dağılımının devamlılığını sağlamak ve korumak amaçlanır.

⁶⁵⁷ İrfan Kaya Ülger, "Avrupa Birliği'nin ABC'si", Sinemis yayınları, Ankara, 2005, s.101

⁶⁵⁸ Enis Coşkun, "Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye", Cem Yay., İstanbul, 2001, s.209-10

⁶⁵⁹ Şeriat: ilahi vahye dayandığına inanılan ve kuran, hadis(Hz.Muhammed'in öğütleri)ve diğer kaynaklardan gelen İslam hukuku.

⁶⁶⁰ İlhan Arsel, "Arap milliyetçiliği ve Türkler", Kaynak yayınları, İstanbul, 1999, s.562

⁶⁶¹ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötügen Yayınları, 2004; s.133

bağlantısının yanında, bölgeselleşmeyi önceleyen Türk dış politika seçeneklerinin, muhtemel risk ve fırsatları genişçe tartışmalıdır.⁶⁶²

Demokrasinin iniş çıkışları periyodik askeri müdahaleler İslami partilerin yükselişi ve ayrılıkçı Kürt hareketi Türkiye'yi hemen hemen her ülkeden daha karmaşık bir dış politika ve stratejik konum ile yüz yüze bırakmıştır⁶⁶³. Ancak Türk diplomasisi ve önde gelen Türk politikacıları, Türkiye'nin en dinamik kesimince de tercih edildiği gibi, Kemalist ilkeleri değişen koşullara uyarlamayı sürdürmektedir.⁶⁶⁴ Hem Irak politikası açısından hemde Ermeni sorunu açısından Türkiye dış politikasında doğru kararlar vermeli ve tarihten ders alıp emin adımlarla gerekli politikaları yürütmelidir⁶⁶⁵ Başta ABD olmak üzere Türkiye'nin batı ile ilişkilerinin sağlığının temel göstergesi "aramızın iyi olması" değil, ilişkilerin çıkarlarımızı koruma ve ilerletmeye ne ölçüde katkıda bulunduğu olmalıdır.⁶⁶⁶ Türkiye, günümüzde takip ettiği dış politikada önceliklerinde önemli değişiklikler yaşamaktadır. Türk dış politikasına baktığımızda iki belirgin özellik göze çarpmaktadır; geleneksel bazı politikalar terk edilmekte ve ikili ilişkiler yeni şartlara göre yeniden ele alınmaktadır⁶⁶⁷ Örneğin Türkiye Cumhuriyeti başbakanları göreve geldiklerinde ilk resmi ziyaretlerini en yakın ilişki içinde bulunduğumuz ülkeye yaparlar. Bu ülke 1960'larda, 1970'lerde "dost ve kardeş" Pakistan'dı, 1970-1980'lerde KKTC olmuştur, 1990'lar da Azerbaycan sıralamaya girmiştir. Bugün ne yazık ki böyle bir gelenekten söz edememekteyiz.⁶⁶⁸

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte dış politika uygulayıcıları ve uzmanları savaştan barışa geçişin en iyi ne şekilde sağlanabileceği konusuna giderek daha fazla ilgi duymaya başlamıştır.⁶⁶⁹ Ancak Soğuk savaşın sona ermesinin ardından uluslar arası konjonktürün değişmesi, Türkiye'yi komşu ülkelerle ilişkisinde ve bölgesel gelişmelerde daha atak bir pozisyona iterek, Batılı müttefikleriyle ilişkilerini zayıflatmak suretiyle Türkiye'nin

⁶⁶² Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikası özel, ilkbahar 2004 sayı 1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi s.248

⁶⁶³ Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, "Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası", Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.4

⁶⁶⁴ Alan Makovsky ve Sabri Sayarı "Türkiye'nin Yeni dünyası-Türk Dış Politikasında Değişen Dinamikler"; Alfa yayınları, 2004, s.25

⁶⁶⁵ Kekevi, s.159

⁶⁶⁶ Avrasya Dosyası, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, "11 Eylül sonrası Türk dış politikası" özel, ilkbahar 2004 Sayı Bir, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, s.248

⁶⁶⁷ Serkan Erkmen, "Türkiye ABD ve büyük Ortadoğu; stratejik analiz dergisi, sayı 4, Asam yayınları, Ankara, s.29

⁶⁶⁸ Mustafa Balbay "Orta Asya'nın İkinci On Yılı" Jeopolitik Aylık Stratejik Dergisi, Sayı:30 yıl:5, 2006, Çantay Kitabevi, syf:20-21

⁶⁶⁹ Augustus Richard Norton, "Ortadoğu politikaları ve Güvenlik; Yeni Yönelimler", Buke Yayınları, İstanbul s.107

Dış politikalarını ve güvenlik politikasını oldukça değiştirdi⁶⁷⁰ SSCB'nin dağılmasının hemen ertesinde bütün dünyanın beklentisi, Orta Asya ülkelerinin kendi dış politikaları seçeneklerini hangi doğrultularda geliştirecekleri konusuydu; bu bağlamda birçok seçenek söz konusuydu. Rusya eksenli BDT çerçevesi, Orta Asya merkezli bir entegrasyon girişimi, yakın çevrede yer alan komşularla sıkı ilişkiler, İslam dünyası ile yakınlaşmak, Batı ülkeleriyle, özellikle de ABD ile sıkı ilişkiler⁶⁷¹. Batı Dünyası, SSCB'nin yıkılmasından sonra Kafkaslar ve Orta Asya'da oluşan jeopolitik boşluğun İran tarafından doldurulmasından endişe etmekteydi. Batı, İran'ın siyasal İslamcı ideolojisinin köktenci özelliğine olumlu bakmamakta ve bu ideolojinin söz konusu bölgelerde yayılmasını istememekteydi. Bu nedenle, Türkiye'nin bölgedeki aktif politikasını Batı kendi yararına olacağını düşünmekteydi⁶⁷².

1991 akabinde, Orta Asya ve Kafkasya'da ki yeni bağımsız cumhuriyetlere en yakın iki ülke olan Türkiye ve İran'dı, İran'ın Orta Asya'ya yönelik politikası İslam yanlısı olarak, Türkiye'nin resmi olmasa da bazı yetkili ağızlarından çıkarı duygusal yaklaşımları Pan Türkist olarak damgalanmıştır⁶⁷³. Çünkü SSCB'nin çöküşünden sonra on beş bağımsız yeni devlet ortaya çıkmıştır ki beşi - Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan-Türkiye'yi ırk, din ve dil yönünden ilgilendirmekteydi. Türkiye tarafından çoğu zaman "Türk Cumhuriyetleri" olarak adlandırılan bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması, Türk kamuoyunda hemen bir nostalji atmosferi meydana getirmiştir. Türkiye, dünyadaki tüm devletlerden önce bu ülkelerin bağımsızlığını tanımıştır. Bu ülkeleri 'kardeş ülkeler' olarak görmüş ve bu ülkelerde herkesten önce temsilcilikler açmıştır⁶⁷⁴. Varşova Paketi'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'da oluşan jeopolitik boşluk NATO tarafından henüz doldurulmadan Türkiye, tüm imkânlarını Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan diğer jeopolitik boşluğu doldurmak için seferber etmiştir. "eski akrabaların" yeniden keşfedilmesi Türk toplumuna ümit kaynağı olmuş ve politikacılara da yeni ilhamlar vermiştir. Bütün bu gelişmelerden sonra artık Türkiye'nin kendi jeopolitik öneminin azalmasından endişe etmesine gerek kalmamıştır. Nitekim Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 1 Eylül 1991'de TBMM'de yaptığı açılış konuşmasında, SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin Türkiye'ye bölgesel lider olma imkânı verdiğini ve böyle bir durumun dört yüz

⁶⁷⁰Heinz Kramer, "Avrupa ve Amerika karşısında Değişen Türkiye";Timaş Yayınları, İstanbul, s.141

⁶⁷¹ Erhan Büyükkakıncı "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İlişkileri"Editör: Faruk Sönmezoğlu Dış Politika Analizi, Der yayınları,2003,s.804

⁶⁷² İhsan Çomak "Rusya stratejik Araştırma-1" Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.125

⁶⁷³ Meryem Kırımlı ve Dilek Temiz" Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası"Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara,2004,s. 448

⁶⁷⁴ Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri sorunlar ve işbirliği alanları 1992-2005", İstanbul, Tasam Yayınları,2006,s.124

seneden beri ilk defa ortaya çıktığını ifade ederek bu şansın mutlaka iyi değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir⁶⁷⁵.

Türkiye'nin temel aldığı nokta, "Türk Modeli" kavramıyla ortaya konan laik devlet yapısının bu cumhuriyetler için çekici olacağı düşüncesidir. Başlangıçta "Türk Modeli" gerçekten de bazı ülkeler tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Başta ABD ve olmak üzere Batı dünyası, buna olumlu yaklaşmıştır⁶⁷⁶. İlk olarak, bölgenin gerçek şartlarını anladıktan sonra Batı, her ne kadar İran'ın coğrafi sebeplerden dolayı bazı jeostratejik avantajları olsa da, önemli handikaplarının olduğunun da farkına varmıştır. Öncelikle İran İslami bir devlet olsa da, görüldü ki, Batı'nın evvelki varsayımlarına zıt olarak İran'ın Orta Asya'da etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni sünni islam ile şii islam arasındaki ayrılıktı ve bu iki mezhep arasındaki birbirine karşı soğukluktu⁶⁷⁷. Bunun sonucunda Batı İran'a karşı Türkiye'den yana oy kullanmıştır.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikasını yöneten üst bağılıklar, bölgeye yönelik dış politika ilkelerini de şekillendirdi. Sovyet sonrası coğrafyanın politik, ekonomik ve sosyolojik gerçeklikleri konusunda yeterince bilgi ve vizyon sahip olunmasının da etkisiyle bu bölgeye yönelik dış politika ilkelerinin saptanması gayri resmi olarak "Batı'ya" bırakılmıştır. Hatta Türkiye'nin bölgeye yönelik temel dış politika ilkesini oluşturan "modellik misyonu" ve bu misyonun içeriği Batı tarafından şekillendirildi.⁶⁷⁸ Yine de; Kafkaslar ve Orta Asya Türk Dış Politikasına yeni ufuklar açmıştır. Türkiye bu imkânları istismar etmemeye özen göstermiş olsa da Kafkaslar ve Orta Asya'nın dünyaya açılması Türk politikalarına yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu bölgelerde Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde var olmayan yeni çıkarları bulunmaktadır. Bu da yeni güvenlik önlemleri ve batılı müttefikleri ile ilişkileri üzerinde etkili olmuştur⁶⁷⁹. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslarla olan ilişki ve çıkarları aynı zamanda Rusya ile de karmaşık ilişkilere sebep olmaktadır ve bu iki ülkenin tarihi rekabetine yeni boyutlar katmaktadır. Rusya bölge üzerindeki etkileri itibarıyla kendisinin en büyük rakibinin Türkiye olduğunu giderek fark etmeye başlamış

⁶⁷⁵ A.g.e. 124.

⁶⁷⁶ İhsan Çomak "Rusya stratejik Araştırma-1" Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.125

⁶⁷⁷ İdris Bal, Türk dış politikası "soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası için Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi-Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara,2004,s.372

⁶⁷⁸ Utku Yapıcı "Yeni soğuk savaş Putin, Rusya, Avrasya",Başlık yayıncılık, İstanbul,2007,s.176

⁶⁷⁹ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası"(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.20

olduğu için onun bu bölgede jeostratejik bir zemin bulmasının önünü kesmeye çalışmaktadır⁶⁸⁰.

'Bir millet iki devlet' realitesi ve küreselleşmenin kültürel boyutu ise, iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin sıklaştırılması ve paralel kültürel politikaları gerekli kılmaktır⁶⁸¹ Bu bağlamda Türkiye bağımsızlığını Kazandıkları günden itibaren Türk Cumhuriyetleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi ilgisini hiç kesmemiştir. Türkiye, "Türk modeli" fikrini esas alarak bölgede aktif bir diplomatik faaliyete başlamıştır. Türk cumhuriyetlerine yönelik politikanın temellerini, Mart 1991'deki SSCB ziyareti sırasında 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal atmıştır. Bu politika çerçevesinde Kazakistan ve Azerbaycan, 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.3 Kasım 1991'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov Ankara'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiştir.11 Aralık 1991'de Cumhurbaşkanı Niyazov'un başkanlığında Türkmenistan delegasyonu Ankara'ya gelmiştir. Ziyaret esnasında Türkmen tarafı, bağımsızlıklarının Türkiye tarafından tanınmasında ısrar etmiştir.17 Aralık 1991'de ise Ankara'ya, Cumhurbaşkanı İslam Kerimov liderliğinde Özbek delegasyonu bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin amacı da bağımsızlıklarının Türkiye tarafından tanınması olmuştur.24 Aralık 1991'de Kırgızistan Cumhurbaşkanı Aksar Akayev de Türkiye'ye gelmiş, ülkesinin bağımsızlığının tanınması ve konsolosluklar düzeyinde diplomatik ilişkilerin kurulması konusunda anlaşmaya varılmıştır⁶⁸². Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonraki ilk dönemlerde Rusya, bölgede tutarlı bir politika uygulamayı becerememiş, bu durum Türkiye'nin bölgeye girmesi için bir serbest hareket alanı bırakmıştı. Ancak, Başkan Putin, 11 Eylül terörist saldırısından önce, uluslararası terörizmle mücadele meselesinde Orta Asya devletleri ile bağlarını kuvvetlendirecek ve bölgedeki etkisini pekiştirecek ustaca bir tutum sergilemiştir. Buna ek olarak, Rusya'nın bölgede belirli ekonomik, politik ve coğrafi avantajları da bulunmaktadır.⁶⁸³

Türk modeli popüler olduğunda Türkiye kendi topraklarındaki bir istikrarsızlık yüzünden siyasi ve ekonomisinin zayıflaması ile karşı karşıya kalmıştır.1991 sonrası bu problem devam etti ve bu problemin iç huzuru tehdit etmesinin yanında dış politikaya da olumsuz etkisi olmuştur. Türkiye'de Asker-sivil, Sünni-alevi, Laik-Müslüman, Türk-Kürt gibi ayrılıklara, çatışmalara meydan verilmeden vatandaşlar asgari müştereklerde birleştirmelidir,

⁶⁸⁰ A.g.e20

⁶⁸¹ Hasan Selçuk, "Yeni yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-ekonomik Yapısı", Tasam Yayınları, İstanbul,2004 s.203

⁶⁸² Çomak, s.125

⁶⁸³ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası"(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.136

farklılıklar derinleşmesine ve ayrımcılığa dönüşmeden tolerans ve entegrasyon zemininde gerçekleşmelidir. Böylece Türkiye kendi içerisinde güçlü olacak, bünyesi güçlenecek, bir taraftan kendi içindeki problemlerden, ayrılıkçılardan, istikrarsızlıktan kurtulduğu gibi diğer taraftan tüm potansiyellerini gelişmeye kanalize etme imkânı bulacak ve dış politikada başarılı olma imkânını yakalaması mümkün olabilecektir⁶⁸⁴.

Turgut Özal, Orta Asya'yı Türkiye'nin etkisini genişletecek ve Batı için stratejik önemini artıracak bir alan olarak görmüş, aynı zamanda Orta Asya ve Kafkasların açılmasını Avrupa ile yaşanan güçlükleri dengeleyecek bir yol olarak değerlendirmiştir.⁶⁸⁵ Elbette bu bireyselci davranış modellerinin demokratikleşme süreciyle birlikte yerini kurumsal nitelikteki modellere bırakmasıyla olanaklı olacaktır. Ancak bu noktada şu gerçekliğin altını da çizmemiz gerekiyor; çalışmamızın içeriğinde de tartışıldığı üzere, bireyselci politikaların eğilim olarak ikili ilişkilere yansması tek taraflı bir süreç değil, karşılıklı bir etkileşim olarak değerlendirilmelidir⁶⁸⁶

Türk Cumhuriyetleri'ne ilk ziyaretler oldukça görkemli törenlerle gerçekleştirilmiş, Türkiye ile ilgili "Büyük Kardeş", "Tüm Türklerin Atası", "Kutup Yıldızı", "bütün Türklerin kutsal toprağı", "Türk Dünyasının Merkezi" vs. gibi sözler sarf edilmiştir. Bu cumhuriyetlerin liderleri, yapmış oldukları konuşmalarda Türk kalkınma modelini ve özellikle toplumsal - siyasi hayata ve ülke ekonomisine devlet müdahalesinin sınırlı olmasını kendilerine örnek aldıklarını ifade etmişlerdir. 12 ve 17 Aralık 1991 tarihlerinde TBMM'de Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikası görüşülmüştür. Bu oturumun sonucunda, milletvekilleri hükümetten "Dış Türkler" bakanlığı kurulmasını talep etmişlerdir. 1992 yılı Türk diplomasisinin zafer yılı oldu denilebilir. Şubat 1992'de Davos'ta ki Dünya Ekonomik Forumu'nda Türkiye başbakanı Süleyman Demirel, tüm Türk Cumhuriyetleri liderleriyle görüşmüştür. İlk defa bu forumda Demirel, SSCB'nin dağılmasından sonra "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne dek büyük Türk Dünyasının ortaya çıktığını beyan etmiştir. SSCB'nin çözülüşünün akabinde Türkiye'nin eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik aktif dış politikası, özellikle Rusya ve İran'ı endişelenmiştir⁶⁸⁷.

⁶⁸⁴ İdris Bal, Türk dış politikası "Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası için Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi", Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara, 2004, s.373-376

⁶⁸⁵ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası"(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötügen Yayınları, 2004; s.135

⁶⁸⁶ Erhan Büyükkakıncı "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İlişkileri" Editör: Faruk Sönmezoglu Dış Politika Analizi, Der yayınları, 2003, s.804

⁶⁸⁷ İhsan Çomak "Rusya Stratejik Araştırma-1" Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.126

Türkiye'nin Modellik misyonunun ilkeleri görünürde laiklik, demokrasi ve Pazar ekonomisi olarak sunulmaktaydı. Ancak Laiklik, özellikle Türkiye'ye 'modellik' misyonunu yüklemeye çalışan ABD tarafından sadece görünürde bulunması gerekli bir özellik olarak savunulmaktaydı. Asıl istenen (Batı çıkarlarına karşı) ılımlı İslami kurumsallaştırmaktı. Aslında modelliğin ürettiği şey Batı'ya bağımlılıktan başka bir şey değildi. Türkiye, bir model olarak büyük ölçüde bir aracılıkla yetinmekteydi⁶⁸⁸. Zaten Türkiye, SSCB yıkılıncaya kadar Orta Asya ve Kafkasya'da Türk kökenli bir nüfusun varlığı unutulmuş gibiydi. Bu yüzden gelişmeler karşısında ülkemiz hazırlıksız yakalanmış, daha da önemlisi bölgeye ilişkin uzun vadeli uygulanabilir bir strateji geliştirememiştir.⁶⁸⁹ Dolayısıyla batının oluşturduğu 'abi'lik dayatmasına mecbur kalmıştır. Arayış içine giren Türk devletleri ve diğer bölge devletleri için Türkiye modeli tüm dünyada tartışılmaya başlanan bir konu halini almıştır. İşte bu doğrultuda Güney Kafkasya bölgesi, Türkiye açısından birçok nedenle gündeme gelen ve dış politikamız açısından stratejik bir konumda bulunan bir bölge durumuna dönüşmüştür⁶⁹⁰.

1991 ve 1992 yıllarında Özal'ın cumhurbaşkanlığı zamanında tartışılmaya başlayan konular 'Yeni Osmancılık' adlı düşünce ve bu düşüncenin Türk Dış Politikası üzerindeki etkisidir. 'Yeni Osmancılık' düşüncesine göre, öncelikli olarak Türkiye'nin kendi tarihi ile barışması gerekiyordu. Ülkedeki politik, ekonomik ve sosyal problemler dengeli bir 'Osmanlı Modeli'ne dayanılarak çözülebilirdi. Türkiye, dış politikasında Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi Balkanların, Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin hamisi rolünü oynamalıydı. Türkiye, bu ülkelerde oluşan boşluğu dolduracak yegane ülkeydi ve söz konusu sorunlar beş asır hüküm süren 'Osmanlı Düzeni' (Pax Ottomanica⁶⁹¹) kuralları çerçevesinde çözüme kavuşabilirdi⁶⁹².

Yeni Osmancılık düşüncesinin taraftar bulmasının altında AB'nin Türkiye'yi kendi saflarına katmayı reddetmesi yatmaktaydı⁶⁹³. 1987'de Başbakan Turgut Özal, Türkiye'ye tam üyelik verilmesi konusunda AT'ye (Avrupa Topluluğu) resmi başvuruda bulunmuş ancak AT,

⁶⁸⁸ Utku Yapıcı 'Yeni soğuk savaş Putin, Rusya, Avrasya', Başlık Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.177

⁶⁸⁹ Meryem Kırımlı ve Dilek Temiz 'Soğuk Savaş Sonrası Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası', Editör: İdris Bal, Türk dış politikası Nobel yayıncılık, Ankara, 2004, s.448

⁶⁹⁰ Ali Faik Demir 'Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik dış politikası' Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politikası Analizi, der yayınları, 2004, İstanbul. s.717

⁶⁹¹ Osmanlı Barışı diye tabir edilir.

⁶⁹² Dr. İhsan Çomak, 'Rusya stratejik Araştırma-1' Tasam yayınları, İstanbul, 2006, s.127.

⁶⁹³ Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay 'Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar Ve İşbirliği Alanları 1992-2005', Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s.127

Aralık 1989'da dört nedenden dolayı bu başvuruyu geri çevirmiştir: Ekonominin kötü durumu, Yüksek nüfus, İnsan hakları ve Özgürlüklerin ihlali, derin kültürel farklılık⁶⁹⁴.

Bu durum Türkiye'de AT' ye karşı tepkilere yol açmıştır. Ve hemen ardından 1992 yılında Yugoslavya'daki kriz ve Bosna-Hersek'te Sırp ve Boşnaklar arasındaki savaş, Türkiye' de "Yeni Osmancılık" düşüncesini pekiştirmiştir. Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde yükselen Kürt Milliyetçiliğinin yükselişinin yanı sıra, Batı dünyası ile ilişkiler ve Kıbrıs sorunu da bu düşüncenin yayılmasına kolaylık sağlamıştır. Tüm bu değişiklikler, Türk toplumunda "ulusal kimlik" düşüncesine geri dönüşü tahrik etmiştir.⁶⁹⁵ Türkiye'nin Söz konusu bölgelere nüfuzunu yayma fikri, ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 'status-quo' politikasıyla çelişmektedir. Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" özdeyişinde yansımaları bulan bu politika, Türkiye'nin milli sınırlarının değiştirilmemesini öngörmektedir. Bu konudaki çok ciddi tartışmalar çıkmıştır. Bu öneri, ne Türk Dışişleri çevrelerinde ne de Türk Silahlı Kuvvetleri'nde kabul görmüştür⁶⁹⁶. Bağımsızlığın ilk yıllarında bağra basılan Pan-Türki vizyon bir dizi nedenden dolayı asla ciddi olarak başarılamadı. Çünkü Türkiye, çoğunluğu Türk olan yeni cumhuriyetlerin gelişmesinde ve finanse edilmesinde ciddi rol oynayabilecek ekonomik ağırlık ve altyapıdan yoksundu, diğer neden ise taktiksel ve psikolojik olarak, Türkiye başlangıçta biraz küçümser biçimde bu cumhuriyetlere karşı yeni bir "büyük birader" gibi davranmasıydı, Son olarak ise yeni devletlerin otokratik liderlerinin güvenilmez tavırları ortaya çıkmıştı. Örneğin; Özbekistan'ın İslam Kerimov'u, Türkiye'yi kendisini devirmek için hem laik, hem de İslamcı güçleri desteklemekle suçlamış, bu durum iki ülkenin eğitim alanında sahip olduğu yakın ilişkileri koparmış ve Türkiye'de ki örgencilerini geri çağırmıştır⁶⁹⁷.

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasında, İşbirliği yapabilecek bazı alanlar kısa sürede belli olmuştur. Sovyetler döneminde dış politika sorumluluğu federe cumhuriyetlere ait olmadığından, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin gelişkin diplomatik servisleri bulunmuyordu Bunun yanında Türkiye'nin diplomaside rehberlik yapma ve destek verme önerisini memnuniyetle karşılamışlardır. Örneğin, Türk Dışişleri Bakanlığı çok kısa sürede bir diplomat yetiştirme programını devreye sokmuştur. Türkiye, Orta Asya ülkelerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE) ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası forumlara

⁶⁹⁴ Çomak, s.128

⁶⁹⁵ Kolobov, Komilov ve Özbay, s.128

⁶⁹⁶ Çomak, s.128

⁶⁹⁷ Graham E. Fuller "Yükselen Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti", Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.247

katılmasında yol göstermek görevini üstlenmiştir. Türkiye'nin çabalarıyla, Azerbaycan'ın 1992 Şubat'ında Karadeniz İktisadi İşbirliği'ne (BSEC) katılması sağlanmıştır. Türkiye kısa süre içinde, bu devletlerle daha yakın ve çok yönlü ilişkilerin gelişebilmesi ve eşgüdümün sağlanabilmesi için kurumsal kapasitelerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu anlamış ve bu görev bir süre önce Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı'na (TİKA) verilmiştir⁶⁹⁸.

Dışişleri nezdinde özel bir kurum TİKA (Türk işbirliği ve kalkınma ajansı) kurulmuştur. Bu kurumun Başlıca görevi, Türkiye'nin Orta Asya'daki yeni Türk Devletleri ile çeşitli temaslarını ve bunların sistemli gelişmesini desteklemektir⁶⁹⁹. Ancak bu ülkelerin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıkları hala güçlüdür. Ayrıca önce SSCB'ye daha sonra BDT'ye dâhil olduklarından ortak bir geçmişi paylaşmışlardır.⁷⁰⁰ Başlangıçta yeni Türk cumhuriyetlerini de saran coşku bazı gerçeklerin anlaşılmasıyla yavaş yavaş dinmeye başlamıştır. Yeni ortaya çıkan devletler oldukça hızlı bir şekilde bağımsızlık gerçeğine almıştır. Üstelik bu ülkelerdeki yeni politik ve ekonomik yapıların kurulmasında Türkiye'nin "Orta Asya Mücadelesi"ni kaybettiğinden bahsedilmiştir. Türk cumhuriyetlerin Türkiye ile ilişkilerinde de hissedilir bir soğukluk olmuştur⁷⁰¹. Orta Asyalı Türkî cumhuriyetlerle ilişkilerinin soğumasıyla Türkiye de farkına vardı ki Rusya ile kuracağı ekonomik ve stratejik ilişkilerden edineceği kazanç, bağımsız Devletler Topluluğu üyesi cumhuriyetlerle kuracağı ve lider kaprisleriyle kolayca kaçabilecek herhangi bir ilişkiden elde edeceği kazancı kat kat aşmaktaydı⁷⁰². Jeopolitik önemi, petrol ve boru hatları, yeni bir pazar ve etki coğrafyası kurmak için bir fırsat olmakla birlikte, bu bölge ciddi krizlerin ve savaşların yaşandığı bir bölgedir. Bağımsızlık süreci ile birlikte, geçiş süreci, bölge ülkeleri bakımından çok güç olmuştur. Etnik, dinsel ve dilsel bakımdan çok renkli bir mozaik oluşturan bölgede, tarihe dayanan veya yeni meydana çıkan gerginlikler bölgeyi ciddi bir kriz alnına çevirmiştir⁷⁰³.

Özal döneminde, 1992'de Türkiye Asya'nın farkına vardığında Orta Asyalılar bağımsızlıklarının keyfini çıkarmaktaydı. Türk Hükümeti olaya daha gerçekçi yaklaşmıştır. Türkiye'nin rol alabileceği alanları (inşaat, müşavirlik, bilgi işlem, ulaştırma, eğitim, yüksek

⁶⁹⁸ İlater Turan ve Gül turan, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri" Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2004 s.761

⁶⁹⁹ Kolobov,Komilov ve Özbay,s.128

⁷⁰⁰ Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği alanları 1992-2005",İstanbul, Tasam Yayınları,2006,s.131

⁷⁰¹ A.g.e.136

⁷⁰² Graham E. Fuller "Yeni Bölgesel Aktör Yeni Türkiye cumhuriyeti", Timaş Yayınları, İstanbul,2008,s.248

⁷⁰³ Ali Faik Demir "Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik Dış Politikası" Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politikası Analizi, der yayınları,2004,İstanbul, s.717

eğitim) hemen saptanmıştır. İstanbul, tüm eski SSCB ülkelerinin informel ekonomisinin kesişme noktası olmuřtu⁷⁰⁴. Türkiye bir an önce duygusal, tepkisel ve günü birlik politikaları bir kenara bırakıp bir an önce kalıcı, sağduyulu ve gerçekçi politikalar oluşturmaya başlamalıdır. Aksi takdirde hem batıda hem de doğuda önemli fırsatlar kaçıracaktır. Belki de dünya küreselleşmeye doğru dev adımlarla yol alırken, Türkiye giderek içine kapanık, ekonomik, teknolojik ve siyasal gelişmelere ayak uyduramayan, dışarıda komşularıyla, içerde ise etnik, dinsel ve hatta sınıfsal çatışmalarla uğraşmaktan önünü göremeyen bir devlet olmaya mahkûm olacaktır⁷⁰⁵. Türkiye'nin imajı yanlış politikalarla yıpratılmamalıdır, ilişkileri teşvik eden kültürel ve psikolojik bağlar güçlendirilmeli, sonuçları kısa zamanda gerçekteşecek ekonomik projeler gerçekteştirilmelidir, her şeyden önemlisi Türkiye kendi içerisinde istikrarı yakalamalı ve her tür potansiyellerini gelişmeye kanalize edebilmelidir⁷⁰⁶. Orta Asya ve Kafkasya coğrafyası yenedünya düzeninde çok önemli bir rol oynamaktadır, Böylesine önemli gelişmelerin yaşandığı bir coğrafyada Türkiye de var. Ancak Türkiye bu gelişmelere tıpkı SSCB'nin dağılmasında olduğu gibi hazırlıksız yakalanıyor. ABD ve AB destekli kimlik ninnileriyle uyulşturulup, zenginlik hayalleriyle avutuluyor. Dış politikada Türkiye adına ciddi bir Avrasya politikasından söz etmek çok zor. Böyle bir strateji var olsa bile bu stratejinin "bağımsız" olduğunu söylemek imkânsız⁷⁰⁷.

Türkiye bu yeni uluslar arası ortamda "ulusal çıkarını" çoğaltmak için alternatif stratejileri üretmek zorunda⁷⁰⁸. Türkiye bölgede ki aktif rolü Büyük güçlerin oyuncağı olarak değil bizzat oyuncaklarla kendi oyun dünyasını kurarak gerçekteştirmelidir. PKK sorunu, İran'ın Türkiye'ye karşı tutumu, Kuzey Irak, Su Sorunu, Terörizm, Balkanlar'da yaşanan sorunlar, Kafkasya'daki gelişmeler ve Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi yaşanan sorunlar, bu tablonun ortaya çıkmasında özellikle Rusya, İran; Suriye ve Yunanistan gibi ülkelerin Türkiye üzerinde ki hırsları kadar ABD yanlısı politikaları⁷⁰⁹ vardır bu asla unutulmamalıdır.

11 Eylül olayları ve ABD'nin yürüttüğu terör karşıtı savaş Avrasya'nın jeostratejisini yeniden biçimlendirmektedir. Orta Asya ve Kafkaslar, özellikle ABD için yeni ve önemli bir

⁷⁰⁴ Olivier Roy "Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi" Metis yayınları, İstanbul,2005,s.262

⁷⁰⁵ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Küreselleşen dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye, Ankara, siyasal Kitapevi,2002; s.134

⁷⁰⁶ İdris Bal, "Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası için Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi- İdris Bal", editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası, Nobel yayıncılık, Ankara,2004,s.378

⁷⁰⁷ Utku Yapıcı "Yeni Soğuk Savaş Putin, Rusya, Avrasya" Başlık yayınları, İstanbul,2007,s.186.

⁷⁰⁸ A.g.e.186

⁷⁰⁹ Yıldız Yavuz Gökalp,"Global stratejide krizler, sorunlar ve olaylar";Der yayınları, İstanbul,2000,s.160

stratejik bölge haline gelmiştir. Aynı zamanda Rusya ile Türkiye'nin ilişkileri de son yıllarda gözle görülür şekilde değişmiştir. Bu durum 11 Eylül olayları ve Moskova ile Washington arasındaki stratejik yumuşamanın ivme kazandırdığı bir gelişmedir⁷¹⁰. Bölgedeki rejimlerin pek çoğu zayıf ve Rusya'nın baskısına dayanamayacak durumdadır.⁷¹¹ Örneğin önemli bir konu Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan doğal gazı ve petrolünün dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağıdır. Türkiye başından itibaren petrolü dünya pazarlarına ulaştırmanın en iyi yolunun Türkiye'yi kastederek Ceyhan'da (Yumurtalık) Akdeniz'e kavuşan bir boru hattı olduğunu savunmuştur⁷¹².

Bu gazı taşıyacak olan boru hattı Bakü-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak Gürcistan'dan geçecek ve Türkiye'nin doğusundaki Erzurum'a ulaşacaktır. Boru hattının bu şekilde ikili hale getirilmesiyle ticari verimliliğin artırılması amaçlanmaktadır. Bu yeni boru hattı projesi Bakü-Ceyhan petrol boru hattının inşasına da yeni ivme kazandıracak ve muhtemelen Türkiye'yi Azerbaycan doğalgazının Doğu Akdeniz ve Balkanlara taşınmasında önemli bir transit ülke haline getirecektir.⁷¹³

Ancak bölgede ki Rus baskısı bu durumun önünde büyük bir engeldir. Türkiye'nin uluslararası düzeydeki jeopolitik ve jeostratejik konumunun uluslar arası enerji politikasına yön verecek niteliğe ulaşması, AB'ye yaklaşım süreci, dış ilişkilerindeki ikili ve karşılıklı işbirliği çerçevesinde geliştirdiği dış ticaret politikası, özellikle aynı stratejik konuma sahip Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılıklı çıkar ve dostluğa dayalı dış ilişkileri yıllardır üzerinde konuşulup ancak uygulamaya sokulmayan Türkmen gazının Anadolu üzerinden Avrupa'ya ve Akdeniz'e geçişini yeniden gündeme getirmiştir⁷¹⁴.

Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması sürecinde etkin bir rol üstlenebilmesi halinde, Türkiye 2000'li yıllarda önemli bir enerji koridoru olma özelliğine sahip olabilecektir. Bakü-Ceyhan ham petrol boru hattı, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projeleri bu koridorda yer alacak en önemli enerji geçişleri olacaktır⁷¹⁵.2010

⁷¹⁰ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; syf,134

⁷¹¹ A.g.e.136

⁷¹² Gül Turan ve İlter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri" Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.771.

⁷¹³ Larrabee ve Lesser, s.141

⁷¹⁴ Güngör Turan, "Türkiye-Türkmenistan siyasi ve ekonomik ilişkileri: Ekonomik Fırsat Penceresi Olarak değerlendirilebilir mi? "Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Türkiye ve Asya Ülkeleri, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.122

⁷¹⁵ A.g.e.s.122

yılına kadar boru hatları projelerinin hazırlanması ve kurulması hedeflenmiştir. Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa (Bulgaristan) gaz boru hattı, 2010 yılında 30 milyar metreküp gaz gönderilecektir.⁷¹⁶

Günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti, Rusya, İran ve batılı devletlerarasında görüş ayrılıkları Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan üzerinde devam etmektedir⁷¹⁷. Örneğin, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi sadece Azerbaycan'la ilişkilerini bozmakla kalmamış, Türk-Ermeni ilişkilerini de içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Türkiye Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız Ermenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biridir. Ancak, 1990'ların başında Dağlık Karabağ'ın işgali Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulması ile sonuçlanmıştır. Türkiye sınırlarını Ermenistan'a kapatmış ve diplomatik ilişkilerini askıya almıştır. O zamandan beri Ankara, Erivan'la ilişkilerin düzelmesi için Dağlık Karabağ sorununun çözülmesini ön şart olarak ortaya koymaktadır.⁷¹⁸ 1991-1993 yıllarında Türkiye'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya politikası mantık yönünden çok, his yönü ağır basan bir politikadır. Ancak karar alma sürecinde tam bağımsız değildir. Türkiye'nin politikası, tercihlerini İran'dan yana değil de Türkiye'den yana kullanan Batı dünyası, bilhassa ABD tarafından desteklenmekte ve teşvik edilmektedir. Başlangıçta Rusya da Türkiye'nin bu bölgede izlediği aktif dış politikasına göz yummuştur.⁷¹⁹ 1991 yılı sonunda Aşkabat Zirvesi ve Almatı Deklarasyonu ile birlikte, eski SSCB'den ortaya çıkan tüm Orta Asya cumhuriyetlerinin Bağımsız Devletler topluluğu (BDT) üyesi olmaları, Sovyet sonrası koşullarda Rusya Federasyonu'nun çevresinde yeni bir oluşum olarak nitelendirilmiştir. Bu bağlamda, bu yeni devletlerin Rusya'ya olan yapısal bağımlılığının çok yönlü olduğunu da saptamak çok önemlidir⁷²⁰.

Sovyetler Birliği'nin dağılması yakın zamanda gerçekleştiği için, Ruslar yeni ülkelerin iç politikalarını yakından bilmektedirler. Ayrıca halen, iç politikadaki konumlarını

⁷¹⁶ Murat Metin Hakkı "Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?", Tasam Yayınları, İstanbul, 2007s.104.

⁷¹⁷ Mustafa Aydın, "Üç büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar" Bilimevi Yayınları, 2005; s.238

⁷¹⁸ F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, "Türk Dış Politikası" (Belirsizlik Döneminde).Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları, 2004; s.141

⁷¹⁹ Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar Ve İşbirliği Alanları 1992-2005", İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.131-134

⁷²⁰ Erhan Büyükkancı, "Sovyet Sonrası Orta Asya'da Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan İlişkileri" Faruk Sönmezoglu Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul, 2003, s. 781

güçlendirmek için Ruslarla işbirliği yapmayı sürdüren kişi ve gruplar mevcuttur⁷²¹. Sonuç olarak, SSCB'nin çöküşünden sonra Orta Asya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluğun Rusya tarafından doldurulacağını anlamıştır.1995'ten itibaren Türkiye'nin daha gerçekçi, dengeli ve Rusya'yı göz ardı etmeyen bir politika izlediğini görmekteyiz. Türkiye'nin politikasındaki bu değişim, bölgede Rusya ile yapacağı açık rekabetin kendisine risk oluşturduğunu anlaması ve aynı zamanda iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin, Orta Asya ülkeleri ile olan ticari-ekonomik ilişkilerinden çok daha fazla olduğunu görmesinden kaynaklanmaktadır⁷²². Açıkça görüldüğü gibi, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri arasında olmasını umduğu birlik fikri, şimdilik yeterince gelişmiş değildi⁷²³

4.3. Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Uluslar arası anlaşmazlıklar sadece kültür değişkeniyle çözülmez. Ama en azından bir kısmı, kültürden yola çıkarak açıklanabilir. Kültür, diğer taraftan bireyin veya grubun hatta bir ulusun tekil karakterlerini de temsil eder.⁷²⁴ Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin son 17 yıllık kültürel gelişmesi devlet ve özel sektör vasıtasıyla eğitim, kültür, basın ve sanat alanlarında olmuştur. Devletten devlete ilişkiler kültür bakanlığı, Dışişleri bakanlığı, TİKA, milli Eğitim Bakanlığı, TRT Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Bakanlığı, Basın Yayın

⁷²¹ Gül Turan-İlter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri"Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.768

⁷²² Oleg A.Kolobov,.Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar Ve İşbirliği alanları 1992-2005",İstanbul,Tasam Yayınları,2006,syf;138

⁷²³ Gül Turan-İlter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri"Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.771

⁷²⁴ Cumhur Mumcu, "Türkiye ve Avrupa Birliği Müzakerelerinde kültürel Etkenler", Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi Volume:14 no:1, Mar. Üni. Avrupa topluluğu Enstitüsü Yay.,İstanbul,2006,s.133

Enformasyon Genel Müdürlüğü, Atatürk Dil Tarih Kültür Yüksek Kurumu, Yüksek Öğrenim Kurumu gibi kuruluşlarca yapılmıştır.⁷²⁵

Türk Dünyasından her ülkeden sayıları 10-15'i geçmeyen toplam 40-50 aydın Türklüğün geleceği için dünyaya giydirilmek istenilen kültür elbisesinin ölçülüp biçilmesinde provasının yapılmasında Türklerin de bulunmasını haklı olarak istemektedir. Yeni ve şimdilik cılız olan bu noktalara gelinmesinde 8-10 yıllık bir sürecin geçmesi gerekmiştir. Bu olumlu gelişmeler için maddi fedakârlık büyük ölçüde Türkiye'den gelmiştir.⁷²⁶

1989 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bağımsızlıklarını ilan etmeye başlayan Türk cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) bu bölgedeki toplam 12 ülke içerisinde yer alan ve kökü, dili, dini ve kültürü birbirlerine en benzer cumhuriyetler olarak Türkiye'ye yakınlığı ile bilinmektedir. Aynı zamanda Türk dili konuşan ülkeler topluluğu (TDKÜT) şeklinde de ifade edilen Türk cumhuriyetleri, ilk kez Türkiye tarafından tanınan ülkeler olma özelliğini de taşımaktadırlar. Bu özellikleriyle adı geçen cumhuriyetler, bağımsızlıklarından bu yana Türkiye ile gerek eğitim, gerek ekonomik, gerek uluslar arası ilişkiler ve gerekse teknoloji alanlarında işbirlikleri gerçekleştirmişlerdir.⁷²⁷. Türkiye'nin bu ülkelerle olan ilişkileri tarihsel bağlara, ortak dil ve kültüre dayandığı için, ilişkilerin ilk yıllarından itibaren kültürel bağların kuvvetlendirilmesine özellikle önem verilmiştir.

İlk olarak,1991 Kasımı gibi erken bir tarihte (Bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz), Marmara üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından, Türk dilleri için standart bir alfabe geliştirilmesi imkânlarının araştırılması konusunda bir "Çağdaş Türk alfabeleri Sempozyumu" düzenlenmiştir. Benzer temaları konu edinen diğer toplantılar da 1992'de Milli eğitim ve kültür Bakanlarınca, 1993'de ise Dışişleri Bakanlığı tarafından tertip edilmiştir. Ortak bir alfabenin benimsenmesi durumunda, Latin karakterlerinin esas alınacağı üzerinde fikir birliğine varılmıştır.⁷²⁸ Zaten, Türk kökenli cumhuriyetler 1920'li yılların

⁷²⁵ Yaşar Kalafat, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri kültür ilişkileri", Editör: İdris Bal, Türk Dış Politikası Nobel Yayıncılık, Ankara,2004,s.463

⁷²⁶ A.g.e.463

⁷²⁷ Mustafa Sağsan "Türk Cumhuriyetlerinde yeni Açılımlar: Türkiye ile bilgi Teknolojilerine Doğru mu?"21. yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 4,editörler: Prof Dr. Ü. Özdağ, Dr. Y. Kalafat ve M.S. Erol ",Ankara, Asam yayınları,2003,s.151

⁷²⁸ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.188

sonlarına doğru Arap alfabesinin terk ederek Latin alfabesine geçmişlerse de 1940'da Moskova'nın baskısıyla bu uygulama terk edilmiş, Kiril alfabesine geçilmiştir. Sık sık alfabe değişikliği sonuçlarının yavaş alınması bakımından kolay bir uygulama değildir. Bugünkü Rusya'nın ilerde kuvvetlenmesi halinde cumhuriyetlerdeki bu akımı tekrar durdurmaya çalışması beklenir Şimdiye kadar, ilk önce Azerbaycan daha sonra da Türkmenistan ve Özbekistan'da olmak üzere Latin alfabesi benimsenmiştir⁷²⁹

Daha sonraları, T.C kültür Bakanlığı, Temmuz 1993'te Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi Türksoy projesini geliştirerek, Türkî cumhuriyetlere yönelik ortak kültür girişimlerine hız vermeye çalışmıştır. MEB ve Kültür Bakanlığı'nın ortak girişimleriyle Orta Asya ülkelerine yönelik Latin alfabesiyle yazım Çalışmalarının yaygınlaştırılması ve Türkiye Türkçesi ile Söz konusu ülkelerin dil ve lehçeleri arasında ki farklılıkların ya da uyumsuzlukların giderilmesi amacıyla işbirliği olanakları araştırılmıştır⁷³⁰.

Bu gelişmelerin hemen akabinde, 21-23 Mart 1993 Tarihlerinde Antalya'da Türk dünyası 1. Kurultayı yapılmıştır. 2.Kurultay ise, 20-21 Ekim 1994'te İzmir'de gerçekleştirilmiştir. Bu kurultaylar, Rusya çevrelerince "Türki halklarının Türkiye'nin tartışmasız liderliği altında birleşmesi amacıyla organize edilen, kendine has ideolojik toplantılar" şeklinde yorumlanmıştır. Rusya'yı her şeyden çok kaygılandıran, bu kurultay ve kongreler sırasında sarf edilen milliyetçi ifadelerdir. Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın basın ataşesi, ülkesinin Türk dili konuşan ülkelerin bu tür toplantılarına kaygı ile yaklaştığını açıklamıştır⁷³¹.

Türk cumhuriyetleri ve Türkiye arasında ki diğer bir önemli işbirliği alanı da eğitimidir. Bu konuda Türkiye üstüne düşenden fazlasını yapmıştır. İlk olarak Türkiye, beş Türk cumhuriyetinin her birinden 2,000 kişi olmak üzere 10,000 öğrenciye Türk üniversitesinde okuma imkânı veren bir programı başlatmıştır. Bu ülkelerden pek çok öğrenci eğitim için Türkiye'ye davet edilmiştir⁷³². 1993 başlarında, çoğu üniversitede olmak üzere, 7557 öğrenci çeşitli Türk eğitim kurumlarında kayıtlı yaptırmıştır. Gelen öğrencilerin öğrenimlerine Türk Üniversitelerinde devam etmeleri için yeterli donanıma sahip olmaması,

⁷²⁹ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.763

⁷³⁰ Erhan Büyükakıncı "Sovyet Sonrası Türkiye'nin Dış Politika Açılımları: Özbekistan ve Türkmenistan ile İlişkileri",Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.795

⁷³¹ Mehmet Seyfettin Erol "Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık Tartışmaları" Editör: Dr. İhsan Çomak, Rusya stratejik araştırmaları-1, Tasam yayınları, İstanbul,2006,s.129

⁷³² Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri sorunlar ve işbirliği alanları 1992-2005",İstanbul, Tasam Yayınları,2006,s.130

Türkiye'nin verdiği burs tutarlarının yetersizliği gibi problemler olmasına ve bir miktar öğrencinin ülkelerine dönmeyi tercih etmesine rağmen bu program devam etmekte, Türk üniversitelerinden mezun olan Türk kökenli öğrenci sayısı artmaktadır. Türkiye ayrıca bu ülkelerin her birinde seçkin bir devlet lisesi kurma sözünü de yerine getirmeye gayret etmiştir ayrıca, 1992'de Kazakistan'ın Türkistan kentindeki Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, tüm; Orta Asya'ya hizmet veren bir Türk-Kazak Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmiştir.⁷³³ Milli Eğitim Bakanlığı, cumhuriyetlere çeşitli okul kitapları göndermekte, bölge üniversiteleriyle Türk Üniversiteleri arasındaki çeşitli alanlarda işbirliği halen yapılmaktadır.⁷³⁴

Hemen işbirliğine ihtiyaç duyulan diğer bir alan da iletişim olmuştur. Kapsamlı iletişim sistemlerinin kurulması uzun bir süre alacağı için, Türkiye, başlangıç teşkil edeceği düşüncesiyle, beş Türk cumhuriyetine birer adet dijital telekomünikasyon santralı hediye etmiştir. 2500-3000 abone sahip olan bu sistemler gerek Türkiye'nin ve diğer ülkelerin bu ülkelerle, gerek bu ülkelerin kendi aralarındaki iletişimlerini rahatlatmıştır.⁷³⁵ Türkiye, bölge cumhuriyetlerinin Türkiye üzerinden dış dünya ile telefon, fax yoluyla haberleşmelerini sağlamak üzere gereken teknik yardımı ve teçhizatı sağlamıştır. P.T.T Türkiye ile doğrudan haberleşme imkânını temin amacıyla bu ülkelere, bağış olarak, 2500 hat kapasiteli telefon santralleri ve uydu istasyonları kurmuştur. Ayrıca Türkiye 1992 yılında uydular aracılığıyla Türk cumhuriyetlerine televizyon yayınına başlamıştır. Bir devlet kurumu olarak Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu Avrasya Kanalı adı altında yeni bir kanal kurmuş ve Kafkaslar ile Orta Asya'da ki Türkçe konuşabilen izleyiciler için yayın yapmaya başlamıştır. Modern Türkiye'deki toplumsal yaşamdan örnekler veren bu programlar aynı zamanda Türk insanları arasında bir toplum hissini yerleşmesi için düşünülmüştür. Orta Asya'ya yayın yapan TRT-Avrasya TV isimli ⁷³⁶ televizyon kanalı 1992 Nisan ayından beri kesintisiz yayın yapmaktadır.⁷³⁷

Türk cumhuriyetlerinin ihtiyaç duydukları diğer bir yardım kolu da ulaşım olmuştur. Bu yüzden Türkiye ulaşım konusunda da Türk cumhuriyetlerinden yardımlarını

⁷³³ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.763

⁷³⁴ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri Ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.215

⁷³⁵ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der Yayınları, İstanbul,2003, s.761

⁷³⁶ Oleg A.Kolobov, Aleksandr A. Kornilov ve Dr. Fatih Özbay "Çağdaş Türk-Rus İlişkileri sorunlar ve işbirliği alanları 1992-2005", İstanbul, Tasam Yayınları,2006,s.130

⁷³⁷ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri Ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.216

esirgememişlerdir.1997’de Türkmenistan’ın başkenti Aşkabat’ta ‘‘Transit Ulaşım Çerçeve Anlaşması’’ ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere bir toplantı düzenlenmiştir. BM Genel Kurulu tarafından 19 Aralık 1994’te alınan bir kararla denize çıkışı olmayan OAC ile ilgili olarak transit taşımacılığın geliştirilmesi amacıyla Nisan 1995’te bir program başlatılmıştır. Bu kapsamda 7-9 Kasım 1995 tarihlerinde Ankara’da BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), BM kalkınma Programı (UNDP) ve TİKA işbirliğinde ‘‘Avrasya Ülkelerinde Transit Taşımacılık ve Dış Ticaret Girişimi Sempozyumu’’ düzenlenmiştir. Bu girişim 7-8 Kasım 1996 tarihlerinde Issık-Kul ve 25-26 Nisan 1997 tarihlerinde Taşkent’te yapılan toplantılarda devam etmiştir. Bu toplantılar ve çalışmalar sonucunda 5 Türk Cumhuriyeti ve 9 transit ülkeyi kapsayan taşımacılık, demiryolu, gümrük ve vize konularındaki kararları içeren bir çerçeve Anlaşması hazırlanmış ve imzalanmıştır.⁷³⁸ Ayrıca Bu ülkelerle, kara ulaştırılması ve sivil havacılık anlaşmaları imzalanmıştır.⁷³⁹ Çünkü Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarına kavuştukları zaman, Moskova üzerinden aktarmalı gitmek dışında bu ülkelere hava yoluyla ulaşmak için başka bir olanak yoktu. İleride artacak ihtiyaçları karşılayabileceği ve bu ülkelerle ilişkisini geliştirme politikasına Türkiye’nin verdiği önemi göstereceği düşüncesi ile Türk Havayolları 1992’nin ortasından itibaren Bakü, Taşkent ve Almatı’ya direkt uçuşlar başlatmıştır⁷⁴⁰. Bugün Bakü’ye ve diğer Orta Asya başkentlerine en uygun ve güvenilir uçuşları Türk Havayolları sağlamaktadır⁷⁴¹.

Devlette bağlı olup ilişkilerin geliştirilmesine büyük katkısı olan TİKA’nın Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili olarak bugüne kadar 400-500 civarında projesi gerçekleşmiştir. Bu projeler için yaklaşık 100 milyon dolarlık harcama yapılmıştır. Türkiye’nin bu bölgeye yönelik genel yardımları ise örneğin 2005 için 350-400 milyon dolar civarındadır. Bununla birlikte, bu rakamların gerçekte mütevazı olduklarını, örneğin Türkiye’nin veya TİKA gibi kuruluşların rakibi olan başka örgütlerin, USAID gibi kuruluşların gerek maddi güç, gerek personel desteği olarak çok büyük imkânlarının bulunduğunu bilmekteyiz⁷⁴². Ayrıca Türk Cumhuriyetleriyle ilgilenen birçok sivil toplum kuruluşu da bulunmaktadır bunlardan bazıları, Asam, Tasam ve Tusam’dır. Ancak TİKA’nın daha da güçlendirilmesi lazım; Küresel bir güç

⁷³⁸ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye, Ankara, siyasal Kitapevi,2002; s.14

⁷³⁹ ‘‘Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye’’, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.216

⁷⁴⁰ Gül turan ve İter Turan ‘‘Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri’’, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.761

⁷⁴¹ A.g.e.762

⁷⁴² Ümit Yardım ‘‘Değişen Dengeler İçerisinde Türkiye’nin Orta Asya Politikası’’,Orta Asya’da Değişen Dengeler ve Türkiye Sarem Yayınları, s.124.

olacaksak bilgiye hâkim olan dış politikayı iyi planlayan bir ülke olmamız için bu kurumların daha da çoğalması ve güçlendirilmesi lazımdır.

Ayrıca Türkiye bu çalışmaları sayesinde kısa süre içinde, her biri kendi siyasi liderlerine sahip ve her birinin ayrı milli menfaatleri olan beş ülkeyle karşı karşıya olduğunun farkına varmıştır.⁷⁴³ Bölge devletlerinin diplomasi ve devlet yönetiminde tecrübelerini artırmak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan'dan genç diplomatları Türkiye'ye davetle mesleki eğitime tabi tutmuş, Kaymakamlık kurslarına da Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'dan genç idariciler katılmıştır. Bu gibi yardımların devamında olacağı şüphesizdir⁷⁴⁴.

4.4.İlişkilerin geliştirilmesine Yönelik Tedbirler

4.4.1. Ekonomik tedbirler

Ekonomi adeta yeniden yapılanan "Küresel Toplum"un hem itici gücü, hem de en hızlı dönüşümünü gösteren boyutudur⁷⁴⁵.Ülkemizin küreselleşen dünyada ekonomik olarak nerede olduğunun ve demokrasimizin küresel dinamiklerle ne kadar örtüştüğün bilinmesi; geleceğe daha hazırlıklı olmamızı sağlayacağı gibi, eksik yönlerimizi ortaya koyarak daha neleri yapmamız gerektiği konusunda bir yol haritasına sahip olmamıza da yardımcı olacaktır⁷⁴⁶.Günümüzde ekonomik açıdan güçlü olmak, ardından politik iktidarı da getirmiş ya da tam tersi olarak ekonomik sorunlar, politik istikrarsızlıklar ve çıkmazlara sebebiyet vermiştir⁷⁴⁷. Bu perspektifte Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkilerimizde alınacak

⁷⁴³ Gül turan ve İter Turan "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Editör: Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış politika Analizi, Der yayınları, İstanbul,2003, s.769

⁷⁴⁴ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi Ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav Yayınları, İstanbul,1995,s.213

⁷⁴⁵ Mim Kemal Öke "Küresel Ekonomi politik ve Türkiye"; Editör: Serhan Oksay, "Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri",Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.126

⁷⁴⁶ Abdullah Özkan, "Globalleşen Dünya'da Demokrasinin Önemi Ve Türkiye'nin Konumu"; Editör: Serhan Oksay, "Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri",Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.431

⁷⁴⁷ Ali Faik Demir, "Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya", Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s.213

tedbirlerle bölgemizde ekonomik bir güç olabilir ve soydaş Türk Cumhuriyetleri'ne ekonomimizle örnek teşkil edip refah seviyelerini yükseltebiliriz.

Beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanır kazanmaz, Batılılar hemen gözlerini Türkiye'ye çevirmişlerdir ve "Ağabey Türk" olarak gördükleri Türkiye devleti aracılığıyla petrol, doğalgaz, uranyum gibi tabii zenginliklerle dolu olan Kafkas ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine girmeyi ve oluşan jeo-stratejik boşluğu doldurmayı ummuşlardır. Ancak bir süre sonra fark edildi ki Türkiye oradaki bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile pek bağ kuramamıştı. Tabii bu bağın kurulamamasında SSCB'nin bölgede bıraktığı etnik eritme politikalarının çok büyük etkisi vardı. Türkiye tarihsel yakınlığı olmasına rağmen bölgede beklenenin altında bir etki gösterince, batılı devletler Türkiyesiz bölgeye girmişlerdir⁷⁴⁸. Ancak bu bir dezavantaj değildi, tam aksine bölgeye girmede yalnız olmamız dış politika dinamiklerimizi özgür irademizle oluşturacağımız anlamına geliyordu. Artık aktif ve tarafsız politikamızı özgün bir şekilde oluşturabilecektik bu bir ayrıcalıktı. Tüm bunlara rağmen bölgeye girmemiz beklenen seyrinde gelişmemiştir. Çünkü yapısal problemler Türkiye'yi

Türk Cumhuriyetleri'ne adapte olmasında güçlük çıkarmıştır. Bu olumsuz gelişmeler tüm çevrelerce beklenen Türk Cumhuriyetleri ile olabilecek bir Türk Birliği fikrinin ulaşılması güç bir hayal olduğu kanısını yaratmıştır.

Büyük güçlerin çıkar mücadelelerine sahne olan alanlarda, bu güçlere karşı yeni örgütlenmeler ve sınır aşan faaliyetlerle yeni tehditler yöneltilmektedir⁷⁴⁹. Orta Asya cumhuriyetlerinin ortak bir stratejik mekânı mevcuttur; ama aynı zamanda kendine özgü, birbirlerine oranla giderek farklılaşan stratejiler belirlemelerine neden olan baskılara da maruz kalmaktadırlar. Yeni blokların ya da bölgesel ittifakların oluşması pek mümkün görünmemektedir. Çok yanlılık her cumhuriyetin dış politikasının temelini oluşturmaktadır⁷⁵⁰. Türk Cumhuriyetleri büyük güçlerin arasında sıkışmışlardır. Bu sıkışmadan ve Rusların yörüngesinde bulunmaktan kurtulmak isteyen Türk cumhuriyetleri, yeni yolların açılması (Kafkaslar, Türkiye, Afganistan) ya da eskilerinin korunması için (Kafkaslar, Rusya) Batılı ülkelere, özellikle de ABD'ye güvenmektedir. Cumhuriyetler, ister BDT ister ECO (Eski

⁷⁴⁸ Reha Oğuz Türkan, "Uyuyan Dev Türk Dünyası", Pozitif Yayınları, İstanbul, s.59

⁷⁴⁹ Beril Dedeoğlu, "Değişimlerin anarşisi-Anarşinin Değişimleri Küreselleşmenin Farklı Boyutları ve Türkiye"; Editör: Serhan Oksay, "Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri", Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.581

⁷⁵⁰ Oliver Roy, "Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi", Metis Yayınları, İstanbul, s.252.

SSCB'nin Müslüman cumhuriyetleriyle Türkiye, İran ve Pakistan'ı bir araya getiren Ekonomik İşbirliği Örgütü) olsun, kendilerini kısıtlayabilecek olan yeni bölgesel örgütlere bağlanmaktan çekinmektedirler⁷⁵¹. Bugün ‘‘Bağımsız’’ beş Türk cumhuriyeti ,‘‘Bağımsız Devletler Birliği’’ (BDT) şemsiyesi altında Moskova'ya doğru itilmektedirler. Amerika'da bölgeye sokulmaya çalışılmaktadır⁷⁵². Bu perspektifte Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini ekonomik bağlamda değerlendirmeli ve ticaretini geliştirecek tedbirler almalıdır.

Türk cumhuriyetleri arasında bütünleşme düşüncesine siyasi zemin çerçevesinde yaklaşılmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, dünyadaki dengeler, Türkiye'nin gücü ve pozisyonu, diğer Türk Cumhuriyetlerinin pozisyonları analiz edildiğinde, durumun yakın vadede bütünleşme için fazla iyimser olmadığı açıktır⁷⁵³. Çünkü bölge ülkeleri farklı ulus devlet inşa sürecine ve kalkınma politikasına sahiptir; eski Sovyet mirasının siyasi, ekonomik ve sosyo- kültürel etkileri hala hissedilmektedir, farklı tehdit algılamaları ve güvenlik ihtiyaçları bulunmaktadır; Ülkeler arasında bölgesel liderlik mücadelesi vardır (Özbekistan ve Kazakistan arasında) ; bölgenin coğrafi olarak kapalı olması dezavantajdır; Ulaşım ve haberleşme altyapısı yetersizdir; işbirliği kuracak güç yoktur⁷⁵⁴; Cumhuriyetlerin kendi aralarında da çatışma ihtimalleri ilerisi için güncelliğini korumaktadır; politik dinamiklere olumsuz tepki verebilecek islami fundamentalizm güçlü bir şekilde ortaya çıkma tehdidi vardır; Bütün cumhuriyetlerdeki ekonomik ve demokratik gelişmişlik seviyesi farklıdır; Rüşvet, hırsızlık vb. sosyal çöküntüler bu ülkelerde had safhadadır; Bu ülkelerden dışarıya oldukça önemli bir miktarda beyin göçü olmaktadır; Yüksek seviyede bir işsizlik oranı vardır, Sosyal

⁷⁵¹A.g.e, s.252-253

⁷⁵²Reha Oğuz Türkan, ‘‘Uyuyan Dev Türk Dünyası’’, Pozitif Yayınları, İstanbul, s.59

⁷⁵³İdris Bal, ‘‘Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkçülük (Pantürkizm)’ün Varsayımları Üzerine Yorumlar, Derleyen: Ümit Özdağ ve diğerleri, Asam Yayınları, İstanbul, s.49

⁷⁵⁴Şatlık Amanov, ‘‘ABD'nin Orta Asya Politikaları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.407...

ayrımcılığın güçlenmesi, zengin-fakir gibi aktif bir kutuplaşma süreci ve de sosyal gerilim için potansiyel bir tehdit taşıyan toplum kesimlerine ayrıcalıkların tanınması gerilimi daha da arttırmaktadır⁷⁵⁵.

Bölgesel işbirliği için Türkiye'nin motor güç olarak yeterli finans gücüne sahip olmaması, Özal sonrası Türk liderlerin bu bölgeye karşı ilgisiz bir görünüm sunması ve verilen taahhütlerin yerine getirilmemesi beklenen Türk birliği fikrinin Türk cumhuriyetlerince rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında oluşabileceği muhtemel bir birlik için Türk Cumhuriyetleri'ndeki ekonominin düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye bu düzenlemeler için bilir bir kadroyu sistemli bir şekilde Türk Cumhuriyetlerine göndermeli ve gerekli yardımları yapmakta çekinmemelidir. Türk Cumhuriyetleri'nde yapılması gereken ekonomik başlıklar aşağıdaki gibidir.

- Politik istikrarın sağlanması gereklidir,
- Devletin ekonomiye doğrudan müdahalesinin sınırlandırılması gereklidir,
- Makroekonomik istikrarın korunması, özelleştirmenin tamamlanması,
- Yabancı ve kamu yatırımlarının korunması,
- Büyümenin teşviki gerçekleştirilmelidir,
- Enerji ve diğer sanayi kaynaklarından kalkınma,
- Ulaşım potansiyelinin etkili kullanımı,
- Tarımda özelleştirme stratejisi oluşturulması,
- Sektörel ve bölgesel önceliklerin ve bunun için de temel endüstrilerin birlikte belirlenmesi gereklidir⁷⁵⁶.

⁷⁵⁵ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.245-246-247

⁷⁵⁶ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.145

Türk Cumhuriyetleri'nde işler kolaylaştırıcı değil, zorlaştırıcı niteliktedir⁷⁵⁷.Hedef tespiti ve ortak bir politika çok önemlidir. Özel sektör ve devlet uyum halinde çalışmalı, farklı politikalar izlenmemelidir⁷⁵⁸. Ülkeler arasında alınacak politikaların genelde birbirlerine eşdeğer olduklarının farkına varılmalıdır⁷⁵⁹. Bölgenin genel anlamda ekonomik analizi, Türkiye ile olan ilişkileri ve tarafların karşılıklı beklentileri, diğer devletlerin ekonomik yaklaşımları, bölge dengeleri ve güç rekabetinin göz önüne serilmesini sağlamaktadır⁷⁶⁰.Bizim politikamız da bize has olmalı, hiçbir büyük devletin dış politikasının bir parçası olmamalıdır⁷⁶¹.Orta Asya'nın yeni cumhuriyetleri arasında, kuşkusuz benzerliklerin yanı sıra, derin farklılıklar ve ayrılıklar da bulunmaktadır ki bunlar bölgesel entegrasyon girişimlerinin oluşumunu doğrudan etkilemektedir⁷⁶². Türkiye sağlıklı bir entegrasyon oluşturmak istiyorsa, bölge ülkelerinin geleceklere ile ilgili olaylarda siyasi kararlılık göstermekten çekinmemelidir, bütün kamusal, özel ve gönüllü kapasiteler mobilize edilmeli ve faaliyetler dış siyasi konjonktürde senkronize bir şekilde yürütülmelidir. Bu ülkelerde gelişmeleri takip etmek ve doğru teşhisler koyabilmek için ekonomist, sosyolog, siyaset bilimcisi öğretim üyelerinin bu cumhuriyetlerdeki üniversitelere gönderilip misafir öğretim üyesi olarak çalışmalarını temin edilmelidir⁷⁶³. Pratikte, bölgesel bütünleşmeye geçilmesini kolaylaştırabilecek geçici veya kısmi bazı anlaşmalar vardır. Bunlar mal anlaşmaları veya sektörel anlaşmalardır. Türk Cumhuriyetleri'nce uygun görülecek belli ürün çeşitleri veya motorlu taşıt araçları gibi sektör bazında ticareti kolaylaştıran ortak üretime imkân tanıyan anlaşmalara varabilir⁷⁶⁴. Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'deki milli sermayenin oluşmaması ve gerçekleşmesinde ortak hareket edecek sistemler kurulmalı ve bunlar devlet politikası haline getirilmelidir⁷⁶⁵.

SSCB'nin dağılmasından bu güne 15 cumhuriyette merkezi planlı ekonomiden Pazar ekonomisine dayalı sisteme geçişte özelleştirme hareketlerine büyük önem verilmektedir. Bilindiği üzere, önceki Sovyet Hukuk sistemi modern Pazar ekonomisine geçiş için uygun

⁷⁵⁷ A.g.e.s.246

⁷⁵⁸ Abdullah Demir, "Tarihten günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.275.

⁷⁵⁹ Zbigniew Brzezinski, "Tercik Küresel Güç mü, Küresel Liderlik mi?", İnkilap Yayınları, İstanbul, s.159

⁷⁶⁰ Ali Faik Demir, "Türk Dış Politika Perspektifinde Güney Kafkasya", Bağlam Yayınları, İstanbul, s.195

⁷⁶¹ Abdullah Demir, "Tarihten Günümüzde Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler", Ötüken Yayınları, İstanbul, s.277

⁷⁶² Şatlık Amanov, "ABD'nin Orta Asya Politikaları", Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul, s.367

⁷⁶³ "Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (değerlendirme raporu)", T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2374., Ankara, s.182

⁷⁶⁴ "Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (değerlendirme raporu)", Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2374, Ankara, 57-58

⁷⁶⁵ Mehmet Ceylan, "Türk Dünyasının İş Birliği Arayışları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 147-148

değildi. Devletin sahip olduğu girişimlerden özel sektöre geçiş amacıyla olan özelleştirme programları dizayn edilmiş, uyarlanmış ve uygulamalar çeşitli aşamalarda. Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya Federasyonu'nda milli özelleştirme programları yürürlüğe girdiği halde, diğerleri bu hususta geride kalmıştır. Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan reformlar ve özelleştirmeye yönelik ilerleme kaydeden ilk Orta Asya Cumhuriyeti olmuşlardır. Kazakistan 6 binden, Kırgızistan ise bin sekiz yüzden fazla birimini özelleştirmiştir⁷⁶⁶. Geçiş sürecinin ilk yıllarında karşılaşılan ve bir kısmı hala devam etmekte olan ekonomik zorlukların arasında, Sovyet sübvansiyonlarının ortadan kalkması, cumhuriyetler arası ticarete çok önemli kayıpların meydana gelmesi, hiper-enflasyon, azalan üretim, tarım üretimine bağımlı bir ekonomik yapı, hızla büyüyen nüfusa yeni iş alanları oluşturma zorunluluğu ve köklü reformlara ihtiyaç duyan bir bankacılık ve finans kesimi gelmektedir. Serbest piyasa modelini savunduğumuz zaman bunun temel ilkelerini de tutarlı bir biçimde savunmamız gerekir. Serbest Piyasa modeli devletin bir hakem, bazen bir oyuncu olarak piyasadan çekilmesi anlamına gelmektedir. Aksine devletin hakem olma işlevi daha da artmaktadır. Bu işlev özellikle mali kesime ilişkin düzenlemelerde ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan sistem piyasanın risklerine karşı küçük yatırımcıyı, tüketiciyi koruyucu araçlarla donatılmalıdır⁷⁶⁷. Yaklaşık 20 yıldır bağımsız bulunan Türk Cumhuriyetleri henüz tam anlamıyla piyasa ekonomisine uyum sağlamayı başaramamışlardır. Türkiye bu konuda Türk Cumhuriyetlerine örnek olmalı ve onları teşvik edici politikalarla geçiş sürecinde desteklemelidir.

Diğer taraftan, üzerinde durulması gereken bir başka konu ise taşımacılıktır. Hızlı, güvenli ve ucuz taşımacılık, üretimin dünya pazarlarına etkin bir biçimde ulaştırılmasının temel koşuludur. Bu konuda özellikle demir yolu ve tren-konteynır taşımacılığı önem arz etmektedir. Bu amaçla, İstanbul-Almatı tren-taşımacılık hattının tanıtımı ve teşvik edilmesi için 2005 yılından itibaren “İpekyolu Fuar Treni Projesi” ile birlikte, bu konuda somut adımlar atılmıştır. Kars-Tiflis Demir yolu projesinin de hayata geçirilmesi ile birlikte, Türkiye - Kafkasya-Orta Asya güzergâhında demir yolu ile kesintisiz taşıma imkanına kavuşulacak, aynı zamanda Asya'nın Avrupa ile demir yolu bağlantısı da sağlanacaktır. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerine yönelik olarak geliştirdiği ticari ve ekonomik işbirliği stratejisi, sahip olunan kaynakların ortak fayda temelinde kullanılacağı politikaların oluşturulması ve üretim-paylaşım stratejileri geliştirilerek rekabet ortamından çok boyutlu işbirliği temelinde ortaklıklar kurulması sürecine geçişin sağlamalıdır. Bu çerçevede Türk Devletleri arasındaki

⁷⁶⁶ M. Seyfettin Erol, “Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri”, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.243

⁷⁶⁷ Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, “Altın Deli Gömleği ile Kleptokrasi Kıskaçında Türkiye”, Editör: Serhan Oksay, “Globleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri”, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.389

işbirliğinin temel çıkış noktasının hidrokarbon kaynaklarının üretimi ve dünya piyasalarına pazarlanması, serbest ticaret bölgeleri oluşturulması, ticaretteki tarife dışı engellerin kaldırılması, ortak yatırım programları oluşturulması, ortak tahkim mekanizması kurulması; KOBİ'ler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi suretiyle orta vadede mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayacak bir bütünleşme modelinin hayata geçirilmesi olmalıdır⁷⁶⁸.

Eski Sovyet Orta Asya'sının halklarının her birinde, sosyo-politik ve sosyo-ekonomik sebeplerden kaynaklanan pek çok problemleri vardır. Reform programları, hızlı ya da yavaş nasıl olursa olsun sonuçta bu topluların yapısını etkilemekte, çeşitli çıkar gruplarını ayrıcalıklı statülerini bozmaktadır⁷⁶⁹. Türkiye bu coğrafyada hem kendi ekonomisini hem de diğer Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomilerini geliştirebilecek tedbirlerle bölgeye hakim olabilir. Bütün istatistikî verilerin gösterdiği üzere, giderek nüfusu yaşlanan ve bu nedenle ekonomisi ve geleceği ciddi bir tehdit altında olan Avrupa'nın yanı başında ortalama yaşı 28 olan genç bir ülkedir. Bu önemli potansiyelin niteliğinin artırılması, bu enerjinin dinamizme dönüşmesini sağlayabilecektir. Akılcı düşünce yapısının bu topluma yerleştirilmesi, bir bilim ulusu olabilmemizin yeğane yoludur. Bu amaçla bili politikaları değerlendirmeleri yapılırken öncelikli el atılması gereken konu ilk ve orta öğretim olmak zorundadır. Bilimsel araştırma ve yatırımlar konusunda önceliklerin belirlenmesi de, bilim politikaları belirlenirken öncelikle değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Bu araştırma konularının hemen hepsi ciddi yatırımlar gerektirmektedir⁷⁷⁰. Bilim ve eğitimin ışığında Türk Cumhuriyetleri ile ekonomimizi geliştirmeye yönelik teoriler hazırlanmalıdır. Dünyadaki tüm teorilerin temel felsefesi, dünya üzerindeki bulunan tüm orta ve küçük ölçekli devletleri sömürmektedir. Oysa Merkezi Türk hâkimiyet Teorisi'nin temel felsefesi, dünya barışını ve huzurunu sağlamak olmalıdır. Bu

⁷⁶⁸ Fatih Turhan, "Türkiye- Türk Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri", <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretGelistirmeDb/turk%20cumhuriyetleri/sayfa103.doc>

⁷⁶⁹ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.242

⁷⁷⁰ Hilal Özdağ, "Türkiye ve Bilim Neredeyiz, Nerede Olmalıyız?", Derleyen: Ümit Özdağ ve diğerleri, Asam Yayınları, İstanbul, s.217

teorinin uygulamaya konulmasında Türkiye'ye büyük sorumluluklar düşmektedir. Türkiye yöneticileri ve Türk halkı bu sorumluluğun bilincinde olarak, 21. yüzyılda daha emin adımlarla yürümelidir⁷⁷¹.

Tablo.9.

Ekonomik Birleşme Safhaları

Gelişim	Gümrük Vergileri ve Kotaların Kaldırılması	Dışarı Karşı Ortak Tarife	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomik Politikaların Ahenkleştirilmesi	Politik ve kurumlaşmış Birleşme
Serbest Mübadele Belgesi	X				
Gümrük Birliği	X	X			
Ortak Pazar	X	X			

⁷⁷¹ Ramazan Özey, "Türk Dünyasının Jeopolitik Konumundan Kaynaklanan Sorunlar", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.51

Ekonomik Birlik	X	X	X	X	
Tam Ekonomik Birleşme	X	X	X	X	X

Kaynak: M. Seyfettin Erol, ‘‘Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri’’, İrfan Yayınevi, İstanbul, s.36

4.4.2. Siyasi Tedbirler

Akraba devletlere sahip olmak her ülke için önemlidir. Uluslararası ilişkilere hakim olan ‘güç dengesi’ olsa da, güç’ün önemli unsurlarından biri de yeryüzünde yalnız olmamaktır. Aynı ırka, ulusa, dile, dine, mezhebe, ideolojiye, kültüre vb. sahip olmak o ülkeler için işbirliğinin ve ortak bir anlayışın kapılarını açar. Türkiye ise imparatorluk geleneğinden gelen bir ülkedir. Uzun yıllar Osmanlı dünyası ve İslam dünyası Türkleri çok geniş bir coğrafyanın temsilcisi yapmıştır. Batı Avrupalılar bir dönem tüm Müslümanlar için ‘Türk’ demişlerdir. Daha çok olumsuz yönleri üzerinde durulmasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşamını uzatan unsurlardan biri de olduğundan daha büyük görünmesidir ve bunda Türk ve Müslüman dünyanın lideri olarak algılanmasının rolü büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti laik ve cumhuriyetçi bir anlayışla kurulunca ilk iş olarak geçmişin imparatorluk ve din merkezli siyasi oluşumlarına karşı savaş ilan edilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk, İttihatçıların pan-Türkçü yaklaşımlarını gerçekçi bulmamış ve gereksiz yere diğer devletlerin husumetini Türkiye üzerine çekmemek için ırk merkezli imparatorluk vari yaklaşımlara son

vermiştir⁷⁷². Bağımsızlıklarla birlikte Üzerine set çekilen yaklaşımlar artık gün yüzüne çıkıyordu. Ancak Türkî dünya birleşmiş değildi; her bir devletin kendi öncelikleri ve çıkarları vardı, buna kendi aralarında ki rekabet de dâhildir. Fakat demokratikleşmeyle birlikte Türk kimlikler büyüyebilir, Şayet günün birinde bu eski Sovyet cumhuriyetlerine daha demokratik bir yönetim hâkim olursa, durgun olan Ankara ile ilişkiler de muhtemelen iyileşecektir. Fakat Türkiye'nin Orta Asya ile Rusya arasında ilişkilerini dengeleme görevi bu takdirde daha karmaşık bir durum alacaktır⁷⁷³.

Bölge ülkelerinin büyük bir bölümünde rejim sıkıntıları mevcuttur⁷⁷⁴. Bundan ötürü Türkiye'ye bölgede demokrasinin sağlanması ve sağlıklı rejimler kurulmasında örnek olmalıdır. Bölgede Komünist rejimin tek başarılı uygulaması, Rusya sınırları içindeki

insanların okur-yazar hale getirilmesidir⁷⁷⁵. Buna ek olarak bölgeye dönük politikaların fikri alt yapısı için kültürel yatırımlar ihmal edilmemelidir. Eğitime önem verilmelidir. Bölge ile dil ve kültür bağlarını arttıracak büyük çaplı programlar hazırlanmalıdır. Üst düzey ziyaretlerde bölgedeki yatırımlar kollanmalıdır. Dış politika uzmanlarımızın diğer zamanlarda da Orta Asya'daki Türk girişimlerinin takipçisi olmalıdır. Çünkü bu bölgede yapılacak her bir yatırım Türkiye'nin geleceği için, diğer birçok bölgeden çok daha değerlidir. Henüz çok ciddi adımların atılmadığı Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan'la birlikte Türkiye'nin başını çektiği bir entegrasyon için girişimler başlamalıdır. Türkiye bölge ülkelerinin bağımsız birer devlet oldukları unutulmadan Batı'nın bize yüklediği "Abi" rolünden uzaklaşarak onları himayeye alacak bir politika değil tamamen kendi hür irademizle oluşturacağımız politikalarla hareket etmelidir. Çünkü Türkiye bu bölgede başarılı olmak için batı'nın ürettiği politikalara ihtiyaç duymayacak gerekli donanıma ve bilince sahip demokratik bir cumhuriyettir.

⁷⁷² Sedat Laçiner(17 Mayıs 2005 tarihli makalesinden) ,<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=266>

⁷⁷³ Graham E. Fuller, "Yükselen Bölgesel Aktör, Yeni Türkiye Cumhuriyeti" Timaş Yayınları, İstanbul,2008,s.239-248

⁷⁷⁴ Saadettin Gömeç, "Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi",Ankara, Akçağ yayıncılık,1999;s.149

⁷⁷⁵ "Rusya Federasyonundaki Gelişmeler Etkileri ve Türkiye", Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Sisav yayınları, İstanbul,1995,s.188

Türk Dünyasının problemlerini bıçakla keser gibi çözmek mümkün değildir. Çözülen her problem başka bir problem yaratır⁷⁷⁶.Türk Cumhuriyetlerinin Çarlık ve özellikle de Sovyet Rusya idaresindeki tarihi geçmişleri mutlak surette göz önünde bulundurulmadır, maalesef bu yapılmamıştır⁷⁷⁷.Türkiye'nin bilerek ya da bilmeyerek yaptığı hatalardan biri, muhtemelen Osmanlı ile Türkistan hanlıkları arasındaki münasebetlerden yola çıkarak yeni bağımsızlığını kazanmış cumhuriyetlere karşı "ağabey" rolüne soyunmak olmuştur. Bu tavır, gerek şahıslar, gerekse resmi ve sivil kuruluşlar tarafından muhataplara hissettirilmiş, hatta en üst ağızlardan dile getirilmiştir. Doğal olarak da bir hoşnutsuzluk yaratmıştır⁷⁷⁸.Her yıl yapılan "Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı" ise ilk toplantısı bir yana bırakılırsa "turistik gezi"görünümündedir. Bu durumdan kurtarılmalı üst düzey devlet yetkililerinin katılması sağlanmalı ve sonuç bildirgelerinde tespit edilen hususların da hayata geçirilmesine dikkat edilmelidir⁷⁷⁹

Unutmamak gerekir ki hala büyük güçlerin bölgede büyük istekleri mevcuttur ve hiçbir büyük güç bölgede bir Türk hâkimiyeti hele hele Türkiye ile birleşmiş bir büyük Türk Devleti istememektedir. Eski ABD Dışişleri Bakanlarından Henry Kissinger , "ABD Orta Asya'ya Türkiye ile birlikte değil, kendi başına girmelidir" demek suretiyle, yaygın görüşlerin aksine Türkiye'siz olarak da buralara girilebileceğini iddia etmiştir. Nitekim Clinton yönetimiyle birlikte, ABD'nin Orta Asya politikaları açısından tutumunda önemli değişiklikler gözlemlenmeye başlanmıştır⁷⁸⁰.Rusya eski Cumhurbaşkanı yardımcısı Aleksandır Ruts koy da bir dergiyle röportajında "Sovyetler Birliği'nin dağılması konusunda ne düşünüyorsunuz, Büyük Rusya'yı kurmak için merkezden ayrılan devletleri birleştirmek mümkün müdür?" sorusunu şöyle cevaplandırmıştır: "Sovyetler birliği, Rusya'ydı. Yalnızca 1917 yılına ait haritaları incelemek yeterlidir. Bugün kendisini egemen ve bağımsız ilan eden devletlerin, tarihte asla kendi devletleri olmamıştır. Onlar, Rusya'nın parçalarıydı. Büyük Rusya'yı kurmak için onların yeniden birleştirileceğine asla şüphem yoktur. Herkes,

⁷⁷⁶ Turan Yazgan, "Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Siyasetine Eleştirel Bir Bakış" Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 147-148

⁷⁷⁷ Osman Yorulmaz, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Türkiye'nin Hataları ve Eksikleri", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.486

⁷⁷⁸ Osman Yorulmaz, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Türkiye'nin Hataları ve Eksikleri", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri", Editörler: Necdet Öztürk ve Ali Satan, İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.487

⁷⁷⁹ A.g.e,s.493

⁷⁸⁰ M. Seyfettin Erol, "Hayalden Gerçeğe, Türk Birleşik Devletleri", İrfan Yayınevi, İstanbul, s.216

başkalarının Rusya'ya dokunma hakkı olmadığını çok iyi bilmelidir⁷⁸¹”. Demiş ve bölgenin ‘Yeni Büyük Oyun’u merkezi olduğunu kanıtlamıştır. Ama bu oyunun en büyük enstrümanı Türkiye’yi bölgeden uzak tutmak olarak belirlenmiştir.

Ayrıca son yıllarda XIX’uncu yüzyılın ‘‘Büyük Oyun’’ unun modern bir versiyonu ortaya çıkmış, politik etkinliğin artırılmasında bu kez demiryolunun yerini boru hatları almıştır. Enerji, daha çok da doğalgaz temini, önümüzdeki on yılda Türkiye’nin Avrasya politikalarına etkin bir şekilde yön vermeye devam edecektir⁷⁸² Enerji kaynakları üzerindeki küresel rekabetin Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra ortaya çıkmıştır. ABD’yi Batı Avrasya’da yayılcı/saldırgan bir politika uygulamaya yönelten politikanın nedeni budur. Türkiye 90’ların ortasında Bakü-Ceyhan projesi için destek almıştır, Ama Bakü-Ceyhan projesinde bile, ABD tüm ağırlığıyla Türkiye’ye destek verememiştir, çünkü bu, ABD açısından Rusya ile ilişkilerinin bozulmasına yol açabilirdi.⁷⁸³ Türkiye boru hattı senaryoların da aktif rol oynamalıdır çünkü coğrafyası bakımından en akıllıca yol Orta Asya petrol ve doğal gazının Türkiye üstünden dünyaya yayılmasıdır.

Türkiye’nin gelecekte bölgesinde karşılaşacağı yeni oluşumların dışında kalmamak ve Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirmek için gerekli olan uzun vadeli politikalarını ve bunlara uygun stratejileri şimdiden geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Belirsiz ve bundan dolayı da son derece riskli dönemden zarar almadan çıkabilmesi ve milli çıkarlarını gözetebileceği yeni açılımlar geliştirmesi için Türkiye’nin, artık anlık tepkilerle şekillenen, kısa vadeli, değişken ve reaktif politikaları bir kenara bırakması gerekmektedir. Türkiye’nin yeni dış politika stratejisi ideolojik olmayan, ırk ve din temeline dayalı çatışmaların dışında ve üstünde belirlenmelidir⁷⁸⁴. Çatışmalardan uzak olacak bu dış politika yöneliminde Atatürk’ün yurttan barışı sağlamak için dünyada barışın sağlanması gerekli olduğu o meşhur sözü unutulmamalıdır. Atatürk’ün ‘‘yurttan barış, dünyada barış’’, anlamını bilmeden rastgele kullanılacak bir söz değildir.⁷⁸⁵ Atatürk’ün ‘‘Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz... Biz hayat ve istiklal isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgemeyiz’’ Atatürk’ün 1 Aralık 1921 tarihinde

⁷⁸¹ A.g.e,s.241

⁷⁸² F.Stephen Larrabee ve Ian O.Lesser, ‘‘Türk Dış Politikası(Belirsizlik Döneminde)’’Çev: Mustafa Yıldırım; İstanbul, Ötüken Yayınları,2004; s.142-147

⁷⁸³ Vassilis K. Fouskas, ‘‘Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları(Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya)’’,Çeviren: Ali Çakıroğlu, Aykırı yayınları, İstanbul,2004,s116

⁷⁸⁴ Mahir Kaynak ve Emin Gürses, ‘‘Yeni Ortadoğu Haritası’’, Profil yay.,İstanbul,2007,s.172

⁷⁸⁵ Oral Sander, ‘‘Siyasi Tarih, İlk çağlardan 1918’e’’İmge kitapevi, Ankara,2002,s.421

söylediği bu sözler, bugün Türkiye'nin izlemesi gereken barışçı siyasetin de yörüngesini⁷⁸⁶ çizmelidir. Türkiye varlığını o dönem kendisinden üstün olan (Zamanın şartlarına göre)karşı verdiği şanlı mücadele ile yaratmıştır⁷⁸⁷. Bu gerçek asla unutulmamalıdır.

Dünya savaşlarla, ideolojilerle, birikmiş kinlerle sanki cetvelle çizilmiş gibi sınırlara sahiptir. Savaşları engellemek için ortaya atılan örgütler hiçbir zaman başarılı olamamıştır. Milletler Cemiyeti II. Dünya savaşıyla birlikte yok olmuş Birleşmiş milletler ise kurulduğu günden bu güne bir dünya savaşı yaşamamada başarılı olsa da yerel ve etnik birçok savaşın çıkmasını engelleyememiştir. Birleşmiş Milletler deyimini Roosevelt kendisi ortaya atmış⁷⁸⁸ olmasına rağmen barış mevzu bahis olduğunda ABD hiçbir zaman çok istekli davranmamıştır ve çoğu savaşı kendisi başlatmıştır. Dünyada Marksizm ve Komünizmin yenilgiye uğramasıyla birlikte ideolojik çatışmalar tükenmiştir⁷⁸⁹ XX. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl'da toplumlara bir bütün olarak⁷⁹⁰ bakılırdı anca günümüzde toplumlara sadece ayrı kutuplar yaratmak için bakılmaktadır. Bu bağlamda siyasal -ekonomik ideolojilerin yerini artık dinsel, etnik, ayrımcı ideolojilerin almaya çalıştıklarını görmekteyiz⁷⁹¹ ve bu ideolojiler birçok çatışmaya neden olmakta. Bunca çatışma bunca sorun Dünya'yı bir kaosa sürüklenmiştir. Trajik bir dönüm noktası olan 11 Eylül'den bu yana, kendi vatandaşlarına ve komşularına tehdit oluşturmalarıyla tanınan iki yönetim –Afganistan ve Irak- yıkılmıştır. Onların yerine yeni stratejik gerçeklikler ve fırsatlar ortaya çıkmıştır⁷⁹².Türkiye artık hem Orta Asya'da hem Kafkasya'da hem de Orta Doğu'da ne kadar güçlü bir aktör olduğunu kanıtlamalıdır. Türkiye artık kimseye bağlı olmadan, hiçbir güçten kaçınmadan reel politikalarla satranç oyununda piyon değil vezir olmalı ve bu oyunu kazanmalıdır. Türkiye, Türk dış politikasını yeniden gözden geçirmeli, eski handikaplarını aşmayı bilmeli ve lider bir ülke olabileceğini bütün dünyaya kabul ettirmelidir. Aksi takdirde, yakalanan bu büyük fırsat yararlanılması imkânsız hale gelebilir.

⁷⁸⁶ Uğur Mumcu, "Örs ve Çekiç" bütün yazıları, um: ag vakfı yayınları, Ankara,2003,s.82

⁷⁸⁷ Erkin Yurdakul, "Türkiye'nin Ulusal Güvenliğ ve Vatan Savunması"

⁷⁸⁸ Çoşkun Üçok, "Siyasal Tarih (1789-1968)", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınları, s.295

⁷⁸⁹ Krishan Kumar, "Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları", Dost Yayıncılık, Ankara, 1995, s.231

⁷⁹⁰ Şerif Mardin, "Siyasal Ve Sosyal Bilimler", Metis Yayınları, İstanbul, s.122

⁷⁹¹ Nejat Bozkurt, "20. yüzyıl Düşünce Akımları yorumlar ve Eleştiriler",Morpa Kültür Yayınları, İstanbul,2004,s.15

⁷⁹² Zbigniew Brzezinski ve Robert M. Gates, "İran'ın Zamanı Geldi", Proje yöneticisi: Suzanne Maloney,Profil Yay.,İstanbul,2006,s.25

SONUÇ

Tarih günümüz olaylarını anlayabilmemizin en iyi anahtarıdır. Bir bölgeye yönelik ilişkileri ve dış politika dinamiklerini incelerken konunun tarihsel olaylar çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Fakat öyle olaylar vardır ki sadece bir coğrafyayı değil tüm dünyayı etkiler. SSCB'nin kurulmasını sağlayan Ekim Devrimi'de bu türden bir olaydır. Ekim devrimi ve sonrasında yaşananlar sadece bir ulusu değil tüm ulusları derinden etkileyen bir süreci yansıtır.

Hem devrime giden süreç hem de devrim sonrasında oluşturulan komünist düzen dünyayı doğu ve batı olarak ikiye bölmüştür. Öyle ki yaşanan Soğuk Savaş'ın donduruculuğu

bir dönem Türkiye'nin de dış politikasını etkilemiş ancak Türkiye soydaş Türk Cumhuriyetleri'nin içinde bulunduğu SSCB'den yana değil ABD'den yana bir tavır sergilemiştir. 1917 Ekim Devrimi bir milletin kaderinin nasıl değiştiğini anlatan hikâyenin beklide dönüm noktasını oluşturmaktadır. Ekim Devrimi sonrasında oluşturulan Sovyet insanı figürü Türkistan bölgesinde çok şiddetli ayaklanmalara neden olmuştur. Birçok Türk aydın kültürlerini korumak isterken yurtlarından edilmiş veya öldürülmüştür. Türkler Sovyet Politikalarıyla toprağa bağlanmıştır. Kolektif tarım politikalarıyla Türkler Ota Asya'da sistemli bir şekilde fakirleştirilmiştir. Türkistan bölgesi sadece Türklerin değil tüm dünyanın bilincinden silinmeye çalışılmıştır. Öyle ki bizler bile bugün Türkistan bölgesini Orta Asya ve Azerbaycan olarak dile getirmekteyiz. Bu SSCB'nin birleşik bir Türk dünyasından nasıl çekindiğinin kanıtlarındandır. SSCB Türklerin bırakın Türkiye ile kendi aralarında bile iletişimini engellemek için farklı Kiril alfabelerinden oluşan Rus dilini mecbur tutmuştur. Türkistan'ı beş ayrı cumhuriyete bölmüş ve Türk hanlıklarından beş ayrı halk oluşturmuştur. Kısacası bir millettten beş halk yaratmıştır. Öyle ki bu bölgelere Rus göçleri başlatarak kendi ülkelerinde Türkleri azınlık haline geçirmiştir. Çalışmamızın metodunu oluşturan günümüz olaylarını tarihsel bir perspektifte araştırılması bizi dramatik bir gerçekle karşı karşıya bırakmıştır. Oda Türk Cumhuriyetleri'nin SSCB zulmü altında yaşamak zorunda bırakıldıkları etnik eritmedir.

SSCB yirminci yüzyılın son çeyreğinde tarihe karışmıştır. Böylece Türk tarihinin, Türkçenin ve Türk kültürünün üzerindeki baskılar da büyük ölçüde sona ermiştir. Komünist ideolojiden en çok Türkler etkilenmiştir. Kendi ana dili, inançları ve öz tarihleri kendisine yasaklanmış olan Türkler Cumhuriyetleri bağımsızlıkları ile beraber özgürce kültürlerini yaşayabilecek hale gelmişlerdir. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında birçok güçlüklerle karşılaşan Türk Cumhuriyetleri'nin en büyük sorunu az gelişmişlik problemi. Merkezi bir ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçişte zorlanmış olsalar dahi, bu geçiş sürecinde önemli adımlar atmışlardır. Sovyet ekonomisinin yapısal özelliklerine göz atan birisi, birbirlerine bağımlılığın bu geçiş sürecinde ayrı bir olumsuz rolü oynadığını pek rahat görebilir. Merkezi planlamada 70 yıllık Sovyet deneyimi, karşılıklı çıkar ilişkileri üzerine dayalı, kesin bir bölgesel üretim kapasitesi olan bir model oluşturmuştur. Bu ilişkiler eski Sovyet cumhuriyetleri için öylesine bir hayati önem taşıyordu ki, hızlı bir

değişim, ekonomilerinde risk ve istikrarsızlıklar oluşturup onlara zarar verebilir. Tabi ki bu yüzden bazı Orta Asya liderleri, bu geçiş süresinde sonuçları tahmin bile edilemeyecek sosyal, ekonomik ve politik reformlar konusundaki riskleri azaltmak amacıyla temkinli hareket etmişlerdir. Hatırı sayılır doğal zenginliklere sahip olan Türk Cumhuriyetleri, tüm büyük güçler arasında sıkışmış durumdadırlar. Ancak bu ülkelere karşı tarihten gelen korkuları vardır. Amerika'yla ilişkiler kurmak suretiyle Rusya ve Çin'i dengelemeye çalışmaktadırlar. Başlangıçta Türkiye de bir denge unsuru olarak görülmüştü. Hala da öyledir. Ancak Türkiye mevcut haliyle bu durumun epey uzağındadır ve güven vermemektedir. Bütün bu sıkıntıların temelinde uzman kadroların eksikliği yatmaktadır. Uzman eksikliğine bağlı olarak Türk Dünyasına yönelik yeterli çalışmalar da yapılamamıştır. Elbette çalışmalar vardır ama Sovyetlerin dağılmasından sonra yapılan çalışmaların çoğunda derinlik yoktur. Sovyetler Birliği Türkler arasında silinmesi çok zor görünen izler bırakmıştır ki, işte bunlar bugün Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri güçleştirilmektedir. Oysa Türkiye her fırsatta Türk Cumhuriyetleri için, ipleri elinde tutan ve de baskı yapan ağabey rolü taşımayacağını, ilişkilerin tam eşitlik temelinde olması gerektiği savunduğunu söylemektedir.

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye'nin ekonomik ilişkilerinin boyutu çok gelişmiş değildir. Söz konusu ilişkilerin güçlenmemesi halinde bu ülkelerde herhangi bir ekonomik entegrasyona girilmesi mümkün olmayacaktır. Bölge ülkelerinin hala ticareti Rusya'ya bağımlıdır. Bu tekelin yönünün değiştirilmesi için Türkiye'ye büyük görevler düşmektedir. Konunun uzmanları tarafından yapılacak doğru analizler Türkiye'nin bölge üzerinde uygulayacağı ekonomik politikaların başarılı olmasına yardımcı olacaktır. Türkiye bir an önce bu konunun gelişmesine yönelik tedbirleri almalıdır.

Günümüz itibariyle Türkiye'yi ve Türk Cumhuriyetlerini yakından ilgilendiren öncelikli konu enerji konusudur. Türkiye enerji ithal eden bir ülkedir ve bu Türk ekonomisinde ağır bir yükür. Doğal zenginliklerle bezenmiş Türk cumhuriyetleri Türkiye'nin önünde önemli bir fırsat penceresidir. Kurulması muhtemel bir birlik bölgede Rus tekeline kırıp bize büyük avantajlar sağlayabilir hammadde deposu olan Türk

Cumhuriyetleri ile ilişkilerimiz bu bilgi çerçevesinde değerlendirilmeli ve tedbirler akılcı politikalarla alınmalıdır.

Bu ülkelerin dünya piyasalarına sundukları en önemli hammadde enerji kaynaklarıdır. Türk Cumhuriyetleri, Türkiye için ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel dinamikler açısından önemli bir bölgedir. Bölge, hem konumu hem de enerji kaynakları nedeniyle jeo-politik ve jeo-ekonomik bakımdan büyük bir öneme sahiptir. Bölgenin jeo-politik hassasiyetinin önündeki en önemli engel, serbest ve engelsiz bir erişim-ulaşımın sağlanmasındaki güçlüktür. Bölgenin büyük denizlere kıyısı bulunmamaktadır. Bu bilgiler analiz edildiğinde enerji iletim hatlarının bölge için hayati önem taşıdığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda üç tarafı denizlerle kaplı Türkiye enerji koridorları konusunda aktif davranmalı ve yeni hatların inşası için hiçbir özveriden kaçınmamalıdır

Türk Cumhuriyetlerinin, Sovyetler dönemi boyunca da uluslararası toplumdan soyutlanmış olması, bu devletlerin uluslararası toplumun aktörleri ile ilişkilerinde daha temkinli davranmalarını, kimliğe dayalı işbirliğinden ziyade, zayıf bir şekilde tanımlanmış çıkar hesaplarına dayanan dış politika izlemelerine yol açmıştır. Orta Asya için “tanındık” olan tek bir ülke vardır: Rusya. Ancak Türkiye için bölge devletlerinin arz ettiği önem, Orta Asya devletlerinin Rusya için öneminden belki de daha fazladır. Türkiye, Orta Asya ile geliştireceği ilişkileri vasıtasıyla, Batı için bir sınır ülkeden bir koridor, bir köprü ülke konumuna gelebilir. Batı, geleceğini Orta Asya’nın enerji kaynakları ve jeopolitik öneminde görmektedir. Türkiye için ise Orta Asya dış politika alternatifi değildir, olmamalıdır. Türkiye’nin Orta Asya’daki varlığı, bölgenin yeni şekillenen perspektifinde yer almaya istekli köktendinci ülkelere karşı gereklidir. Böylece, laik devlet modeli, serbest pazar ekonomisi ve çoğulcu demokrasisiyle Türkiye, bölgede nüfuz arayışındaki köktendinci devletlerin muhtemel dini istismarlarına karşı bir tür engel teşkil edebilir. Son olarak Türkiye, laik devlet kurumları, çoğulcu demokrasisi ve serbest pazar ekonomisi bulunmayan Türk cumhuriyetleri için gereklidir. Orta Asya’dan avantajlar elde etme amacındaki bölgesel güçler arasında Türkiye, laik, demokratik ve eksiklerine rağmen serbest pazar ekonomisini kurmuş tek ülkedir. Bu nedenle, Türkiye’nin, devlet kurma ve serbest pazar ekonomisine geçiş sürecinde bu cumhuriyetler için bir model olma olasılığı son derece yüksektir.

Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri, XIX’ inci yüzyılın yeni uluslararası sistemi içerisinde güçlü ve etkili olmalıdır. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini

geliştirecek politikalar doğru analiz edilip dış politika yapıcıları tarafından bilimsel çerçevede ele alınıp uygulanmalıdır. Doğru ekonomik ve siyasi politikalar sayesinde iktisadi ve siyasi ilişkiler ilerleyecek, gelişecek ve birbirini etkileyecektir. Uygun bir ortamda da, gelişen bu ilişkiler birbirini etkileyecek ve iktisadi işbirliği siyasi yakınlaşmayı ve bütünleşmeyi de beraberinde getirecektir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinin geleceğinde, bir dizi bilinmeyenler bulunmaktadır ki bunlar muhtemel bir entegrasyonu etkileyebilecek engellerdir.

Bugün dünyada ülkeler ekonomik ve siyasi arenada tek bir çatı altında bir araya gelip ortak bir Pazar birimi kullanıp hatta bunu daha ileri götürebilmektedirler. Dünyada birçok bölgede ülkeler ayakta durabilmek için ya da söz sahibi olabilmek için siyasi ve ekonomik olarak birbirlerine kenetlenmektedirler. Küreselleşen dünyada yeni iktisadi ve siyasi birlikler ortaya çıkmaktadır. Türkiye olarak bize düşen görev böyle bir birlik fikri için gerekli alt yapıyı oluşturmak olmalıdır. Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir ekonomik entegrasyonun altyapısını oluşturmak öncelikli hedefimiz olmalıdır. Entegrasyonu sağlamak için bu ülkeler arasındaki ticaret hacmi geliştirilmelidir. Birbirlerini tamamlayan ekonomilere sahip olan bu ülke grubu halihazırda gösterdikleri performansı, birlikte hareket ederek çok daha üst seviyelere taşıyacaklardır. Üretim faktörleri ile birlikte insan gücünün de birleştirildiği bir Türk Devletleri ortak platformu, Türk Dünyasının uluslararası politika ve ekonomi sahnesinde başat güçlerden biri olmasını sağlayacak ve Doğu ile Batı arasındaki medeniyetler uzlaşması çalışmalarına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, Cemal. Soğuk Savaş Dönemi: **Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası**. 1 Baskı, Ankara: Frapan Yayıncılık, 1991
- Akal, Cemal Bali. **İktidarın Üç Yüzü**. 2 Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 2003
- Amanov, Şatlık. **ABD'nin Orta Asya Politikaları**. 1. Baskı, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007

- Armanoğlu, Fahir H. **Siyasi Tarih 1789-1960**. 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973
- Artam, Atilla. **Türk Cumhuriyetleri'nin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri**. İstanbul: Yıldız Matbaacılık (Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları, No:7), 1993
- Arsel, İlhan. **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**. 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999
- Arı, Tayyar. **Uluslararası Güvenlik ve Dış Politika**. 4. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004
- Ateş, Toktamış. **ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya**. Ankara: Ümit Yayınları, 2004
- Austen, A. Ralph. **Modern Imperials West Oversees Expansion and Its Aftermath 1776-1965**. Chicago: D.C Health and Company Press, 1969
- Aydan, Mustafa. **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**. 1. Baskı: Bilimevi Basım Yayıncılık, 2005
- Bal, İdris. **Türk Dış Politikası**. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2004
- Brzezinski, Zbigniew ve Gates, M. Robert. **İran'ın Zamanı Geldi**. Çeviren: Sermin Karakale. 1. Baskı, İstanbul: Profil Yayınları, 2004
- Brzezinski, Zbigniew. **Küresel Hakimiyetmi, Küresel Liderlikmi?**. Çev: Cem Küçük. 1. baskı. İstanbul: İnkilap Yayıncılık, 2000
- Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Çöküş**. Çevirenler: Gül Keskin ve Gülsev Paksan. 1. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1990
- Beschloss, Michael ve Talbott, Strobe. **Siyasetin Doruklarında**. Çeviren: Mehmet Harmancı. İstanbul: Sabah Yayınları, 1996
- Bozkurt, Nejat. **20. Yüzyıl Siyasi Düşünce Akımları**. 1. Baskı, İstanbul: Morpa Kültür Sanat Yayıncılık, 2004
- Ceylan, Musa. **Yeni NATO: Soğuk Savaş'tan Sıcak Barışa**. 1. Baskı, İstanbul: Ülke kitapları, 1999

- Cordellier, Serge. **Üçüncü Dünya'nın sonu mu?.1**
Baskı, İstanbul: İletişim yayınları, 1998
- Coşkun, Enis. **Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği Ve Türkiye.**
İstanbul: Cem Yayınevi, 2001
- Cocroft, Wayne D. ve Thomas, Roger J.C. **Cold War ,Building For Nuclear Controntation(1946-1989).**English Heritage Press, 2003
- Crockatt, Richard. **The Fifty Years War-The United States and Sovyet Union In World Politics(1941-1991),**By Routledge Press, Newyork, 1995
- Cronin, James E. **The Cold War Made Order, Chaos And The Return Of History.**Newyork:By Routledge Press, 1996
- Çam, Esat. **Siyaset Bilimine Giriş.7.** Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2000
- Çeçen, Anıl. **Türk Devletleri.4.**Baskı, Ankara: Fark Yayınları, 2007
- Çimen, Ali. **Tarihi Değiştiren Olaylar.4.**Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008
- Çomak, İhsan. **Rusya Stratejik Araştırmalar-1.1** Baskı, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006
- Demir, Ali Faik. **Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya.1.**Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003
- Demir, Abdullah. **Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler.1**Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998
- Dinler, Zeynel. **İktisada Giriş. 4.**Basım, Bursa: Ekin Yayınları, 1998
- Dokuzlar, Bircan. **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz. 1.**Baskı, İstanbul : IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan. **Ekonomi Politikası:Teori ve Türkiye Uygulaması.3.**Baskı, İstanbul : Om Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul, 2002
- Erkal, Mustafa E. **Sosyoloji-Toplum Bilimi.11.**Baskı, İstanbul:Der Yayınları, 2000

- English, Robert D.**Russia And The İdea Of The West, Gorbachev, Intellectuals, And The And Of The Cold War.**Newyork:Colombia Universty Press, 2000
- Erdut, Zeki. **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye** 1.Baskı, İzmir:Dokuz eylül Yayınları,2002
- Erkiner, Engin.**1989 Berlin Duvarı.**1.Baskı,Ankara:İmge Kitapevi,2005
- Erol, M.Seyfettin.**Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri.**1.Baskı,İstanbul:İrfan Yayınevi, 1999
- Ersoy, Hamit ve Ersoy,Lale.**Bölgesel Oluşumlar Ve Türkiye:küreselleşen Dünyada.**1.Baskı,Ankara :Siyasal kitapevi,2002
- Feher, Frerenc ve Heler, Agres. **Doğu Avrupa Devrimleri.** Çeviren: Tarık Demirkan,1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995
- Fuller, Graham E.**Yükselen Bölgesel Aktör,Yeni Türkiye Cumhuriyeti.**3.Baskı,İstanbul:Timaş Yayınları,2008
- Fouskas ,Vassilis K.**Soğuk Savaş sonarsı ABD Politikaları(Balkanlar,Ortadoğu,Kafkasya).**Çeviren:Ali Çakıroğlu. 1 Baskı,İstanbul:aykırı Yayınları,2004
- Gaddus, **John Lewis.Rethinking cold War History,We Now Know.**Newyork:Oxford Pres,1997
- Gıeler, Wolfgang and Others.**Foreign Policy Of States,A Handbook On world Affairs.**1 Baskı,İstanbul:Tasam Yayınları, 2005
- Gwartney, D. James ve Stroup, Richard L.**Temel Ekonomi.** 1.Baskı,Ankara: İmaj Yayınları,1996
- Goldman, Kjell ve Westin,Charles.**Nationalism and İnternationalism and Propery İn The New Cold War.**1 Baskı,Newyork:By Routledge Press,2000
- Gökalp, Yavuz.**Global Stratejide Orta Doğu,Krizler,Sorunlar ve Politikalar.**İstanbul:Der Yayınları,2002
- Gömeç, Saadettin. **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi.** 2.Baskı, Ankara:Akçağ Yayınları, 2003

- Hakkı, Murat Metin. **Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya'yı Neler Bekliyor?**.1 Baskı,İstanbul:Tasam Yayınları,2007
- Hartmann, Frederick H. Ve Wendzel, Robert L.America's **Foreing Policy in A Changing World**.1.Baskı,Newyork, :Harper Colling College Publisher, 1994
- Hobsbawm, Eric.**20. yüzyıl Aşırılıklar Çağı,1914-1991''**,Çeviren: Yavuz Alogan,3 Baskı ,İstanbul:Everest Yayınları,2007
- Hobsbawm, Eric.**Tarih Üzerine**.1.Baskı,Ankara: Bilim ve Sanat Yayıncılık,1999
- Huggins, Hugh.**Soğuk Savaş Nedir, Nasıl Başladı, Niçin Devam Ediyor?**.1 Baskı: Koza Yayınları,1975
- Heywood, Andrew. **Siyaset**.Çeviren: Bekir Berat Özpek Ve Diğerleri.1.Baskı:Liberte Yayınları,Ankara,2006
- Heywood ,Andrew.**Key Concepts in Politics**.1.Baskı,Hampshire/England:Pelvagere Press,2000
- Isına, Almagül; '**Kalkınma Yardımlarında Sivil Toplum Kuruluşları ve Kapasite Geliştirme''**,Tasam Yayınları,1.Baskı, İstanbul,2007
- Isına, Almagül. **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma**.1.Baskı. İstanbul:Tasam Yayınları,2007
- İbrahimli, Haladdin.**Değişen Avrasya'da Kafkasya**.1.Baskı,Ankara:Asam Yayınları,2001
- Kaynak, Mahir. **Yeni Dünya Düzeni**.4.Baskı,İstanbul:Profil Yayınları,2006
- Kaynak Mahir. **Nokta Atışları**.1.Baskı, İstanbul: Profil Yayınları,2007
- Kaynak, Mahir ve Gürses, Emin. **Yeni Ortadoğu Haritası, Ortadoğu Değişiyor Ve Türkiye Kendisine Yer Arıyor**.1.Baskı, İstanbul:Profil Yayınları,2007
- Kaynak, Mahir ve Gürses, Emin. **Büyük Ortadoğu Projesi**.Derleyen:Faruk bilgin.9.Baskı,İstanbul:İlk yayınları,2005
- Kekevi, Serkan.**Batı'nın Çöküşü Ve Türk Dış Politikası**.1.Baskı,İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2004

- Kennedy, Paul.**Büyük güçlerin Yükseliş Ve Çöküşleri,1500'den 2000'e Ekonomik Değişim Ve Askeri Çatışmalar.**5.Baskı,Ankara:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kesici, Kayyum.**Dün Bugün Ve Hedefteki Kazakistan.**1.Baskı,İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2008
- Kissinger, Henry.**Diplomasi.**Çeviren:İbrahim H.1.Baskı,İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1998
- Kolobov, Oleg ve Diğerleri.**Çağdaş Türk-Rus İlişkileri,Sorunlar ve İşbirliği Arayışları,(1992-2005).**1.Baskı,İstanbul:Tasam Yayınları,2006
- Kramer, Heinz.**Avrupa Ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye.**Timaş Yayınları
- Kumar, Krishan.Sanayi Sonrası Toplumdan Post Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları.1.Baskı,Ankara: Dost Yayıncılık,1995
- Langlois, Georges ve Lefebure, Luc.**20 YY Tarihi.**Çeviren:Ömer Turan,2.Baskı,İstanbul: Nehir Yayınları,2003
- Larreebe, F.Stephen ve Lesser, Ian O.**Türk Dış Politikası,Belirsizlik Döneminde.**Çeviren:Mustafa Yıldırım.1.Baskı,Ankara:Ötüken Yayınları,2003
- Lenin, İlyiç Vilademir.**Devlet Ve İhtilal.**Çeviren:Süleyman Aslan.4.Baskı,Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları,1978
- Libaridian, Gerard J.**Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bazı Büyük Ermeni Siyasi Düşünüşü,**1Baskı,İstanbul:İletişim Yayınları,2001
- Mackinnon, Mark,Renkli **Kadife Devrimlerin Sırrı,Yeni Soğuk Savaş.**1.Baskı,Ankara:Destek Yayınları,2008
- Makovsky, Alan ve Sayarı, Sabri.**Türkiye'nin yeni Dünyası,Türk Dış Politikasında Değişen Dinamikleri.**1.Baskı,İstanbul: Alfa yayıncılık,2004
- Mardin, Şerif.**Siyasal ve Sosyal Bilimler.**1.Baskı,İstanbul: Metis Yayınları,1990
- Metin, Meftun.**Hazar,Politik ve Bölgesel Güç.**1.Baskı,İstanbul:IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2004

- Metinsoy, Murat ve Eroğlu, Mustafa. **Değişen Dünya Ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**. 6. Baskı, İstanbul: Donkişot Yayınları, 2004
- McNeill, William H. **Dünya Tarihi**. Çeviren: Aladdin Şenel, 13. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2006
- Mikai, Elnur H. **Yeni Çarlar Ve Rus Dış Politikası**. 1. Baskı, İstanbul: IQ kültür Sanat Yayıncılık, 2007
- Mumcu, Uğur. **Örs Ve Çekiç**. 2. Baskı, Ankara: Um:ag Yayınları, 2003
- Nighoff, J.M. **The End Of The Cold War: Evolving Theories Of Internationals Relations**. 1. Baskı, Boston: Boston univesty Pres, 1992
- Norton, Agustus . **R. Orta Doğu Politikaları Ve Güvenlik, Yeni Yönelimler**. Buke Yayınları, İstanbul
- Onay, Yaşar. **Rus Stratejisinin Mimarları**. 1. Baskı, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008
- Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası Cilt I**. 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
- Oran. Baskın. **Türk Dış Politikası Cilt II**. 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
- Pethybridge, Roger. **Witnesses To The Russian Revolution**. 1. Baskı, Newyork: The Citadel Press, 1967
- Ponting, Clive. **World History A New Perspective**. 2. Baskı, London, Published By Pimlico, 2007
- Rubin, Barry ve Kirişçi, Kemal. **Global Strateji ve Günümüzde Türkiye'nin dış Politikası**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Roy, Olivier. **Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Ediliş**. Çeviren: Mehmet Moralı, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2005
- Oral, Sander. **Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e**, 10. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2002
- Oral, Sander. **Siyasi Tarih 1914-1980**. 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2005

- Özdağ, Ümit ve Kalafat, Yaşar.**21 Yüzyıl Türk Dünyası Jeopolitiği Cilt I.1.**1.Baskı,Ankara:Asam Yayınları,2003
- Özdağ, Ümit ve Kalafat, Yaşar.**21 Yüzyıl Türk Dünyası Jeopolitiği Cilt II.1.**1.Baskı,Ankara:Asam Yayınları,2003
- Özdağ, Ümit ve Kalafat, Yaşar.**21 Yüzyıl Türk Dünyası Jeopolitiği Cilt IV.1.**1.Baskı,Ankara:Asam Yayınları,2003
- Sakınç, Süreyya.**Geçiş Ekonomileri Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetinde Reformlar.**1.Baskı,Manisa:Emek Matbaacılık Ve Yayıncılık,2005
- Sandıklı , Atilla ve Dağcı, Kenan.**Satranç Tahtasında İran ‘Nükleer Program’.**1.Baskı,İstanbul:Tasam Yayınları,2007
- Sandıklı Atilla ve Diğerleri.**Türkiye Ve Asya Ülkeleri.**1.Baskı,İstanbul:Tasam Yayınları,2006
- Sandıklı, Atilla Ve Dikici, Hasret.**Türkiye’de Enerji Ve Kalkınma.**1.Baskı.İstanbul: Tasam Yayınları,2006
- Saray,Mehmet.**Rusların Orta Asya’yı Ele Geçirmeleri.**Çeviren:Erkut Gökten,1.Baskı,Ankara: ODTÜ Yayınları yayın no:1,Asya ve Afrika Yayın Grubu,1984
- Sarıca, Murat.**Siyasi Tarih.**2.Baskı,İstanbul:Ar Basım Yayıncılık,1983
- Sarıнай, Yusuf ve Sünbül, Tayyar.**Emperyalizm Ve büyük Hayal,**1.Baskı,İstanbul:Güney Yayınları,1999
- Satan, Ali ve Öztürk, Necdet.**Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri.**1.Baskı,İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık,2007
- Selçuk, Hasan. **Türk Cumhuriyetleri’nde Yatırım İmkanları.**1.Baskı, İstanbul: Tasam Yayınları,2004
- Selçuk, Hasan.**Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkiler.**1.Baskı,İstanbul: Tasam Yayınları,2005
- Selçuk ,Hasan.**Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı.**1.Baskı,İstanbul: Tasam Yayınları,2004

- Sever, Vildan ve Uludağ, İlhan. **SSCB’ndeki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri Ve Türkiye İlişkileri**. 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Yayın No: 1990-22, 1990
- Somuncuoğlu, Anar. **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş Ve Büyüme Stratejileri**. 1. Baskı, Ankara: Asam Yayınları, 2001
- Soljenitsin, Aleksandr. **Rusya Nasıl Kurtulur**. 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1992
- Sönmezoğlu, Faruk. **Türk Dış Politikası Analizi**. 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2004
- Stowy, Donald P. **On The Front Lines Of The Cold War: Documents On The Intelligence War In Berlin**”, History Staff Center for the study of intelligence central intelligence Agency , 1999
- Swift, John. **Historical Atlas of The Cold War**. Hampshire: Palgrave Manillon Press, 2003
- Şahin, Liaisan ve Naskali, Emine Gürsoy. **Stalin Ve Türk Dünyası**. 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayıncılık, 2007
- Şimşir, Bilal N. **Ermeni Meselesi 1774-2005**. 2. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005
- Turan, Güngör. **Sovyet Sonrası, Orta Asya , Sosyalist Devletten Sosyal devlete Geçiş**. 1. Baskı, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006
- Türkan, Reha Oğuz. **Uyuyan Dev Türk Dünyası**. 2. Baskı, İstanbul: Pzitif Yayıncılık, 2006
- Ural, Gültekin. **Ermeni Dosyası**. 2. Baskı, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998
- Ülger, İrfan Kaya **Avrupa Birliği’nin ABC’si**. 3. Baskı, Ankara: Sinemis Yayınları
- Üçok, Coşkun. **Siyasal Tarih (1789-1968)**. 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları NO: 423, 1978
- Yılmaz, Hakan. **Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler**. 4. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008

- Yapıcı, Utku. **Yeni Soğuk Savaş, Putin , Rusya ve Avrasya**. 1. Baskı, İstanbul: Başlık Yayınları, 2007
- Yurdakul, Erkin. **Türkiye'nin Ulusal Güvenliği Ve Savaşı**. 1. Baskı, İstanbul: İleri Yayınları, 2004
- Avrasya Dosyası. **Azerbaycan Özel**. Cilt 7 Sayı 1.1. Baskı, Ankara: Asam Yayınları, 2001
- Avrasya Dosyası. **Türkmenistan Özel**. Cilt 7 Sayı 2.1. Baskı, Ankara: Asam Yayınları, 2001
- Avrasya Dosyası. **Özbekistan Özel**. Cilt 7 Sayı 3.1. Baskı, Ankara: Asam Yayınları, 2001
- Avrasya Dosyası. **Kırgızistan-Kazakistan Özel**. Cilt 7 Sayı 4.1. Baskı, Ankara: Asam Yayınları, 2001
- Avrasya Dosyası. **Jeopolitik Özel** Cilt 8 Sayı 4.1. Baskı, Ankara, Asam Yayınları, 2002
- **Globalleşen Dünya'da Türkiye'nin Yeri**, Editör: Serhan Oksay, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2004
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı stratejik Araştırma Ve Etüt Merkezi
.Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye. Ankara: Sarem Yay., 2007
- Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (Sisav). **Rusya Federasyonundaki Gelişmeler, Etkileri ve Türkiye**. No: 17, İstanbul, 1995
- **Orta Asya Milli Güce Etkileri**. T.C Harp Akademisi Komutanlığı Yayınları. İstanbul, 1999
- **Dünya'da Ve Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Yapısal Uyum**. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1989-35. Ankara, 1989
- Hazırlayan: Duran, Meltem. **Azerbaycan Ülke Etüdü**. İstanbul Ticaret Odası. Yayın No: 2003-28. İstanbul, 2003
- **Yükselen Coğrafya'da Yükselen Gelecek, Türkiye Ve Türk Cumhuriyetleri İçin Ekonomik Model Arayışı**. T.C. Devlet Bakanlığı Yayınları. Ankara, 1998

- **90'lı Yıllarda Dünya Ve Türkiye.** Öz-İp Sendikası Eğitim Yayınları. Ankara,1992
- **Kıymetli Madenler ve Piyasaları,**İstanbul Altın Borsası Yayınları, Yayın No:2
- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.**Küselleşme,Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye.** Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara,2000
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. **Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri Bölge Ülkeleri İlişkileri.** Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara,2000
- Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, Yıl 5 Sayı 30.İstanbul: Çantay Kitabevi,2006
- Stratejik Analiz. Bölgesel Değerlendirme, Stratejik Araştırmalar Raporu.Asam Yayınları.2004
- Stratejik Öngörü. Sayı 6,Tasam Yayınları, İstanbul,2005
- Stratejik Öngörü. Sayı 11,Tasam Yayınları, İstanbul,2005
- 2023 Aylık Uluslar arası İlişkiler Dergisi. Sayı 53.Ay Yayıncılık, Ankara,2005
- Marmara Avrupa Araştırmalar Dergisi. Cilt 14 Sayı 1.Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları. İstanbul,2006
- **Sedat Laçiner**(17 Mayıs 2005 tarihli makalesinden) ,<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=266>
- http://www.oic-oci.org/oicnew/page_detail.asp?p_id=52
- <http://www.globalsiyaset.com/intorganizations/iko.html>
- Yrd. Doç Dr. Uğur Özgöker ‘‘**Yeni Soğuk Savaş ve CENTO'nun yeniden kurulması**’’,21 Ağustos 2008, <http://virahaber.com/?c=7689>

▪ http://www.deik.org.tr/pages/TR/DEIK_CokTarafliKuruluslar.aspx?ctfD=7&IKID=10

▪ E.Büyükelçi Ömer Engin Lütem **“Karabağ Sorunun Çözümü yakınları mı?”**

Asam,KafkasyaAraştırmaları,3kasım2008,Araştırmalar/Kafkaslar/azerbaycan<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2999&kat1=38&kat>

▪ Naciye Saraç, **“Türk Cumhuriyetlerinde Çevre Kirliliği”**,Global Yorum İnternet Dergisi,<http://www.globalyorum.com/parts/makaleler>

▪ Prof dr. Miktad Kadioğlu, **“Aral Örneği hepimize ders olsun”**
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=6640674&tarih=2007-06-06>

▪ Naciye Saraç, **“Kerimov’un başarısı Orta Asya’nın Ekonomide ki lideri Özbekistan”**,Global Yorum İnternet Dergisi,<http://www.globalyorum.com/parts/makaleler>

▪ Yahya Başkan, Hasan Demircioğlu, Yahya Ahışalı , **“Milletlerarası Ortadoğu konferansı: Kaos mu düzen mi?”**konferans bildirileri

▪ Sadettin Korkmaz **“Doğal Kaynaklar Açısından Yeni Türk Devletleri”**,<http://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/jeoloji>

▪ Musa Demir, **“Kazakistan’da Geçiş Ekonomisi uygulamaları ve Piyasa ekonominse geçiş süreci”**,İhracat Genel Müdürlüğü,www.dtm.gov.tr/upload/EAD/tanitim.koordinasyonuDb/

▪ Mustafa Cesar, “**Bağımsızlığının Onuncu yılında Türkmenistan’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci**”,Avrupa BirliğiMüdürlüğü, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/tanitimkoordinasyonuDb/Turkmen.doc

▪ Gökçen Oğan, “**Bağımsızlığının 17 yıl dönümünde Özbekistan**”,Asam,Orta Asay Araştırmaları, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2527&kat1=56&kat2>

▪ “**Kazakistan AGİT dönem başkanlığına hazırlanıyor**”Asam,Orta Asya araştırmaları,Gökçen Oğan,4 Temmuz 2008<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2333&kat1=50&kat2>